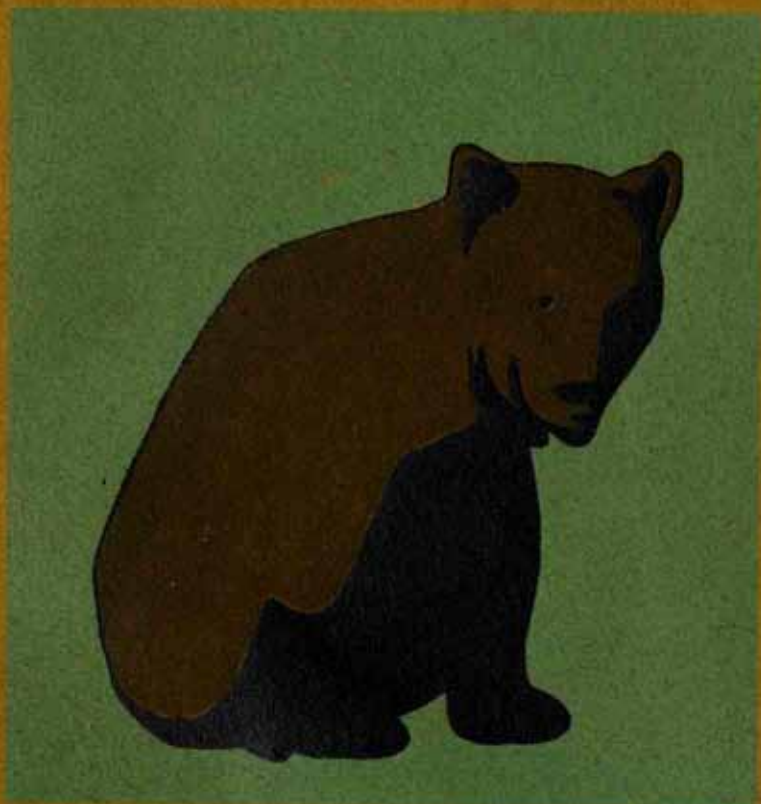

SATAKUNTA

KOTISEUTUTUTKIMUKSIA

I

JULKAISSUT
SATAKUNTALAINEN OSAKUNTA

Suomen

SEMINA

VIOPIS

SATAKUNTA

KOTISEUTUTUTKIMUKSIA

I

JULKAISSUT

SATAKUNTALAINEN OSAKUNTA

Poistettu

Suomalainen
SEMINAARI

YLIOPISTOSSA

HELSINGISSÄ 1907
OSAKEYHTIÖ KAUPPAKIRJAPAINO

SISÄLTÖ:

Alkulause, Joos. J. Mikkola	siv. 1
Porin Kotiseutuyhdistyksen synty ja toiminta 1901—1906, R. Boldt »	3
Läntisen Satakunnan keskiaikaisista kirkoista, Juhani Rinne . . . »	19
Satakunnan hiekkakiven geologiasta, Pentti Eskola »	39
Kustaa Aadolf Avellanin tutkimus Ulvilan, Kokemäen ja Huittisten murteesta, Heikki Ojansuu »	47
Piirteitä Satakunnan museosta Porissa, M. Kauppinen »	96
Kokemäen nimestä, Joos. J. Mikkola »	129
Huittisten pitäjän kirkollisista oloista 1600luvun jälkipuoliskolla, Sakari Loimaranta »	133
Tyrvään ensimmäisen kansakoulun perustamisvaiheet, Hannes Ryömä »	152
Satakunnan kansanvalistustilastoa vuodelta 1905, Eine Honkavaara »	160
Tietoja muutamista entisen Ulvilan pitäjän maatiloista, Niilo . J. Avellan »	168
Otteita Lavian pitäjän kertomuksesta, Arvo Wartia »	188
Ilmanennustuksia Laviasta, Arvo Wartia »	224
Keuhkotautikuolevaisuus ja yleinen kuolevaisuus Satakunnassa, Hannes Ryömä »	229
Ylä-Satakunnan torpparioloista, Edvard Gylling »	235

Ylioppilasosakunnat ovat etupäässä samasta maakunnasta kotoisin olevien ylioppilaiden yhdyskuntia. Kotimaakunta, sen luonto, sen muinaisuus ja nykyisyys ovat sentähden jo luonnollisista syistä tuollaisen ylioppilasyhdyskunnan harrastusten oleellisena osana. Kotiseudun esittäminen on jo Turun akatemian ensi ajoista saakka kuulunut yliopistollisen tutkimuksen piiriin. Myöskin muutamat osakunnat kokonaisuudessaan ovat toimittaneet maakuntansa kulttuuria tai historiaa kuvaavia kokoelmia tai tutkimuksia. Uusmaalainen Osakunta on julkaissut arvokkaan kokoelman Uudenmaan ruotsinkielistä kansanrunoutta ja Länsi-Suomalainen Osakunta viisi vihkoa »Länsi-Suomi — Västra-Finland» nimistä kokoelmaa, joka sisältää etupäässä historiallisia kirjoituksia. Myöskin osakuntien »albumeissa» on kirjoituksia, jotka jollakin tavalla koskevat asianomaisten osakuntien aluetta.

V. 1904 jakautui Länsisuomalainen osakunta kahdeksi uudeksi: Satakuntalaiseksi ja Turkulaiseksi, joista viimeainittu myöhemmin vielä lohkeni kahdeksi osaksi: Varsinaissuomalaiseksi ja Turkulaiseksi Osakunnaksi. Satakuntalaisen Osakunnan olemassaolon ensi kuukausina oli jo osakuntalaisten keskuudessa puhe omasta julkaisusta, joka sisältäisi Satakuntaa koskevia kirjoituksia. Keväällä 1905 ehdotti allekirjoittanut Osakunnan kokouksessa, että Osakunta ryhtyisi hankkimaan tutkimuksia Satakunnan luonnosta sekä sen entisistä ja nykyisistä oloista, sen henkisestä ja aineellisesta kehityksestä ja muodostaisi niistä julkaisun, jonka tarkoituksena olisi Satakunnan kaikinpuolinen valaiseminen. Osakunta kannatti lämpimästi ehdotusta ja asetti valmistavan toimikunnan, johon valittiin osakuntalaiset: Aina Lähteenoja, Pekka Katara, Lauri Lindstedt (Loimaranta), Arvo Mannelin (Inkilä), Hannes Ryömä,

Vihtori Mäkelä ja Vieno Oksanen, jotapaitsi se sai tarpeen mukaan ottaa asiantuntijoita avukseen. Pian olikin ohjelma valmiina, ja koskisi sen mukaan Satakunnan tutkiminen seuraavia puolia: 1) maakunnan luontoa (geologiaa, ilmastoa, eläimistöä, kasvistoa ja maantiedettä); 2) väestön ruumiillisia ominaisuuksia (antropologisia mittauksia ja valokuvaamista); 3) kieltä (murteita, paikannimistöä); 4) kulttuuria (elinkeinoja, sosiaalisia ja sivistysoloja); ja 5) historiaa (muinaislöytöjä, asutushistoriaa, pitäjänkertomuksia, sivistyksen historiaa). Komitean mielipiteen mukaan tulisi tämän tutkimussarjan julkaiseminen tapahtumaan sitä myöten kuin kirjoituksia eri aloilta saadaan. Kevään lopulla jaettiin osakuntalaisille sekä useille muille henkilöille, joiden toivottiin asiaa harrastavan, Osakunnan äskettäin valitun kuraattorin, dosentti t:ri Heikki Ojansuun kokoonpanemia, painettuja tiedusteluja ja pyydettiin asianharrastajilta vastausta niissä esitettyihin, erinäisiä murteellisia ominaisuuksia koskeviin kysymyksiin. Niinikään toimitettiin tohtori Ojansuun aloitteesta 8 osakuntalaista muinaismuistoyhdistyksen stipendiaatteina keräämään satakuntalaisia paikannimiä. Syksyllä 1906 saattoi Osakunta jo päättää ryhtyä Satakunta-teoksen julkaisemiseen. Ja tässä on nyt ensimmäinen osa tätä julkaisua yleisön käytettävänä ja arvosteltavana. Tiedämme kyllä, että monet soisivat tällaisen yrityksen ilmestyvän järjestelmällisessä jaksossa, mutta sellaisessa asussa sen valmistuminen olisi lykkäytynyt liian kauaksi tulevaisuuteen. Kaikkine vajavaisuuksineen kehottaa tämä ensimmäinen osa ripeästi valmistamaan jatkoa, jotta kerran saataisiin aikaan laaja, monipuolinen kuvaus sekä entisestä että nykyisen sukupolven aikaisesta Satakunnasta.

JOOS. J. MIKKOLA.

PORIN KOTISEUTUYHDISTYKSEN SYNTY JA TOIMINTA 1901-1906.

Kauvan ei Porin Kotiseutuyhdistys vielä ole elänyt. Sen lyhyt elämäntaru sisältää toki niin paljon, että pikainen silmäys Yhdistyksen äsken vierähtäneeseen ensimmäiseen 5-vuotiskauteen lienee sen ystäville tervetullut.

Syksyllä 1899 esitti opettajatar, neiti *Z. Polviander* (nyk. *Polviniemi*) Porin Kasvatusopillisen Yhdistyksen keskusteltavaksi kysymyksen, missä määrin ensimmäinen maantiedon opetus voisi kosketella paikkakunnan luonnonsuhteita. Seuraavalla kevätlukukaudella pidettiin esityksen johdosta mainitussa yhdistyksessä esitelmä »Kotiseutuopiksi» nimitetystä havainto-opetuksen haarasta, sen asemasta opetussuunnitelmassa ja sen merkityksestä nuorison kasvattamiseen totuutta rakastaviksi, lujaluontoisiksi, isänmaalliseksi kansalaisiksi.

Esitelmää seuraavasta keskustelusta selvisi, että kotiseutuopin aate herätti yleistä myötätuntoa ja että toivottiin niin pian kuin mahdollista sellainen oppijakso laadittavaksi Porista ja sen ympäristöstä. Mielenpiirteet olivat erilaisia ainoastaan siinä, millä tavalla työ olisi suoritettava, sillä muutamat ajattelivat, että mainitun oppijakson tulisi olla perinpohjainen paikalliskuvaus, muutamat taas katsoivat paremmaksi kokonaan kasvatusopillisilta näkökohdilta laaditun kirjotelman.

Joka tapauksessa havaittiin yhteistyö välttämättömäksi eri tieteenhaaroja edustavien henkilöiden kesken ja yhdistys kehotti jäseniään yhteisvoimin ryhtymään työhön;

Kevätpuoleen kokoontui kymmenkunta henkilöä tarkemmin asiaa harkitsemaan, yleinen ohjelma suunniteltiin ja tehtävät jaettiin. Kesäloman aikana tuli jonkun kuvailla seudun eläintieteellisiä, jonkun kasvitieteellisiä, jonkun taas muinaistieteellisiä, jonkun historiallisia suhteita j. n. e.

Syksy tuli, mutta tulokset eivät olleet suuria. Asianharrastusta ei puuttunut, mutta sitä enemmän riittäviä tietoja. Kun tarkasteltiin etenkin luonnonsuhteita, huomattiin, että ne olivat melkein tykkänään jääneet tutkijoilta syrjään. Toisia teitä tuli kulkea, jos mieli matkan päähän päästä. Lähinnä tietysti nousi mieleen ajatus järjestää erikoistutkimuksia, joita tiedemiehet panisivat toimeen eri luonnon- ja sivistysilmiöiden aloilla. Näiden erikoistutkimusten tuloksille perustuisi sitten kotiseutuoppi.

Ensi työemme oli ottaa selville, mitä käytettäviä voimia paikkakunta itse tarjoaisi, ja iloksemme tuli päivänvaloon sekä tieteellisiä kokoelmia että muistiinpanoja, jotka vuosikymmeniä olivat levänneet kätöksässä ketään hyödyttämättä. Niinpä oli raatimies *K. Tigerstedtillä* näkinkenkiä ja simpukoita arvokas kokoelma, josta saatiin hyviä ohjeita Satakunnan nilviäiseläimistön tuntemiseen. Kokoelma lähetettiin heti Helsinkiin ja saapui sinne hyvissä ajoin ehtiäkseen tohtori *A. Lutherin* määriteltäväksi ja lisättäväksi hänen siihen aikaan painettavana olevaan teokseensa Suomen nilviäisistä. Maisteri *K. G. Ollonqvist* taas oli Ahlaisista kerännyt melkoisen putkilokasvi- ja sammalkokoelman ja jo 1860-luvulla laatinut jonkunlaisen »Catalogus plantarum»in (kasviluettelon), joka kuitenkin oli ollut varsinaisille kasvitutkijoillemme kokonaan tuntematon.

Samalla oltiin vilkkaassa kirjevaihdossa tieteen eri aloilla työskentelevien kanssa, että saataisiin tietää, mitä tähän saakka oli tehty paikkakunnan tuntemiseksi ja mitä uusia tutkimuksia oli etupäässä varteen otettava. Vastauksista ilmeni, että tieteellinen tutkimus näillä tienoin monessa kohden oli ollut joko hyvin vähäpätöistä tahi ei siitä ollut tietoaakaan, ja että tärkeät alat odottivat työntekijöitä; että vasten paikkakunnalla vallitsevaa yleistä käsitystä, jonka mukaan luonto täällä on köyhä eikä ollenkaan kiinnitä mieltä, olisi moni yleistä mielenkiintoa herättävä luonnontieteellinen kysymys ratkaistava juuri tämän seudun tutkimuksien perustuksella. Niinpä kirjotti lehtori *Hj. Hjelt*, joka »Conspectus florae fennicae» nimisen suuren kasvitieteellisen yleiskatsauksen kirjottajana paremmin kuin kukaan muu voi arvostella kasvitieteellisiä aloja, että hän »tuskin tuntee maassamme mitään seutua, jonka kasvitieteellinen tutkimus on niin suurella määrällä laiminlyöty kuin Porin ympäristöjen ja joka kuitenkin on niin mieltä kiinnittävä». Ja Geologisen toimikunnan johtaja, tohtori *J. J. Sederholm* kirjottaa:

»Kiitollisin ala, mihin kotiseutututkimus voisi ryhtyä, olisi geologisesti tarkastella niitä löysiä kerrostumia, jotka ovat muodostuneet Kokemäenjoen alisen juoksun varrella oleviin seutuihin. En tunne maassamme mitään seutua, jossa viimeisen jääkauden jälkeisen aikakauden muodostumat olisivat vaihtelevampia ja mieltä kiinnostavampia kuin juuri täällä.» — Samaan suuntaan kävivät muutkin lausunnot.

Tiedemiehet, joiden puoleen käännyimme, kannattivat suopeina tuumiamme omin voimin koettaa edistää kotiseudun tuntemista ja eri tahoilta saimme avustuksen lupauksia, tarjoutuipa joku omasta aloitteestaankin.

Kun Porin Kasvatusopilliselle Yhdistykselle oli ilmoitettu lehtori Hjeltin tiedonannot, päätti se kääntyä kaupungin valtuuston puoleen pyytääkseen varoja ensimmäiseen kasvitieteelliseen apurahaan, mutta ennenkuin tämä ehti ottaa asian käsiteltäväkseen, oli se jo saanut uuden kääntein.

Kun lähemmin asiaa ajateltiin, tultiin siihen johtopäätökseen, että on väärin käyttää tieteellisten kysymysten ratkasemiseen väkijuomaveron tuottamia varoja, ja valtuustolla oli tuskin muita varoja pyydettyyn tarkotukseen käytettävänä. Mutta kun ei tätä keinoa tahdottu käyttää, oli vedottava yksityisten anteliaisuuteen. Jos yleisö kerran näyttäisi suosivan kotiseudun tutkimista yhdessä suhteessa, oli se varmana takeena siitä, että omiin voimiin luottaen voi järjestää tutkimuksia muillakin aloilla. Ehkä voitiin perustaa yhdistyksen erittäin tätä tarkotusta varten.

Maaliskuun 13 p. 1901 kutsuttiin Porista ja sen ympäristöstä noin 60 henkeä keskustelemaan kysymyksestä. Läsnaolijoita oli vähän päälle kahdenkymmenen.

Kun oli tehty selkoa Suomen kotiseutututkimuksen historiallisesta kehityksestä ja erittäin siitä tavasta, millä Lohjan pitäjässä on työskennelty kotiseudun tutkimisessa, päätettiin yksimielisesti perustaa yhdistys ja valittiin väliaikainen johtokunta tarpeellisia valmistuksia ja toimenpiteitä varten.

Uudessa kokouksessa, joka pidettiin 29 p. toukokuuta, hyväksyttiin vähäpätöisin muutoksin väliaikaisen johtokunnan sääntöehdotus, joka laillisesti vahvistettiin 31 p. elokuuta 1901.

Siten olimme yhdestä huolesta päässeet, sillä niin kummalta kuin kuuluukin, emme silloin olleet varmoja yhdistyksen toiminnan laillistuttamisesta. Nyt voi siis »Porin Kotiseutuyhdistys»

vapaasti ja julkisesti ryhtyä työhön korkean päämääränsä eteen, joka sääntöjen I:sen §:n mukaan on: »edistää Länsi-Satakunnan, varsinkin Porin kaupungin ja sen ympäristön, muinaisten ja nykyisten, niinhyvin luonnon kuin sivistyssuhteitten tuntemista.»

Itse asiassa tehtiin siihen aikaan jo työtä täyttä vauhtia. Sillä jo samana päivänä, jolloin väliaikainen johtokunta maaliskuussa valittiin, oli se päättänyt yksityistä tietä kerätä tarvittavat varat ennen ehdotettuun kasvitieteelliseen stipendiin ja etupäässä rehtori *U. Lagerbladin* uutteruudesta oli muutamassa päivässä saatu kokoon tarvittava rahamäärä, 350 mk, joka lähetettiin Societas pro Fauna et Flora Fennica seuralle ja pyydettiin, että seura omien apurahojensa ohessa jakaisi tämänkin Porin seutujen kasvillisuuden tutkimista varten. Uskomalla apurahan antamisen tieteelliselle yhdistykselle, tahdottiin tulla vakuutetuiksi työsuunnitelman tarkoituksenmukasesta järjestämisestä ja siitä, että asiantuntija ottaa tutkimuksen suorittaakseen.

Seura antoi apurahan maisteri *Ernst Häyrénille*, joka oli harjottanut kasvitieteen tutkimuksia Uudenmaan rannikkoseuduissa ja oli siten erityisesti valmistunut Satakunnankin rannikkoseutujen kasvimaailmaa selvittelemään.

Aikasimmat tiedot Satakunnan rannikkojen kasvistosta polveutuvat itse kukkaskuninkaan ajoilta. Kun nuori Linnaeus palasi maankuululta Lapinmaanmatkaltaan 1732, matkusti hän läpi Suomen, kulki pitkin suurta rantatietä, matkasi Porinkin ohitse ja teki ohikulkiessaan joukon kasvitieteellisiä huomioita myöskin Satakunnassa. — Sitten kului enemmän kuin vuosisata ennenkuin luonnontutkijat kävivät näillä seuduin maattamme. Tämä tapahtui vuonna 1859, jolloin Fauna ja Flora seuran lähettämät nuoret maisterit Karsten, Malmgren ja Simming tutkivat maakunnan kasvullisuutta eri aloilla ja julkasivat sitten tutkimustensa tulokset seuran kirjotuksina. Mutta mitä erityisesti Porin seutuihin tulee, olivat tutkimukset hyvin ohimennen tehtyjä. Maisteri Häyrénia kohtasi kasvitieteellisessä suhteessa, voipa melkein sanoa, neitseellisen koskematon ala, kun hän kesäkuun alussa 1901 — tutkituaan ensin kasvisuhteita Karkussa jokilaakson yläosissa lehtori Hjeltin johdolla ja saatuaan oppaaltaan monta hyvää neuvoa ja valaisevaa tietoa — saapui paikalle ja ryhtyi työhönsä, jota kesti aina elokuun viime päivään asti. Häyrénin tutkima ala käsittää

Ulvilan kirkon ja Saaristen ympäristöseudun, 1 à 2 km leveän kaistaleen suistomaata pitkin Kokemäenjoen rantaa, koko suisto-saariston, osia mannermaasta lounasilla ja koillisilla joenrannoilla, merenrannikon sekä Mäntyluodon ja Reposaaren.

Nykyään, kuten ennenkin, on luonnollisesti kysymys kasviston kokoonpanosta tärkeä tehtävä kasvientutkijalle ja Häyrén selvittelee käsikirjotuksessaan noin 570 putkilokasvin leviämisen seutuun, tähän luettuna maisteri Ollonqvistin Ahlaisista löytämät. Mutta nykyinen kasvitiede on ottanut vastatakseen moneen sellaiseen kysymykseen, joita ei entisaikoina ajateltukaan. Ensimmäisiä näistä on kysymys siitä, miten kasvilajit elävät yhdessä, sulautuvat yhtenäisyyksiksi, kasviyhteiskunniksi, erilaisiksi metsiksi, pensas-, yrtti- ja ruohokasveiksi, jotka kaikki voivat naapuriseuduissakin olla hyvinkin erilaisia. Ja koska maan kasvipeite luonnollisesti suureksi osaksi riippuu kasvupaikan laadusta, tulee näiden kasvupaikkojen tutkimus yhä tärkeämmäksi. Häyrénin käsikirjotus, josta enää osa johdantoa puuttuu ja jonka — kun se ensin on julkastu Fauna seuran kirjotuksissa — ylipainoksena saamme, sisältää kertomuksen jokiuoman rantaääyräistä ja veden jättämästä hiekasta, suistomaasta muodostuneista saarista, umpeenkasvavista joen uomista ja lahdistä, avoimista vesistä, kivi- ja liejurannoista, hiekkasärkistä, vuorista ja kaikkien näiden kasvimuodostumista. Tämä selonteko tulee varmaan olemaan kotiseudun kasvikunnan ystävän, varsinkin koulunuorison hyvänä oppaana. Samalla kun se paljastaa monta aukkoa kasviopin tiedoissamme, kehottaa se omia kasvitieteilijöitämme niitä täyttämään itsensä iloksi ja kunniaksi, tutkimuksen hyödyksi.

Stipendiaattimme tutkimus on luonut valoa useihin kysymyksiin, joita aikasemmin oli vain vähässä määrin käsitelty. Sellaisia ovat: »Millaiseksi muodostuu kasvisto ja kasvillisuus suurten virtojemme vesijätöissä?» »Missä määrin vaikuttavat virrat merenrannan kasvistoon?» ja toisaalta: »Millaisia muutoksia tuottaa meren läheisyys sisämaan kasvikuntaan?»

Häyrénin kuvaama kasvimaailman voittoisa tunkeutuminen entisille merenpohjille, ei valaise ainoastaan meidän aikojamme, vaan saa siitä selvän kuvan luonnonvoimien toiminnasta hyvin pitkien ajanjaksojen kuluessa, sillä olosuhteet lienevät olleet suunnilleen samanlaisia kuin nytkin vuosituhansia sitten, ero oli vaan siinä, että näyttämö oli silloin idempänä, nykyisessä sisämaassa.

Häyrénin kasvitieteellisen toiminnan näkyvänä tuloksena on kolme pientä kirjetusta Fauna seuran julkasuissa: »Kasvitieteellisiä tutkimuksia Porin seudulla kesällä 1901, matkakertomus», »Huomiota herättäviä kasveja Porin seudulla» ja »Mieltä kiinnittäviä sammallajeja Porin seuduilla.»

Lehdessä »Björneborgs Tidning» (10 p. jouluk. 1901) on Häyrén niinikään julassut hauskan kuvauksen: »Porin seutujen kasvullisuudesta».

Ja Yliopiston kokoelmiin, meidän luonnonhistorialliseen kansallismuseoomme, on Häyrén jättänyt putkikasvi- ja sammalkokoelmia, jotka ovat täyttäneet monta aukkoa Satakunnan kokoelmissa.

Porin Kotiseutuyhdistystäkin on maisteri Häyrén muistanut ja on lahjottanut sille 225 putkilokasvia ja 67 sammallajia. Tämä antoi johtokunnalle aiheen keskusteluun, missä määrin olisi toivottavaa, että paikkakunnalle perustettaisiin luonnonhistoriallisia kokoelmia, ja johtokunta hyväksyi ehdotuksen erityisen kasvikokoelman järjestämisestä Satakunnan maakuntaa varten. Toivottiin, että sellainen kasvikokoelma hyödyttäisi sekä nuorisoa että vanhempiaakin luonnonystäviä ja kenties aikojen kuluessa olisi kasvitieteelliselle tutkimuksellekin hyödyksi. — — —

Kysetyämme muinaistutkijoittemme mielipiteitä, ilmottivat nämä, että Kokemäen jokilaakso olisi kiitollinen ala sille, joka tahotoisi tutkia ihmisasutuksen alkamista ja levenemistä viimesen maan vajoamisen jälkeen maassamme, ja että se monestakin eri syystä saattaisi antaa paremmin kuin useimmat muut seudut Suomea vastauksen kysymykseen, milloin ja kuinka ihminen on vallannut maan. Ja menettelytapa, jota tässä tulisi käyttää, perustuisi pääasiassa siihen, että mitattaisiin tarkoin, kuinka korkealla yli merenpinnan ovat ne paikat, joista muinaisjätteitä on tavattu. Näiden mittauksien perustuksella saatuja korkeuslukuja verrattaisiin sitten nykyeseen maan kohoutumiseen.

Tämän johdosta päätti johtokunta määrätä yhdistyksen toisen apurahan, 300 mk, arkeologis-maantieteellistä tutkimusta varten ja kolmimiehinen asiantuntijaneuvosto antoi sen ylioppilas *Viktor Ståhlbergille*. Herra Ståhlberg toimitti kesällä 1902 korkeusmittauksia noin sadassa paikassa, mistä oli löydetty kivikauden aikusia jäännöksiä, niin että Kokemäen jokilaakso lienee maamme parhaiten tunnettuja seutuja tässä suhteessa. Näiden ja muiden seutujen samanlaisia mittaustuloksia on käsitellyt muinaistieteilijä

maisteri *Julius Ailio*, joka Geologisessa ja Muinaismuisto-yhdistyksessä pitämässään esitelmässä on tehnyt selkoa tutkimuksistaan ja aikoo lähimmässä tulevaisuudessa julkasta niistä perusteellisemmän esityksen.

Suomessakin on tavattu kiviaseita, jotka kuuluvat viime kohoutumisen ensi jaksoon; tämän kohoutumisen arvelee norjalainen geologi, professori Brögger alkaneen noin 7000 vuotta sitten. Ja samaten kuin muinaistieteilijöiden Skandinaviassa on onnistunut jakaa kivikausi useampiin jaksoihin hautojen ja erilaisten aseitten mukaan, voimme mekin jakaa kivikautemme vastaaviin jaksoihin erimuotoisten kiviaseitten johdolla. Ståhlberginkin mittauksista käy selville, että esim. vasarakirveitä tavataan suhteellisesti lukusammin myöhemmin merestä kohonneilla seuduilla, kun taas vanhempia kiviaseita löydetään aikasemmin kohonneilta tienoilta. Kivikauden lopussa, siis noin 4000 v. sitten, pistehe vielä suuri merenlahti aina Nakkilan kirkolle asti.

Sen perustuksella, mitä jo on saatu päivänvaloon, uskallamme toivoa tulevien tutkimusten luovan yhä uutta kirkasta valoa siihen tuikkeettomaan pimeään, joka ennen muinaisia aikoja verhosi.

Mutta miksi pysähdymme tähän ajanjaksoon, joka maailman olemassaoloon nähden on kuin eilinen päivä. Sen ajan takaa, jolloin Satakunta kohosi n. k. Litorina-merestä ja muodostui ihmisuutteruuden työkentäksi, siintää silmiimme mahtava Ancyclus-järvi, joka oli muodostunut Tanskan salmien madaltuessa ja joka suolattomalla vedellään peitti suuren osan nykystä Satakuntaa. Ja vielä varhaisempina aikoina peitti, kuten tiedämme, jääkylmä Yoldia-meri melkein koko Suomen, niin että maamme eteläisissä osissa ainoastaan muutamia pikku saaria ui meren pinnalla. Näihinkin Satakunnan syntyhistorian ajanjaksoihin ulotutamme tutkimuksen valon. Tohtori *J. J. Sederholm* ja maantieteen professori *J. E. Rosberg* ovat jo pääpiirteissään suunnitelleet tulevan tutkimustyön ja jälkimäinen on antanut toiveita sen avustamisesta, mahdollisesti kesällä 1907.

Asianlaita on nimittäin niin, että jokainen meri on jättänyt jälkeensä sille luonteenomaisia kerrostumia.

Suunnattomien sisämaan jäätikköjen ympärillä kuohuva, täynnä uiskentelevia jäävuoria oleva Yoldiameri, jonka merkkejä vielä huomaa siitä kohonneiden vuorien ja kukkuloiden rinteissä, kehitti monikerroksista jäämerisavea, jossa Yoldia-näkinkengän kuoria on

tavattu. — Ancyclus-järven suolattomaan veteen jäi ancyclus-savea, joka on saanut nimensä eräästä suolattomassa vedessä elävästä näkinkengästä, jonka kuoria on tavattu sen aikuisissa rantamuodostumuksissa. Litorina-meressä muodostui vihdoinkin harmaa- eli peltosavi, joka sisälsi suolavesiorganismien kuoria.

Tiedämme kyllä näiden savikerrosten olevan päälleksyttäin seuduillamme, mutta niiden leviämistä tunnemme tuskin ollenkaan. Olisi siis kaivettava esiin erilaisia savinäytteitä niin monesta eri korkealla olevasta paikasta kuin mahdollista, tutkittava näitä ja koetettava saada selville, minkä meren jätteitä ne ovat. Tätä tietä sekä etsimällä entisiä rantajuovia voitaisiin valmistaa kaikkien näiden muinaisten merien kartat sekä saataisiin varmuudella tietää mikä on ollut maata, mikä merta toinen toistaan seuraavien geologisten ajanjaksojen kuluessa. Jokainen ymmärtää, kuinka laaja tämä tutkimustehtävä on ja että yhden kesän työ ei voi antaa muuta tulosta kuin seudun kehityshistorian pääpiirteet.

Tämän työn yhteydessä olisi tutkimusretkeilijällämme myöskin tilaisuus tarkastella muita maantieteellisiä luonnonsuhteita. Kokemäen suistomaa ja Ahlaisten ja Merikarvian eriskummalliset jokihaarautumat esim. tarjoavat mieltäkiinnostavan työalan niille, jotka erikoisesti harrastavat suistomaan tutkimuksia.

Mitä suunniteltuun seudun geologian tutkimukseen tulee, olen siinä uskaltanut mennä Yhdistyksen todellisuudessa suoritetun työn edelle kiinnittääkseni huomiota yhteen kotiseutututkimuksen päätehtävistä, jonka täyttämistä meidän kaikin voimin tulee edistää, kun siihen otollinen aika näyttää saapuneen. —

Itse asiassa on Yhdistyksen toiminta jo saanut aikaan hyviä tuloksia Porin seutujen maantiedostakin.

Kasvitieteellisten tutkimustensa ohessa kiinnitti nimittäin maissteri *Häyrén* myöskin huomiotaan maantieteellisiin ilmiöihin ja on julkassut niistä kirjoituksen: »Kokemäenjoen suistomaa», jolla tämän, maamme melkein suurimman ja nopeimmasti kasvavan suistomaan tunteminen on astunut aimo askelen eteenpäin ja seudun väestön huomio on siten suunnattu moniin eri luonnon ilmiöihin. Suosittelemme mitä lämpimimmin Häyrénin kirjoituksia niille, jotka todella tahtovat oppia tuntemaan ja ymmärtämään tätä omi-tuisesti muodostunutta seutua maamme.

Kaupungininsinööri *F. I. Lindström* ja satamakapteeni *S. Hel-singius* ovat monena vuonna joka päivä toimittaneet huomioita Porin ja

Reposaaren vesisuhteista, ja näiden tutkimusten kehittäminen on niinikään tärkeä tehtävä Kotiseutuyhdistykselle, samalla kun se on arvokas lisä luonnonsuhteiden tuntemiseen. Maisteri *V. Th. Lindberg* on jo alkanut toimia sillä alalla ja on piirtänyt muutamien vuosien vedenkorkeusviivat.

Tämän yhteydessä huomautamme myöskin, kuinka paljon meteorologia antaa toivomisen aihetta.

Mitä asiaan innostunut yksityinen voi saada aikaan, käy selville tarkastaessamme lehtori, maisteri *J. E. Aron* toimia niinä muutamina vuosina, jolloin hän kuului Yhdistykseen.

Tuskin oli maisteri Aro syksyllä 1902 saapunut paikkakunnalle ja liittynyt Kotiseutuyhdistykseen, kun hän jo oli päättänyt uhrata joutoaikansa luonnonhistoriallisen harrastuksen kohottamiseen näissä osissa maatumme. Hänen mukanaan tuli virkeätä elämää piiriimme. Kaikki, jotka olivat läsnä Yhdistyksen toisessa vuosikokouksessa 1903, muistanevat sen herättävän, mukaansa tempaavan esitelmän, jossa Aro otti vastatakseen kysymykseen, mille taholle seudun luonnontieteelliset pyrinnot olisivat suunnattavat, ja ne ehdotukset, jotka hän tämän johdosta teki luonnonhistoriallisen maankuntamuseon perustamisesta, luonnontieteellisen osaston muodostamisesta Yhdistykseen, jonka osaston jäseniksi koulunuorisokin saisi tulla, apurahojen jakamisesta niille koululaisille, jotka olivat osottaneet suurinta ahkeruutta kokoelmien enentämisessä j. n. e. Tämä esitelmä on sittemmin julkastu paikkakunnan suomen- ja ruotsinkielisissä lehdissä »Nuoriso mukaan!» nimisenä.

Ja Arossa oli miestä täyttämään alottamansa työn. Lyhyessä ajassa oli hän koonnut uuteen osastoon suuren nuorisojoukon, jota hän koetti innostaa luonnon tutkimiseen. Osasto, joka jo oli täydellisesti järjestetty, kokoontui kolme kertaa kevään kuluessa ja pidettiin siellä valasevia esitelmiä niistä kokoelmista, joita maankuntamuseossa tulee olla, ja selvitettiin, miten erilaisia luonnonesineitä on koottava ja säilytettävä (preparoitava). Tulevaa kesää varten tilattiin ulkomaisilta liikkeiltä kaikenlaisia varustuksia, haaveja neulottiin, nimilippuja painettiin j. n. e. Keväällä tehtiin harjoituksen vuoksi muutamia yhteisiä tutkimusretkiä, erityinen oppijakso linnunnahan valmistamisessa järjestettiin ja kaikki näytti olevan valmista lupa-aikaa varten. Suurella mielenkiinnolla odotimme nuorison kesätyön tuloksia. Ei käy kieltäminen, että nämä olivat melkosesti pienemmät kuin oli odotettu, mutta syyt

siihen voi helposti ymmärtää. Kaikki vaatii riittävästi aikaa. Niinpä tässäkin, kun sekä innostus että taito tehdä työtä olivat yhtä aikaa luotavat. Jos Aro olisi saanut jatkaa vielä parisen kesää, olisi tulos varmaan ollut hänen siinä suhteessa toivorikkaan katsantokantansa mukainen. Mutta toivoa voi nytkin, että nuoriin mieliin kylvetty siemen lankesi hyvään maahan, josta tulevaisuudessa kaunis touko kasvaa. Syksyllä jaettiin muutamille oppilaille pieniä palkintoja museoon tuomistaan esineistä.

Vanhemmatkin henkilöt, jotka aikasemmin olivat harjottaneet luonnonesineiden kokoilemista, innostuivat uudelleen ja toivat yhdistykselle uusia kokoelmia.

Tulevaa museotaan muodostaessaan tuli Aron kuitenkin etupäässä turvata omaan itseensä. Hänen utteruutensa olikin yläpuolella kaiken arvostelun. Kotiseutuyhdistys oli antanut hänelle 250 mk:n suuruisen apurahan saaristo- ja merenrantaeläimistön tutkimiseen ja hän omisti koko kesänsä 1903 Yhdistykselle. Kootujen hyönteisten ja linnunnahkojen lukumäärä kohosi yhä. Mutta niin tervetulleita kuin nämä kokoelmat olivatkin tutkijalle, eivät ne »tekeytyneet» suuren yleisön katseltaviksi; senpä vuoksi Aro, joka etupäässä tahtoi herättää juuri sen innostusta, päätti oppia täyttämään lintuja. Ensi kokeistaan sillä alalla hän lähetti minulle surullisen lystillisiä kertomuksia, mutta pian oli hän pontevuudellaan päässyt niin pitkälle, että soma lintukokoelma alkoi valmistua hänen käsistään. Kesä kului nopeasti milloin lukusia tutkimusmatkoja tehtäessä maalle ja merelle — usein purjeveneellä tuulessa ja myrskyssä — milloin kotona kokoelmia valmistellessa. Tulos ensimmäisen kesän työstä oli noin 75 lintua 51:tä eri lajia, joukko kaloja ja matelijoita sekä noin 5500 hyönteistä, joista maisteri *F. A. Lönnmark* oli koonut 1,700.

Kesällä 1904 sai Aro 300 mk suuruisen apurahan tehdäkseen eläintieteellisiä tutkimuksia ja kootakseen lintuja etupäässä Kokemäen pitäjistä, siis jokilaakson yläosasta. Koska hän samoihin aikoihin oli saanut matka-avustusta Fauna seuraltakin, voi hän ottaa avukseen varsinaisen preparaattorin. Tuloksena oli tällä kertaa yli 60 täytettyä lintua, 120 Yliopistoa varten valmistettua linnunnahkaa, noin 1,000 hyönteistä ja ennenkaikkea joukko muistiinpanoja lintumaailmasta. Retkestä sai Fauna seura matkakertomuksen, joka jo on painettuna.

Viime kesän 1906 vietti lehtori Aro Karkussa, siis vielä ylempänä jokilaaksoa, mistä hän täydentääkseen havaintojaan lintumaailmasta teki kaksi retkeä aina virransuuhun asti. Pieneksi korvaukseksi matkakustannuksista jätti Kotiseutuyhdistys herra Arolle 100 mk.

Hänen aikomuksensa on niinpian kuin mahdollista yhdistää omat ja muiden lintumaailmaa koskevat ainesvarastot ja julkasta siitä tutkimus Fauna seuran kirjoituksina.

Maisteri *Rolf Palmgrenin* tutkimuksesta, joka koskee Huittisten lintumaailmaa sekä lehtori Aron tulevasta selonteosta Kokemäen pitäjän, Porin seutujen, merenrannikon ja saariston lintujen elämästä on meillä tässä suhteessa toivo saada ainekset kokoon suunniteltua »kotiseutuoppia» varten, samaten kuin Häyrénin kasvi-tieteellisestä julkasusta toivomme ainekset »kotiseutuoppiin» mitä korkeampaan kasvimaailmaan tulee. Toivomme myöskin, että Aron julkasu herättää moneen satakuntalaiseen hartaan halun havaintojen tekemiseen seutunsa lintumaailmasta.

Lehtori Aro on niinkään edistänyt hyönteisten, etenkin perhosten tuntemista paikkakunnalla toimittamiensa keräysten kautta. Hänen, maisteri Lönnmarkin ja muutamien muiden kokoamat pikkuperhoset lähetettiin nimittäin Helsinkiin, missä tohtori *Enzio Reuter* tutki niitä ja ilmotti, että hän noin 900:sta yksityisestä on löytänyt 121 eri lajia, joista 95 on aivan uutta yliopiston kokoelmissa huonosti edustetulle Satakunnan hyönteiseläimistölle. Sangen harvinaisena piti hän 10 lajia, löytyipä kaksi sellaistaakin, joita Suomessa ei ennen ole tavattu.

Puhuessamme tutkimusretkeilijöistämme ja heidän toimistaan, emme suinkaan saa unhottaa niitä opettavaisia esitelmiä, joilla he Yhdistyksen kymmenessä kokouksessa ovat ilahuttaneet kotiseudun tuntemista harrastavien mieliä ja tukeneet asiaan innostusta. Etenkin toivomme näiden esitelmien vaikuttaneen herättävästi seudun ylempien koulujen kypsyneempiin oppilaisiin: suomalaisen lyseon, suomalaisen tyttökoulun ja ruotsalaisen yhteiskoulun. Yläluokkien oppilaat ovat nimittäin useasti monilukusinakin seuranneet kutsua ja saapuneet kokouksiin. Vanhemmat kansalaiset ovat verrattain laimeasti ottaneet osaa niihin, — keskimäärin on ollut läsnä 20 à 25 henkilöä. Aivan varmaan heidänkin lukumääränsä kohoaa, kun nouseva nuoriso, joka jo kasvaessaan on saanut tutustua kotiseutututkimuksen aatteeseen, varttuu täyteen ikään.

Perustavassa kokouksessa 1 p. jouluk. 1901 teki maisteri *E. Häyryén* selkoa »Maantieteellisistä ja kasvitieteellisistä tutkimuksistaan Porin seuduilla». Ylioppilas *V. Ståhlberg* kertoi toisessa tilaisuudessa »Kokemäen laaksosta muinais- ja maantieteellisessä suhteessa» ja maisteri *J. E. Aro* piti meille kokonaista neljä esitelmää: »Mihin suuntaan olisi paikkakunnan luonnontieteelliset harrastukset johdettavat»; »Luonnonhistoriallisia tutkimusmatkoja Länsi-Satakunnassa v. 1903»; »Länsi-Satakunnan hyönteismaailmasta, etenkin silmällä pitäen perhosten elämää»; ja »Lintumaailma Kokemäen jokilaaksossa». Tämän lisäksi tulee vielä maist. Aron esitelmät Kotiseutuyhdistyksen luonnonhistoriallisessa osastossa ja Porin Kasvatusopillisessa Yhdistyksessä; viime mainittu oli: »Satakunnan rantaseutujen eläinten, etenkin lintujen elämästä».

Kotiseutuyhdistyksessä on tähän asti sattunut niin, että luonnontieteelliset harrastukset ovat käyneet humanisten (ihmisysharr.) edellä. Tulevaisuudessa ei tarvitse niin olla. Emme ole sitäpaitsi kokonaan jättäneet historiallisia näkökohtia huomioon ottamatta. Niinpä puhui kerran Yhdistyksen lämmin ystävä, nyt jo vainaa, maisteri *F. I. Färling* piirissämme »Etevästä miehistä, jotka ovat lähteneet Porin koulusta», toisen kerran »Porin rykmentistä», ja pastori *J. Vallin* kertoi »Hengellisistä liikkeistä Porin seutujen väestön keskuudessa». Maisteri *E. Granit-Ilmoniemi* on tehnyt selkoa »Vanhoista käsikirjotuksista ja kirjoista muutamissa Länsi-Satakunnan arkistoissa», ja aktuario, tohtori *G. A. Fontell* on esittänyt tulokset monivuotisista tutkimuksistaan »Muinaisen Satakunnan asutus- ja viljelyssuhteista». Satakunnan museon intendentti, *M. Kauppinen* on pitänyt esitelmän »Kivikaudesta, varsinkin Satakunnassa», ja puhunut parisen kertaa paikkakunnan länsiosien» Kiinteistä muinaisjäännöksistä». Eräässä ensimmäisessä kokouksessamme julki lausui tämän kirjottaja ajatuksensa »Kotiseutututkimuksesta».

Paitsi esitelmäitsijöitä, ovat joskus muutkin lausuneet innostuttavia sanoja kokouksissa läsnäolleille. Tarkotan etupäässä rehtori *L. H. Sandelinia*, joka on toiminut Yhdistyksen puheenjohtana ja on ensi hetkestä asti ollut sen innokkaimpia kannattajia. —

Joukko kaupunkilaisia jätti Kotiseutuyhdistyksen jaettavaksi 250 mk:n suuruisen historiallisen apurahan, joka annettiin ylioppilas *Arvo Inkilälle* (ent. *Mannelinille*), historiallisen kuvauksen laatimiseksi muistorikkaasta Kokemäen kartanosta.

Tuleville paikkakunnan historian tutkijoille on Yhdistys tehnyt hyvän palveluksen perustamalla kokoelman seudulla ilmestyvistä sanomalehdistä ja aikakauskirjoista, jotka luonnollisesti ovat paikallishistorian tärkeimpiä lähteitä. Kokoelma on jo muutamien Yhdistyksen jäsenten uutteruudesta saatu melkosen laaja; niinkään on vedottu yleisön apuun. Suurimmassa kiitollisuuden velassa on Yhdistys kauppaliike W. Rosenlew & Kump:lle, Harjavallan Ylisen talon omistajalle, kaupungin lukusalille sekä Porin sanomalehtien toimituksille. Kokoelma, jonka Yhdistyksen jäsenet ovat järjestäneet ja josta ovat laittaneet luettelon, käsittää viimesen vuosikertomuksen mukaan 32 täydellistä ja 35 vailinaista sanomalehti- sekä 18 täydellistä aikakauslehti-vuosikertaa. Monelta taholta olisi lisäys siis vielä tarpeellinen ennenkuin kokoelma olisi täydellinen.

Tulevaisuuteen nähden tärkeä on myöskin Yhdistyksen maisemakuva-kokoelma, jossa nykyään on noin 150 kpl., pääasiassa kaupungin kirjakauppiaiden lahjottamia. Kun lukusista maalaiskunnistakin nykyään valmistetaan maisemakortteja, olisi toivottavaa, että joka pitäjästä järjestettäisiin täydellisiä kuvasarjoja ja että Yhdistys tämänkin kokoelmansa suhteen saisi luottaa ystäviensä apuun. Vuosisadan parin kuluttua on jälkimaailma oleva meille kiitollinen siitä nykyajan kuvasta, jonka pelastimme unhoon joutumasta.

Ja lopuksi saamme kiittää rouva *Mathilde Juseliusta* uudesta kokoelma-aatteesta, jolle on mitä parhainta menestystä toivottava. Jos vähänkin asiaa ajattelemme, tunnemme velvollisuudeksemme panna talteen kaikkien sivistykselle elämäntyönsä uhranneiden henkilöiden valokuvat — jos kohta he ovat hiljasuudessa ja huomaamattominakin toimineet; tällaisten kuvien hävittäminen taas olisi sulaa vandalismia, raakuutta.

Rakkaudesta menneisiin polviin ja omaan sukuumme emme saisi liian kauvan kodin kätköissä säilyttää vainajien muistomerkkejä, vaan lahjottaa nämä muistot museoiden ja arkistojen säilytettäväksi. Jonkun ajan kuluttua, kun valokuvakokoelmamme tulee laajemmaksi, on jokainen ymmärtävä, miten suuriarvonen se on isänmaalliselle sivistyshistoriallemme ja historiallisen tunteemme herättämiselle. Se on tuottava iloa meille kaikille.

Tiedämme kaikki, kuinka paljon historiallisia seikkoja ja kalta muistoja esi-isistä yhtyy paikallisiinimiimme, jotka, kun kielen-

tutkijat ovat niitä jonkun aikaa käsitelleet, antavat muinaisten aikojen astua eteemme. Hyvä kyllä on tällaista tutkimusta meidänkin maassamme alettu harrastaa eikä vähemmän Satakunnassa, jonka paikallisnimiä tohtori *Rolf Saxénin* ja tohtori *T. E. Karstenin* tutkimukset suuresti valasevat. Syvällä sisämaassa käytetään ikivanhoja germanilaisia paikannimiä ilman että suomalainen väestö aavistaakaan niiden alkuperästä merkitystä. Emmekö voisi puolestamme merkitä tai merkityttää niitä?

Kaikesta päättäen on väestö Satakunnan rannikolla, sillä alalla, joka on yhdistänyt Etelä-Pohjanmaan ja Etelä-Suomen ruotsalaiset seudut, puhunut ruotsin murretta, jonka viimesiä jätteitä tavataan Ahlaisissa ja Merikarvialla. Todellakin täytyy sanoa, että on yhdestoista hetki käsissä ottaa talteen, mitä vielä saatavissa on tuosta murteesta, jota ruotsalaiset kielentutkijamme pitävät hyvin mieltäkiinnittävänä. Ruotsalaisen Kirjallisuuden Seura onkin Kotiseutuyhdistyksen pyynnöstä asettanut apurahan tätä tarkotusta varten; työhön halukasta ei vaan vielä ole ilmaantunut.

Suomalaiset murteemme tarjoavat niinkään tuntijain lausunnon mukaan suuren ja laajan työalan. Näiden tutkimista tulisi Kotiseutuyhdistyksen edistää ja tukea mikäli mahdollista ja käydä yhteistyöhön pääkaupungin sen suuntaisten yhdistysten sekä Satakuntalaisen Osakunnan kanssa.

Satakunnan ylioppilaiden keskuudessa eläikin halu kotiseudun tutkimiseen vireänä. Eräässä osakunnankokouksessa pidettiin Porin Kotiseutuyhdistyksen toiminnasta esitelmä, joka antoi aihetta keskusteluun ja useiden tulevaisuus-suunnitelmien laatimiseen. Toivon, että lähimmässä tulevaisuudessa saamme toimeen vilkkaan yhteistyön opiskelevan nuorison kanssa, joka kotitunteen siteillä on kiintynyt tähän isänmaamme osaan, että Satakuntalaisen Osakunnan nuoren, voimakkaan rungon ympärille liittyy pääkaupungissa taaja ryhmä vanhempiakin kansalaisia, joita sama innostus elähyttää, innostus työhön yhteisen asian hyväksi. Ja vihdoin toivon, että ylioppilaat maaseuduillekin vievät kotiseutututkimuksen aatteen ja herättävät harrastusta asiaan.

Aikaa myöten koettaa Kotiseutuyhdistys näihinkin ulottaa toimintansa. Kenties saamme maalaisseurakunnissa kerran toimeen pieniä haarayhdistyksiäkin. Jo tämä tulevaisuudenajatus osottaa, kuinka suuria tehtäviä meillä on.

Sentähden tuleekin meidän ylläpitää piirimme elämä virkeänä ja vilkkaasti pulppuavana. Menneitten vuosien kokemus osoittaa, miten paljon mahdollisuuksia on, kun vaan otamme niistä ajallaan vaarin.

Yhteensä 187 henkilöä on taloudellisissa suhteissa tukenut harrastuksiamme ja tulot vuosina 1901—1905 ovat olleet 2859 mk, joista mainittujen vuosien kuluessa on jaettu neljä apurahaa, yhteensä 1200 mk, tieteellisiä tutkimuksia varten sekä kokoelmain vaurastuttamiseksi käytetty 357 mk. Muita menoja on ollut: sääntöihin 56 mk, kokouksiin ja ilmoituksiin 97 mk, vuosikertomuksiin 16 mk, viiden esitelmöitsijän edestakasiin matkoihin Helsingistä Poriin 170 mk, vahtimestaripalkkioihin 97 mk, kalustoon 50 mk, postirahoihin 15 mk, rautasiteet »Linnén tammeen» 11 mk, oppilaiden palkkioihin 25 mk ja sekalaisia menoja 66 mk.

Pääoma, jonka tulisi vakauttaa Yhdistyksen toiminta — korkojen tulisi vuosittain tehdä noin 500 mk ja pääoman siis olla noin 10000 mk — on nyt 200 mk:n suuruinen, josta saamme kiittää rouva kauppaneuvoksetar *E. Rosenlewää* ja herra prokuristi *E. A. Lydeckenä*. Sen kasvamisen suhteen pitäisi ryhtyä mitä uutterimpiin toimenpiteisiin. Kenties ei se aika ole kovinkaan kaukana, jolloin seudun varakkaat kansalaiset ilolla antavat rahojaan sen kartuttamiseen, huomaten sen kautta mitä kauniimmin palvelevansa kotiseutuaan. Niiden lahjojen kauttahan, joita Yhdistyksen seisovaan pääomaan kertyy, leviää joka vuosi uutta valoa jokaiselle rakkaaseen kotiseutuun ja kauvan on kiitollisessa muistossa säilyvä lahjottajan nimi.

Aikaa myöten on hallituskin varmaan huomaava, kuinka suuresti maamme kotiseutuyhdistykset hyödyttävät valtion avustamia tieteellisiä laitoksia ja harrastuksia ja on yleisen hyödyn vuoksi pitävä kohtuullisena myöntää niillekin kannatusta. Sen lyhyen ajan kuluessa, jonka Porin Kotiseutuyhdistys on ollut olemassa, on sillä jo ollut tilaisuus hyödyttää *Yliopistoa* osaksi taloudellisesti tuemalla nuoria tieteenharjottajia, osaksi enentämällä sen kasvi- ja eläintieteellisiä kokoelmia; Yhdistyksen tutkimusmatkailijat ovat nimittäin tehneet niihin useita lahjotuksia, joiden kautta monta aukkoa Länsi-Satakunnan kokoelmissa on tullut täytetyksi. — Lehtori Aron ja maisteri Häyrénin tutkimuksista on suoranaista hyötyä *Societas pro Fauna et Flora Fennica* seuralle, sillä näiden tulokset julkastaan Seuran kirjotuksissa; niin tulee niihin yhä uusia

lisiä Kokemäenjoen seutujen kasviston, lintu- ja hyönteismaailman tuntemiseen. Yleensä voi Yhdistyksen tähän asti jakamia kasvi- ja eläintieteellisiä apurahoja (toiset 350, toiset 650 mk) pitää melkein samanarvosina niiden kanssa, joita Fauna ja Flora seura omista varoistaan on jakanut. *Maantieteellisellä Yhdistyksellä* ja *Muinaismuistoyhdistyksellä* on niinkään ollut hyötyä meidän tutkimusmatkailijoistamme; edellisellä maisteri Häyrénin maantieteellisistä, jälkimmäisellä ylioppilas Ståhlbergin muinaistieteellisistä ja maantieteellisistä huomioista.

Oman kunnankin puolelta toivon meidän aikaa myöten saavan osaksemme pienen vuotuisen avustuksen ja perustuu tämä toivoni siihen vakaumukseen, että Kotiseutuyhdistyksen toiminnalle aletaan yhä laajemmissa piireissä antaa arvoa. Sillä eihän voi olla yhden- tekevää paikkakunnalle, onko sen asukkailla tilasuutta läheltä seurata ja ottaa osaa tieteellisiin harrastuksiin, vai ei — etenkin, kun nämä koskevat valon levittämistä omaan kotiseutuun ja etupäässä tarkottavat *kaikkien* kansankerrosten osalliseksi tekemistä ei ainoastaan tutkimusten tuloksista, vaan tutkimuksesta itsestään.

Mutta eikö tuo ole liikaa loisteliaisuutta? Eihän »kansa» mis- sään maailmassa ole tullut osalliseksi tutkijan puhtaasta ilosta. Me vastaamme toisella kysymyksellä. Minkä kansan, ellei juuri Suomen jonka yhteiskuntaelämä lepää mitä vankimmalla kansan- valtaisuuden pohjalla koko maailmalle esikuvana, tulisi käydä etu- päässä henkisten rientojen, m. m. tutkimusharrastusten kansan- valtaistuttamisessa? *Siinä* me voimme tulla uran uurtajiksi, että teemme henkisen sivistyksen hedelmät *koko* yhteiskunnan omaisuudeksi. Ja sen täytyy tapahtua, jos aikamme oikein käsitämme. Sen täytyy tapahtua jo henkisen viljelyksen tulevaisuuden tähden maassamme. Sillä paljon enemmän kuin ennen tulee se riippu- maan kansan ymmärtämyksestä ja myötätunnosta.

Jos toden teolla tahdomme herättää myötätuntoa tutkimus- harrastuksiin, tulee meidän johtaa jokaista lämpimin mielin kiin- nittämään huomiotaan kotiseudun niin sanomattoman monta eri vivahdusta käsittävään, rikkaaseen maailmaan. Siinä tapauksessa tulee meidän pitää huolta siitä, että joka kaupungissa ja pitäjässä on yhdistys, joka on ottanut kotiseutututkimuksen toimekseen.

Siinä tarkoituksessa on meidänkin pieni yhdistyksemme perus- tettu. Vaalikaamme sitä sentähden lämpimin mielin ja iloitkaamme sen pienimmästäkin myötäkäymisestä.

LÄNTISEN SATAKUNNAN KESKIAIKAISISTA KIRKOISTA.

Mitä tietä ja millä tavoin lieneekin ristin saarna Satakunnan saloille saapunut, ikivanhat sen tuoman opin juuret täällä kaikesta päättäen ovat. Tännehän väittää kansan muistotieto jo Suomen ensimmäisen apostolin ulottaneen lähetysmatkansa, ja täällähän, Satakunnan sydämessä, laskettiin m. m. Turun ja Upsalan hiippakuntien välisestä rajasta kiistellessä vaakaan painavia sanoja, jotka

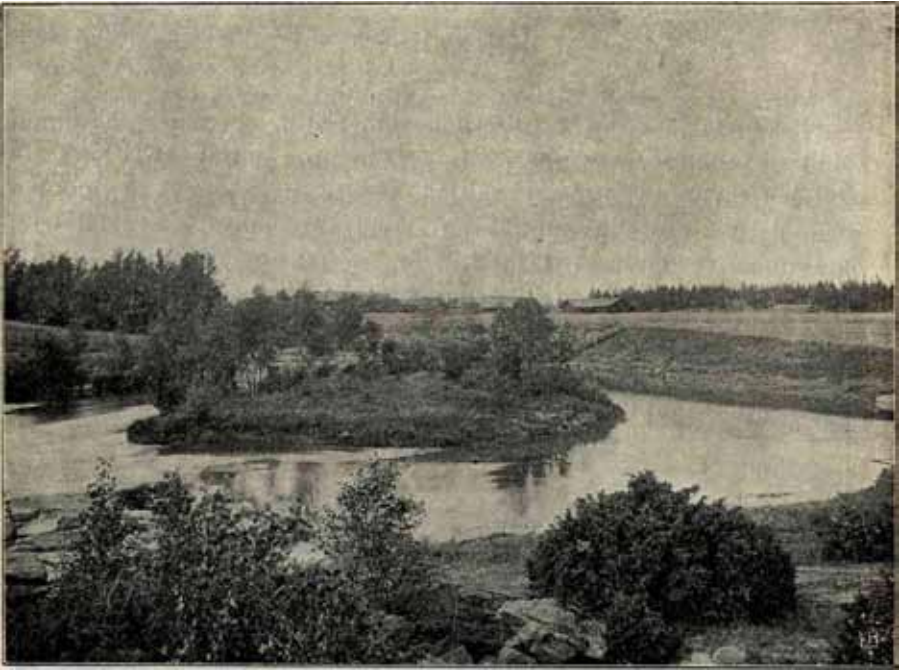

Kirkon rauniot Köyliön Kirkkoluodolla.

perustuivat ainakin 1200-luvun puoliväliltä polveutuviin kirkollisiin muistoihin. Mannermaamme vanhimpiin kuuluvia ovat epäilemättä myöskin monet tämän maakunnan lukuisista kirkollisista muinaisjäännöksistä.

Itse pyhän Henrikin ajoilta sanotaan sen »saarnahuoneen» olevan, jonka jäännökset vielä, myöhemmin tehdyn tiilikehyksen sisässä, seisovat muinaisen Teljen kaupungin paikalla Kokemäellä.

Ja tämä vanhoista honkapuista pitkälle nurkalle tehty »puoti-rakennus» ovipäätyedustoineen ja 1,12x0,95 m. avaraa aukkoa varten kahdesta laudasta kyhättyine ovineen, jossa vanhat, ulospäin leviävät saranaraudat ovat aikaisen keskiajan muotoa, voinee todellakin olla Teljen ajoilta peräisin. Itse pyhän Henrikin rarakentamaksi sanotaan myöskin kirkkoa, jonka epäselvät jäännök-

Killan kirkkoluoto Kokemäellä.

set hiljattain ovat kaivetut esiin Turusta Teljeen johtavan tien varrella »Kirkkoluodolla» Köyliön järvessä ja joka vielä 1400-luvun alkupuolella asiakirjoissa mainitaan »Lähteen kappelin» (aengena wider keldona capellis) nimellä.¹ Kristinopin alkuajoilta on niinkään arveltu olleen n. k. »Killan kirkon» Kokemäellä, jonka paikaksi tarina tietää pienen saaren Hindikan kylän kohdalla Kokemäen joessa. Tämän luona pitäisi yhteisiä neuvottelujakin varten

¹Tästä kirkosta on kirkkoherra V. Salminen selkoa tehnyt Suomen Museon 1905 vuoden 4:nessä n:rossa.

kokoonnutun, jolloin m. m. »helmiä jaettiin, arpaa lykättiin ja lyötiin», ja onpa tahdottu tänne sijoittaa tuon muinaisen »Satakunnan maan liiton» (communitas terre Satagundie) kokouksetkin.¹ Saarta, joka ei ole suurempi kuin 26 metriä ristiinsä, ei vielä ole tarkemmin tutkittu, mutta ihmiskätkten työn jälkiä sen rannoilla kyllä on näkyvissä. Ikivanhoja kirkkoja pitäisi lisäksi olleen yksin Kokemäen alueella Kakkulaisten Sukaran Kalomäellä (avain Kuoppalan Pussolla), Juupelin Kalvomäellä (»Viron kirkko») ja Sonnilan kylässä, jossa vielä on »kirkkoniittu» olemassa (»mennään Sonnilan kirkkoon»), sekä nykyisen Nakkilan puolella Soinilan kylässä ja Anolan kartanon kohdalla Kokemäenjoessa olevalla »kirkkoluodolla», jossa tarina tietää m. m. »saksojen» Teljeen tullessaan kauppoja tehneen. Siksi kun on tutkimus ennättänyt täällä tärinäin tietoja tarkistaa, voimme pitää mahdollisena, että Satakunnan muinaisissa kulttuurikeskuksissa ja niihin johtavien kulkureittien varsilla piilee muistoja niin hyvin vanhimmista kirkoistamme kuin niistä yhdyskunnista, jotka kirkkoja alkaisimmin maassamme ovat rakentaneet.

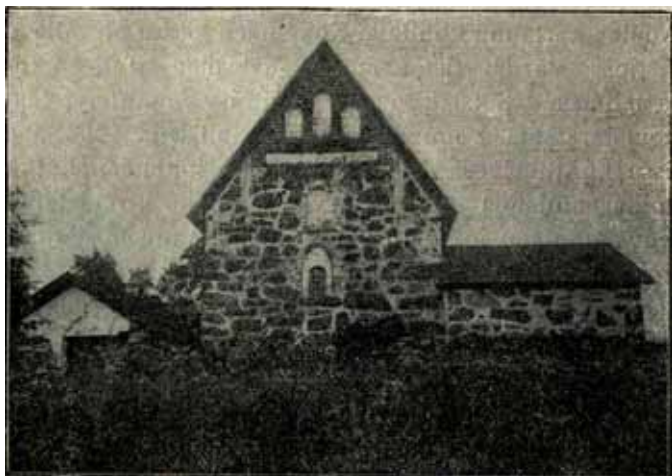
Meidän päiviimme saakka ei ole Satakunta sen sijaan vanhimpia kirkkojaan säilyttänyt. Useimmat täällä säilyneistä keskiaikaisista kirkoista ovat näet vasta tämän ajan loppupuolelta peräsin. Ne ovat, yhtä lukuunottamatta, Suomen mannermaalla yleistä kirkkotyyppiä, jonka päätunnusmerkkejä ovat suorakaiteen muotoinen pohja-ala, sakaristo pohjoisseinän itäosassa ja asehuone eli etehinen, jos sitä on, vastaavalla kohdalla eteläseinällä, ja jonka perusmuotoon ei kuulu torni eikä kirkosta erottuva kuorirakennus.² Lähemmin otamme tässä tarkastaaksemme niitä näistä, jotka ovat läntisen Satakunnan alueella joko kokonaan tai osittain säilyneet, nim. Kokemäen, Ulvilan, Huittisten, Karkun, Tyrvään ja Rauman kirkkoja.

Lähinnä kiintyy huomiomme Kokemäen vanhaan sakaristoon, jota sanotaan aluksi itsenäisenä kirkkona käytetyn ja jota on ar-

¹1374 heinäk. 16 p-nä kokoontui mainittu liitto julkisella paikalla kirkon luona »apud ecclesiam Kumon in publice palatio» m. m. todistamaan Turun ja Upsalan hiippakuntien välisestä rajasta pohjan perillä. Samaa tarkoitusta varten kokoontui liitto jälleen v. 1377.

²Kirkkorakennusten kehitystä ja meidän keskiaikaisia kirkkojamme on pääpiirteittäin esitetty näitä koskevassa kirjoituksessani paraikaa ilmehtyvän »Oman maan» 5:ssä ja 6:ssa vihossa.

veltu Satakunnan sydänkirkoksi, muinaisen, tänne lainautuneen germaanilaisen »hundari» (— satakunta) nimisen yhteiskuntapiiriin rakentamaksi. Se sijaitsee entisellä saarella, joka sittemmin on Kokemäenjoen pohjoisrantaan yhtynyt, viistoon vastapäätä pitäjän nykyistä kirkkoa. Rakenteeltaan se on harmaasta kivistä, tehty keskiajan tapaan siten että sen 1,23 m:n paksuissa seinissä ovat vaan pinnat järjestetyistä isoista kivistä ja keskusta pienempiä sekakiviä ja laastia. Rakennuksen suunta on pohjoisesta etelään, johon suuntaan sen pituus sisältä mitaten on 3,73 ja leveys 3,83

Kokemäen vanhan kirkon sakaristo.

metriä. Päätykolmiot ovat suurimmaksi osaksi tiilistä jotka ovat limitetyt, kuten keskiaikana oli tapana, siten, että samassa tiilirivissä on käytetty sekä juoksu- että sidetiiliä. Pohjoisessa päädyssä nähdään sitäpaitsi koristeena vaakasuora suunnikkaan muotoinen syväne, sen yläpuolella kolme suippokaarista pystykomeroa sekä: alapuolella kaksi isompaa suippokaarista Komeroa päällekkäin, joista alemmassa on segmenttikaarinen (puoliympyrältä pienempi kaari) ikkuna. Lisäksi nähdään päädyissä jäännöksiä kattotuoleista, seikka, joka osoittaa keskiaikana rakennettaessa noudatetun sitä järjestystä, että katto tehtiin heti kun seinät olivat ympärinsä räystääseen asti muuratut ja päätykolmiot muurattiin vasta sen jälkeen, jättämällä äärimmäiset kattotuolit paikoilleen. Rakennukseen johtaa eteläpäässä oleva pyörökaarinen ovi, jonka

aukon ulkopielissä nähdään pyörösauva-aiheinen koriste. Sisäpuolelta on tämä aukko segmenttikaarisessa komerossa. Huoneen kattaa goottilaistyyliin tehty ristiholvi, jonka ruoteet lähtevät yksinkertaisista nojista nurkissa. Itäseinällä on segmenttikaarinen ikkuna ja muilla paitsi oviseinällä nelikulmaisia erisuuruisia säilytyskomeroita.

Rakennuksen yksityiskohdat osottavat siis kehittynyttä keskiaikaista rakennustapaa samalla kun niissä moniaat piirteet ovat sellaisia, jotka vasta keskiajan loppupuolella tulevat yleisiksi, ja verrattavia esim. Tyrvään 1400-luvun keskivaiheilla rakennetussa kirkossa tavattaviin. Tähän katsoen se ei siis saata olla satalukua vanhempi. Itsenäiseksi kirkoksi taas tekee rakennuksen mahdolltomaksi sen suunta, sillä tiedämmehän, että keskiaikaiset kirkot vanhimmista ajoista alkaen niin meillä kuin läntisillä naapureillamme ovat kaikki auringon suunnan mukaan lännestä itään. Ja tähän suuntaan rakentamista varten olisi tämänkin rakennuksen paikka ollut ainakin yhtä edullinen ellei edullisempi. Epäilemättä on siis rakennus alusta pitäen sakaristoksi aiottu, kuten lisäksi todistaa sen oviaukko eteläpäädyssä, jossa sen paikka on näin ollen luonnollinen, koska sakaristo aina kirkoissamme liittyy niiden pohjoisseinään. Mitään ikivanhaa »hundurikirkkoa» emme tästä siis valitettavasti saa, mutta siitä huolimatta on sakaristoa kyllä voitu väliaikaisesti itsenäisenä kirkkonakin käyttää, ainakin kunnes puusta rakennettu kirkko sen viereen on valmistunut. Kivisakaristo puukirkossa ei sitäpaitsi ole meillä mikään harvinaisuus, sillä ainakin kymmenkunnassa muussa kirkossamme on sellainen ollut. Ehkäpä on niiden rakentamiseen aiheena ollut tarve saada kirkollisille vaatteille, astioille ynnä muille kalteuksille varmempaa suojaa tulenvaaraa y. m. vastaan kuin mitä puinen kirkko voipi tarjota. Tuhana ja hiilen sekainen maa Kokemäen sakariston ympärillä osottaa, että senkin suojaamiskyky on koetuksella ollut. Niinpä lienee sen viereltä viimeistä edellinen puukirkkokin palanut v. 1640. Viimeinen kirkko hävitettiin siitä v. 1845.

Keskiaikaisissa lähteissä mainitaan Kokemäki ensikerran v. 1324 ja sen kirkko v. 1374. Oliko kirkko jo silloin nykyisen sakariston paikoilla, siitä ei ole tietoja.

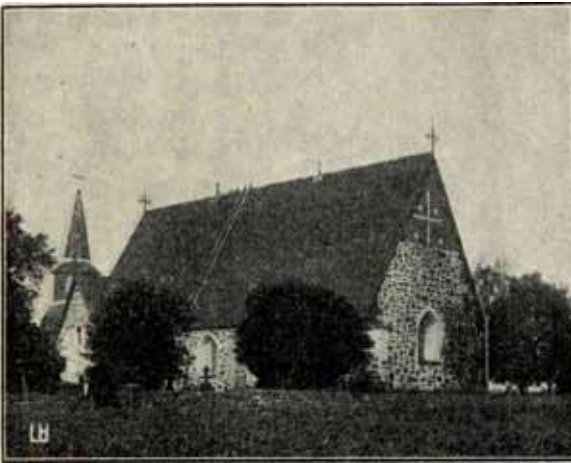
Historiasta tiedämme, mitenkä Kokemäki kaupunkineen muutuneiden luonnonsuhteiden vuoksi vähitellen menetti merkityk-

sensä, mitenkä kauppa, sen vuoksi että nousu laivoilla yhä vuo-
laammaksi ja koskiseemmaksi käynyttä Kokemäen jokea pitkin tuli
yhä työläämmäksi, pysähtyi alemmaksi virran suulle, joka silloin
oli nykyisen Ulvilan tienoilla, ja miten tänne syntyi uusi kaupunki,
joka mainitaan asikirjoissa ensi kerran v. 1347, sai kaupunki-
oikeudet v. 1365 ja jo v. 1558 siirrettiin täältä edelleen paenneen ve-
den perässä Porin kuninkaankartanon alueelle. Tätä kehitystä seura-
ten voimme mekin siirtyä tarkastamaan tuon uuden liikekeskustan,
Ulvilan kirkkoa, jonka siis jo ennakolta voimme otaksua kaupun-
gin rakentamaksi ja käyttämäksi.

Ulvilan kirkko onkin kauniimpia keskiajan muistoja koko maas-
samme ja ehdottomasti vaikutukseltaan ehein ja tyylikkäin keskiajan
kirkoista Satakunnassa. Se sijaitsee Vanhakylä (Gammelby) nimisen,
ehkäpä muinaisen kaupungin mukaan nimensä saaneen kylän keskus-
tassa, tasaisella pellolla ja on rakennettu harmaasta kivistä tavalliseen
keskiajan tapaan, huolellisesti sovittaen ja limittäen eri suuruiset ja
muotoiset pintakivet selviä kivirivejä niistä tavottamatta. Läntinen
päätyotsa on melkein kokonaan ja itäisen yläosa rakennettu tiilistä,
joiden limityksessä yksi sidetiili seuraa aina kahta juoksutiiltä. Kum-
massakin päädyssä on koristeita. Itäisessä on valkeapohjainen
risti, jonka alla on pyöreä komero, minkä sisuksen täyttää
tiilistä muodostettu seitsensäteinen tähti, ja ristin kussakin kul-
mauksessa on vaakunakilven muotoinen syväne. Läntisessä pää-
dyssä taas on katon mukaan nouseva porrasfriisi, joka on muo-
dostettu kulmittain asetetuista tiilistä sijoittamalla niitä kolmijono-
isiin ryhmiin, ja jonka ylinnä yhdistää samoin muodosteltu vaaka-
suora hammasrivi, korkeamman kaksijonoisen ryhmän kahtia ja-
kama; alinna on samanlainen hammasrivi, jonka katkasee kes-
kellä tähtikomero ja tämän kummallakin puolella kärjet alaspäin
asetettu vaakunakilpi. Näiden yläpuolella ja ylinnä päädyssä on
vaakasuora suunikkaanmuotoinen komero.

Kirkossa on 7 goottilaiseen tyyliin tehtyä suippokaarista ikku-
naa, 2 pohjoisella pitkällä seinällä, 3 eteläisellä ja 1 kummassakin pää-
dyssä. Ovia on kolme, yksi länsipäädyssä ja kaksi eteläseinällä,
näistä itäisempi, kuoriin johtava, mahdollisesti myöhemmin tehty.
Sekä länsipäädyn että eteläseinän länsipuolinen oviaukko, jonka
kohdalla on harmaasta kivistä tehty asehuone, ovat suippokaari-
set ja koristetut m. m. pyörösauva-aiheisilla koristeilla. Pohjois-
seinällä johtaa lisäksi oviaukko kuorinkohdalla olevaan harmaa-

kiviseen ja ristiholvilla katettuun sakaristoon, ja onpa vielä muuan, kaiketi vinttiin vienyt, pyörökaarinen oviaukko sakariston kohdalla kirkonpuolella seinässä noin 4 metrin korkeudella lattiasta. Itse kirkon kattaa suippokaariseen tyyliin tehty holvikatto, jota kannattaa seiniin kiinni tehdyt pilasterit nurkissa ja sivuseinillä, viimeksimainituilla kaksi kummallakin. Pilasteriparien mukaan jakautuu katto kolmeen tähtiholviin, joista varsinkin itäpuoleisin ja keskimäkien ovat runsasruoteiset, ja itse pilasterien rakenteesta mainittakoon, että niiden päätteiden kohdalla käy vaakasuora rivi pystyuurteita niiden ympäri ja että samanlaisia uurteita käy kolme

Ulvilan kirkko.

pitkin niitä pilasterien sivuja alas asti, joiden kohdalta holviruoteet kolmittain lähtevät (katso kirkon sisäkuvaa). Pilasterien tukemiseksi on ulkopuolelle, nurkkiin ja niiden sivuseinillä olevien pilasterien kohdalle, joita eivät sakariston ja asehuoneen seinät tue, lisäksi tehty tukimuurit

Tässä luetellut rakennusominaisuudet viittaavat myöhemmän keskiajan rakennustyyliin ja verratessa niitä kirkkoihin naapurimaissa huomaa niille, samoin kuin rakennusominaisuuksille useimmissa Satakunnan kirkoissa, olevan vastaavaisuuksia löydettävissä Ruotsin Uplannin kirkoissa. Niinpä ovat ylempänä kerrotut holvipilasterimuodot Uplannin kirkoissa aivan tavallisia samoin kuin ovat kirkot, joiden sisustaa eivät irtonaiset pilaririvit osita, siellä yleisimmät. Sekä muotoon että rakenteeseen nähden ja vieläpä päätykoristeisiinkin, joissa tavattava vaakunakilpiaihe esim. on meillä perin harvinainen, löytää Ulvilan kirkolle Uplannissa siksi lukuisia ja läheisiä esikuvia, että todellakaan ei saata epäillä tämän kirkon rakentajan Uplannin kirkkoja tunteneen. Vieläpä voimme kaikella

todennäköisyydellä otaksua tämän kirkon rakentajaksi jotakin taitavaa ammattimestä juuri Uplannista Ruotsissa, jonka kanssa Ulvilan kaupunki oli kylläkin vilkkaassa vuoroliikkeessä.

Osoitettiinhan täältäpäin puheenalaista kirkkoa rakennettaessa avuliaisuutta silläkin tavoin, että Lundin arkkipiispa Pietari, samoin kuin tekivät Turun ja Libaun piispat, lupasi 40 päivän aneet kaikille, jotka tavalla tai toisella Ulvilan kirkon rakentamista tai kaunistamista avustivat. Nämä anekirjeet ovat vuodelta 1429, joten näemme kirkon tähän aikaan rakennuksen alaisena olleen. Koska arkkipiispa Pietarin kirjeestä lisäksi selviää, millä tavoin täällä

edellinen kirkko oli hävinnyt, ja se «muutenkin valaisee ajan oloja, suomennamme tähän sen pääsisällön: Toivoen että Kristuksen uskovaiset yhteisestä kunnituksesta uudelleen rakentaisivat Ulvilan pitäjän eli pyhän Olavin kirkon Ulvilassa, Turun hiippakuntaa, jonka kirkon hiljan sattunut tulipalo, voi kauheata, on kokonaan

Ulvilan kirkon sisäkuva,

tuhonnut, suomme me armollisesti Herrassa, sikäli kun Jumalan puolesta vallassamme on — jos vain asianomainen hiippakunnan paimen siihen suostuu — 40 päivän aneet kaikille, jotka täyttävät allamainittavat seikat kaikki tai jonkun niistä, nim. käyvät sanotussa kirkossa, lupausten tekemisen, toivoretken tai rukoilemisen tarkoituksessa, kuulevat siellä messuja tai jumalanpalveluksia, käyvät sen kirkkomaan ympäri rukoillen siellä lepäävien vainajien sielujen puolesta, seuraavat Herran ruumista tai pyhää öljyä niitä kannettaessa sairaiden luo ja sieltä takaisin, ovat siellä läsnä ruumiita haudattaessa, avustavat kirkon rakentamista tai lahjoittavat sille koristeita, testamenttilahjoituksia tai muita kalleuksia, polvistuvat roomalaisen kirkon tavan mukaan kirkonkellojen soi-

nessa myöhäisenä iltahetkenä, lausuen kolmasti enkelin tervehdyksen, tai käyvät kirkossa sen vihkimis-, nimikko- tai muissa tärkeissä juhlissa, tai rukoilevat siellä hurskaasti Jumalata meidän, meidän kirkkojemme ja tämän kirjeen vastaanottajan puolesta. Annettu Lundissa Herran vuonna 1429, pyhän neitsyen taivaaseen ottamisjuhlan jälkeisenä päivänä (16 p:nä elokuuta).

Uvilan nykyistä edellinen kirkko, joka kirjeessä sanotaan tulipalon hävittämäksi, oli niinkään kivistä, se käy selville Turun piispa Pentin kirjeestä vuodelta 1332, joka koskee kivikirkon rakentamista »Liikistöön», miksi Ulvilata ennen kutsuttiin. Sen luona oleva hautausmaa vihittiin v. 1347, kuten näkyy piispa Hemmingin tätä koskevasta kirjeestä, ja v. 1350 antoi Hemming 40 päivän aneet kaikille, jotka kirkossa lahjoja tuoden kävivät. Näihin aikoihin näyttää tämä kirkko siis jo olleen valmiina. V. 1355 mainitaan täällä sitten ensimmäinen kirkkoherra, Hermannus nimeltä. Tämän kirkon on arveltu olleen joko n. k. Kappelinmäellä, pappilan kohdalla vanhalla mannermaalla, noin virstan verran nykyisestä kirkosta, tai n. k. Napavainiolla, nykyisen kirkon lähellä, jossa raunioita ja tiilen soraa vielä viimeisiin asti on näkynyt.

Tätäkin ennen on Ulvilassa jo kirkkoja ollut. Niinpä mainitaan Turun piispan Ragvald II:sen kirjeessä v:lta 1311 puukirkon rakentamisesta Liikistöön, kuten on arveltu Liikholma nimiselle saarelle, ja että tämäkään ei ole ollut sen ensimmäinen, näkee kansan muistotiedoista, joita vahvistaa täällä nähty vanhin hautakivi v:lta 1290. Entisiltä hävinneiltä kirkoilta on näet huomattavimmat hautakivet siirretty uuteen, jossa niitä vielä on olemassa v:silta 1313 (vainaja Herbo(rt) Wiperenworde), 1345 (Arnoldus Stolte) ja 1370-luvulta (Vrodhe)¹ sekä sanotaan ennen olleen myöskin vuosilta 1318 ja 1321 y. m. Myöhempien aikojen muistoja ovat nykyisessä kirkossa kuoriin pystytetyt nuijasodansankarin Axel Kurjen († 1630) ja Gödick Fincken sekä puolisonsa Ingeborg Boijen hautakivet (v:lta 1617).

Se kirkko, joka lähinnä on Ulvilan kirkkoon verrattava, on puheena olevan alueen kirkoista Huittisten kirkko tai oikeammin tämän ainoa keskiajalta oleva osa, nykyisen ristikirkon itäinen haara. Tämä sanotaan olevan 16 syltää pitkä ja 6 syltää leveä

¹ Epäilemättä Ulvilan porvareita, jotka nimistä päättäen ovat tänne Saksasta siirtyneet.

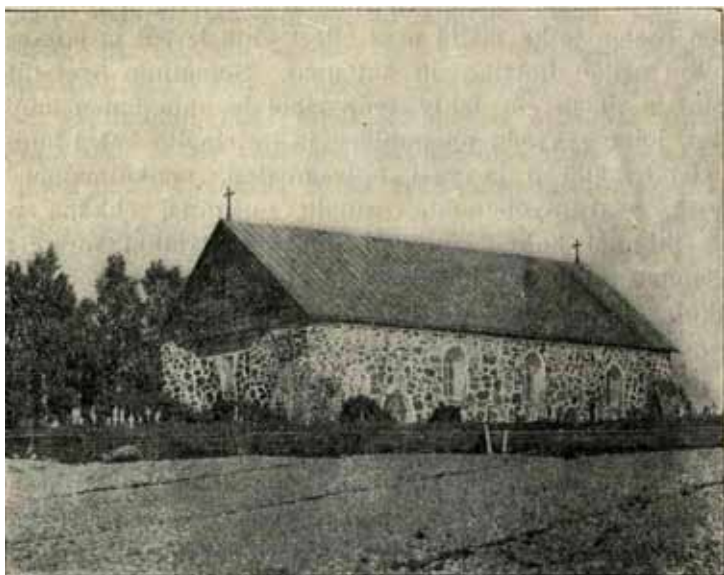
sekä olleen pohja-alaltaan tavallista suorakaiteen muotoa sekä aluksi myöskin ilman tornia. Se on harmaasta kivistä tavalliseen keskiaikaiseen tapaan rakennettu, päätykolmio tiilestä ja koristettu aiheilla, joista mainittakoon Ulvilasta tuntemamme pyörökomero seitsensäteisine tähtikuvioineen, kaksi vaakunakilpeä ja kaita, katonmukainen porrasfriisi, viimeksimainittu kuitenkin toisenlaista tekoa kuin Ulvilassa. Kirkon sisusta on täälläkin ollut jakaumaton, sillä holvit ovat olleet seinäpilasterien kannattamat, ja onpa pilasterien muotokin Ulvilan pilastereita muistuttava, niissä kun näyttää niinikään olleen ulkosivuilla uurteita, ei kuitenkaan pilasterien päätteissä. Yhtäläisyys näiden kirkkojen eri osien rakenteessa on siis silmiinpistävä, eikä ole epäilystä siitä, etteivät ne olisi jotakuinkin samanaikaisia. Kenties voidaan vielä lähemmin tutkimalla rakennusten yksityiskohtia itse paikalla saada selville, onko mahdollisesti sama mestari, joka on tehnyt Ulvilan kirkon, saanut tehdäkseen kirkon Huittisiinkin, vai onko täällä kaupungin kirkko ollut läheisen maaseutukirkon mallina.

Huittisten kirkkoon sanotaan sittemmin erään Katariina nimisen neidin rakennuttaneen tornin, ja tämän johdosta sanotaan kirkossa Katariinan päivinä jumalanpalveluksia pidetyn. Vanha, kirkon pohjoisseinään liittynyt sakaristo on myöskin myöhemmin purettu, koska se oli ahdas ja pimeä, ja sijaan v. 1738 rakennettu uusi, jonka sanotaan maksaneen 1251:25 kuparitaalaria. Asehuoneen ovat kirkkoon rakennuttaneet Takkulalaiset v. 1647. Sittemmin on kirkkoa uusittu ja laajennettu. V. 1793 rakennettiin siihen lisäksi eteläinen poikkihaara ja läntinen pää tornineen sekä v. 1860 sitten pohjoinen haara, joten kirkko nyt on laaja ja upeasti holvattu ristikirkko.

Tätä ennen tiedetään Huittisissa olleen kaksikin puukirkkoa, joista toinen kumminkin lienee ollut vaan väliaikainen. Entisen kirkon paikkaa näytetään vieläkin Karhiniemen kylässä, jossa muuan kyynärän syvyinen ja 30x20 kyynärää laaja syväne hiekkanuomussa sanotaan syntyneen siten, että maa siinä olleen kirkon alta olisi viety nykyisen kirkon paikalle. Tarinan mukaan piti kivikirkko rakennettaman entisen paikalle, mutta työ ei siinä menestynyt, jonka vuoksi härät tavallisuuden mukaan pantiin kirkon paikkaa määräämään, ja näin se tuli Karsattiin. Tällä välin, kun entinen kirkko oli tullut hajoitetuksi ja kunnes uusi valmistui, olisi Takkulan pellolle, »Kappelinmäelle» kyhätyn väliaikaisen

rukouskappelin, josta jäännöksiä vielä oli näkynyt 1670-80 luvuilla, pitänyt olleen käytännössä.

Edellä kerrottuja kirkkoja vanhempi ja epäilemättä vanhin kaikista Satakunnan näihin asti säilyneistä kirkoista on nykyisen Karkun eli muinaisen Sastamalan kirkko, joka aikoinaan oli »koko ylä-Satakunnan emäkirkko». Tämän nimen ansaitsee todellakin kirkko, jota käytiin, paitsi muinaisen Sastamalan pitäjistä muodostuneista Karkun, Tyrvään, Hämeenkyrön, Ikaalisten, Kankaanpään, Parkanon, Mouhijärven ja Lavian pitäjistä, lisäksi, kuten

Karkun kirkko.

tarina tietää, Huittisten, Pirkkalan, Lempäälän, Vesilahden, Messukylän, Kangasalan, Oriveden, Längelmäen, Keuruun, Ruoveden y. m. pitäjistä. Kirkko sijaitsee Rautaveden länsirannalla, ehkäpä entisellä saarella, tuskin neljännespenikulman päässä nykyisen Tyrvään pitäjän rajasta, seikka, joka osottaa kirkon alkuaan tulleen rakennetuksi laajempaa piiriä varten kuin nykyinen Karkun pitäjä on. Se on ulkoa mitaten 38 metriä pitkä ja 20 metriä leveä, harmaasta kivistä, osaksi aika suurista lohkareista rakennettu pääasiassa samaan tapaan kuin edelliset, mutta seinäkivien limitys täällä on huomattavan sekaista ja huoletonta. Itäisessä

päädystä ulottuu kiviseinä aina katonharjaan asti, kun se läntisessä käy keskustan kohdalla vaan ikkuna-aukon tasalle, josta hirsistä tehty puuseinä alkaa ja peittää koko päätykolmion. Jälestäpäin on rakennuksen tukemiseksi tehty valtavat tukimuurit lounaiseen ja kaakkoiseen nurkkaan.

Sisältä on kirkko autio ja kolkko. Sen alastomat epätasaiset seinät, joita peittämässä ei ole edes lehtereitä, osottavat jälkiä entisistä kattoholveista, joita nähtävästi kolme keskellä kirkkoa rivissä seisonutta pilaria on kannattanut. Kirkko on siis ollut n. k. kaksilaivaisia, se on, sen runkokuoneen on pilaririvi jakanut kahteen osaan, jotka täällä ovat olleet yhtä leveät ja korkeat sekä kumpikin neljän holvikuvun kattamat. Sittemmin ovat tiiliholvit poistetut ja sijaan on tehty tynnyriholvin muotoinen lautakatto. Ikkunat, joita nykyään on pohjois- ja itäseinällä kaksi kummallakin, eteläseinällä 3 ja yksi holvaamaton, nelikulmainen, länsipäädystä, ovat myöhemmin osittain uusittuja, ehkäpä pohjoisseinän ikkunat kokonaan myöhemmin tehtyjäkin, mutta näyttävät, samoin kuin länsipäädystä ja eteläseinän länsiosassa olevat oviaukot, olleen alkuaan terävän suippokaarisia. Eteläseinän länsiosassa on muuan ikkuna myöhemmin tullut umpeen muuratuksi ja saman seinän itäosaan on jälestäpäin tehty segmentti-kaarinen oviaukko. Kirkon pohjoisseinän itäpäähän liittyy harmaasta kivistä tehty ja ristiholvilla katettu sakaristo, ja samalle puolelle on muinoin liittynyt kirkkoon toinenkin lisärakennus, josta jälkiä nähdään länsipuolisen ikkunan kummallakin puolella ulkoseinällä. Mikä tämän rakennuksen tarkoitus on ollut, siitä ei ole tietoa muuta kuin traditsioonin, joka sanoo kirkon yhteydessä luostarirakennuksia olleen.

Kirkon ijan määräämiseksi ei enää ole riittävästi koskemattomia alkuperäisiä yksityiskohtia rakennuksessa olemassa, mutta se, mitä jäljellä on, viittaa, samoin kuin rakennuksen yleinen muoto ja rakenne siihen, ettei se olisi 1300-lukua vanhempi. Historiallisissa lähteissä esiintyy Sastamalan nimi ensikerran v. 1300 tai 1303 muutamassa kuningas Birger Maununpojan kirjeessä. V. 1328 mainitaan se kirkkopitäjänä ja v. 1426 sen kirkko, joka silloin vielä näyttää olleen ainoa Sastamalassa. V. 1568 toukokuun 22 päivänä paloi tämä kirkko perin pohjin, kuten nähdään merkinnästä sen inventariokirjaan 17 p:nä helmik. 1641, ja ehkäpä juuri tällöin ovat holvit romahtaneet alas ja kirkko muutkin mahdoli-

set rakennuskaunisteensa menettänyt. Sittemmin ovat useat uudistukset ja korjaukset kirkon osaksi tulleet, mutta perinpohjaisempaa laatua ne eivät näytä olleen. Viimeksi korjattiin sitä v. 1866—7 välttääkseen väliaikaisesti käytännössä, kunnes pitäjä ennättää uuden kirkon itselleen hankkia. Karkun vanha »Räämä Maija», joksi kirkkoa sanotaan, se kun näet on ollut neitsyt Maarialle pyhitetty, toivoo siis pian pääsevänsä nauttimaan hyvin ansaittua lepoa.

Tämä toivo on jo vuosikymmeniä sitten toteutunut Maijan lähimmälle naapurille Uodille eli Olaville, joksi entisen Ali-Sastamalan eli Tyrvään vanhaa kirkkoa nimikkopyhimyksensä mukaan kutsutaan. Tämä sijaitsee saman Rautaveden rannalla kuin edellinen ja, samoin kuin tämä, sittemmin niemeksi muodostuneella saarella. Se on vanhojen mittailmoitusten mukaan 40 kyynärää pitkä ja 19 kyynärää leveä sekä harmaasta kivistä raken-

nettu pääasiassa samaan tapaan kuin edelliset. Ylin osa päätykolmioista on täällä tehty tiilistä ja koristettu aiheilla, joista mainittakoon Ulvilasta tuntemamme katonmukainen porrasfriisi ja pyöreä tähtikomero sekä katonmukainen

Tyrvään vanha kirkko.

pyörökaarifriisi, joka myöskin löytyy Lempäälän kirkossa ja Messukylän sakaristossa. Samoin kuin Karkun kirkossa nähdään täälläkin jäännöksiä tarkoitukseltaan tuntemattomista maanpinnan tasalle hävinneistä lisärakennuksista, jotka täällä ovat olleet kirkon eteläpuolella.

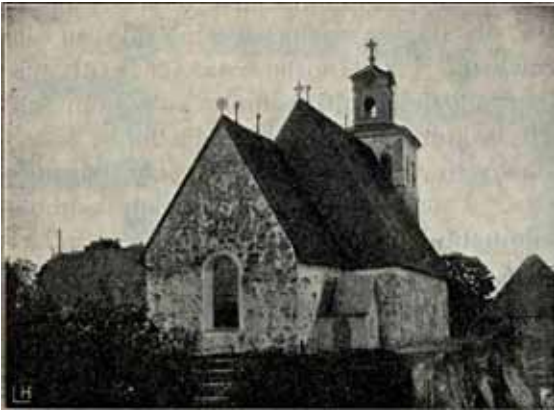
Sisältä muistuttaa kirkko Karkun kirkkoa seinäin epätasaisuuden ja holvinmuotoisen puisen välikaton puolesta, mutta tyhjyyden poistaa täällä väljät lehterit sekä länsipäädystä että pohjoisseinällä. Onko Tyrvään kirkko koskaan ollut holvattu, siitä ei toistaiseksi ole varmoja tietoja olemassa, mutta holvattuja täällä ovat sekä

kirkon pohjoisseinään liittyvä sakaristo että eteläseinällä oleva ja kirkkoa myöhäisempi etehinen, kumpikin nykyään samanlaisella ristiholvilla. Sakaristossa näyttää kumminkin olleen vanhemmatkin holvit, kuten itäseinällä vielä säilyneestä ruodenojasta saattaa päätätä. Ikkunoita on kirkossa kaikkiaan viisi, kolme eteläseinällä ja yksi kummassakin päädyssä. Ne ovat kaikki eri suurta kokoa, aukot segmenttikaariset ja jotkut niistä lisäksi suippokaarisessa komerossa. Ruudut niissä ovat pienet ja lyijypuitteissa. Ovi-aukoista ovat länsipäädyssä oleva ja eteiseen vievä eteläseinällä suippokaarisia segmenttikaarisissa komeroissa, ja eteläseinän itäpäässä oleva, samoin kuin sakaristoon vievä, pyöräkaarisia näistäkin edellinen segmenttikaarisessa komerossa. Lukuunottamatta mainittua sakariston ovea ja pientä nelikulmaista, puulla pielustettua oviaukkoa, josta päästään parvelle ja ehkä ennen vinttiin vieviin muurinsisäisiin portaisiin, ei pohjoisseinällä ole mitään ulos antavaa aukkoa olemassa.

Ylempänä mainitut piirteet kirkon rakennuksessa viittaavat 1400-luvun rakennustyyliin, sellaisena kun se esiintyy yleiseen kirkoissamme. Päätykoristeet täällä sitäpaitsi osottavat vaikutusta Ulvilan ja Lempäälän kirkoista. Näistä on edellisestä ennen ollut puhetta ja jälkimäisestä mainittakoon, että se valmistui, kuten eräässä piispa Konrad Bitzin kirjeessä v:lta 1461 mainittanee, v. 1418 tai 1419. Vanhempi näitä kirkkoja ei Tyrvään kirkko voine olla. Tämä käypi selville myöskin eräästä kirjeestä 1 p:vältä toukokuuta v. 1426, jossa muuan Inge Marjawuoren leski Elseby Niklintytär ja poika Antti luovuttavat Turun tuomiokirkolle ja *Sastamalan* kirkolle Hämeenkadun varrella Turussa sijaitsevan talonsa erään Eko nimisessä kylässä *Sastamalan pitäjässä* sijaitsevan talon sijasta, jonka mainittu Marjawuori eläessään oli myynyt siitä huolimatta, että muuan Jussi Foss oli sen mainituille kirkoille testamentannut. Eko niminen kylä on nykyisessä Tyrväessä vanhan kirkon kohdalla Rautaveden itärannalla. Kirjeestä näkee siis, että Tyrvää tällöin vielä kuului Sastamalaan sekä että Sastamalassa ei ollut muuta kuin yksi kirkko, nykyinen Karkun. Toiselta puolen mainitaan Tyrvään pitäjä Ali-Sastamalan nimellä eräässä Kaarle Knuutinpojan tuomiossa v:lta 1466, josta myöskin käy selville, että täällä jo silloin on ollut oma kirkko kymmennysaittoineen ja rahastoineen. Vuodesta 1469 lähtien ovat täällä niinkään säilyneet kirkon tilit, joissa ei myöskään mitään kirkon

rakentamiseen viittaavata esiinny, mutta kylläkin korjataan kirkkoa v. 1476. Kaikesta päättäen on kysymyksessä oleva kirkko tullut rakennetuksi 1400-luvun keskivaiheilla ylempänä mainittujen rajavuosien välillä. — Eri kirkkoherrakunnaksi tuli Tyrvää vasta v. 1520, oltuaan sitä ennen Ylä-Sastamalan eli Karkun kappelina.

Kaikissa edellä kerrotuissa kirkoissa on ollut yhteistä niiden perusmuoto: suorakaiteen muotoinen pohja-ala, johon ei ole liittynyt erikoista kuorirakennusta yhtävähän kuin alkuperäistä tornia, mutta johon sen sijaan aina liittyy sakaristo pohjoisseinälle ja usein myöskin asehuone vastaavalle kohdalle eteläseinälle. Tästä maamme kirkoissa yleisestä perusmuodosta poikkeaa Rau-

Rauman kaupungin kirkko.

man kaupungin nykyinen kirkko. Siinä on nim. muuta kirkkoa matalampi ja kapeampi kuorirakennus, muodoltaan tavallista pitempi sakaristo, joka liittyy kuoriin *eteläpuolelta*, ja nykyään lisäksi torni länsipäädyssä. Mutta muitakin harvinaisuuksia tavataan tämän kirkon rakenteessa.

Jos astumme kirk-

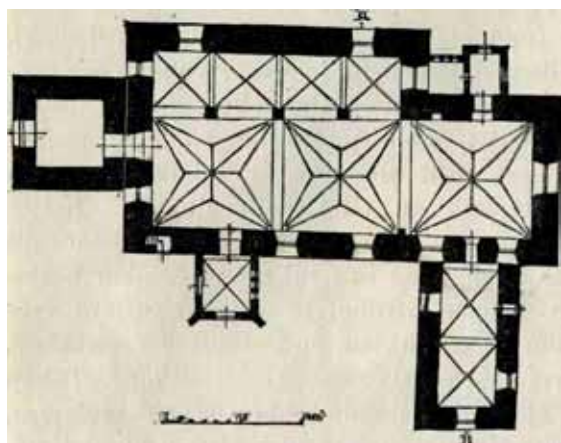
koon sisälle joko tornin lävitse päätyovesta tai uuden etehisen kautta, ovesta eteläseinän länsiosassa, niin kiintyy täällä huomiomme lisäksi kirkon omituiseen runkokuoneen jakoon ja kattorakenteeseen. Kattoa kannattavat kolme nelikulmaista pilaria ovat näet sijoitetut riviin runkokuoneen pohjoisosaan eikä keskelle, kuten näimme esim. Karkun kirkossa olleen laidan. Täten jakaantuu runkokuone täällä kahteen osaan, joista pohjoinen on matalampi ja puolta kapeampi kuin eteläinen. Kattorakenteessa on lisäksi omituista, että kapeamman pohjoisosan neljää ristiholvia vastaa leveämmässä osassa kaksi, tietysti kaikin tavoin puolta suurempaa tähtiholvia, joiden pohjoispuoliset keskimäiset ruoteet lähtevät vaan keskimäisestä pilarista. Eteläpuoliseen osaan liittyy sitten tämän

levyinen ja korkuinen kuorirakennus, jonka kattaa samanlainen tähtiholvi kuin tämän osan muut tähtiholvit ovat.

Saadaksemme selitystä näihin omituisuuksiin, tulee meidän koettaa ottaa selkoa kirkon rakennusvaiheista. Sekä traditioonin että historian ja, voimmepa lisätä, rakennuksen itsensä antamien todistusten mukaan on tämä kirkko Rauman entisen harmaaveljesluostarin pyhälle Ristille omistettu kirkko. Tämä johtaa meitä tarkastelemaan tämän munkkikunnan kirkkoja muualla ja pianpa löydämmekin niissä omituisuuksia, jotka täysin vastaavat ylempänä mainittuja Rauman kirkossa. Niinpä on runkokuoneen jako harmaidenveljesten kirkoissa yleisesti sama kuin Raumalla, ja selityksen tähän omituisuuteen löydämme itse munkkikunnan säännöissä. Munkkikunta oli näet syntynyt vastustaakseen sitä ylellisyyttä ja tapainturmelusta, joka luostareissa sen syntymisaikaan 1200-luvun alulla vallitsi, ja otti, samoin kuin noin sata vuotta sitä ennen samaa tarkoitusta varten muodostuneet sistersienssimunkistot, noudattaakseen mitä suurinta yksinkertaisuutta ja säästäväisyyttä kaikessa. Tämän piti näkyä kirkkorakennuksissakin, ja sen vuoksi sijoitettiin m. m. kattoa kannattava pilari-rivi runkokuoneen toiseen syrjään, jotta näyttäisi siltä kuin olisi aiottu kirkkoon tehdä kaksi pilaririviä ja holvit kolmilavaisen kirkon mukaisiksi, mutta että toinen sivulaivoista olisi säästäväisyyden vuoksi jätetty pois. Itse asiassa olisi säästäväisyyttä voitu noudattaa yhtä hyvin, vieläpä helpomminkin siten että pilaririvi olisi sijoitettu keskelle kirkkoa ja holvit kumpaankin runkokuoneen osaan tehty yhtäsuuriksi, mutta täten ei olisi saavutettu tuota vaillinaista, säästäväisyyttä osottavaa ulkonäköä, joka kuitenkin oli heidän tarkoituksilleen tärkeä. Ja kun tämä muoto kerran oli yleiseksi tullut, pyrittiin siihen silloinkin, kun luostari syntyi jo ennestään valmiin kirkon yhteyteen, jolloin kirkko tavalla tai toisella tällaiseksi muutettiin, tai senkin jälkeen kun munkisto jo oli, kuten edellisekin yksinkertaisuuden kiivailijat, ylellisyyssyntiin langennut. Näiden harmaaveljes-kirkkojen mukaan on sitten yksi ja toinen ulkopuolella luostarinakin syntynyt kirkko niin meillä kuin muualla (meillä esim. Pohjanpitäjän ja ehkä Saltvikin kirkko) kapean sivulaivan saanut.

Mitä sitten holvien muotoon tulee, säilyi harmaaveljesluostarien kirkoissa, luultavasti näille monessa muussakin suhteessa mallina olleiden sistersienssikirkkojen vaikutuksesta, tuo oikeastaan romaa-

nisille kirkoille ominainen tapa kattaa kapea sivulaiva pienillä nelionmuotoisilla holveilla, kun päälaivaan tehtiin samanlaiset, mutta puolta isommat holvit, vaikka jossain määrin muuttunein mittasuhtein käytännössä läpi koko keskiajan. Tämän ohella käytettiin myöskin saman pituisia holveja kummassakin osassa, jolloin tietysti sivulaivan holvit ovat tulleet päälaivan holveja noin puolta kapeammiksi. Runkohuoneen väljemmän osan korkuinen ja levyinen sekä siihen välittömästi liittyvä kuorirakennus, joka Raumallakin tavataan, kuuluu myöskin tavallisesti harmaaveljeskirkkojen perussuunnitelmaan. Sen sijaan ei niissä yleensä ollut tornia, koska se soti säästäväisyysääntöä vastaan, ja vasta lähes

Rauman kirkon pohja-ala.

kolmesataa vuotta luostarin aikojen jälkeen, v. 1816 on torni Raumankin kirkkoon rakennetuksi tullut. Sitä ennen oli Raumalla kirkon luoteispuolella ollut irtonainen puinen kellotapuli, joka mainitaan palaneen 1682 vuoden tulipalossa, mutta on uudestaan rakennettu, koska se pystyssä oli vielä ainakin v. 1778.

Olemme nähneet, että tärkeimmät Rauman kirkon rakennus-omituisuuksista saavat selityksensä harmaidenveljesten luostarikirkoista, mutta mikä niistä lähinnä on tämän kirkon esikuvana ollut, sitä en voi ainakaan tällä hetkellä varmuudella sanoa. Prof. K. G. Leinberg otaksuu Suomen luostarien historiassaan Rauman luostarin perustajaksi Tukholman harmaidenveljesten luostarista lähtenyttä veljeskonventtia. Näin ollen saattaisi esikuvaksi ajatella emäluostarin kirkkoa Tukholmassa. Tämä oletus onkin hyvin todennäköinen, sillä sikäli kun tämän kirkon vanhempia ominaisuuksia tunnen, ovat ne ainakin pääpiirteissään olleet samat kuin Rauman luostarikirkon. Sittenmin on Tukholman harmaaveljeskirkko tullut uudella ajalla useammastikin kokonaan uusi-

tuksi ja on sama kuningashautain kirkko, joka nykyään tunnetaan Ritariholman kirkon nimellä.

Vielä on meidän mainittava muutama sana kirkon sakaristosta. Jo sen tavallisuudesta poikkeava muoto, suuri koko ja varsinkin sen asema eteläseinällä tekee epäiltäväksi, että rakennus alkuaan olisi sakaristoksi syntynyt. Jos sitten tarkastaa sakariston suhdetta kuorirakennukseen, johonka se lähinnä liittyy, niin huomaa sakariston pohjoispäädyn tulleen kuorin eteläisten ikkunain tielle, niin että niitä varten on sakariston katosta pois ottamalla vaivoin tilaa saatu. Tällainen suhde näyttäisi olevan mahdoton, jos sekä kuori että sakaristorakennus olisivat samaan aikaan rakennettuja. Mitä sakaristorakennukseen tulee, nähdään sen päädyssä koristeena apilanlehtikomero (samanlainen Lempäälässä ja Huittisissa), kulmittain asetetuista tiilistä muodostettu hammasvyöhyke ja suunnikkaan muotoinen kolo, jotka viimeksimainitut aiheet lisäksi jatkuvat pitkin läntistä sivua, noin puolivälin vaiheille seinän mittaa. Nämä koristeaiheet ovat ilmeisesti keskiaikaisia, joten ainakin rakennuksen eteläpuoli on tältä ajalta alkuisin. Kertomuksessaan Rauman, Lapin ja Eurajoen kirkoista¹ sanookin prof. Eliel Aspelin, että vaan tämä osa rakennusta onkin keskiajalta ja että sakariston kahden ristiholvin välinen valtava vyökaari olisi jäännös tämän rakennuksen entisestä pohjoisseinästä. Lähinnä kuoria oleva osa rakennusta olisi sen sijaan uusi. Tähän voipi vaan huomauttaa, että viimeksimainitunkin osan rakenteessa, sikäli kun olen voinut sitä tarkastaa, on keskiaikaista tiililimistystä, joten siis sekin näyttää olevan keskiajalta peräisin. Toiselta puolen todistaa kuorin vanhaa alkuperää jo sen keskiajan loppupuolella tehdyt maalaukset, jotka ulottuvat ikkunakomeroihinkin. Eteläisten kuori-ikkunain suhteen huomattakoon kuitenkin niiden tyypistynyt muoto ja suhteellisesti korkea asema, seikkoja, jotka osottaisivat jo kuoria rakennettaessa jotakin olleen ikkunain tiellä, elleivät ole jälestäpäin tulleet alhaalta umpeenmuuratuiksi. Missä järjestyksessä nämä rakennukset ovatkin tulleet rakennetuiksi, seikka, jonka tutkimus itse paikalla vielä voinee selvittää, kaikessa tapauksessa näyttää varmalta niin hyvin sakariston kuin kuorin keskiaikainen alkuperä. Koska taas sakaristorakennus ei voine olla nykyiseen tarkoitukseensa syntynyt, on se todennäköi-

¹ Suom. Tiedeseur. Bidrag sarjan 33:s vihko.

sesti osa luostarirakennuksista, jotka kaikesta päättäen ovat jatkuneet itään päin, missä rakennusten jälkiä onkin tavattu. Näin ollen voisi olla olemassa sellainenkin mahdollisuus, että sakaristorakennus olisi sekä kuoria että itse kirkkoakin aikaisempi. Tähän viittasikin erään kirjoittajan Suomettaressa 1849 n:rossa 2 julkaistava tieto: »Itse kirkko on vanhaa luostaria myöden jälestäpäin jätetty länteen päin».

Kirkosta mainittakoon lisäksi, että se lienee valmiina ollut jo v. 1449, jolloin luostari Raumalla ensikerran asiakirjalähteissä mainitaan. Luostarin lakkautettua v. 1538 lienee kirkko joutunut kruunun varastuhuoneeksi, jommoisena se mainitaan ainakin v. 1556. Kun kaupungin vanha kirkko tulipalossa v. 1640 joutui raunioiksi, korjattiin entinen luostarikirkko ja siitä lähtien on sitä kaupungin kirkkona käytetty.

Aika ajoin on kirkossa sittemminkin korjauksia toimeenpantu: ikkunoita on laajennettu, toisia muurattu kiinni, toisia auottu j. n. e., ja viimeksi on toistakymmentä vuotta sitten sitä siistitty, samalla uudistaen sen kuorissa olevat maalaukset.

Rauman entisestä kirkosta on enää tuskin muuta kuin perustukset jäljellä. Niistä näkee kirkon olleen suorakaiteen muotoisen, sisältä 25,2 mtr. pitkä ja 11,7 mtr. leveä sekä ilman tornia. Ainoa lisärakennus siihen on ollut sakaristo pohjoisseinän itäosassa. Pääportaali näyttää olleen länsipäädystä. Raunioita tutkittaessa tavatut jäännökset osottavat kirkon olleen yksiläiväisen ja sen holveja kannattaneen seinäpilasterit, joita on ollut paitsi nurkissa,

yksi kummallakin sivuseinällä. Viimeksi mainittujen ulkokulmat näyttävät olleen viisikulmion muotoisiksi pyöristetyt. Kirkon ikää kenties valaisevana seikkana mainittakoon, että sen raunioista on löytynyt koko joukko rahoja, joista vanhimmat, vaan yhdeltä puolen leimattuja, ovat olleet 1300-luvulta. Tätä vanhempi kirkko sanotaan olleen puusta ja se lienee ollut täällä muutamalla Kappeli-vainiolla.

Läntisen Satakunnan keskiajalta säilyneistä kirkoista, joiden rakennuksista on edellisessä pääpiirteitä esitetty, ovat siis useimmat tämän aikajakson viimeiseltä vuosisadalta peräisin, eikä vanhinkaan niistä menne 1300-luvun taakse. Useimmat niistä ovat vasta ensimmäisen tai toisen, jotkut ehkä useamman puukirkon jälkeen syntyneitä, ja kaikki ne ovat rakennetut vasta seurakuntien vaurastuttua kehittyneelle kannalle sekä aineellisesti että sisäisen järjestyksen puolesta. Tätä osottaa jo rakennusten suurusuuntaisuus. Rakenteensa puolesta osottavat useimmat niistä, kuten Rauman, Ulvilan, Huittisten ja Tyrvään kirkot (sekä nyt puheena olevan alueen ulkopuolella olevista lisäksi Lempäälän kirkko ja Messukylän sakaristo) vaikutusta Ruotsin Uplannin kirkoista, ja ainakin muutamiin niistä (Rauman ja Ulvilan, mahdollisesti myös Huittisten ja Lempäälän) näyttää tämä vaikutus tulleen välittömästi. Toisiin taas, kuten esim. Tyrvään kirkkoon, jossa paikallisilla rakennusomitusuksillakin on huomattava sija, on se pikemmin edellämainittujen välityksellä tullut. Rakennushistoriallisille tutkimuksille ovat nämä kirkot tärkeitä ja mieltäkiinnittäviä aineksia jo siihenkin nähden, että useilla niistä on kirjallisista lähteistäkin suhteellisia aikamääräyksiä saatavissa.

JUHANI RINNE.

SATAKUNNAN HIEKKAKIVEN GEOLOGIASTA.

Jokainen satakuntalainen lienee kuullut puhuttavan Säkylän myllynkivistä. Näiden valmistuksen pesäpaikka on Pyhäjärven koillisrannikolla Eurasta Säkylään vievän maantien kahden puolen,

Myllynkiven ottopaikka Säkylän ja Euran rajalla lähellä Pyhäjärven rantaa.

missä useissa paikoin on runsaasti litteitä hiekkakivilohkareita hiekkasessa soramaassa. Vanha luulo kansassa on se, että näitä lohkareita kasvaa hiekasta. Väitetään, että paikkaan, josta yksi lohkare on otettu, muutaman vuoden perästä nousee pinnalle uusi samanlainen. Itse asiassa on hyvin todennäköisesti sorakerroksen alla hiekkakiveä kiintonaisessa kalliossa, ja siitä nuo irtonaiset

lohkareet ovat irtautuneet. Kivet kaivetaan ylös sorasta ja hakataan vasaralla myllynkiven muotoon.

Tämä vanha teollisuus on nykyään vähenemässä. Kelvollista raaka-ainetta ei enää ole rajattomasti saatavissa, ja myllyissä aletaan yhä enemmän käyttää ulkomailta tuotettuja kiviä. 20 vuotta takaperin valmistettiin vuosittain noin 75 kappaletta kiviä, nykyään tehdään niitä tuskin 60. Hinta vaihtelee kiven laadun mukaan 30:stä 100:aan markkaan kappaleelta. Useissa paikoin muuallakin Länsi-Satakunnassa valmistetaan myllynkiviä, vaikka vähemmässä määrässä. Hiekkakivi on irtonaisina lohkareina laajalle levinnyt, mutta harvoin tavataan muualla laadultaan niin sopivaa, kohtalaisen karkeata ja pehmeätä kiveä kuin Säkylässä.

Tämä hiekkakivi on ensinnä tullut tunnetuksi juuri Säkylän myllynkivinä, ja arvattavasti sentähden on vuorilajia yleensä kutsuttu Säkylän kiveksi. Myös kutsutaan sitä Porin seudun hiekkakiveksi. Mutta koska se on varsin tavallista suuressa osassa Satakuntaa, lienee sopivin kutsua sitä Satakunnan hiekkakiveksi, jota nimeä myös käytetään. Se on geologisessa suhteessa sangen mieltäkiinnittävä vuorilaji. Se on nimittäin, saattaa sanoa, ainoa Suomessa tavattu muuttumaton hiekkakivi ja yleensä ainoa alkuperässä asussaan oleva kerrostunut eli sedimenttinen vuorilaji. Ainoastaan Etelä-Pohjanmaalla, Isojoella, on myös tavattu hiekkakiveä, joka on niin samanlaista Satakunnan kiven kanssa, että sitä on pidetty geologisestikin tämän kanssa yhteen kuuluvana, siis samaan aikaan ja samalla tavalla syntyneenä. Vielä on Laatokan pohjoisosan saarilla löydetty irtonaisina lohkareina hiekkakiveä, sekin todennäköisesti puheena olevan muodostuman kanssa yhteenkuuluvaa.

Satakunnan hiekkakivi on jo 17:nnellä sataluvulla herättänyt tutkijain huomiota. Mutta koska sitä Säkylässä otetaan myllynkiviksi vaan irtonaisista lohkareista eikä sitä muuallakaan tunnettu kiintonaisessa kalliossa esiintyvänä, oltiin kauan siinä uskossa, että sitä ei vuoriperässä ensinkään olisikaan maassamme. Ensimmäiseksi tavattiin hiekkakiveä kalliossa Kiperjärven luona Eurassa, ja sittemmin, kun Suomen geologinen tutkimus 1880 luvulla ehti näille seuduille, useissa muissa paikoissa, joista kaikista seuraavassa lyhyt kuvaus.

Mainitusta Kiperjärvestä on läpi kallion porattu syvä laskuoja Pyhäjärveen. Tämän reunalla, kallionleikkauksen Pyhäjärven puo-

lisessa päässä, nähdään noin 10 m. pitkältä hiekkakiveä. Muu osa kalliosta on toista, tummaa vuorilajia, jota kutsutaan olivini-diabasiksi. Tämä on eruptiivinen vuorilaji, siis juoksevassa muodossa maan sisuksesta purkautunut. Sen kosketuskohdasta hiekkakiven kanssa näkyy, että se on tätä nuorempi, siis purkautunut aikana, jolloin hiekkakivi jo oli kerrostunut ja kovettunut. Niinpä tuntuu viimemainitussa selvästi tuon purkautuessaan hehkuvan massan vaikutus: läheltä rajaa diabasia vastaan on se ikäänkuin sulanutta, ja sen kivennäisrakeet ovat piintyneet yhteen melkein lasimaiseksi aineeksi. Kuitenkin on kivi säilyttänyt selvänä alkuperäisen hiekkamaisen rakenteensa; siinä on muutaman millimetrin läpimittasia pyöristyneitä kvartsi- ja maasälpärakeita, joita koossa pitävä hienempi aines, »sementti», on sekin etupäässä kvartsia. Maasälpä on punertavaa ja antaa koko vuorilajille punasen väri-vivahduksen. Tällaista maasälpäpitoista hiekkakiveä kutsutaan erotukseksi ainoastaan kvartsia sisältävästä tieteellisellä nimellä arkosiksi. Molemmat hiekkakiven kivennäisainekset muistuttavat suuresti rapakiven aineksia. Viimemainittu, sekin eruptiivinen vuorilaji, on kaikkialla lähiseuduissa sangen yleinen. Tästä ainek-sien yhtäläisyydestä on päätetty, että hiekkakivi olisi muodostunut rapakivisorasta syntyneestä hiekasta. Kiperjärven hiekkakivi on, kuten useimmat muutkin kalliosta tavatut, liian kovaa myllynkiviksi, seikka, joka juuri johtuu olivinidiabasin kosketusvaikutuk-sesta.

Toinen hiekkakivikallio löydettiin Köyliössä. Paikan nimi on Murronmäki, ja sijaitsee se lähes kaksi km. Kepolan kartanosta Pohjoiseenpäin. Siinä on tasanen, noin 20 m. laajuinen kallio, jossa vuorilaji on hyvin samanlaista kuin edellisessä paikassa, paitsi että muutamat kapeat kerrokset, jotka vuorotellen vaihtelevat tuon jokseenkin karkean hiekkakiven kanssa, ovat hienorakeista liuskeista vuorilajia. Täälläkin on vieressä olivinidiabasia, joka suhtautuu hiekkakiveen samoin kuin Kiperjärven luona.

Köyliössä on vielä tavattu muutamia muita kiintonaisia hiekkakivilöydöksiä, joista tunnetuin on Kullankallio Köyliöstä Kokemäelle vievän maantien varrella. Siinä on hiekkakiveä kahdeksan metrin pituinen ja metrin levyinen käyrystynyt liuskale, joka on kaikin puolin olivinidiabasin ympäröimä. Se on siis diabasin purkautuessa joutunut tämän sulaan massaansa ja jäänyt siihen alkuperäisestä paikastaan siirtyneenä murtokappaleena.

Muut hiekkakivilöydökset ovat kaukana näistä ensimmäisistä Säkylän Pyhäjärven ympärillä olevista löytöpaikoista. Yksi on Harjavallan kirkon luona Kokemäenjoen rannalla. Täälläkin on olivinidiabasiasia lähellä. Samoin on laita Nakkilassa, Leistilänjärven luona, jossa hiekkakiveä on diabasissa murtokappaleena, samoin kuin Kullankalliossa. Suurempi hiekkakivikallio on Luvialla, Peränkylässä. Tämä on noin 100 m. laaja, ja vuorilaji on lukuunottamatta muutamia hienorakeisempia kerroksia samanlaista kuin Kiperjärven luona. Samoin on laita kaikissa edellämainituissa paikoissa. Panelian kylässä Kiukaisissa on useissa kohdin kaivoja kaivettaissa tavattu kallioita, joissa vuorilaji myöskin on hiekkakiveä, mutta hienorakeisempaa ja väriltään vaaleampaa kuin edellä mainituissa paikoissa.

Nyt olemmekin maininneet kaikki paikat, joista tähän asti tunnetaan hiekkakiveä kiintonaaisessa vuoriperässä. Luultavasti tällaisia kallioita on näkyvissäkin useammassa paikoissa, toivottavaa olisi vaan, että ne tulisivat tunnetuiksi. Varmaa ainakin on, että Pyhäjärven pohjoisosan ympärillä ja Kokemäenjoen laaksossa irtonaisten maalajien alla on hiekkakiveä vuoriperässä jokseenkin laajoja aloja. Sitä todistavat ne ylen lukuisat hiekkakivilohkareet, joita kaikkialla läheisissä seuduissa Porista eteläänpäin tavataan. Usein, esim. juuri Säkylässä myllynkiven tekomailla, ovat lohkaareet sellaisissa asennoissa, että saattaa varmasti päättää saman vuorilajin syvemmällä olevan kiintonaaisena. Näissä lohkaareissa esiintyy osaksi samanlaista kiveä kuin yllämainituissa paikoissa, osaksi siitä enemmän tai vähemmän eroavaa. Kaikista tavallisin on pieni- tai keskirakeinen punasenuuskea hiekkakivi, joka on lohkaareina levinnyt yli koko Lounais-Suomen. Siinä tavataan usein vesiaaltojen jälkiä, syntyneitä tietenkin ajalla, jolloin hiekka vielä oli irtonaista ja laineet sitä huuhtelivat. Koska tätä lajia ei missään ole tavattu kiintonaaisena, niin on ajateltavissa, että se ei kuuluisikaan aivan samaan muodostumaan kuin muut yllämainitut, vaan mahdollisesti olisi viimeisiä jätteitä jostain nuoremmasta muodostumasta, jota, kuten edempänä selitetään, ei enää ole kiintonaaisessa vuoriperässä.

Geologille tärkein kysymys jonkun vuorilajin suhteen on kysymys sen iästä. Mutta geologista ikää ei voida laskea vuosissa. Niissä muistomerkeissä, joita suunnattoman pitkien aikojen kuluessa tapahtuneesta maanpinnan kehityksestä on nähtävissä, ei ole vuosi-

lukuja. Koetetaan siis vain määrätä erilaisten vuorilajien suhteellinen ikä, ja tämän mukaan järjestää kaikki maanpinnan vuorilajit ikäryhmiin. Näin on saatu sarja geologisia muodostumia eli formationeja ja niiden osia, joita kaikkia vastaavat niiden muodostumiseen kuluneet ajanjaksot. Jokainen tutkittavana oleva muodostuma koetetaan sijoittaa johonkin jo tunnettuun ajanjaksoon, määrätä sen geologinen ikä. Tärkeimmät tuntomerkit nuorempien sedimenttivuorilajien ikää määrättäissä ovat kivettyneet eläin- ja kasvijäännökset. Lajien yhtäläisyydestä voidaan maapallon eri osissakin olevat muodostumat päättää samanikäisiksi.

Satakunnan hiekkakivessä ei ole tavattu kivettyimiä. Mahdotonta ei ole, että niitä vielä tavattaisiinkin, mutta ainakin toistaiseksi puuttuu kokonaan tämä varmin tukikohta. Täytyy siis käyttää muita keinoja. Voidaan ainakin määrätä vuorilajin ikäsuhteet muiden alueella tavattavien vuorilajien kanssa. Olemme jo nähneet, että meidän arkosihiekkakivi on vanhempi kuin olivinidiabasi, koska viimeaaittu lävistää sitä ja sisältää sen murtokappaleita. Mainitsimme myös, että hiekkakivessä voidaan tuntea rapakiven aineksia. Rapakiven täytyy siis vuorostaan olla vanhempi hiekkakiveä, koska sen rapautumissorasta syntynyt hiekka on antanut tälle aineksia. Samoihin tuloksiin, mutta vielä varmemmilla perusteilla, on vuorilajien keskinäisistä ikäsuhteista tultu Ruotsissa, jossa useissakin seuduin tavataan kaikki kolme mainittua vuorilajia. Ne sopivat alueellisestikin yhteen Satakunnan muodostumain kanssa, ja kun sitäpaitsi vuorilajien yhtäläisyys on silmäänpistävä, voidaan pitää varmana, että ne geologisesti kuuluvat yhteen näiden kanssa. Siellä on muun muassa eräässä paikassa Ångermanlannin rannikolla tavattu hiekkakiveä suorastaan kerrostuneena rapakivivuorilajin päälle. — Meillä siis on vanhimmasta nuorimpaan sarja: rapakivi, arkosihiekkakivi, olivinidiabasi. Nämä seuraavat ajassa välittömästi toisiaan ja kutsutaan yhteisesti jotuniseksi muodostumaksi. Tämän ikäsuhteista muitten muodostumain kanssa taas on Ruotsista saatu varmoja todistuksia siitä, että ainakin rapakivi ja hiekkakivi ovat vanhempia kuin kambrinen formationi, vanhin muodostuma, missä tähän asti on tavattu selviä kivettyimiä. Mutta vielä on jotuniselle muodostumalle saatava ikäraja taaksepäin.

Esikambriset muodostumat kutsutaan yhteisellä nimellä arkeisiksi. Niiden muodostuminen on tapahtunut monta vertaa pitem-

pien ajanjaksojen kuluessa kuin kaikkien nuorempien yhteensä. Mutta kun niissä ei ole säilynyt kivitymiä, ei niitä ole voitu jakaa koko maapalloa käsittäviin formationeihin. Kuitenkin niissäkin samoilla seuduilla voidaan erottaa iältään suuresti erilaisia muodostumia. Tärkeimpiä seikkoja, mistä näiden suhteellista ikää silloin voidaan määrätä, on niiden enemmän tai vähemmän pitkälle kehittynyt muodonmuutos sekä alkuperäsilta asemiltaan siirtyminen. Mikä saa aikaan tällaisia ilmiöitä? Maankuoressa tapahtuu alituisen liikkeitä: sekä siirroksia, joiden kautta vuoriperän eri osat siirtyvät toistensa suhteen, että poimuttumisia eli vuorijonomuodostumisia. Tässä suhteessa enin vaikuttava on jälkimäinen. Sedimenttisten vuorilajien alkuaan vaakasuorat kerrokset nousevat enemmän tai vähemmän pystysuoriin asentoihin, ja samalla niissä tapahtuu sekä mekanisia että kemiallisia muutoksia: ainekset musertuvat, uudestaan kiteytymisiä tapahtuu, vuorilaji tulee liuskeiseksi; hiekkakivi kadottaa alkuperäsen hiekkamaisen rakenteensa ja muuttuu lasimaiseksi tai liuskeiseksi kvartsitiksi. Samoin ovat muutkin sekä sedimenttiset että eruptiiviset vuorilajit eri muutosten alaisina.

Maassamme on paitsi Satakunnan hiekkakiveä hyvinkin paljon vuorilajeja, jotka varmasti alkuperältään ovat sedimenttisiä. Niitä on Pohjois-Suomessa, Karjalassa, Hämeessä ja myös Pohjois-Satakunnassa. Mutta kaikki ovat alkuperältään paljon muuttuneet, hiekkakivet kvartsiteiksi, liuskesavet saviliuskeiksi tai kiilleliuskeiksi j. n. e. Ja missä ikänä niitä tapaakin, ei milloinkaan näe niiden kerroksia alkuperäisessä vaakasuorassa asennossa. Paljon useammin ne ovat ihan pystysuorassa. Myöskin useimmissa eruptiivivuorilajeissa huomataan vuorijonopaineen jälkiä, jotka tosin joskus voivat olla ainoastaan mikroskopilla havaittavia. Ainoat Suomen vuorilajit, joissa ei mitään painevaikutuksia voida huomata, ovat juuri rapakivi, Satakunnan hiekkakivi ja olivinidiabasi. Hiekkakiven kerrokset ovat myöskin kaikissa paikoissa, missä sitä on kiintonaisena tavattu, alkuperäisessä vaakasuorassa asennossa — paitsi tietenkin olivinidiabasin sisällä olevissa murtokappaleissa. Tästä kaikesta voidaan tehdä ne tärkeät johtopäätökset, että kaikki muut Suomen vuorilajit olivat poimuttuneet ja saaneet nykyisen muotonsa jo ennenkuin jotuninen muodostuma syntyi, ja että tämän muodostumisen jälkeen ei ole maamme vuoriperässä enää mitään mainittavaa poimuttumista tapahtunut. On siis selvää,

että Satakunnan arkosihiekkakivi kuuluu Suomen nuorimpaan muodostumaan, joka kumminkin sekin esikambrinen eli arkeinen.

Tämän ajan jälkeiseltä aikakaudelta, jonka kuluessa muiden maiden suunnattomat kivettymiä sisältävät muodostumat ovat syntyneet, ei Suomen mantereella ole säilynyt jälkiäkään. Seikka voidaan selittää ainoastaan siten, että maamme on ainakin suurimman osan tästä pitkästä ajasta ollut kohonneena merenpinnan yläpuolelle, joten ei mitään sedimenttimuodostumia ole voinut syntyä. Ja jos vanhempina aikoina jotain olisikin muodostunut, sen olisi myöhemmin erosioni, ilmaston ja sadeveden kuluttava vaikutus hävittänyt, ja lopuksi suuren jääkauden aikana, jolloin nykyiset sorajoukot muodostuivat, liikkuva sisämaanjäätö olisi lakastunut siitä viimesetkin jäljet. Sama kohtalo on uhannut koka Satakunnan hiekkakivimuodostumaa, joka alkuaan varmaan on yhtäjaksosena peittänyt suuren osan maattamme. Että siitä vähäsenkin on säilynyt, siitä saamme kiittää sitä seikkaa, että täällä vuoriperässä on n. s. hautalasseuma. Sen jälkeen kuin näillä seuduilla maankuoren poimuttumiset olivat tauonneet, tapahtui vielä pystysuoria siirrosliikuntoja, joiden kautta vuoriperän muutamat osat vajosivat ympäristöön syvemmälle. Kun sittemmin erosioni uudelleen kulutti kaikki yhtä tasaseksi, niin on selvää, että lasseumapaikoissa on muodostumia, jotka alkuaan ovat olleet ympäristöä ylempällä tasolla. Juuri tällaisena hautalasseumana on pidettävä Pyhäjärven pohjoispään ympärillä ja Kokemäenjoen alijuoksun kahden puolen olevaa seutua.

PENTTI ESKOLA.

Lähteinä on käytetty etupäässä teoksia:

J. J. Sederholm, *Bärggrunden i Södra Finland*.

» , *Über eine Archaische sedimentformation in Südwestlichen Finland*.

Hj. Gylling, *Kertomus Suomen Geologisen tutkimuksen 12:nteen karttalehteen*.

KUSTAA AADOLF AVELLANIN TUTKIMUS ULVILAN, KOKEMÄEN JA HUITTISTEN MURTEESTA.

Suomenkielen tutkijana ja erityisesti oikeakielisyyden harrastajana tunnettu Kustaa Aadolf (Gust. Ad. hän tavallisesti itse kirjoittaa nimensä) Avellan syntyi Kokemäellä toukokuun 20:ntenä p:nä 1785.¹ Hänen isänsä, isoisänsä ja tämänkin isä olivat pappeja. Suku on satakuntalainen, kotoisin Tarkin talosta Kiukaisten kappelin Panelian kylästä. Nimi Avellan (aiemmin Avellanus) merkitsee pähkinäpuuta (latinaksi *corylys avellanus*) ja sanotaan saadun Tarkin lähellä kasvavasta »pähkinäpensastosta». K. A. Avellanin isä oli tullut Kokemäen kirkkoherraksi 1778 ja kuoli 1832 90:n vuoden vanhana. Äiti oli Lovisa Fredrika Brander, Porin koulun rehtorin Vehmaan kirkkoherrana kuolleen Fredrik Reinhold Branderin tytär.

Nuori Kustaa Aadolf oli ruumiiltaan hintelä ja muutenkin kivuloinen, sairasti jo nuoresta pitäen sydäntautia.

Alkuopetuksensa sai hän kotona, käymättä missään oppilaitoksessa. Ylioppilaaksi hän tuli jo v. 1800. Ylioppilaana hän eli hiljaiseen, erillään kaikesta vallattomuudesta ja hurjuudesta, harastaen vain opintoja. Hän »kuunteli ahkerasti Franzenia ja Porthania, joita aina suurimmalla kunnioituksella muisteli». Jaakko Juteini oli hänen tuttaviaan. Avellanista piti aluksi tulla lakimies, ei kielentutkija. Hän suoritti lakitieteen tutkinnon 1805 ja kirjoitautui 1806 Vaasan hovioikeuteen. Kivullosuuden vuoksi hän

¹ Elämäkerrassa on ollut päälähteenä kunnallisneuvos Edv. Avellanin 1860:n vuoden Suomettaren I:sen n:ron Liitteeseen isästään kirjottamat muistosanat. Minulla on sen lisäksi ollut onni tutustua pojan isästään kirjottamiin muistelmiin, jotka koulunjohtaja maisteri Niilo Avellan on lähettänyt käytettäväkseni.

sentään pian luopui virkamiesuralta ja muutti Kokemäelle, ollen apuna pappilan sekä muiden isänsä talojen hoidossa. Samalla hän harrasti vieraita kieliä: ranskaa, saksaa ja englantia, joihin oli jo ylioppilaana kiintynyt, sekä lueskeli kaunokirjallisuutta. Hän on kääntänyt m. m. Schillerin ja Göthen runoja ruotsiksi. Vuosina 1819 ja 1820 kirjotti Avellan vastauksen Talousseuran («Huoneenhallitus-seuran») kilpailukysymykseen: Miten edullisesti tai epäedullisesti on paloviinanpoltto vaikuttanut maamme teollisuuteen ja samalla kansan tapoihin? Mitkä ovat pääsytyt lisääntyvään paloviinanjuontiin ja kuinka ne voidaan sopivimmin estää ja ehkäistä? Mitä on uskonnon ja siveysopin opettajan, lainlaadinnan ja lainkäytön, toimeenpanevan vallan ja poliisin ja mitä lopuksi julkisen ja yksityisen kasvatuksen tähän suuntaan tehtävä ja toimittava? Ja kuinka on ne ehdotukset, joiden katsotaan olevan tähän tarkotukseen sopivimmat, yleisesti ja kohdallisesti toteutettava? — Avellan sai vastauksestaan kaksi seuran hopearahaa.

1827 haki Avellan yliopiston englannin kielen lehtorinvirkaa. Sitä varten väitteli hän Turun palon jälkeen v. 1828 väitöskirjanaan: *Reflexioner öfver Engelska Språkets Upphof och Bildning samt Förhållande tili andra Europeiska Tungomål, del. I.* (Mietteitä englannin kielen synnystä ja kehityksestä sekä suhteesta muihin Europan kielisiin I:nen osa.) Väiteltyään peruuttaa Avellan hakeuksensa, syynä yliopiston muutto Helsinkiin. Samana vuonna menee hän naimisiin ja ottaa haltuunsa isänsä naimisen kautta saaman osuuden Kellahden kartanoa, jonka toisen puolen hankkii v. 1835. Hän oli hyvin toimielias ¹⁾ kartanon isäntänä ja piti myös isällistä huolta alustalaisistaan. Kartanonhoidon ohella piti hän toistakymmentä vuotta koulua, jossa milloin muutamille harvoille milloin useammillekin antoi opetusta, etupäässä vieraisissa kielissä.

Erityisesti on mainittava tämän hartaan ja uupumattoman miehen suomenkielen harrastukset.

Avellan esiintyy jo 1820-luvulta lähtien ahkerana suomenkielen käytön arvostelijana. Hän esittää eri kirjoituksissa ajatuksiaan suomenkielisestä virsirunoudesta (niitä hän osittain lähetti silloin toimivalle virsikirjakomitealle).

¹⁾ 4. IV. 1853 Akianderille kirjoitetusta kirjeestä näemme, ettei hänellä vielä vanhanakaan ollut apuna edes pehtoria tai kirjuria, vaan että hän itse hoiti ja johti talouttaan.

Suuri suomalaisuuden liike, joka, Snellman johtajana, syntyi 1840-luvulla, tempasi jo iäkkään Avellaninkin mukaansa. Annan hänen poikansa kunnallisneuvos Edv. Avellanin kertoa siitä.

»1846 alkaa isäni elämässä uusi aikakausi. Suomalaiset pyrintöt ja harrastukset, jotka silloin rupesivat leimahtelemaan, voittivat huokeasti hänen lämpymän sydämensä. Maanviljelys ja mure siitä jäi nyt toiseen luokkaan. Useasti valitti hän sitä että kirjanpito ja muu talouden toimi oli hänelle esteenä. Rakkaus Suomen kieleen, joka ei suinkaan ollut hänessä uusi, vaan joka nyt, kun ajan henki sitä kannatteli, tuli hänessä täyteen eloon, oli se voima, joka antoi hänen ruumiillensa ja hengellensä jäntevyyttä. Minä uskon vahvasti ettei hän ilman sitä suinkaan olisi nähin asti kestänyt».

Omituista. Tämä raihnas mies, jonka tauti tavan takaa vaiuttaa vuoteelle, osottaa aivan harvinaista kirjallista tuotteliaisuutta: arvostelee (käännöksiä ja kielioppia), kääntää itse ja julkaisee huomiota ansaitsevia omintakeisia kirjoitelmia oikeakielisyyden ja lauseopin alalta. Mainittakoon niistä vaan seuraavat Suomikirjassa julkaistut kirjoitukset: 1849 Om Finsk Språkriktighet (Suomalaisesta oikeakielisyydestä), 1850 Kritik öfver sättet att i Finskan uttrycka begreppet om tid (Arvostelua tavasta kuinka suomessa ilmaistaan aikaa), 1853 Om sättet att i Finska periodbyggnader uttrycka negativa begrepp (Millä tavalla suomen lausumissa ilmaistaan kielteisiä käsitteitä). Näiden kirjoitustensa johdosta tuli Avellan huomatuksi sen ajan suomalaisuuden harrastajien keskuudessa. Hän lähetti professori Akianderille, joka korjaili suomenkielistä virsikirjaa ja katkismusta, mietteitään useista kielellisistä asioista. Kesällä 1856 (70:n vuoden vanhana) hän oli A. W. Ingmanin apuna Raamatun korjaamisessa. Samoilta ajoilta erittäin 1840-luvun lopulta ja 1850-luvun alulta on tallella Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa runsas kokoelma hänen käsikirjoituksiaan, joista useat hyvinkin arvokkaita. Kielentutkimuksen kannalta on niistä tärkein hänen jo 1846¹ aloittamansa tutkimus Ulvilan, Kokemäen ja Huittisten murteesta. Siitä jo Edv. Avellan lausuu isänsä elämäkerrassa, että se »kyllä tarvitsee korjaamista, mutta . . . pitäisi sopia julkaistavaksi».

Syksyllä 1858 sairastui Avellan viimeisen kerran kylmettymisen

¹ Tai todennäköisesti vuotta paria myöhemmin.

johdosta. Kuolintauti oli pitkä, mutta ei perin ankara. Turvautuen Jumalaan — hän oli hyvin uskonnollinen — sai hän vihdoin rauhan ja levon 20:ntenä p:nä jouluk. 1859, 74:n vuoden vanhana.

Painatan tähän muuttamatta ne kauniit loppusanat, jotka Edv. Avellan on kirjottanut isästään: »Mielenlaadultaan oli hän hiljainen ja tasainen. Hän tahtoi elää sovinnossa kaikkien ihmisten kanssa. Rakasti kaikkea hyvää ja vihasi kaikkea pahaa. Loistavuutta ja prameutta ei kärsinyt. Kiivastui harvoin. Sairaana ei ollut koskaan äreä. Hänellä ei ollut vahvaa luontoa. Hän ei ollut niitä miehiä, jotka raivaavat uusia teitä ja jotka kulkevat kansan edellä. Mutta hänessä oli suuri kestäväisyys, eikä koskaan luopunut rakastamasta sitä minkä kerta oli omistanut rakastaaksensa. Sentähden hän myöskin oli niin taipuva seuraamaan aikaa ja sen harrastuksia.»

Avellanin tutkimus Ulvilan, Kokemäen ja Huittisten murteesta — Edv. Avellanin tiedonannon mukaan alotettu v. 1846 — on vanhin erikoistutkimus, mitä Suomen murteista on. Tosin eri murteiden olemassa-olo oli jo Agricolan ajoista lähtien tunnettu, olipa niistä jo 1700-luvun loppupuolella vähän kirjoitettukin. Porthan ja hänen oppilaansa (Renvall ja Becker) olivat niihin kiinnittäneet huomiota, mutta yksityiskohtaista selontekoa jostain rajotettualaisesta murteesta ei vielä ollut yritetty, kun Avellan rupesi kirjottamaan tutkimustansa.

Kuinka hän johtui kirjottamaan tästä aineesta? Epäilemättä olivat Beckerin kieliopissaan, Renvallin sanakirjassaan ja kieliopissaan antamat tiedot suomen murteista kääntäneet hänen huomiotaan tälle taholle. Mutta ensi sijassa näkyy häntä sittenkin johtaneen tähän aineeseen hänen tutkimuksensa vanhasta raamatunkielestä, niinkuin voimme päättää hänen tammikuun 28:ntena 1854 päivätyistä kirjeistään professori M. Akianderille. Siinä Avellan, puhuttuaan ensin oikeinkirjotusharrastuksistaan ja lauseopillisista tutkimuksistaan, jatkaa: »Muutkin aineet kysyvät voimiani. Sellaisia on täydellinen tutkimus raamatunkielestä, esitys A l i - S a t a k u n n a n e t u p ä ä s s ä H u i t t i s t e n , K o k e m ä e n j a U l v i l a n m u r t e e s t a v e r r a t t u n a m a a n l ä n s i - r a n n i k o n p u h e e n p a r t e e n — — — — — E s i t y s n ä i d e n s e u t u j e n m u r t e i s t a p i t ä i s i v a l m i s t u a (f ö r e g å) e n n e n k u i n t u t k i m u s r a a m a t u n k i e l e s t ä , k o s k a t ä m ä p ä ä s i a s i a s s e s t i

perustuu siihen länsisuomen murteeseen, jota puhutaan Ali-Satakunnassa ja Turusta Raumalle ja Uuteenkaupunkiin olevalla rannikolla. Myös on Pohjanmaan murre antanut jotain raamatunkieleen; sitävastoin Savon ja Karjalan murre näyttää olevan raamatunkielelle vierasta.»

Avellan ei ole tyytynyt ainoastaan itse tekemään huomioita; hän on myös turvannut toisiin. Niinpä on tutkijan papereissa neljännesarkin suuruinen sivu, jonka toisella puolella on *Vaka mies* ja *Vapa tahto* Kokemäen murteen mukaan taivutettuina ja vieressä eri sarake korjauksia varten. Toisella puolella on eri kysymyksiä, joihin vastaukset on tehty vieraalla vanhan miehen käsialalla. Itse kysymykset ovat Avellanin kirjottamat ja kuuluvat vastauksineen näin:

Sanoista kuollut, mennyt, palanut, tullut *tulee säännönmukaisesti yksikön osannossa* kuolutta, mennyttä, palanutta, tullutta. *Mutta eiköhän kokemäkiläiset sano samoin kuin ulvilaisetkin:* katselen kuoletta ihmistä; ajatelen mennettä vuotta; surkuttelen palanetta huonetta; tervehtän tulleita vierasta? *Tähän pyydetään vastausta.* ¹

»*Tunna*» kuuluu eri murteissa; tynnöri, tynnyri ja tynneri. *Kuinka se kuuluu Kokemäellä?* ²

Samoin pystö ja pysty, pystössä ja pystyssä. — *Eiköhän Kokemäellä pysty, pystys?* ³

Syli *famn, Kokemäellä* syly? vaikka siellä myös sanotaan istuu sylis', *joka on monikko samoin* kuin myös hänen turvisa *sanaa* turva on monikko. ⁴

Onko säf (kahila) *Kokemäellä* kahila vai *tarkotetaanko viime* mainitulla *sanalla samaa kuin* rimmellä, *vass?* ⁵

*Onko rimp*i *Kokemäellä* *nimennössä* rimmi, *niinkuin* lampi *siellä* *sanotaan* lammi? ⁶

¹ Vieraalla käsialalla on lisätty: Tervehdän tullutta vierasta; mutta myös tulleita — kuolutta mutta myös kuolletta j. n. e. (>j. n. e.» ruotsiksi kirjoitetussa vastauksessa).

² V. k. o. I. Tynnyri.

³ Vastaus: Pystysä ja pysty.

⁴ Syly ja syli vuoroin.

⁵ Vastaus on kirjoitettu suomeksi: Kahila otetaan Karjan ruaksi, rimpet syöstäviin kutoisa.

⁶ Vastaus: Kokemäellä Lammi, rimpi, j. n. e.

Sanotaanko Kokemäellä yksi kokar, yksi taipale vai kokkareh, taipaleh, *omanto* kokkareen, taipaleen? ¹

Sanotaanko monikossa sammalia vai sammaloita, *sanasta* sammal vai sammalen mossa? ²

Kuuluuko tytär *omannossa* tyttären v. tyttäreen? ³
(Jälkimäinen sana myöhemmin pyyhitty).

Gust: Ad: Avellan.

Tutkijan papereissa on myös erityinen kysymistö — 9 eri kohtaa — jonka hän on antanut maisteri (sittemmin Juvan kirkkoherrana kuolleen) Nestor Järvisen vastattavaksi. Painatan senkin tähän. Huomattava on että Järvinen itsekin harrasti murre tutkimusta ja on 1853 v:n Suomikirjassa julkaissut ruotsiksi esityksen Muutamista murreomituksista Satakunnassa.

1:ksi. Jääkö *i*-loppuisen kaksoisääntiön *i* pois sellaisista sanoista kuin *kalainen, tämmöinen, kyhkyinen, pääskyinen, kirjoitus, kukoistus, onnetoin, mitätöin* y. m.

2:ksi. Tapahtuuko kahden tavun supistuminen kaksoisääntiöksi teonsanain nimitavassa, niin että sanottaisiin *kaatain, pyytään, kaataissa, pyytäissä*, vai kuuluvatko nämä taivutusmuodot *kaataen* t. *kaatajen, kaataessa* t. *kaatajessa* j. n. e.

3:ksi. Supistuuko 3:n tekijän omistusliite, esim. *tullessaan, mennessään* (tai) edes adverbeissä *ainoastaan, yksistään* y. m.

4:ksi. Onko *uus-*, *yys-* j. n. e. loppuisen omistusliitteisten ominaisuussanain päätteessä yksikön nimennössä ja omannossa sekä monikon nimennössä *d* vai *t*. Sanotaanko *vanhuuden*i vai *vanhuuteni*, *pyhydes* vai *pyhytes*, *kurjuudensa* vai *kurjuutensa*, *rakkautemme* vai *rakkautemme*, *ylpeydenne* vai *ylpeytenne*, (*heidän*) *juoppoudensa* vai *juoppoutensa*? — Tämä kysymys on hyvin tärkeä; sentähden on tarpeen tarkoin merkitä seutu ja paikka, missä mikin ääntäminen on vallalla, sekä ottaa huomionsa onko samalla seudulla mitään eroa eri tekijöissä, esim. *vanhuuteni* ja *vanhuudes*, *vanhuutensa* ja *vanhuudemme* j. n. e.

¹ Vastaus: Kokar, taipale

² Vastaus: Sammalia — ja sammal. Teonsana: sammaloita huonetta.

³ Vastaus: tyttären.

5:ksi. Onko Hämeessä tai Yli-Satakunnassa kolmitavuisten nimisanain osannossa supistusta, päinvastoin kuin Ali-Satakunnassa on laita; esim. *kamalata, vetelätä, suosiota, häviötä*, vai sanotaanko aina *kamalaa, vetelää, suosioo, häviöö?* (ei kai mitenkään *suosioa, häviöö?*)

6:ksi. Kuuleeko pidentynyttä alkuperäistä muotoa teonsanoista, jotka koko Ali-Satakunnassa supistuvat, esim. *katoan — katoaa; putoan, putoaa, rupean, rupeaa?* Luultavasti ei ainakaan sanota *häveän, häveää* (*häviän, häviää* t. *häviin, hävii*); *häpeän, häpeää* (*häpeen, häpee*).

7:ksi. Korvautuuko *k* sellaisten sanain taivutuksessa kuin *pelko, halko, palko* (om. *pelvon* t. *pelon*) ja *sarka, nahka* (-voissa, *nahvoilla?*). Kun *i* on sanan loppukirjaimena (!), niin pannaan kai sen taivutukseen *j* kerake, esim. *solki, soljen, järki, järjen*. Jos taas päätteinä on *hka, lka, rka* t. *lkä* ja *rkä*, esim. *rahka, tuhka, malka, olka, nälkä, härkä*, niin on kai omanto ja muutammat muut sijat, joissa ei ole *o:ta* t. *z:tä* *rahaan* t. *rahan*; *tuhaan* t. *tuhan*, *malaan* t. *malan*, *olaan* t. *olan*, *nälään* t. *nälän, härään* t. *härän*. Yli-Satakunnassa ei kai sanota niinkuin Tyrväässä *käjen, näjen, lujen* (san. *käki, näki, luki*), vaan *käen, näen* j. n. e. Vielä vähemmän *sären, jären* (san. *särki, järki*), joka kuuluu savolaisen ääntämiseen.

8:ksi. Kuinka taipuu yksitavuisten sanain (paitsi *meidän, teidän, heidän*) monikon omanto, *niiden, näiden, muiden* vai *niitten, näitten, muitten?* Ainakin täytyy yksitavuisten nimisanain osannossa ja siitä riippuvissa sijoissa olla ennemmin *tt* kuin *d*. *puitten, maitten, päitten, soitten*; ei *puiden, maiden* j. n. e. — Onko tämä sija sanoista, jotka loppuvat aspiroituun *t:hen -eitten*, vai *-etten, murhetten, perhetten*, vai *murheitten, perheitten?* (ei mitenkään *murheiden, perheiden?*) — *Nut- nyt-*loppuisten laatusanain monikon omanto, *paatuneitten, levineitten*, vai *paatunetten, levinetten?* — Hämeessä sanotaan kai muuten *kalojen, varojen, lukkarien, toolien*; ei niinkuin Ali-Satakunnassa *kalain, varain, lukkarein, toolein*. — Tämä kohta on hyvin tärkeä.

9:ksi. Kuuluuko liite *kin* jossain *ki*, niinkuin nyt aletaan kirjoittaa. — 2:sen tekijän omistusliitettä ei kai missään äännetä täydellisesti *si; puheesi, toivosi* j. n. e. vaan *s, puhees, toivos*.

Nestor Järvinen on tämän kysymistön nojalla koonnut tietoja seuraavista paikoista: Kouvatsalta, Kiikoisista, Mouhijärveltä, Kyrön kirkolta, Viljakkalasta, Kurun ja Oriveden kirkolta, Eräjärven Hietalahden kylästä, Sahalahden kirkolta, Kangasalta, Vesilahdelta (Hämeen puolelta järveä) ja Punkalaitumelta («Orihiemestä»), t. s. kahdestatoista eri pitäjistä.

Hän on lähettänyt muistiinpanonsa (14 neljännessivua) K. A. Avellanille. Kirje, jonka hän samalla 12 p. syysk. 1853 on Laihialta lähettänyt Edv. Avellanille kuuluu kokonaisuudessaan suomennettuna näin.

P. V.!

Niin vaillinaisia kuin minun muistiinpanoni Sinun isäsi esittämistä kysymyksistä, jotka koskevat eräitä suomen muoto-opin kohtia, lienevätkin, saan nyt kuitenkin lähettää ne hänelle. Sen ohessa lähetän kokonaisia satuja, toivoen niistä olevan hänellä edes vähän hyötyä. Samassa sadussa usein ilmenevät epäjohtonmukaisuudet kirjoitustavassa johtunevat osaksi kertojan omasta horjuvasta puheenparresta, osaksi minun huomaamattomuudestani. — Vaikka minä ehkä pian saan loputkin kokoelmaani puhtaaksikirjotetuksi, ei ole kuitenkaan vaarallista, jollet ennättäisi lähettää satuja Helsinkiin jo lokakuun kokouksessa Kirjallisuuden Seuralle jätettäväksi.

Niin mielelläni kuin olen halunnutkin en ole enää syksyllä voinut tulla Kellahtanen, joten pyydän Sinua esittämään nöyrät ja kunnioittavat terveiseni vanhemillesi ja olen ja pysyn

Ystävänäsi ja veljenäsi.

N. Järvinen.

Tutkimusta on vähän yli 80:n puoliarkin sivun. Se on vaillinaisen ja loppu on jäänyt puhtaaksikirjottamatta. Julkaisen kuitenkin kaiken, mistä olen voinut saada selvän. — En ole katsonut asiakseni korjata niitä muutamia erehdyksiä, mitä tutkimuksessa on.

Että esitys olisi tullut helppotajuisemmaksi, olen käyttänyt käännöksessä kansakoulukieliopin oppisanoja (termejä).

HEIKKI OJANSUU.

Moni maanmiehistämme, joka ei ole tutustunut länsi-Suomen seutuihin, saattaa ehkä luulla, ettei ainoastaan siinä osassa Turun ja Porin lääniä, joka sijaitsee meren rannalla Rauman ja Uudenkaupungin välillä, vaan myös Porin seuduilla sekä tästä kaupungista itään ja kaakkoon sillä alueella, jota rajottaa Ikaalisten, Mouhijärven, Karkun, Tyrvään ja Punkalaitumen pitäjät, puhutaan samaa äidinkielemme suomen murretta, nimittäin sitä typistynyttä ja epäsointuista kieltä, jota on käytetty vanhoissa uskonnollisissa kirjoissa ja erittäinkin virsirunoudessa ja jota sen tuntijat eivät juuri ylistäen arvostele. Mutta jokainen, joka oleskelemalla näissä seuduissa lähemmin tutustuu asiaan, tulee pian vakuutetuksi sellaisen mielipiteen aineettomuudesta. Meren rannan puhekieli Eura-joen, Lapin ja Rauman kirkkoherrakunnista Laitilan, Uudenkirkon ja Mynämäen pitäjistä Turun kaupunkiin asti ja se murre, jota kuulee Pohjanmaan rajalta tai tarkemmin sanoen Merikarvian pitäjän eteläpuolella Ulvilassa, Kokemäellä ja Huittisissa toisaalta aina Loimaalle ja toisaalta Tyrvään ja Punkalaitumen pitäjiin asti, eroavat niin huomattavasti toisistaan, että edellinen on jälkimäisen räikeä vastakohta. Rantamurteelle on nimittäin, niin kuin jo viitattiin, ominaista erinomainen lyhyys, joka on syntynyt jättämällä pois eri ääntiöitä sanan sisästä sekä kirjaimia ja kokonaisia tavuja niiden lopusta; jota vastoin Ulvilan, Kokemäen sekä Huittisten murre venyttää puhetta pitkin ääntiöin ja kaksin kerakkein ehkä enemmän kuin missään muualla koko Suomessa on laita. Kun viimemainituissa pitäjissä esimerkiksi kuulee sanottavan: *Joka puhuu toiselle jottain pahhaa sanna vainoosa saraan härrilläns^d kynnätyä, ei se kallaan mensesäkään eikä sieltä kotiin tultuans^e hyuuää sanna kenelle^{kään} taida sanna^o*, on Rauman ja Laitilan suomessa näytteitä sellaisista puheentavoista kuin: *Matt'la tul` metäst` Palt'lan kart'nohon, ja men' sitt' viel' sielt' lukk'rin kans' papp'lahan, vaikk' o' jo niin pimi', ettei Lait'lan kirkk' näkyny' ja asi' kyll ol' turh'* Merkillistä on myös, että lueteltujen

rantaseutujen ja äskenmainittujen kolmen Satakunnan pitäjän välillä kuuluu pienellä kaistaleella Eurassa, Köyliössä ja Säkylässä Pöytyän pitäjää kohden kielimurretta, jota voidaan pitää molempien äärimäisyyksien välittäjänä, se kun ei lyhennä sanoja ja tavuja samassa määrässä kuin rantasuomi eikä niinkuin Ulvilan, Kokemäen ja Huittisten kieli venytä (uttänjer) niiden ääntä. Jokaista äidinkielemme tutkijaa siis huvittaisi tarkka selonteko näiden kolmen eri kielimurteen tunnusmerkillisistä ominaisuuksista. Mutta kun allekirjottaneella ei ole ollut tilaisuutta yhtä täydellisesti tutustua niihin kaikkiin, niin esitetään näin yksityiskohtainen selonteko ainoastaan siitä murteesta, jota puhutaan Ulvilan, Kokemäen ja Huittisten pitäjissä, johon tekijä on parhaiten perehtynyt.

Tässä kielessä, jota, vaikka sen alue ei likimainkaan käsitä koko Satakuntaa, joskus lienee kutsuttu Satakunnan murteeksi, esiintyy myös erinäisiä pikku eroavaisuuksia, joita pitkin esitystä huomautetaan, jos kohta ei olekaan mahdollista täysin täsmällisesti määrätä niiden kielellisten omituisuuksien aluetta, jotka tällä noin sadan virstan pituisella kaistaleella voivat vaihdella toistensa kanssa.

Ensiksi herättävät tällaisessa selonteossa huomiota kielen äänneet. Että useat niistä, erittäin ääntiöt, kaikkialla, missä suomen kieltä käytetään, eivät täydellisesti vastaa toisten kielten, esim. ruotsin äännteitä, huomaa jokainen, joka korvat auki (med godt gehör) vertailee niitä. Mutta erittäin on puheenalaisessa murteessa huomattava ne äänneet (bokstafs-ljud), jotka ovat sille ominaisia, tai jotka vivahtavat erilaisilta kuin Suomen yleiskielen muiden murteiden. Kerakeäännteistä, joita tässä teoksessa ensin tarkastetaan, on kaksi tälle seudulle erittäin omituista, nimittäin *d* ja *z*. Mitä *d:hen* tulee, niin ei se täällä kuulu l:n tai r:n tavoin niinkuin muutamissa Hämeen pitäjissä, ja Turun kaupungin ympärillä. Huittislainen ja kokemäkeläinen ei sano: *pyylän teiltä kalavelen yhleksi vuoleksi*, tai *pyyrän teilt kalaveren yhräks vuoreks*, vaan näissä sanoissa ääntää hän *d:n* niin että kieli kyllä nousee kitalakea kohden, mutta lähemmäksi ylistä hammasriviä kuin /:ää tai r:ää muodostaessa tarvitaan. Siten tulee tämä *d* ääntymään melkein kuin englannin *th* sanoissa *this, that, them* tai kuin sama kirjainyhtymä lausuttiin muinaisruotsin asemosanoissa *the, them, theras*. Ulvilassa muuttuu tämä omituinen äänne ruotsin *d:ksi*, kuitenkin niin että hieno korva sielläkin erottaa jotain sen omi-

naisesta luonteesta, *z* taas, jota ei äännetä niinkuin *ts:ää* erikseen, vaan niinkuin *ts:n* seotusta ja joka myös on melkein samanlaisena (lika modifieradt) englannissa (esim. sanat *bath, kloth*), on vielä omituisempi laadultaan. Se esiintyy vain siinä murteessa, jota käytetään Kokemäen yläosassa (i öfre ändan af Kumo) sekä Huittisissa ja sen kappeliseurakunnissa, missä omituisääniset sanat *vaza, viza, mezä, sivuze, kazon, kazoa, kuzun, kuzuu* y. m. vastaavat muiden murteiden *vatsa, vatta, vahta, vassa, vascha* j. n. e. muotoja. Loimaalla ja Tyrväässä kuullaan jo suhuäänteen *z:n* asemesta terävä *tt*, joka muodostuu niin, että kieli voimakkaasti lyö yliseen hammasriviin, ja Ulvilassa muuttuu tämä kerake puhtaaksi *tt:ksi*, *vatta, vitta, mettä, sivutte, katton, kattoo, kultun, kuttuu*. Tämä suhiseva kerakeäänne on suuressa joukossa sanoja, niiden taivutuksessa ja johdannaisissa, niinkuin *neizy, neizyn; veizi, veizen; Ruozzi, Ruozin; kaizee, kaizee; läpize, ohize, Ruozalainen, kaizia* j. n. e.

Edelleen on huomattava, että *t* kerake */:n* ja *n:n* jäljessä kuuluu ruotsin *d:n* ja *t:n* väliseltä äänteeltä, *d:tä* kovemmalta ja *t:tä* heikommalta; esim. *silta* ja *viiltää hinta* ja *vääntää*¹. Niin ääntyy myös *k n:n* jäljessä *g:n* ja *k:n* väliseltä, tai *n:n* kanssa yhdessä melkein kuin *ngk*, muistuttaen *ng:n* ääntämistä saksan sanoissa *lang, Ring*; esim. *kuitenkin, semminkin, hanki, ranko, tunkee, vinkuu*. Samoin kuuluu *p m:n* kuin myös *n:n* jäljessä (milloin tämä kerake ei ole muodostunut *m:ksi*) vähän heikommin, niin että se lähestyy ruotsin *b:tä*; esim. *lempee (lempiä), lempeempi, hampaan, onpa, niinpä*².

Niinikään ääntyy *v s:n* jäljessä melkein *uv:nä*, niin että sanat *kasvo* (»växt»), *kasvot* (»ansigte») ja *rasva* (»flott»), kuuluvat melkein kuin sanottaisiin *kasuvo, kasuvot, rasuva*, joka ääni kuuluu vielä selvemmin, kun sellaisiin sanoihin tulee tavu lisää: *kasvoja, kasuvoita, rasuvoizen, rasuvoita*. Niin, Kokemäellä, missä *kasvot* (»ansigte») tosiaankin lausutaan kolmitavuisena *kasuvat*, on osanto nelitavuinen *kasuvia*. — Viimeksi esitetyt äännevahdukset esiintyvät,

¹ Muutenkin kuuluu toisinaan *t:n* asemesta äänne, joka on jotenkin samanlainen kuin ruotsin *d*. Erittäinkin ääntävät monet viimeainnutun kerakkeen sellaisissa sanoissa, jotka ovat ruotsista peräisin, esim. *luodi, puodi, sedeli*.

² Muutamat kirjottavat *ompa, niimpä*, mutta eivät yhdenmukaisesti *sempä (senpä), tuonipa, menempä, tulempa* y. m.

jos edellytykset ovat samat, joko selvemmin tai epäselvemmin äidin- kielessä yleensä, mutta Huittisissa, Kokemäellä ja Ulvilassa puhuttuun kieleenkin kuuluvina on ne täydellisyyden vuoksi tässäkin huomautettu.

Suomen kielelle oudon *f* kerakkeen voivat (näiden seutujen) asukkaat, jos kohta ei kaikkialla Huittisissa, niin ainakin Kokemäellä ja Ulvilassa helposti ääntää. Hyvin tavallisia ovatkin täällä ruotsista lainatut sanat *faari*, *fanki*, *fati*, *foudi*, *fällyt*, *kaffe* y. m. Niin, nimisana *vaderma* (»hallon»), joka on alkuperin suomalainen sana, on näissä seuduissa *faderma*, *fadelma*. *l:n* ja *r:n* edellä kuuluu *f* myös *flikka*, *frouva*, *fröökynä* sanoissa, joista hämäläiset ja useimmat muut suomalaiset sen jättävät pois. Tästä voi päät- tää, että tämän seudun asukkaat usein käyttävät kahta keraketta sanojen alussa, erittäin *kl*, *kn* ja *kr*, *pl* ja *pr* sekä *tr* yhtymiä; varsinkin kun nämät kirjaimet muissakin murteissa usein yhdis- tetään; niinkuin *klanipää* (»skallig»), *klasi*, *kleini* (»gikt, klen»), *klihta*, *kliitu*, *klooraan* (»distillera brännvin»), *klopo* (»kopparslant»), *klummi* (»afbräck, lyte»); *knappi*, *knuppi*, *knyyti*; *kraatari*, *krahahtaaja* *kra- pisee* (»prassla, skramla»), *kravi*, *krenkku* (»bänk»), *kropsii* (»ge stryk»), *krouvi*, *kruppana* (»blodpalt»), *krupu*, *kruunu*, *kryydit*, *kryynit*; *plaa- steri*, *plakkari* (»ficka»), *plasu* (»andlöst dricka»), *plootu*, *plukki* (»sur till- mäskning»), *pläsi*; *priiski* (»bröstrnål»), *priiskuu* ja *präiskyy* (»stänka omkring»), *proho* (»onaturligt fet, dest»), *prohto* (»framfusig sladd- rare»), *protista*, *protina* (»knota, knot»), *provasti*, *prutistaa* (»utpressa»), *pruuki*, *pryhti* (*pittää pryhtins*^e, »halla ständ»), *präikkä* (»skramla, skallra»), *präntti*, *pröhö* (sama kuin *proho*), *pröhistyy* (teonsana); *traa- haan traksin* (»draga släpande»), *traani*, *trankki* (»drank, supare»), *traput*, *tratti*, *trenki*, *truiskuu*, *truiskuttaa* (»spritta, spruta omkring»), *trykki*, *trykin aikaa* (»kort stund»); näistä sanoista osa on luon- nonäänsisiä eikä suinkaan ruotsalaisia alkuperältään.

Nyt kun erinäisten Kokemäen, Huittisten ja Ulvilan murteen kerakkeiden ääntämys on kuvattu, on näytettävä mitkä kerake- äänteet ovat eri tavujen välittäjinä. Silloin huomaa ensiksi, että jokainen ääntiöiden välinen tai kerakkeen ja ääntiön välinen ke- rake, joka helpottaa ääntämistä, voidaan pitää välittäjänä. Mutta tässä tarkotetaan erittäin niitä kerakeäänteitä, joita käytetään sa- nojen taivutus- ja johtomuodoissa toisten asemesta, jotka katoavat kun kirjain (= äänne!) tai tavu lisätään sanaan ja murteiden eri luonteen mukaan joko täyttävät syntyneen aukon (»hiatus») tai jättä-

vät sen täyttämättä. Sellaisia kerakeänteitä ei kuule ainoastaan Huit-
tisten, Kokemäen ja Ulvilan puhekielessä, vaan, kuten tunnettu,
yleensä siinä suomen kielessä, jota puhutaan koko länsi-osassa
maatamme. Niin, juuri tämä erinäisistä heikentävistä (mildrande)
kerakkeista riippuva toisiinsa yhtyvien (sammanstötande) tavujen
sopeuminen (försoning), joka useammin esiintyen n. s. länsisuomessa
on huomattavimpia erikoispiirteitä, joissa tämä kieli eroaa itämur-
teista samoin kuin muutamista Pohjanmaan murteista. Kyseessä-
oleviin välityskirjaimiin nähden vallitsevat länsisuomessa pää-
asiallisesti ne säännöt, joita nykyiset kieliopintekijät ovat va-
kaannuttaneet suomenkielen kerakkeiden pehmennyksestä yleensä.
Mutta kun soveltaa näitä sääntöjä Huittisten, Kokemäen ja Ulvilan
puheenparteen, on lisäksi tämän murteen poikkeukset huomattava;
niin että itse säännöttömyyksistäkin keksittäisiin jonkinlaista ver-
rannaisuutta, joka on sääntöiltävissä.

Välittävät kerakkeet ovat tässä kielessä niinkuin länsisuomessa
ylipäänsä *d, g, j, v*. — Ensinmainittu

1. *d* toisinaan myös kantasanan juuressa ja sen johdannaisissa,
niinkuin *sydän* (itämurt. *sy'än* t. *syvän*) *ohdake* («tistel»), *hedelmä*, *hei-
dyttää* («svindla»), *pudistaa* (itäin, *puistaa*), erittäinkin on sitä sanojen
taivutus- ja johtopäätteissä, joissa se yleisten kielenlakien mukaan
vaihtelee *t* kanssa, jonka asemesta sentään toisinaan käytetään
s:ää. Esimerkkejä tästä on: *padan, padalle, pattaa (pataa)*, monikon
osanto *padoja*, Ulvilassa *patoja*, sanasta *pata*; *madon, madolle, matoa*,
U. *mattoo*, os. *madoja*, U. *matoja*, sanasta *mato*; *puhdas, puhtaan, puh-
dasta puhtaita*; *käden, kädelle, kättä, kätenä, käsiä*, sanasta *käsi*; *huu-
dan, huutaa, huusi, huudasin*, U. *huutasin (huutaisin)*; *vedän, veti*;
vetää (vetää), vedäsin, U. *vetäsin (vetäisin)*; *aidan, aidalle, aittaa, aidoja*,
U. *aitoja*, sanasta *aita*; *voida, voidaan voitiin, voitu*; *lehden, lehdel-
le, lehte-tee (lehteä), lehtiä*, sanasta *lehti*; *tahdon, tahtoo, tahdo*, U. *tahto (tahtoi),
tahdosin*, U. *tähtösin (tahtoisin)*; joissa tapauksissa Savon ja Poh-
janmaan kieli sallii aukkoa, taikka korvaa sen asettamalla *v;n*
tai *j;n* taivutusmuotoon; niinkuin *pa'an, pa'alle*; *ma'on, ma'olle*
t. *mavon, mavolle*; *puhas, puhtaan*; *kä'en, kä'elle*, t. *käjän, käjelle*;
huu'an, huutaa; *ve'an* t. *vejän, vetää*; *aijan (aian), aijalle*; *voija,*
voia, voijaan; *lehen, lehelle*; *tahon, tahtoo* j. n. e.

M u i s t. Kovan kerakkeen *t:n* heikkenemättä jääminen toisen
T:n jäljessä, jolloin se katoa, sekä sen samanlaistuminen *l:n, n:n* ja
r:n jäljessä kuuluu suomenkielen yleisiin lakeihin. Siten ero-

tetaan länsisuomessa esim. *aitan* ja *kutun* sanoista *aitta* («visthus») ja *kuttu* («get») muodoista *aidan* (itäm. *aijan*) ja *kudun* sanoista *aita*, *kutu* («fisklek»), samoin kuin samanlaistumisen johdosta yleiskielessä tulee sanasta *valta vallon*, *pinta pinnan* sekä muodosta *portaan* (*porTahan*) muodostuu *porras*, *porrasta*, *vertaan*, *verrata* (teons. »förlikna») j. n. e.

2. *g:tä* käytetään vain *n:n* jäljessä *k:n* korvauksena, esim. *kangen*, *langan*, *langon*, monikon os. *langoja* (Ulv. *lankoja*), sanoista *kanki*, *lanka*, *lanko*; *rengas*, *rengasta*, muodosta *renkaan* (*renkahan*), *tungen*, *tunkee* ja *ängätä* — *änkään*, *änkää*.—Siitä ei ole Huittisten tai Kokemäen ja Ulvilan kieleen nähden erityistä huomautettavaa. Sitä vastoin kysymys

3. *j:n* ja *v:n* käyttämisestä *k:n* korvauksena on pulmallisempi; sillä niiden käyttö näissä tapauksissa ei erota ainoastaan länsisuomea itämurteista, vaan Satakunnan murteellakin, jos sen katsotaan rajottuvan Huittisten, Kokemäen ja Ulvilan pitäjiin on tässä suhteessa omituisuutensa verrattuna ympäristön puheenparteen. Saadakseen oikean käsityksen tästä suhteesta, täytyy erittäinkin kiinnittää huomionsa *k:n* edellisiin äänteisiin (bokstafsljud!) samoin kuin sen jälkeiseen ääntiöön. Tällöin lienee seuraavista säännöistä johtoa.

a) Ääntiöiden *a:n*, *o:n* t. *u:n* käydessä välittömästi *k:n* edellä ja kun *a*, *e*, tai *i* sanan taivutus- ja johtomuodossa ovat sen jäljessä, katoaa *k* ja toistensa viereen joutuvien ääntiöiden välissä kuuluu heikko henkäys, esim. *ja'ata*, *pa'eta*, *la'en*, *ra'e*, *ha'en*, *ha'in*, sanoista *jakaan*, *jakaa*, H. K. U. *jakkaan*, *laki* («gom»), *rakeen*, *hakee*, *hakea* (*rakkeen*, *hakkee*); *o'as*, *lo'an*, *jo'en*, *jo'in*,¹ *ko'en*, *ko'in*, muodoista *okaan* *fokkaan*), *loka*, *joki*, *kokee*, *kokea* (*kokkee*); *lu'en*, *lu'in*, *hietaan*, teonsanasta *lukee*, *lukea* (*lukkee*),² tai yhtyvät näin toistensa naapuruuteen joutuvat ääntiöt pitkäksi ääntiöksi tai kaksoisääntiöksi, niinkuin *laata'*, *laataan*, *maata*, *maataan*, *taa*, *taampana*, *lain*, muodoista *lakaan*, *lakaa*, *makaan*, *makaa* (*lakkaan*, *lakkaa*, *makkaan*, *makkaa*), *taka*, *laki* («lag»), *koon*, *koota*, *kootu*, *kookas* nimen-

¹ Herra Wareliuksen (Suomi, 1847 vuosik. 79 s. 11 r.) huomautus *k:n* heikkenemisestä *v:ksi* Huittisten murteessa, niin että *jo'en* äännettäisiin *joven*, ei koske Kokemäen ja Ulvilan kieltä.

² Tästä säännöstä ovat poikkeuksena ne sanat, joissa edellisen *o:n* tai *u:n* edellä on vieläkin ääntiö, johon se yhtyy kaksoisääntiöksi tai pitkäksi ääntiöksi, sillä sanoista *huokaan*, *ruoka*, *kauka*, *leuka*, *hauki*, *kiu-*

nöstä *koko* («storlek»), ja teons. *kokoon, kokoo* (H. K. U. *kokkoon kokoo* »samla»). — Mutta jos poisjätetyn *k:n* jäljessä on *o* tai *u* ääntiö, niin korvataan *k v:llä*; esim. *havon*, monikon osanto *havoja* (Ulv. *hakoja*), *tavon*, entiskestämän 3:s tekijä *lavo* (U. *tako*), nimisanasta *hako* ja teonsanasta *takoo, takoa (takkoo), mavun* (väliin *maun* samoin kuin *maukas*), sanasta *maku* ja *havun haku* («sö-kande»); *luovon*, monikon os. *luvoja (U. luokoja)* sanasta *luoko* («slaget hö»); *touvon, ruvon, suvun*, monikon os. *touvoja, ruvoja, siivuja (U. toukoja, rukoja, sukuja j. n. e.)*, sanoista *touko, ruko, suku*.

b) *ä:n* tai *y:n* ollessa *k:n* edellä katoaa *k* ilman korvausta mikä ääntiö sitten seuranneekin; esim. *ä'es, ä'estä, vä'en, vä'in, nä'en, nä'in, nä'yn, nä'ön* (joskus *nävön*), sanoista *äkeen* (H. K. U. *äkkeen*), *väki, näkkee, nähdä, näkyy, näkyä'* (*näkkee, näkkyä*), *näkö* («syn»); *ky'äs, ky'ästä* muodosta *kykään (kykkään.)*¹ Samoin supistuvat enimmäkseen *nä'en, nä'in, nä'yn* muodoiksi *nään, näin, näyn*.

c) *e* ääntiön jäljessä ilmenee *k:n* kadotessa aukko *a:n* ja *e:n* edellä, esim. *se'asa (seassa)* nimisanasta *seka*, mutta *o:n* seuratessa korvataan *k v:llä*, jollei edellinen *e* ole *ie* kaksoisääntiön jälkiäänteenä, jolloin *j* kerake tulee *k:n* sijaan, niinkuin seuraavista esimerkeistä näkyy: *sevtan, sevottaa (sekoitan, sekoittaa); kevon, tevon*, mon. os. *kevoja, tevoja* (Ulvila *kekoja, tekoja*), sanoista *keko, teko* sekä *liijan* (Ulvila *liijaan*, sanasta *lieka*, »tjuder»). Samoin supistuvat *k:n* kadottua nimisanasta *reki* ja teonsanasta *tekee* (H. K. U. *tekkee*) ne taivutusmuodot, joissa *e* tai *i* seuraa, muodoiksi *reen, teen, teet, tein j. n. e.*

d) *i* ääntiön käydessä *k:n* edellä ei ole rajottavien ääntiöiden välillä aukkoa, vaan *k:ta* korvaa *j* kerake, jollei *o/ta* seuraa, jonka jälkeen tulee *v*. Sanoista *sika* («svin»), *vika* («fel») tulee siis *sijan* (Ulvila *siijaan*) *vijan*, mon. os. *sivoja, vivoja* (U. *sikoja, vikoja*), sanoista *lika* («gyttja»), *pika* («snabb»), *ikeen* (H. K. U. *ikkeen* »ok»),

vas, tulee, vaikka *a* tai *e* seuraa jäljessä *huovata, ruuvvaan (ruuvan), kauvan, kauvas, leuvan, hauven* (Savon murt. *hau'in*), *kiukaan, (kiukahen)*. Myös muodostuu muodosta *rukiin* (H. K. U. *rukkiin*) *ruvis, ruuista*, vaikka *i* on jäljessä. Mitä taas tulee sanoihin *avvaan (avaan), avata ja avvain (avain)* sanasta *auki ja rivun* (sanasta *riuku*), niin näyttää niissä enemmän *u* ääntiö vaihtuneen *v:hen* kuin *k* tulleen korvatuksi *v:lla*.

¹ Säännöistä *a:sta* ja *b:stä* huomaa että tässä kuvattu murre eroaa muutamien muiden seutujen puheenparresta, esim. Tyrvään ja Karkun, joissa on *j* kerake *e:n* ja *zn* edellä, esim. sanoissa *joen, (jojen), koen, koin* ja *äes (äjes), näen, näin (näjin) j. n. e.* Vrt. W. (= Wareljus) Suomikirja.

ikä («ålder»), tulee *lijan, pijan* (Ulvila *lujaan, piijaan*), *ijes, ijän* (myös *ijan*(*kaikkinen*)); edelleen sanoista *hiki, piki, hijen, pijen* ja sanasta *liko livon*, mon. os. *Iivoja* (Ulvila *likojaj, livotan, livottaa, livotas* (*livoitan* y. m.). — Huom. Puutteellinen nimisana *liki* ei kadota *k:ta* taivutusmuodoistaan: *likelle, likellä, likeltä*, n. e. — Jos edellinen *i* on pitkä, korvaa *k:ta* aina *j* kerake, samannimisen ääntiön likisukulainen, eikä *v*, vaikka *o*:kin seuraisi, jotenka sanoista *siika, siijan*, («sik») ja *liika, Uijan* (U. *liijaan* »knölväxt»), Kokemäen murteessa mon. os. *siijoja, liijoja* (U. *siikoja, liikoja*), ei *siivoja, liivoja*.

e) Kerakkeiden *h:n l:n, r:n* ollessa *A:n* edellä esiintyy Huittisten, Kokemäen ja Ulvilan murteessa eri omituisuuksia, joita on lähemmin tarkastettava. Yhteistä on tällä murteella merenrannan puheenparren ja yleensäkin länsimurteen kanssa, että kun *hk, Ik* tai *rk* esiintyvät sanoissa, joissa loppuääntiönä on *i* tai *y* samoin kuin milloin taivutuksessa tai suljettutavuisessa johdannaisensa *i:n* asemaan tulee *e*, niin korvaa kadonnutta *k:ta i:n* ja *e:n* sukulaisherake *j*. Esimerkkejä tästä ovat *pohje pohkeen* («vad»), *puhjeta puhkeen* («spricka»), *pyhjetä pyhkeen* (muuten *pyhin, pyhkiä* »torka»); *jäljen, jäljin, soljen, soijin, hyljyn, syljyn* sanoista *jälki* («spår»), *solki* («spänne»), *hylky* («öfvergifvet ting»), *sylky* («föremål för begabbelse»); *kuljen, kuljin, kuljetaan, suljen, suljin, suljetaan; juljennut, juljeta*, entiskestävä teons. *kulki, sulki* ja nimisanasta *julki*, johdannaiset *kuljeskelen, kuljetan* j. s. t.; edelleen *särjen, särjin* ja *särjy n* johdannaisineen, esim. *järjestys* j. s. t. sanoista *järki* ja *särky* sekä *särjen, särjin* ja johdannaiset *särjeskelen, särjetän* j. n. e. entiskestävästä *särki* (*särkeä* »krossa»); tästä on kuitenkin poikkeuksena jälkisana ja määrääjämuodot *jälleen* («igen»), *jälliisä* («efteråt») y. m. sanasta *jälki*, samoin kuin sanan *vihki* («vigsel») sijamuodot ja muutamat sen johdannaiset, jotka puheenalaisessa murteessa *k:ta* heikentämättä pidentävät *z* ääntiön; esim. *vihhiille, vihhiillä, vihhiiltä, vihhiitään, viihhiitiin* j. n. e.

Yhtäläistä on Huittisten, Kokemäen ja Ulvilan murre rantamurteen ja monien muiden länsi-Suomen seutujen puheenparren kanssa siinäkin, että *o:n* seurattessa *hk:n, lk:n* ja *rk:n* jäljessä *k* kerake sanojen taivutuksessa kadotessaan korvautuu *v*.llä; esim. *lahvon, lohvon, tahvon, vihvon* sanoista *lahko* («distrikt»), *lohko* («afskuret stycke»), *tahko* («rund vättjosten»), *vihko* («ration af hö el. halm»); *halvon, kulvon, palvon, pelvon, korvon, pervon* sanoista

halko («vedträd»), *kulko* (*kulku* »färd»), *palko* («ärtskida»), *pelko* («fruktan»), *korko* («höjning»), *perko* («nyrödning»); tästä vaan määrääjälliset puheentavat *joka taholle — taholla — taholta* ovat poikkeuksena. Mutta milloin *lk:ta* tai *rk:ta* seuraa *u*, kuuluu tässä murteessa kyllä muutamien sanojen päätteissä *v*, mutta toisten lopussa (i slutformen) on kadonneen *k:n* korvauksena *u* ääntiön pidennys; esim. *sulvun* («dämning, andtäppa»), sanasta *sulku*, *urvut*, *urvuja* (Ulvila *urkuja*), *parvun*, sanoista *urku* («orgor») ja *parkuu*, *parkua* («jemra sig»), mutta *Turruun* nimestä *Turku* («Åbo stad»). Toisissa sanoissa taas on mainitun seudun ääntäminen horjuva, esim. *alvun* ja *aluun*, *polvun* ja *pottuun*, *polluusteet* («strumpeband»), sanoista *alku* («början»), *polku* («gängstig»—johdann. *polvi*, *polku*).

Erittäin tunnusmerkillinen on Ulvilan, Kokemäen ja Huittisten puheenparrelle se tapaus, milloin *a* tai *ä* seuraa *hk:ta*, *lk:ta* ja *rk:ta*; silloin näet tapahtuu ehdoton ääntiöiden pidennys; esim. *hohhaan*, *nahhaan*, *pihhaan*, *rahhaan*, *tuhhaan*, sanoista *hohka* («kärrmylla»), *nahka* («läder»), *pihka* («käda»), *rahka*, («jäst») ja *tuhka* («aska»); *jallaan*, *mallaan*, *ollaan*, *sullaan*, *Ullaan*, *vellaan*, *nällään*, *sellään*, sanoista *jalka* («fot»), *malka* («takved»), *olka* («skullra»), *sulka* («fjäder») *tilka* («lapp, el. stycke»), *velka* («skuld»), *nälkä* («hunger»), *selkä* («rygg»),¹ *häärään*, *määrään* sanoista *härkä* («oxe») ja *märkä* («vät»), sekä *arraan*, *parraan*, *sarraan*, *verraan*, *virraan*, *varraas*, sanoista *arka* («öm»), *parka* («stackare»), *sarka* («äkerteg»), *verka* («kläde»), *virka* («syssla»), *varkaan* (*varkahan* »tjuf»)². Sellainen ääntiön pidennys, jos se kantasanoissa on *a* t. *ä*, esiintyy tässä

¹ Nimis. *ylkä* («brudgum») käytetään paikkakunnalla vain *mies* sanan yhteydessä: *ylkä mies*. joten sen sijotus ei tule tässä kysymykseen.

² Tässä tapauksessa ei ole rantakielessä Rauman ja Uudenkaupungin ympäristöllä eikä enää Euran, Köyliön ja Säskylän seuduillakaan pitkää ääntiötä; vaan jos sanaa lopettavan *ä:n* edellä on *lk* ja *rk*, heikkenee *k* j:ksi niin että sanoista *nälkä*, *selkä*, *härkä*, *märkä* omannossa tulee *näljän*, *seljan*, *härjän*, *märjän*; mutta jos, ehdot muuten samoina, *a* on sanan loppuääntiönä, katoa *k* ilman mitään korvausta, esim. *nahan*, *jalan*, *aran* sanoista *nahka*, *jalka*, *arka*, jolloin muutamät sijotukset esim. *rahka*, *pihka*, *sulka*, *tilka*, *sarka* tulevat samanlaisiksi kuin sanojen *raha* (Openning»), *piha* («gårdsplan»), *sula* («uppsmält»), *tila* («tillstånd»), *sara* («starrgräs») vastaavat muodot. Tyrväässä ja Karkussa taas samoin kuin muutamissa niistä itäänpäin olevissa seuduissa vallitsee sama loppuääntiön pidennys kuin Huittisissa, Kokemäellä ja Ulvilassa edellisten kerakkeiden kuitenkin kahdentumatta; esim. *nälään*, *selään*, *häärään*, *nahaan*, *pihaan*, *jallaan*, *sulaan*, *araan*, *saraan* j. n. e.

murteessa myös niiden taivutuksissa ja johdannaisissa, jolloin tämä ääntiö toisinaan ennen pidennystään vaihtuu toiseen ääntiöön. Niin sanotaan esim. *varraastan*, *varraastaa'*, sanasta *varraas*, *arraastan*, *arraastaa'* ja *arriistan*, *arriistaa*, sanasta *arka*, *perraata'*, *perraataan*, sanasta *perkaan*, *perkaa*; *pelläästyn*, *pelläästy*, *pelläätän*, *pelläättää*, sanasta *pelkään*, *pelkää* sekä *nälliisäns*, sanasta *nälkä*. Mutta jos kantasanan loppuna on *kea*, *keä* (*kia*, *kiä*), niin loppuääntiöt joko supistuvat pitkäksi ii:ksi tai muuttuvat *ai* kaksoisääntiöksi, esim. *julliistan*, *jullistaa* sanasta *julkea* (*julki*), *julkia*, *julkii* (Sat. *julkee* t. enimmäkseen *julkinen*) *valliistan*, *valliistaa*, sanasta *valkea*, *valkia*, *valkii* (H. K. U. *valkee*), *hallaisen*, *hallaisee* (muuten *halkaisee*), *hallaista*, sanasta *halkia* [»remna»] (*halki*), *karmisen*, *karraisee*, *karraista* (muuten *karkaisen* j. n. e.), sanasta *karkea*, *karkia*, *karkii* (*karkee*). *j* ja *v* kerakkeiden ilmestyminen muuttamiin johdannaisiin taas muistuttaa nyt esitettyjen murteiden sukulaisuutta rantamurteen ja yleensä länsimurteen kanssa; esim. *huojennan*, *huojentaa*, *huojennus*, *oijennan*, *oijentaa*, *oijennus*, *oijestans'*, sanoista *huokea*, *huokia*, *huokii* (Sat. *huokee* »lätt») ja *oikea*, *oikia*, *oikii* (Sat. *oikee*); *aljeta* ja *aljettu* sanasta *aikaan*, *alkaa*, *kerjetä*, *kerjennyt* *kestämä kerkeen*, *kerkee*, jonka vaihtelumuotoina ovat *kerriitä'*, *kerrinyt*, *kerkiin*, *kerkii* Satakunnassa tuskin käytetystä laatusanasta *kerkiä* (»skyndsam»); *selvä*, *selvän* sanasta *selkiä*, *selkee*, *selvon*, sanasta *selko*, ikäänkuin *selkiä* sanan muodostumia; *rohvaisen*, *rohvaista*, sanoista *rohkea*, *rohkee*; *jalvoin*, *tilvoin*, *sarvoin*, mon. os. *jalvoja*, *tilvoja*, *sarvoja* (Ulvila *jalkoja* j. n. e.) y. m., sanoista *jalka* j. n. e.

Suomen kielessä on myös kolme sanaa, joissa on kaksoisäänt. *ai*, *ei* ja *ei ka-*, *kä-* päätteen edellä. Näistä kahden, *aika* ja *poika* sanojen taivutuksessa Satakunnan murteessa Ä:n kadotessa loppuääntiö korvaukseksi pitenee, *aijaan*, *paijaan*;¹ sitä vastoin kolmas *reikä*, jota tässä muodossa² käytetään vain Ulvilassa ja merkitykseltään vastaa Kokemäen ja Huittisten *läpi* sanaa taivuttaessa ja johdet-

¹ Nimisanassa *ruoka* pitenee loppuääntiö *a* taivutettaessa, niinkuin myös Ulvilan ääntämisen mukaan nimisanoissa *lieka*, *liika*, *lika*, *pika*, *sika*, joissa *k:n* edellä käy *ie* kaksoisäänt. tai *i* ääntiö, kuten näkyy ylempänä esitetyistä esimerkeistä.

² Kokemäellä sanotaan *reikkä*, *reikän*, joka merkitsee suurta aukkoa tai halkeamaa (»breche»), joka on syntynyt hieroumasta, ampumisesta j. s. t. esim. *reikkä nuotasa*, *muurisa*.

taessa saa *jm* heikennysäänteeksi (förmildrings-bokstaf!), *reijän, reijälle* y. m. Ensinmainitussa *aika* sanassa vaihtuu niissä sijoissa ja johdannaisissa, joissa on *o, k v:hen*, esim. *aivoin, aivoja* (Ulvila *aikoja*), sekä *aivon aivottu*, teons. *aikoo*.

Muist. Suomen kielen yleisten sananmuodostuslakien mukaan tulee kahdennetusta *k:sta* yksinkertainen *k*, joten esim. *hakon*, sanaa *hakko* («hygge»), erotetaan muodosta *havon*, sanaa *hako* («granraska»), *ruokon*, sanaa *ruokko*, («ans»), muodosta *ruovon* sanaa *ruoko* («vass, rör») ja *korkon*, sanaa *korkko* («skoklack»), muodosta *korko* («höjning i allmänhet»). Mutta kyseellisen kerakkeen samanlaistuminen pehmeiden *hm*, *In rm* kanssa riippuu pääasiallisesti Huittisten, Kokemäen ja Ulvilan murteessa tavallisesta kerakkeen vahvennuksesta, josta edellä esitetyissä esimerkeissä jo on useita näytteitä ja joka sitäpaitsi tuonnempana lähemmin selitetään.

v.ta käytetään myös heikentävänä ääntenä (bokstaf) *pm* asemesta, milloin tämä kerake sanan taivutuksissa katoa, esim. *haavan, lavan, kivun, kuvun, kävyn*, sanoista *haapa* («asp»), *lapa* («boge»), *kipu* («smärta»), *kupu* («kräfve»), *käpy* («hummelknopp»). Tämä heikennys, joka melkein poikkeuksetta ulottuu kautta kaikkien suomen murteiden, on vallalla myös nyt puheenaolevassa kielimurteessa, *pm* samanlaistuminen *m.m* kanssa ja katoaminen toisen *pm* jäljestä tapahtuu täälläkin yleisen kielenlain mukaan; esim. omanto *rimmen* (itäm. *rimmin* sanasta *rimpi* «hvass, rör»), ja nimentö *sammas*, muodosta *sampaan* (*sompahan* «röse»), sekä *kopan, sapen, knapin, lopun, sepän*, sanoista *koppa* («pertkorg»), *sappi* («galle»), *knappi* («knapp»), *loppu* («slut»), *seppä* («smed»). Mutta säännöstä, jonka mukaan sekä *p* että *t* ja *k* jätetään pois tai heikentyvät, on Satakunnan murteessa myös muutamia poikkeuksia, jotka osaksi aiheutuvat ruotsin kielen vaikutuksesta ja jotka on tässä yhteydessä mainittava. Niin muodostuu sanasta *äiti* omanto *äitin* (ei *äidin*) ja sanoista *lyhty, sahti, vahti* enimmäkseen *lyhtyn, sahtin, vahtin*, vaikka myöskin *lyhdyn* y. m. tavataan Kokemäellä ja Huittisissa; sanasta *piika* tulee *piikan* (ei *piijan*); ja sanoista *laaka* («flat sten»), *haka* («hage»), *Jaako* («Jakob»), *luuku* («lucka»), *pruuki* («bruk») y. m. ruotsalaista alkuperää olevista sanoista *laakan, hakan, Jaakon, luukun, pruukin*; sitä vastoin *haka* («hage») omannossa enimmiten kuuluu *ha'an* t. *haan*. Samoin taipuvat *kampa* («kam»), *trumpu* («trumma»), *kaapi* «skåp»), *toopi* («stop»), *krapa* («skrapa»), *krapu* («kräfta»), *krupu* («krubba») ja *Kopo* (tilan-

nimi), *Kapu* («Gabriel»), *trumpun*, *kampan*, *kaapin*, *toopin*, *krapan*, *krapun*, *krupun*, *Kopon* ja *Kapun*. Talonnimi *Mikkola*, joka johdannaisena nimentöä *Mikko* Ulvilassa niin lausutaankin, kuuluu Kokemäellä ja Huittisissa, jossa sellainen nimi myös esiintyy, *Mikola*, koska ihmisnimi täällä kuuluu *Miko*; kaikki muut samanluontoiset nimet viimemainituissakin pitäjissä äännetään yleisen tavan mukaan, esim. *Anttila*, *Heikkilä*, *Mattila*, *pappila* j. n. e. (ei *Antila* y. m.) Levinnein on se epäsäännöllisyys, joka Ulvilan kielessä vallitsee niissä sanoissa, joissa Kokemäellä ja Huittisissa on tuo omituinen suhiseva äänne *z*, nämät kun taivutus- ja johtomuodoissa tavallisesti säilyttävät kahdennetun *tt.nsä*, joka samoissa tapauksissa merenrannalla Rauman ja Uudenkaupungin ympäristöllä säännönmukaisesti äännetään lyhyeen. Ulvilassa sanotaan esim. *mettän*, *mettälle*, *mettäst'*, *mettitty*, *mettittyny'* nimisanasta *mettä* (*mettä*) ja *katton*, *kattot*, *kattoin*, *kattoit*, *kattanto* teonsanasta *kattoö* (*kazoo*), kun Rauman ja Uudenkaupungin seuduilla sanotaan: *metän*, *metäl*, *katon*, *katot* j. n. e.

Kokemäen ja Huittisten murteessa on, niinkuin useista tässä tutkimuksessa esitetystä esimerkeistä näkyy, sekin ominaisuus, että kovat kerakkeet *k*, *p*, *t* eräissä tapauksissa, joissa niiden kielen yleisten lakien mukaan pitäisi pysyä muuttumatta, (tässä murteessa) joko katoavat, heikkenevät tai samanlaistuvat edellisen kerakkeen kanssa. Niin käy

1:seksi monikon osannossa niissä nimisanoissa, joissa tässä sijassa loppuääntiön *a:n* ja *ä:n* edellä on i-loppuinen kaksoisääntiö, jonka *i*, milloin se äännetään täydellisesti, joutuu sanan viimeiseen tavuun ja lisäksi aina muuttuu *j* kerakkeeksi, milloin ei aseteta *t:t'ä* kaksoisääntiön ja loppuääntiön väliin.

a) Esimerkkejä, joissa *k*, *p*, *t* tässä tapauksessa katoavat, ovat: *lakeja*, *säkejä*, *soloja*, *luluja*, *orluja*, *tadikoita*, *ullakotta*, *lusikoita*, sanoista *lakki* («mössa»), *säkki* («säck»), *sakko* («plik»), *lukku* («las»), *arkku* («kista»), *tadikko* («d:grepe»), *ullakko* («skulle»), *lusikka* («sked»); *papeja*, *auopeja*, *lapoja*, *hampuja*, *lopuja*, *rypyjä*, sanoista *pappi* («prest»), *anoppi* («svärmor»), *koppa* («kappe»), *hamppu* («hampa»), *lippu* («lemning»), *ryppy* («skrynka»); *paaleja*, *kiltejä*, *pirtejä*, *katoja*, *lautoja*, *varvoja*, *kutuja*, *pytyjä*, sanoista *paatti* («båt»), *kiltti* («god, snäll»), *pirtti* («stuga»), *katto* («tak»), *lauutta* («flotta»), *vartta* («slaga»), *kuttu* («get»), *pytty* («bytta»).

b) Esimerkkejä, joissa kerake heikentyy: *palvoja, touvoja, vavoja, luvuja, suvuja, langoja, sangoja*, sanoista *palko* («skida»), *touko* («vär-säde»), *vako* («fära»), *luku* («kapitel»), *suku* («slägt»), *lanko* («frände»), *sanka* («grepe»); *tavoja, halvoja, kivuja, varvuja*, sanoista *tapa* («sed»), *halpa* («låg i pris»), *kipu* («smärta»), *varpu* («ris»); *taudeja, laudoja, raudoja, kaduja, rieduja*, sanoista *tauti* («sjukdom»), *lauta* («bräde»), *rauta* («jern»), *katu* («gata»), *rietu* («klut»).

e) Esimerkkejä, joissa kerake samanlaistuu: *valloja, silloja, parroja, virroja, hinnoja, kaunoja, männyjä, vammoja*, sanoista: *valta* («välde»), *silta* («bro»), *parta* («skägg»), *virta* («ström»), *hinta* («pris»), *kanto* («trästubbe»), *mänty* («tali»), *rampa* («lam, krympling»).

Näistä esimerkeistä näkyy, että monikon osanto noudattaa sanan omantoa, joka sanoista *takki, tadikko, pappi, paatti* kuuluu *takin, tadin, papin, paatin*; sanoista *palko, tapa, tauti, palvon, tavan, taudin*, sanoista *valta, hinta, parta, vallan, hinnan, parran*, ja sanasta *rampa, ramman*. Siitä ehdosta taas, josta monikon osannon taivutus riippuu, huomaa, että yksikön osannon kova kerake ei muutu muodoissa *touk-
kia, sukkia, soukkia, mäkiä*, sanoista *toukka, sukka, soukka, mäki*; *lep-
piä, siipiä* sanoista *leppä, siipi; lahtia, lehtiä*, sanoista *lahti, lehti*; *kansia, virsiä*, sanoista *kansi, virsi*.

Mutta omanto ei aina ole monikon osannon johteena. Milloin nimittäin *ika-, hka-, Ika-, rka-*loppuisten nimisanain omannosta katoa *k*, niin tulee, niinkuin ennen eri esimerkeistä on käynyt selville, monikon sekä osannossa että kaikissa muissakin sijoissa, paitsi nimennössä, omannossa ja sisätulennossa korvaukseksi *v*. Niin taipuu esim. *sika, sian; sivoja, sivoita', sivoille, sivoiks', sivoilla, sivois, sivoilta, si-
voista, nahka, nahhaan; nahvoja, jalka, jallaan: jalvoja, parka, par-
raan; parvoja* j. n. e. Mutta sanoista *selkä, sellään, sulka, sullaan härkä, härrään, märkä, märrään* muodostetaan monikon osanto *selkiä, sulkia, härkiä, märkiä*. *Olka* («skullra») sanalla ei ole monikon osantoa vaan sanotaan sen asemesta *olkapäitä*, nimisanasta *olkapää*, jota parhaasta päästä käytetään puheessakin. Nimisana *aika, aijaan* kuuluu mainitussa sijassa *aivoja* sekä *hylky, hyljyn* ja *sylky (sylki) syl-
jyn, hylkyjä ja sylkyjä (sylkiä)*.

2:seksi Kokemäen ja Huittisten murteessa katoavat, heikkenevät tai samanlaistuvat kyseenalaiset kerakkeet myös teonsanoissa, nimittäin teki-jällisen päämuodon tositavan kertoman 3:nnessä tekijässä sekä teki-jällisen ja tekijättömän muodon ehdotavassa.

a) Ensimmäisessä tapauksessa ovat ehdot samat kuin nimisanain monikon osannossa, t. s. muodossa täytyy olla kaksoisääntiö; jos kohta sen jälkiäänne tässä teonsanan taivutuksessa enimmäkseen katoa; esim. *tukei, tukeivat* 1:sen ja 2:sen tekijän *tukein, tukeit, tukeimme, tukeitte* muotojen mukaan; *nukuin, nukuivat; aivo, aivoivat; tavo, tavoivat; vingu, vinguivat; parvu, parvuivat, tukki t. tukkei, nukkui, aikoi, takoi, vinkui* muotojen asemesta, teonsanoista *tukkia'* (»tilltäppä»), *nukkuua'* (»somna»), *aikoa* (»ämna»), *takoa* (»smida»), *vinkua'* (»gnälla»), *parkua* (»qvida»). Samoin *revei, reveivät; tapo, tapoivat; sovei, soveivat; luovu, luovuivat; toivu, toivuivat; vaimi, vaivuivat; viivy, viivyivät*, teonsanoista *revin, repiä'* (»rifva»), *tapan, tappaa'* (»dräpa»), *sovin, -pia'* (»förlikas»), *luovun -pua-* (»afstä'»), *toivun -pua'* (»qvickna»), *vai-vun-pua'* (»sjunka»), *viivyn -pyä'* (»dröja»). Edelleen: *suutu, suutuivat; tartu, tartuivat; vaadei, vaadeivat; tohdei, tohdeivat; joudu, jouduivat, sido, sidoivat, tahdo, tahdoivat; löydy, löydyivat*; teonsanoista *suutun -ttua'* (»ledsna»), *tartun -tarttua;* (»fastna»), *vaadin' -tia* (»tvinga»), *tohdin -tia'* (»tordas»), *joudun -tua'* (»skynda»), *sidon- toa'* (»binda»); sekä *ammu, ammuivat; anno, annoivat; kanno, kannoivat; ylly, yllyivät; ilmaannu, ilmaannuivat; pehkaannu, pehkaannuivat; väänny, väännyivät, juurru, juurruivat; pyörry, pyörryivat; vierry, vierryivät*; teonsanasta *ammun -pua* (»skjuta»), *annan -taa'* (»gifva»), *kannan -taa'* (»bära»), *yllyn -tyä'* (»retas»), *ilmaannun -tua'* (»uppenbaras»), *prhkaannun -tua'* (»multna»), *väännyn -tyä'*, (»vrida sig»), *juurun -tua'* (»rotas»), *pyörryn -tyä'* (»svimma»), *vierryn, -tyä'* (»rulla ner»). Mutta kertoman päättyessä lyhyeen i:hin, kerake ei katoa, heikkene tai samanlaistu; esim. *teki, luki, poltti, päätti, heitti, vältti, kartti, petti, piti, veti* (ei *tei, lui, polti, pääti, heiti, peti, vältti, karti, pidi, vedi*), teonsanoista *tehdä', lukea', polttaa', pääntää', heittää', välttää', karttaa', pettää', piltää', (pitää'), vettää' (vetää')*. Tarvitsee tuskin huomauttaa etteivät tässä tule kysymykseen yksitavuiset teonsanat,, joiden vartalossa on kaksoisääntiö, joka muuttuu kertoman taivutuksessa; esim. *vie, vei; tuo, toi; lyö, löi*; teonsanoista *viedä, tuoda, lyödä*.

b) Tekijällisen muodon ehdotavassa on kerakeäänteen muutos murteen vaatimusten mukaan sikäli rajottamaton, ettei se riipu rajottavista ääntiöistä ja että sääntö kaikissa kolmessa tekijässä kummassakin luovussa poikkeaa yleisestä kielilaista; esim. *tukisin, tukisit, tukis', tukisimme, tukisitte, tukisivat; tapasin, -it, tapas' ; poltasin -sit, poltas';* samoin *petäsin, aivosin, sorisin, toimisn, vaadisn, tahdosin, löydysin*,

*tiedäsin, pidäsin, vedäsin, yllysin, uskcldasin, ammusin, parannasin, annasin, käännäsin, lennäsin, ilmaannusin, kierräsin, murrasin, sorrasin, muotojen tukkisin, tappaisin, polttaisin j. n. e. asemesta. Kova kerake ei kuitenkaan saa kadota niin, että ääntiöt molemmin puolin joutuvat kosketuksiin («sammanstöta»); sentähden ei sanota *te'isin, lu'isin, puisin*, vaan *tekisin, lukisin, pukisin* y. m.*

Tekijättömän muodon ehtotavassa, josta Satakunnassa on vain teki-jätön muoto, yksinkertaistuu *t* kerake kaikissa teonsanoissa, niissäkin, joiden kestävämuodostuksessa on pitkä ääntiö ja jotka kuuluvat Renvallin-2:seen taivutukseen, esim. *tukitaisiin, aivotaisiin, sovitetaisiin, viivytäisiin, vaaditaisiin, vedetäisiin, ammutaisiin, kielletäisiin, uskalletaisiin, väännetäisiin, parannetaisiin, kumarretaisiin, ymmärretäisiin*; samoin *lainataisiin, ruvetaisiin*, teonsanoista *lainaan, lainata* («lana») ja *ruppeen, ruveta* («börja»); muotojen *tukittaisiin, aivottaisiin, sovitettaisiin j. n. e. asemesta. Ulvilan puheenparressa, missä ai* kaksois-ääntiö viimeisen edellisessä tavussa enimmäkseen muuttuu lyhyeksi *a*:ksi, kuuluu päätteen pitkä *ii* tavallisesti lyhyemmältä tai katkaisee tämän päätteen melkein kokonaan myönteisissäkin lauseissa; esim. *jos tukite-tasin ja sovitetasin, taikka jos viivytäs ja ammutas'*.

3:o Kun omistusliite lisätään *uus-*, *yys-* *t. aus-*, *ous-*, *eus-*, *eys-* loppuisten abstraktinimisanain yksikön nimentöön ja omantoon, muuttuu Kokemäen murteessa loppukerake *s* *d*:ksi eikä *t*:ksi; esim. *turhuudenti, turhuudes; tyhmyudenti, tyhmyedes*; samoin *vapaudenti, jaloudenti, koreudenti, ylpeudenti*; kun sitävastoin liitteelliset sanat mainituissa sijoissa ulvilaisten suussa kuuluvat *turhuudenti, tyhmyudenti j. n. e. d* kuuluu myös sekä Kokemäellä että Huittisissa ja Ulvilassa *me, te, he* asemasanojen omannossa *meidän, teidän, heidän*, jotka omannot kuitenkin näillä seuduoin tavallisesti supistetaan *meen, teen, heen*, jolloin muutamain seuduoin Huittisissa, esim. Kauvatsan kappelissa, *meen* lausutaan *mään*. Viime-mainittuun pitäjään kuuluvassa Vampulan kappelissa samoin kuin Loimaalla on omantomuoto *meitin, teitin, heitin*. Omannoissa *näiden, noiden, niiden* monikon nim. *net, nämät, nuot'* sekä *joiden, muiden*, niinkuin ne lausutaan Huittisissa ja Kokemäellä, on ulvilaisilla kahden-nettu *tt*: *niitten, näitten, noitten, joitten, muitten*. Kokemäen murteessa tulee yksitavuisten sanain monikon omantoon muutenkin loppu-

¹ Herra Wareliuksen (Suomi, 79 s., 16 r.) mainitsemassa omannossa *niinen*, joka niin lausutaan Huittisissa, näyttää keskimäinen *n* olevan epämuodostuma («urartning») *d:n* tämän teoksen alussa kuvattua ääntämistä.

muodon *en:n* eteen toisinaan tuo vieno *d* kerake: *maiden, säiden, soiden, töiden*, jotka sanat Ulvilassa kuuluvat *maitten, säitten, soitten, töitten*; samoin *päitten, teitten, puitten* y. m., sanoista *maa* (»jord»), *sää* (»vägslag»), *suo* (»kärr»), *työ* (»arbete»), *pää* (»hufvud»), *tie* (»väg»), *puu* (»trä»). Mutta Kokemäelläkin sanotaan aina *niitten, paatten, sutten, kantten, lahppen* j. s. t. kaksitavuisista *niisi* (»afsing»), *paasi* (»flat sten»), *susi* (»varg»), *kansi* (»lock»), *lahti* (»vik»). Yksinkertainen on sen sijaan monikon omannon *t*, milloin *s*, joka yksikön nimennössä on ollut *t:n* asemessa, pysyy sanan osannossa muuttumatta; tai jos *t:n* edellä viimeainutussa taivutusmuodossa on *s, h, l, m (n), n t. r* on siitä syntynyt monikon omanto samaa mallia. Sanoista *kangas* (»väf»), *vares* (»kråka»), *ruis* (»råg»), *kynnys* (»tröskel»), *hevonen* (»häst»), *tuohi* (»näfver»), *kieli* (»tung»), *niemi* (»näs»), *paimen* (»herde»), *tytär* (»dotter») tulee siis *kangasta, kangasten, varesta, varesten, ruvista, ruvisten, kynnysten, hevosta, hevosten, paimenta, paimenten, tyttäriä, tyttärien*. Mutta vienoa monikon omantomuotoa, joka muodostetaan saman luvun osannosta *kankaiden, puheiden, terveiden, varpaiden* y. m. ei Satakunnan kieli tunne, se kun harvoin muodostaa monikon omantonsa viimeainutusta sijasta ja milloin niin käy, käytetään vain lyhennettyä muotoa, esim. *kankain, puhhein, tervein, varpain* (tavallisesti *kangasten, puhetten, tervetten, varvasten*) j. n. e.¹ Pitkä laatusanan voitto tila taas äännetään koko Satakunnassa *pidempi, supist. piddee*, ei *pitempi, pittee*. Käyttämätön nomini *myösi* kuuluu osannossa *myöden*, ei *myöten* ja jälkisana *tykö* kuuluu »latiivi»muodossa *työ' t. tyjö' (ty'öksi)*.

Muuten on huomattava, että välittäviä kerakkeita *v:tä* ja *j:ta* tai samannimistä *j:n* sukuista ääntiötä Satakunnassa usein kuulee kantasanoissa tai niiden johdannaisissa, jolloin muilla seuduilla käytetään kovaa *k* keraketta; tällöin *i* toisinaan vaihtuu *ai* kaksoisääntiöön. Niinpä sanotaan täällä *avvaan, avata, aukasen, aukasta'* asemesta; *hallaisen, hallaista', halkaisen, halkaista'* asemesta; *hyljään, hyljätä, hylkään, hyljätä'* asemesta; *julliiistan, jullijstaa, julkaisen, julkaista'* asemesta; *karaisen, karraista', karkaisen, -sta'* asemesta; *lauvasen, lauvasta', laukasen) -sta'* asemesta; *lavasen, lavasta', lakaisen, -sta'* ase-

¹ Yhtä tuntematon on tälle murteelle useampitavuisien teonsanain nimittävän vieno päätte, jota käytetään Itä-Suomessa (*ahkeroida', vartioida'*). Sellaista päätettä viljelee Satakunnan murre vain yksitavuisista verbeistä; esim. *vie. viedä'*; *tuo, tuoda'*; *lyö, lyödä* y. m.

mesta; *oijennan, oijentaa\ oikaisen, -sta'* asemesta; *sevotan, sevottaa\ sekoitan, -ttaa* asemesta; *sovasen, sovasta'* (sanasta *soka* »smolk») *so-kaisen, -sta'* asemesta; sekä *tavu* («lunga») *tavun, tavut, tavuja, täky, täkyjä* asemesta. Myös *v* esiintyy *p:n* asemesta sanoissa *orvo* (*orpo*), *varvunen* («sparf») ja *hevonen* (*varpuinen, hepoinen*), samoin kuuluvat *lampi, lammin* ja *tempaan, tempaa* täällä *lammi, lammen* ja *temmaan, temmaa*.

j kerake kuuluu sitäpaitsi aina muovailtuna (modifieradt) jälkiäänteenä *i:n* jäljestä, milloin tämä ääntiö välittömästi on tavua alottavan ääntiön edellä; tämän vuoksi yksikön nimentö *asia, häviö*, osanto *pihtiä, talia* (Ulvila *pihtii, tallii*), monikon osanto *luutia, suuria* ja teons. *solmia', viizia'* (U. *viittiä'*) äännetään *asija, hävijö* y. m. niinkuin ruotsissakin) on samanlainen äänne huomattavissa *a:n* ja *e:n* edellä sanoissa *fria, frie, nya, förnye*.¹ Ei ole kuitenkaan syytä näissä tapauksissa merkitä kyseenalaista äännettä nähtäväksi, koska puhe-elin, joka luonnon pakotuksesta synnyttää sen, ei tarvitse sellaista johtoa. Mainituissa teonsana-nimisanoissa, joissa *j* kerake on *ja* päätteen tunnusäänteenä («karaktersbokstaf»), täytynee kuitenkin muiden samantapaisten teonsanoista johtuneiden nimisanain mukaan, niinkuin *kuto-ja, lumo-ja, kääntäjä, j* äänne säilyttää kiihotuksessakin (*lukija, tekijä, palvelija*); jollei katsota mainittuja teonsanaperäisiä («verbalier») voitavan viedä samaan ryhmään kuin nimisanain monikon osannot, joissa *i* ääntiö vaihtuu kerakkeeseen, jos jokin toinen ääntiö on sen edellä, esim. *hyviä ihmisiä vaan huonoja varoja*.

Se mitä *j* kerakkeesta viimeksi on sanottu koskee kuitenkin koko suomen kieltä; sitävastoin *v:n* käyttö *u* ääntiön pidennyksenä («uttänjning»), milloin tämä ääntiö on kaksoisääntiön jälkiäänteenä, on länsisuomen, erittäinkin Satakunnan murteen ominaisuuksia. Täällä erotetaan näet kaksoisääntiö siten seuraavasta ääntiöstä, joka siihen muuten yhtyisi, niinkuin usein on laita itämurteissa. Useita esimerkkejä voitaisiin mainita, mutta seuraavat riittänevät: *sauva* («staf»), *lauvantai* («lördag»), *sauvu* (muuten *savu*, Kokemäki *sauhu* »rök»), *Hauvala* (kylännimi), *Kauvaza* (kappeli), *frouva* (*rou'a*), *touvi* («tåg»), *neuvo* («råd»). Merkillisimmin

¹ Samoin on laita teonsananimisanain, jotka muodostetaan *i*-loppuisten kertomain mukaan, *lukia, tekiä, palvelia* j. s. t, jotka äännetään *luki-ja, kija, palvelija*.

esiintyy sellainen pidennys Kokemäellä, milloin *v* on *p:n* korvauksena nimisanassa *papu*, josta monikon osanto kuuluu *pauvia* (Ulvilan *papuja*¹, ulkotulento, tulento ja muutanto *pauville*, *pauviin*, *pauviks*, sekä olo- ja erosijat *pauvilla*, *pauvis*, *pauvina*, *pauvilta*, *pauvista*).

s kerake esiintyy *t:n* sijasta sanain päätteissä Satakunnan murteessa, niinkuin muissakin murteissa. Nimisanoissa on tämä kerake yksikön nimennössä sekä niissä monikon sijoissa, joissa sama kerake yleisen kielenlain mukaan on. Nimisanoissa on se sekä lyhyiden että pitkien tai yhdistettyjen ääntiöiden jäljessä, mutta erittäinkin pehmeiden (lätta) kerakkeiden *l:n*, *n:n*, *r:n* jäljessä. Esimerkkejä, joissa on edellä lyhyt ääntiö, ovat: *käsi*, *mesi*, *susi*, *tosi*, *vesi*; edellä pitkä ääntiö tai kaksoisääntiö: *hiisi*, *kuusi*, *liesi*, *niisi*, *paasi*, *piisi*, *täysi*, *uusi*, *viisi*, *vuosi*; edellä *l*, *n*, *t*. *r*: *jälsi*, *kansi*, *kynsi*, *hirsi*, *kirsi*, *korsi*, *orsi*, *pursi*, *varsi*, *virsi*, *h* on vahventunut *k.ksi* sanassa *kaksi*, josta on sijataivutus, ja sanassa *haaksi*, joka esiintyy yhdistettynä sanaan *rikko*, *haaksirikko* («skeppsbrott»); sillä *laki* («vik») sanan asemesta käytetään aina *lahti*. Kaikki nämät nimisanat taipuvat yleissuomen tavalliseen tapaan, niin että monikon osanto Kokemäen murteessa ei eroa siitä, vaan sanotaan siinä samoin kuin Ulvilan puhemielessä *käsiä*, *hiisiä*, *kansia*, *hirsitä* j. n. e. Niissä nimisanoissa, joiden loppuna on pitkä *uus*, *yys*, *aus*, *ous*, *eus* ja joita käytetään oikeastaan vain yksikössä, niinkuin *kuivuus* («torcka»), *varkaus* («tjufnad») j. s. t., ei ilmene kerakkeen vaihtoon nähden eroavaisuutta taivutustavassa. Mutta nimennössään *nen*-loppuisista sanoista, joiden edellinen *n* kaikissa muissa sijoissa vaihtuu *s*:ään (jota kielioipintekijät nyt pitävät sen perusäänteenä) ovat poikkeuksina laatusanat *kummonen*, *mimmonen*, *semmonen*, *tommonen* *täm-mönen* sanoista *kun muotonen*, *min muotoinen* j. n. e.; ne saavat taivutussijoissaan *s:n* asemesta *t:n*, esim. *kummoten*, *kummotelle*, *kumoteks*, *kummottia* y. m., vaikka yksikön osannossa ja monikon omannossa aina on *s*: *kummosta*, *kummosten*, *mimmosta*, *mimmosten*. Samoin on laita nimisanan *pellainen* («lin»), joka Ulvilassa vastaa Kokemäen ja Huittisten *pellavaa*, se kun yksikön osannossa ja monikon omannossa kuuluu *pellaista*, *pellaiten*, mutta monikon osannossa *pellaittia*, tai tavallisemmin *pellaittii*.

Mitä taas siihen *t:n* sijaiseen *s*:ään tulee, joka esiintyy eri teon-

¹ Huittisissa sanotaan *papuja* Suomi 1847 vuosik., 78 s. 2 r. alh.

sanain kertomassa, niin kuuluu se murteen luonteen mukaan, jos pitkä ääntiö tai kaksoisääntiö tai joku kerakkeista *l*, *n*, *r* käy edellä, milloin teonsana *l*:sen nimitavan lyhemmissä muodossa loppuu pitkään tavuun ja yksiaäniseen («enljudig») ääntiöön. — a) Pitkän ääntiön ja kaksoisääntiön jäljestä kuuluu *s tn* asemesta muodoissa *kaasi*, *huusi*, *hyysi*, *pyysi*, *taisi*, *löysi*, *nousi*, *sousi*, *vuosi*, teonsanoista *kaataa'* («stjelpa»), *huutaa'* («ropa»), *hyytää'* («frysa till») *pyytää'* («begära»), *taittaa'* («kunna»), *löytää'* («finna»), *nosta'* (*nousta'* »uppstiga»), *soutaa'* («ro»), *vuotaa'* («läka»). — h) *l:n*, *n:n* ja *r:n* jälkeen muodoissa *kielsi*, *kiilsi*, *puhalsi*, *puolsi*, *sukelsi*, *uskalsi*, *vaelsi*, *viilsi*, teonsanoista *kieltää'* («neka») *kiiltää'* («glimma»), *puhaltaa'* («blåsa»), *puoltaa'* («försvara»), *sukeltaa'* («dyka»), *uskaltaa'* («våga»), *vaeltaa'* («vandra»), *viheltää'* («hvissla»), *viiltää'* («skära skifvor»); muodoissa *huojensi*, *kustansi*, *käänsi*, *väänsi*, *lensi*, *murensi*, *paransi*, teonsanoista *huojentaa'* («lindra»), *kustantaa'*, («pakosta»), *kääntää'*, («vända»), *vääntää'* («vrida»), *lentää'* («flyga»), *murentaa'* («sönder-smula»), *parantaa'* («bota»), sekä muodoissa *kiersi*, *kumarsi*, *mursi*, *piirsi*, *siirsi*, *vihersi*, *visersi*, *ymmärsi*, teonsanoista *kiertää'* («tvinna»), *kumartaa'* («buga»), *murtaa'* («krossa»), *piirtää'* («linjera»), *siirtää'* («flytta»), *vihertää'* («grönska»), *visertää'* («qvitra»), *ymmärtää'* («för-stä»); — Teonsana *tuntea*, jossa ei ole pitkää ääntiötä päätteessä, taipuu kuitenkin kertomassa *tunsi*, sitä vastoin *antaa* ja *kantaa'*, vaikka niiden loppumuoto on pitkä, kuuluvat *annoin*, *anno* ja *kannoin*, *kanno* (Ulvilan *anto*, *kanto*). Teonsanasta *lähteä* («gå 1. fara bort»), muodostuu Ulvilassa ennen *lähti* kuin *läksi*, samoin kuin Kokemäellä aina milloin se merkitsee irrottumista («lossa, utplånas, karva, färi, lähti».) Kun taas *vetää'* ja *pitää'* kertomassa kuuluvat *veti* ja *piti niin* on se seurauksena mainitusta säännöstä, joka *s:n* edelle vaatii pitkää ääntiötä t. kaksoisääntiötä. — Teonsanoilla *sortaa'* ja *säätää'* on kahdenlainen taivutustapa, koska ne myös kuuluvat *sortaan*, *sorrata'* *säätän*, *säätää'*, kertomassa *sortasi* ja *sääti*; näistä muodoista ensimmäistä kertomana *sorsi* ja *sääsi* käytetään Satakunnassa. — Muuten ei tässä murteessa tunneta sitä muutamien teonsanain taivutusmuunnosta, joka esiintyy toisin paikoin Suomea, missä kertoma teonsanoja *huutaa*, *kieltää'*, *kääntää'*, *murtaa'*, *puhaltaa'*, *pyytää'*, *soutaa'* y. m. kuuluu *huuti*, *kielti*, *käänti*, *murti*, *puhalti*, *pyyti*, *souti*.¹ Täällä ei

¹ Kuitenkin ilmenee Vampulan kappelissa Loimaan rajalla muutamia esimerkkejä tästä ääntämistavasta; esim. *huuti*, *pyyti*.

myös *kaataa'* teonsanan kertoma esiinny muotoina *kaatoi t. kaati* yhtä vähän kuin *auttaa, saattaa'* — *auttoi, saattoi* asuisena; niin, *eipä kyntää'* («plöja»), teonsanastakaan tule *kynti*, vaan *kynsi*, vaikka tämä taivutus on sama kuin *kynsi*, teonsanasta *kynsiä'* («skrapa med naglarne»).

Toinen osa.

Siirtyäksemme ääntiöihin, huomautamme aluksi että ne nyt esitettävässä murteessa eivät ääntymiseltään («tili ljudet») eroa paljon suomen kielen tavallisesta ääntymisestä, jota yllä s. 55 on muis-tutuksessa selitetty. Mutta se, mitä Herra Warelius tässä kohden on puhunut muutamien kaksoisääntiöksi liittyneiden ääntiöiden ään-tämisessä Huittisten murteessa,¹ pitää paikkansa enimmäkseen myös Kokemäen kielestä. Täällä kuuluu nimittäin z ääntiö olles-saan *ai, äi, oi* kaksoisääntiön jälkiäänteenä tavun lopussa melkein e:ltä, esim. *ai-ro, kai-de, hää-ry, päi-tä, koi-ra, loi-mi* (melkein *aero, kaede* j. n. e.). Samoin äännetään *u* ja *y* *a:n, ä:n, e:n* jäl-jessä leveä-äänisinä; laadultaan tuntuu tämä ääni lähenevän *o:ta* tai *o:tä*, esim. *kaura, häyry, peura,*² *seura.*

Kaksoisääntiöistä on huomattava edelleen, että savolaisten ja karjalaisten *oa* ja *eä* (*iä*) kantatavuissa ovat vieraita Satakunnan murteille, samoin kuin länsisuomelle ylipäänsä, jossa näitä kaksois-ääntiöitä vastaa pitkä *aa* ja *ää*. Mutta sitä useammin kuulee tässä tavussa *ie:n* (*liemi*), *uo:n* (*suola*) *yö:n* (*hyöty*), *sekä ai:n, äin, ei:n, oi:n, öi:n* ja *au:n, äy:n, eu:n, ou:n, öy:n* (*kaivo, äijä, keikko, voima, öisin, laulu, täysi, seula, pouta, löyly*). Kolme ensinmainittua kak-soisääntiötä supistuu tämän seudun murteen mukaan muutamissa sanoissa, mieluummin sellaisissa, jotka johtuvat ruotsista, pitkäksi *ee:ksi*, *oo:ksi* ja *öö:ksi*, esim. *teeri* (*tieri*), *sihteeri* (*sihtieri*), *tooli* (*tuoli*), *toopi* (*tuoppi*), *kööki* (*kyöki*), *lööki* (*lyöki*);³ sitävastoin nimisanan *Uijan* sanaa *lieka* ja *ruuvaan* sanaa *ruoka* sekä teonsanan *myyn*, *myy*, *myydä* melkein kaikissa taivutusmuodoissa on pitkä *ii*, *uu*, *yy*

¹ Suomi 1847 vuosik., 78 ja seur. s.

² Että *i* äännökseltään tässä ei ole todellinen *e* ja että *u* *t* *y* eivät myös täydellisesti vastaa *o:ta* tai *ö:tä*, huomaa helposti, kun tuumielee suomen kielen ääntiöiden laatua yleensä.

³ Toisinaan tulee ääntiö myös huolimattomassa puheessa lyhyeksi[^] esim. *tohta, tohten* sanasta *tuohi* »näfver»; *tohon, tolle, tolla, tosta, tos'* sa-nasta *tuo* »den där», *tonne* (*tuonne*), *tommonen*, (*tuommonen*) y. mtm. m.

kaksoisääntiöiden *ie:n*, *uo:n*, *yö:n* asemesta. Ne kaksoisääntiöt, joiden jälkiäänteenä on *i* tai *u* ja *y*, supistuvat myös toisinaan juuritavussa, mutta niin että jälkiäänne katoaa ja edellinen ääntiö pitee, esim. *määhä* (*mäihä* »safva»), *päävä* (*päivä*), *Näähälä* (*Näyhälä*) tilannimi, *leevän*, *leevälle* y. m., sanasta *leipä* (»bröd»), *leevon*, *leevot*, *leipoo*, *leevomme* y. m., teonsanasta *leipoa'* (»baka»), *leevonen* (*leivonen* »lärka»); *seeväs*, *seevästä*, *seevästen*, *seiväs* (»stör») j. n. e. muotojen asemesta, muodosta *seipään* (*seipähän*), *kouho*, (*kouho* »förrad»), *koora* (*koura* »näfve»). Erittäin on kaksoisäänne *öy* tällaisen muutoksen alainen; esim. *hööhän*, *hööhämen* (»fjäder»), *höölä* (»höfvel»), *kööhä* (»fattig»), *lööhä* (»lös»), *nöörä* (»ödmjuk»), *töörä* (»kulle»), *höyhän*, *höylä*, *köyhä* y. m. muotojen asemesta. Mutta tavallisinta Satakunnan murteessa niinkuin kaikissa suomenkielen muunnoksissa on *i*-loppuisen kaksoisääntiön jälkiäänteen katoaminen edempänä sanassa ilman että edellinen ääntiö tulee pitkäksi. Tämä riippuu pääasiallisesti korosta. Jos nimittäin sellainen kaksoisääntiö on korottomassa tavussa, jolla ei ole ajatuksellista (»logisk») merkitystä tai joka vaan ilmaisee peruskäsitteen muodostelua, niin seuraavaa korollista tavua lausumaan rientävä puhe-elin jättää sen ääntämättä. Siitä johtuu tämän kaksoisääntiön lyhennys yksinkertaiseksi ääntiöksi.

I:seksi. Nimisanain toisessa tavussa, joiden varsinaisena loppuna on *inen*, esim. *hevonen* (*hepoinen*), *ilonen* (*iloinen*), *kalanen* (*kalainen*), *kesänen*, *kukkanen*, *palanen*, *pikkunen*, *punanen*, *pääskynen*, *rautanen*, *sulonen*, (*hyvän*)*tapanen*, *tasanen*, *vaivanen*, *varvunen* (*varpuinen*), *jalkanen*, *nykynen*, *takanen*; samoin sellaisten nimisanain taivutusmuodoissa: *jalkasin*, *nykysin*, *takasin* sekä yhdistetyissä laatusanoissa *kummonen*, *mimmonen*, *semmonen*, *tommonen*, *tämmönen*, joiden keskimäinen tavu on kokonaan kadottanut koronsa. Sitävastoin sanojen *kerjäläinen*, *lapsukainen*, *muukalainen*, *vajavainen*, *kolkkamainen*, *jälkimäinen*, *kolminainen*, *yksinäinen* kolmannessa tai neljännessä tavussa ei tapahdu mitään muutosta sen paremmin kuin *va-*, *vä-*loppuisten teonsanain laatutapain muodostuksissa, esim. *katuvainen*, *puhuvainen*, *makkaavainen* (*makavainen*),

Sitävastoin Herra Wareliuksen (Suomi 79 s., 1 r. alh.) mainitsema huittilainen yksitavuisten teonsanain *uo*, *yö* kaksoisääntiöiden vaihtuminen niin että *u:n* ja *y:n* jälkeen tulee kahdennettu *v* (*syvvää*, *juvva*) on outo Kokemäen ja Ulvilan puhokielelle.

rakentavainen sekä teonsanain nimitapain vähennysmuodossa, *kaatamaisillani, herräämäisillä'* (*heräämäisilläsi*), *nukkumaisillans* y. m.

2:seksi. Kolmitavuisten teonsanain keskimäisessä tavussa (v. Beckerin 1:n taivutus), joissa tositavan kestävässä on päätteenä *-itan, -ittaa*, esim. *erotan, erottaa* (*eroitan, eroittaa*); *harjotan, harjottaa*, (*harjoitan -joittaa*); *kehotan, kehottaa*; *kirjotan, kirjottaa*; *kurotan, kurottaa*; *pahotan, pahottaa*; *palotan, palottaa*; *varotan, varottaa*; ynnä niiden johdannaisissa *erotus, harjotus, kehotus, kirjoitus, varotus* j. s. t. Sitä vastoin nelitavuiset *zen* (*tsen*) loppuiset teonsanat säilyttävät kaksoisääntiönsä 3:nnessä tavussa, esim. *ahkeroizen, ahkeroita'*; *kiemuroizen, kiemuroita'*, *kunnioizen, kunnioita'*; *vartioizen, vartioita'*. (Ulvilassa *ahkeroitten, kiemuroitten* j. n. e.)

3:nneksi. Useampitavuisten nimisanain avunnosta ja seuraannosta samoinkuin sivunnosta katoaa tavallisessa puheessa kaksoisääntiön jälkiäänne, jolloin myös edellinen ääntiö toisinaan pitenee; esim. *jalvon* (*jalvain*), *harvon, rinnon, viimen* (*viimein*), *melkeen, oikeen, paljaan* (*jalvain* t. *päin*); *peltonens', varsonens', vasikonens'*; *alaze, sivuze* (Ulvilan *alatte, sivutte*). Mutta esiintyessään ensi tavussa ei kaksoisääntiö luonnollisesti painokorkonsa vuoksi mitenkään muutu (*päin suin, öin, noin; päinens, suinens'* j. n. e.). Poikkeuksia: *kuin*, joka äännetään *kon* t. *ko'* ja *suinkaan*, joka kuuluu *suukaan*.

4:nneksi. Kaksoisäänne katoa teonsanain kertoman yksikön 3:nnessä tekijässä, kun se loppuu *oi, ui* t. *yi* (von Beckerin 2:n taivutus): *ajo* (*ajoi*), *neuvo* (*neuvoi*), *palo* (*paloi*), *kastu* (*kastui*), *kaadu, kastu, tydy* (Ulvilan *kaatu, karttu, tyty*), *kysy, pysy*; teonsanoista *ajan, ajjaa* (*ajaa* »kör»), *neuvon, neuvo* (»räder»), *palan pallaa* (*palaa* »brinner»), *kastun, kastuu* (»blir vât»), *kaadun, kaatuu* (»stupar»), *kartun, karttuu* (»förfokras»), *tydyn, tyttyy* (*tytyy* »ät-nöjes»), *kysyn, kyssyy* (*kysyy* »frägar»), *pysyn, pyssyy* (*pysyy, »varar*). Sitä vastoin kuuluu se enimmäkseen täydellisenä saman ajan molempien lukujen 1:ssä ja 2:ssä tekijässä, samoinkuin monikon 3:nnessä tekijässä, milloin ei yksikköä, mikä on tavallista, käytetä sen asemesta; esim. *ajoin, ajoit, ajoimme, ajoitte, ajoivat; kaaduin, kaaduit, kaaduimme, kaaduitte, kaaduivat* (U. *kaatuivat*). Niinikään muodostuu vasten useimpien muiden murteiden lakia kaksoisääntiö kestävänsä ja nimitavassaan i-loppuisten teonsanain (v. Beckerin 4:s taivutus) kertomaan; esim. *vaadein, -deit, dei, vaadeimme, -deitte, vaadeivat, kärsein, -seit, -sei, kärseimme, -seitte, -seivät; tukein,*

-keit, -kei, tukeimme, -keitte, keivat. Ulvilassa sentään sanotaan enimmäkseen: *vaadin, -dii, vaati; kärsin, -sit, kärsi ja tukin, tukit, tukki.*

5:nneksi. Kaksoisääntiön jälkiäänne *i* katoa tekijällisen muodon teonsanain ehdotavan päätteestä; mutta säilyy Kokemäen murteen mukaan enimmäkseen tekijättömän muodon ehdotavan loppumuodossa; poikkeuksena ovat von Beckerin 5:nteen eli Renvallin 2:seen taivutukseen kuuluvat tositavan kestämissään pitkä-ääntiöiset teonsanat, joiden ehdotavassa sekä Kokemäen että Ulvilan kielenkäytännön mukaan pysyy tekijällisessä muodossa kaksoisääntiö, Ulvilan murteen mukaan ei kuitenkaan tekijättömässä muodossa; esim. *poltasin (polttaisin), poltasit, poltas'*; *kiitäsin (kiittäisin), kiitäisit, kiitäs'*; *sanosin, (sanoisin), sanosit, sanos*; *riiusuin (riiusuisin), riiusuit, riiusus'*; *kysysin (kysyisin), kysysit, kysys'*; *lainaisin, -naisit, -nais', luppaisin, -ppaisit, -ppais' ruppeisin, -ppeisit, -ppeis',* teonsanoista *lainaan, -nata', luppaan, -vata', ruppeen, -veta'; poltetaisiin, kiitetäisiin, sanotaisiin, riisutaisiin, kysytäisiin, sekä lainataisiin, luvataisiin, ruvetaisiin, U. poltetasin, kiitetäsin, sanotasin, riisutasin, kysytäsin ja lainatasin, luvatasin, ruvetasin.*

Yksitavuisista teonsanoista on voimassa sääntö, ettei vartalon kaksoisääntiö koron turvaamana taivutuksessakaan kadota jälkimäistä ääntiötään, esim. *uin, uit, ui (uida'), nain, nait, nai (naida'),* jotka myös kertomassa kuuluvat *uin— ui ja nain— nai* (ei *uijin, naijin* j. n. e.) Yksitavuiset teonsanat taas, joiden vartalossa on kaksoisääntiö *ie, uo, yö,* esim. *vien, viedä'; tuon, tuoda'; lyön, lyödä'* jättävät Satakunnankin murteessa pois edellisen ääntiönsä liittäessään jälkimäiseen *i* ääntiön: *vei, toi, löi.* Teonsana *myöda'*, joka täällä, niinkuin ennen on sanottu, kuuluu *myyda'*, muodostaa myös kertoman ja ehdotavan *myin, myi, myisin* t. *myysin, myis'* t. *myys'* (*myisi*); muuten se taivutetaan *myyn, myyt, myy, myyny', myyty, myytävä* j. n. e.

Mutta korottomassakin tavussa on kaksoisääntiö täydellisenä:

a) *ain-, äin-, ein-, oin-, uin-* loppuisten nimisanain sijotusmuodoissa, joissa se myös toisinaan sulaa pitkäksi ääntiöksi; esim. *avvain (avaain), avaimen* t. *avvaamen, avvainta, avvaimet* t. *avvaamet, avvaimia* t. *avvaamia; irtain, irtaimen, irtainta, irtaimet, irtaimia; elläin (eläin), elläimen* t. *elläämen; assein (asein), asseimen* t. *asseemen; rikkein, rikkeimen* t. *rikkeemen; poikkein, poikkeimen* t. *poikkeemen; morsein (morsian), morseimen* t. *morseemen; avvoain (avoin), avvoi-*

men t. *avvoomen*; tästä ovat poikkeuksena *muurain* («åkerbär»), *sierain* («näsbor»), *tutkain* («efsing»), *istuin* («säte») sekä kenties muuttamat muutkin, joiden taivutusmuodoista katoaa kaksoisääntiön i, esi-äänteen siltä pidentymättä: *muuramen* (*muurainta, muurainten*), *muuramet, muuramia*; *sieramen, -ramet, -ramia*; *tutkamen, -kamet, -kamia*; *istumen, -tumat, -tunia*. — Muist. Puutelaatusanain nimen nön päätteessä esim. *avuton, puhumaton, pahentumaton* y. m. ei ole puhekielessä kaksoisääntiötä, mutta kuuluu se tavallisesti viimeisen edellisessä tavussa osannossa ja olennessa: *avutointa, -toinna, puhumatointa, -toinna, pahentamatointa, -toinna*, koska tämä tavu korosta saa enemmän kestävyyttä.

b) Kolmitavuisissa *len lla'* loppuisissa teonsanoissa sekä usein *sen, -sta'* ja *zen -sta'* päätteisissä; esim. *eppäilen* (*epäilen*), *eppäillä'*, *harhailen, -lla'*, *korreilen* (*koreilen*) *-lla'*, *rukkoilen* (*rukoilen*), *-lla'*, *ylpeilen, -llä'*; *hallaisen, -llaista'*, *vallaisen, -llaista'*, *karmisen, -rraista'*; *iloizen, iloita'* ja *riemuizen, riemuita'* (Ulvilassa *iloitten, -ta, riemuitten, -ta'*). Sillä ensimmäisissä *len, lla'* loppuisissa esimerkeissä muodostuu kaksoisääntiö kahden tavun supistuksesta yhdeksi: *epä-elen, harha-elen, kori-elen* t. *kore-elen, ruko-elen, ylpi-elen* t. *ylpe-elen*; teonsanoissa *hallaisen, vallaisen* ja *karraisen* kaksoisääntiö säilyy sen johdosta että *k* on kadonnut lk:sta ja rk:sta (*halki, valkia, karkia*).¹ Mutta teonsanoihin *iloita'*, *riemuita'* j. s. t. näkyy se jäävän erotukseksi *ilo* ja *riemu* nimisanain vajantotaivutuksesta (*ilota', riemuta'* »utan glädje och fröjd«).

c) Nimisanoissa, joiden omannossa on päättenä *in*, muodostavat ne monikon sijat, jotka muuten tulisivat samanlaisiksi vastaavien yksikön sijojen kanssa, lisäämällä *en i:n* etiseksi äänteeksi, niin että syntyy kaksoisääntiö, jonka jälkiäänne ääntiön seuratessa muuttuu *j* kerakkeeksi; esim. *tauti, taudin, laudeja* (U. *tauteja*), *kuri* («konstgrepp»), *kurin, kureja, kureita* \ *pussi, pussin, pusseja, pusseita'*; *pakari* («bagarstuga e. kokhus»), *pakaran, pakareita, pakareita'* j. n. e.

Samoin muuttavat laatusanat, joissa omannon loppuna on *zn* t. *iin*, omannon t. voittoasteen *i:n* yliasteessa *ei;ksi*; esim. *kallis, ora. kalliin, voittoaste kalliimpi, kalliimman, yliaste kallein, kalleim-*

¹ Mutta kolmitavuisissa *sen, -sta'* loppuisissa teonsanoissa ei kuulu ollenkaan kaksoisääntiötä, esim. *lavasen, poikasen, puhkasen, rangasen, (rankaisen), reväsen (repäisen)* y. m.

man, kalleimpia, raitis, raittiin, raittiimpi, raittimman, raittein, raitteimman, raitteimpia j. n. e.

Nyt on selitettävä miten käsiteltävänämme olevassa murteessa pitkät tavut, joissa on jatkuva ääntiö, ja kahdennetut kerakkeet ovat syntyneet sanojen johdossa ja taivutusmuodoissa sekä muussa kehityksessä. Niinkuin kielentutkijat usein kyllä ovat huomanneet syntyy pitkä ääntiö tai kaksoisääntiö joko jättämällä pois kerakkeen kahden tavun väliltä, jotka niin supistuvat yhdeksi tavuksi tai siten että kaksi ääntiötä, jotka joko tavunlisäyksestä tai muutamien kirjainten (= äänneiden!) vaihtamisesta ovat joutuneet toistensa likisyyteen, joutuvat samaan tavuun. Sellainen muodostuskehitys on tapahtunut suomen kielesä yleensä ja suuremmissa tai pienemmässä määrässä kaikissa sen muunnoksissa. Mutta kysymyksenalainen murre on, niinkuin heti esityksen alussa on huomautettu, erittäinkin omistanut tavujen supistuksesta syntyneet pidentyneet äänneet. Tämän murteen ominaisuuksia ei sentään ole yksin ääntiöiden pituus ja kaksoisääntiöisten muotojen esiintyminen sanojen johdollisissa («etymologiska») vaihteluissa. Niihin kuuluu vielä toinen yhtä merkillinen jollei merkillisempikin omituisuus. Milloin näet yksinkertainen kerake erottaa lyhytääntiöistä korotettua? tavua seuraavasta, joka pidentyneen ääntiön tai kaksoisääntiön johdosta on pitkä, niin kahdentuu tämä kerake; tai päinvastoin milloin edellinen tavu jatkuvan eli kahdennetun ääntiön johdosta on pitkä, niin pitenee seuraavankin tavun ääntiö määrätyissä tapauksissa. Sillä Huittisten, Kokemäen ja Ulvilan murteiden rakenteeseen (organisation) näyttää erittäin tasapainoperiaate vaikuttaneen. Mutta tasapainoon sen varsinaisessa merkityksessä ei kuulu ainoastaan että välittävä kerake liittää peräkkäin seuraavat tavut toisiinsa, vaan pikemmin että nämä tavut, äänen viipyessä äännettäissä yhtä kauvan niissä molemmissa, ovat tasapainoiset. Tähän näyttää puheenalainen murre koko rakenteessaan pyrkivän; tämän piirteensä johdosta, jos kohta jotain samanlaista voi esiintyä Itä- tai Pohjois-Suomen murteissa, eroaa se mitä huomattavimmin rantaseutujen kielestä, sekä länsisuomesta yleensä. Tulee tarpeelliseksi täysin valaistessamme näitä ominaisuuksia ensin huomata puheen eri osiin kuuluvien sanojen muodostus, siinä asussa, jossa ne murteessa esiintyvät sivuuttamalla sija- ja teonsanan taivutuksen. Näistä mainitaan aluksi muutamia kolmitavuisia nimisanoja,

joiden loppuääntiö, kun sanat Satakunnan ovat tulleet kaksitavuisiksi, on pidentynyt: *harmaa* («grå»), *vainaa* («afliden»), *verrää* («grind»), jotka alkuperin kuuluvat *harmaja* (t. *harmaha*), *vainaja*, *veräjä*; ja *ainoo* («ende»), *porstoo* («farstu»), *saipoo* («tvål»), *tanhoo* («bygata»), *vainoo* («åker»), sanoista *ainoa* (*ainua*), *porstoa*, *saipoa*, *tanhoa*, *vainio*; näihin voidaan lisätä kaksitavuinen *ehtoo* ja kolmitavuinen *profeettaa*, *ehtoollinen* ja *profeettaallinen* johdannaisineen, jotka muutamain muin seuduin äännetään *ehto*, *ruovietta* j. n. e. Mutta sellaisessa supistuneessa muodossa esiintyvät täällä, niinkuin useissa itäänpäin olevissa seuduissa, erittäinkin alkuperin *ea:an eä:än*, (*ia:an iä:an*) loppuvat laatusanat; esim. *hempee* («eftergifven»), *huokee* («låt»), *itkee* («oangenäm»), *julkee* («uppenbar»), *kalpee* («kylig»), *kalsee* («sträf för kändeln»), *kankee* («styf»), *karhee* (sträf i rösten»), *karkee* («hård, skarp till smaken»), *kauhee* («faslig»), *kerkee* (lös, utredd»), *korkee* («hög»), *laakee* («flat»), *oikee* («rak»), *palskee* («hygglig»), *rohkee* («djerf»), *ruskee* (rödbrun»), *selkee* («klar»), *soipee* («blid»), *synkee* («dyster»), *vaalee* («ljusfärgad»), *ylpee* («stolt»), *valkee* («eld»), sanoista *hempea* 1. *hempää*, *huokea* 1. *huokia*, *ilkiä* j. n. e.¹

Nyt mainituista esimerkeistä näkyy että supistaessa jälkimäinen ääntiö vähäpätöisempänä joutuu edellisen saaliiksi eikä päinvastoin. Tämä on myös kieliopintekijäin havaintojen mukaan supistumissääntö, kun kaksi tavua liitetään yhdeksi, joka tällä lailla tulee yksiaanisesta ääntöistään tai kaksoisääntiöstään kestävämmäksi. Mutta tämän kestävä äänteen vastapainoksi, joka pyrkii edellisen tavun painokorkoa mahtavammaksi, milloin ei tällä korolla ole turvaa pitkästä eli kaksiaanteisesta ääntiöstä eikä kahdesta toisiaan seuraavasta kerakkeesta, koettaa puhe-elin niinkuin vasti-

¹ Päätteitä *ea* (*ia*) tai *io* [poikkeuksina sanat *häpiä* (*håppee* »skam» *hopia* (*hoppee* »silver»), ja *arkio*, (*arkee* »hvardag»)] ei supisteta nimisanoissa, niinkuin on asianlaita rantamurteessa, jossa esim. kuuluu *asii*, *astii*, *lappii* — *asia*, *astia*, *lapio* muotojen asemesta. Sillä *valkee*, joka on *valkian* muodostuma, ja Kokemäellä ja Ulvilassa vastaa muiden *valua*, on oikeastaan laatusana merkityksenä *valkoinen* (K. ja U. *valkonen*); sitävastoin *laattia* («golf») kuuluu täällä *laate'* om. *laateen*; samoin *kavia* (U. *kuhilas* »sädesstack») ja toisinaan *kavio* («hästhof») äännetään Kokemäellä *kave\ kavveen*. Mitä taas tulee *vainoo* nimisanaan, niin on tämä *vainion* supistuma säännöttömyys, kun ei edellinen ääntiö säily, vaan sen sijaan jälkimäinen ääni pidentyneenä.

kään on huomautettu vahventaa mainittua tavua kahdentamalla sen kerakkeen, joka on uuden tavun alussa. Kun siis itäänpäin olevien seutujen murteessa, esim. Tyrväässä ja Karkussa, *ea-*, *eä-*, (*ia-*, *iä*) loppuisten laatusanain, joissa tavu on lyhyt, pääte vain vaihtuu pitkään *ee:*hen edellisen juuritavun mitenkään muuttumatta, esim. *ehee*, *makee*, *helee*, *himee*, *kipee*, *kiree*, *kevee*, sanoista *eheä* (*ehiä* »hei»), *makea* (*makia* »söt»), *heleä* (»klart ljudande»), *himeä* (»immig»), *kipeä* (»sjuk»), *kireä* (»kinkig»), *keveä* (»lätt»), niin äännetään nämä laatusanat sekä Huittisissa että Kokemäellä ja Ulvilassa *ehhee*, *makkee*, *hellee*, *himmee*, *kippee*, *kirree*, *kevvee*. Samoin sanotaan täällä myös *tihhee* (tav. *tihu* t. *tihuva*), *sakkee*, *sokkee*, *kollee*, *sillee*, *vällee*, *pimnee*, *korree*, *närree*, *virree*, *ärree*, *koppee*, *levvee* y. m., sanoista *tiheä* (*tihä*), *sakea* *sakia* j. n. e.

Jos sitten kiinnitämme huomiomme teonsanoihin, niin tulee niiden muutteissa sama murteen kehitys näkyviin. Supistaminen tapahtuu nimittäin saman säännön mukaan, vartalossa olevan välittävän kerakkeen sen ohessa toisinaan vahventuessa kielen yleisen säännön mukaan. Niin syntyy alkuperin kolmitavuisista muodoista *avajan*, *avajaa* (»öppnar»); *arvajan*, *arvajaa* (»värderar»); *heräjän*, *heräjää* (»vaknar»); *karajan*, *karajaa* (»Springer»); *levjän*, *levjää* (»hviljar»); *palajan*, *palajaa* (»återkommer»), *äkkäjän*, *äkkäjää* (»varsnar»), niinkuin sanat vielä kuuluvat raamatunkielessä, kaksitavuisia *avvaan*, *arvaan*, *herrään*, *karraan*, *leppään*, *pallaan*, *äkkään*. Melkein samoin muodostuu sanoista *eriän*, *-riää* (»skiljes»), *katoan*, *-toaa* (»försvinner»), *kokoan*, *-koaa* (»samlar»), *laukean*, *-keaa* (»faller»), *leviän*, *-viää* (»vidgas»), *putoan*, *toaa* (»nedfaller»), *raukean*, *-keaa* (»brister»), *uppoan*, *-uppoaa* (»sjunker»), *valoan*, *-loaa* (»utsirplar»), *erriin*, *kattoon*, *kokkoon*, *lankeen*, *levviin*, *puttoon*, *raukeen*, *sekkoon*, *uppoon*; tällainen supistus on sellaisissa teonsanoissa tavallinen koko suomen kielessä, mutta kerakkeen kahdennuksen puolesta, joka siinä vallitsee Huittisissa, Kokemäellä ja Ulvilassa, näiden pitäjien murteelle ominainen.

Myös on viimeainitussa murteessa yhteistä useimpien muiden suomen murteiden kanssa itsekohtaisten tai vain »neutraalisten» *aunnun-*, *äynnyn-*, *eunnun-*, *eynnyn-*, *ounnun-* loppuisten teonsanain supistunut muoto, mutta silloinkin esiintyy kerakkeen kahdennus, milloin juuritavu on vaarassa joutua seuraavan korottoman tavun rinnalla heikoksi; esim. *jakkaannun*, *-kkaantuu*, *harjaannun*, *-jaanuu*, *hukkaannun*, *-kkaantuu*, *tassaannun*, *-ssaantuu*, *pyssäännyn*,

-ssäntyy, vanheennun, -heentuu, tekkeennyn, -kkeentyy, kokkoonnun, -kkoontau, muodoista jakaunnun («delas»), harjalinnun («öfvas»), hukkaunnun («gå förlorad»), tasaunnun («jemnas»), pysäynnyn («stannar»), vanheunnun («äldras»), tekeynnyn («blir van»), kokounnun («samlas»).

Mitä tulee monisteleviin (frekventatiivi-)teonsanoihin, jotka liittäväät vartaloon päätteiden *elen*, *ella'* (*ella'*), niin niiden supistumisesta ei synny pitkää ääntiötä, vaan kaksoisääntiö, joka samoin ehdoin kuin edellä esitettyjen teonsanain pitkä ääntiö vaatii edellisen kerakkeen kahdennusta; esim. *luppailen*, *luppaila'*; *kokkoilen*, *kokkoilla'* *hyvüäilen*, *hyvüällä;* *koppeilen*, *koppeilla'*, muodoista *lupa-elen*, *koko-elen*, *hyvä elen*, *kopeelen*.

Muuten on Kokemäen ja Ulvilan murre, milloin suomessa nimi- tai teonsanoista on kahdenlaisia muotoja, omistanut sen, joka sijotuksessa tai taivutuksessa supistuksen johdosta saa pidemmän ääntiön päätteeseensä. Näytteeksi tämänlaisista nimisanoista mainitaan paitsi yllä nuotissa mainittu *laate* : *karhe'*, *karheen* («hösträng»), *virhe'*, *-heen* («lyte»), *karsas*, *-saan* («sned»), *ripsas*, *-saan* («snäll»), *ruhtinas*, *-naan* («furste»), *valtikas*, *-kkaan* («spira»), *kap-pale'*, *-teen*, *taipale*, *-teen*, jotka myös kuuluvat *karho*, *-hon*, *virhi*, *-hen*, *karsa*, *-san*, (*karso*, *-son*), *ripsa*, *-san*, (*ripiä-*, *än*), *ruhtina*, *nan*, *valtikka*, *-kan*, *kappal*, *-ln*, *taival*, *taipalen*. — Teonsanoista mainitaan seuraavat: *aikaan*, *aljeta'* (*alan*, *alkaa'*), *hävviin*, *hävitiä'* (*hävin*, *häviiä'*), *kammoon*, *kamota* (*kamon*, *kamoa*), *kassoon*, *kasota* (*kasvan*, *kasvaa'*), *kertaan*, *kerrata* (*kerron*, *kertoa'* »plöja 2:dra gängen»), *laahaan*, *laahata* (*laahin*, *laahia'* »släpa efter»), *lah-hoon*, *lahota* (*ahon*, *lahoa'* »multria»), *purkaan*, *puraata* (*puran*, *purkaa* »tömma»), *pyhkeen*, *pyhjetä'* (*pyhin*, *pyhkiä* »torrka»).

Vastaisina esimerkkeinä mainittakoon nimisanat *kokar*, *kokka-ren* (*kokkare*, *-reen*), *sammal*, *-len* (*sammale'*, *-leen*) ja erittäinkin laatusanat *vaka*, (*vakaa* »stadig») ja *vapa* (*vapaa* »fri»), joiden päätte vasten suomenkielen tavallisia suhteita on täällä lyhyt ja jotka taipuvat kuin *haka*, *kan* («hake»), om. *vakan*, *vapan*, (*vakaan*, *vapaan*), ulkotulento *vapaalle* (*vakaalle*, *vapaalle*), sisätulento *vakkaan*, *nappaan* (*vakaasen*, *vapaasen*)¹ j. n. e. Samoin käytetään vaikka verrattain harvoin teonsanan muotoa lyhytääntiöisenä tosi-

¹ Samoin äännetään *vaka* sanan johdannaisissa (*vakutan*, *-kuttaa* ja *vakutus*) *u* lyhyeksi.

tavan kestävässä pitkä-ääntiöisen taivutuksen asemesta; esim. *varon*, *varoa'* — *varroon* (*varoon*), *varota'* asemesta; *kirnun*, *kirnuu'*, ei *kirnuun*, *kirnuta'* j. n. e.¹

Jos tarkastaa eri sanaluokkia, niin selviää murteessa vallitseva tasapainoperiaate vielä paremmin. Niinpä huomaa että nimisanoissa, joiden vartalo nykyisten suomenkielen-tutkijain selvittelyn mukaan loppuu *aha:an*, *ähä:än*, *ehe:en*, *ihi:in*, tämä pääte aina sulaa pitkäksi aa:ksi, ää:ksi, ee:ksi ja ii:ksi; esim. *karvaan*, *seipään*, *terveen*, *nauriin*, muodoista *karvaha* (*karvas*), *seipähä* (*seiväs*), *tervehe* (*terve'*), *naurihi* (*nauris*); sekä toiseksi, jollei sanan juuritavussa ole kaksoisääntiötä vaan lyhyt ääntiö, jota seuraa yksi ainoa kerake, tämä kerake kahdentuu supistuneen päätteen edellä; esim. *rikkaan*, *mättään*, *puhheen*, *ikkeen*, *salleen*, *hammeen*, *venneen*, *appeen*, *murreen*, *asseen*, *matteen*, *kavveen*, muodoista *rikaha* (*rikas*), *mätähä* (*mätäs*), *puhehe* (*puhe'*), *ikehe'* (*ies*), *salehe* (*sale'*), *hamehe* (*hame'*), *venehe* (*vene*), *apehe* (*ape'*), *murehe* (*mure'*), *asehe* (*ase*), *matehe* (*made'*), *kavehe* (*kave'*). Sama huomio tehdään nimisanoista, joilla on näkyvämpi vartalo, milloin niitä on taivutettava yksikön osannossa ja sisätulennessä sekä monikon omannossa, se erotuksena, että monikon omannossa ei ole päätteessä pitkää ääntiötä vaan kaksoisääntiö. Kun siis yleisen kielen lain mukaan vartalon loppuääntiö *a* t. *ä* pitenee yksikön osannossa aa:ksi t. ää:ksi, esim. *salpaa*, *välppää* sanoista *salpa* («las»), ja *välppä* («sali»), niin juuritavun lyhyen ääntiön jäljestä, jos vain yksi kerake yhdistää tätä tavua päätteeseen, tämä kerake kertaantuu sekä Kokemäellä ja Huittisissa että Ulvilassa, esim. *vihhaa*, *hakkaa*, *kallaa*, *tappaa*, *pattaa* ja *vähää*, *kerrää*, *kessää*, *settää*, *hyvvää*, sanoista *viha*, *haka*, *kala* y. m. Samanlainen kahdennus on samojen ehtojen ollessa nimisanoissa, jotka loppuvat *i* ääntiöön, kun tämä muututtuaan

¹ Omituista on että kaikki ne teonsanat, jotka on suomalaistutettu vastaavista ruotsalaisista, ovat tavallisesti saaneet pidemmän muodon (jos niin saa kutsua Renvallin 2:sta ja von Beckerin 5:tä taivutusta); esim. *arenteeraan*, *fundeeraan*, *lattaa* (*-data'*), *peilaan*, *räknään* (Kokemäki *räkinöizen*). Sellaisista on Ulvilan ja Kokemäen seuduille ominaisia: *firaan*, *-rata'* («flytta åt sidan»), *lanseeraan* (ransk. *relacher* »ge efter af priset»), *pläädään* («man plägar»), *prääkään* («vräker varor»), *rookaan* («träffar»), *runeeeraan* («förstör»), *sääkrään* («försäkrar»), *iraahaan* («släpar») y. m. Kestämässään lyhytääntiöisiä lienevät ainoastaan teonsanat *kreetua'* (sanasta *kritik* »sqvallra») ja *traksia* (tavallisesti *traahata* »släpa»).

omannossa e:ksi vaihtuu osannossa pitkään *ee:hen*, esim. *jokkee*, *rekkee*, *ruppee*, *ovvee*, *savvee*, sanoista *joki*, *joen*, *reki*, *reen*; *rupi*, *ruven*; *ovi*, *oven*; *savi*, *saven*.¹ Mutta jos mainittu ääntiö omannon taivutuksessa jää muuttumatta, niin kahdentuu kerake osannon päätteän edellä vain Ulvilan murteessa, esim. *tallii*, *karrii*, *mättii*, *kravvii*, sanoista *tali*, *-lin*, *kari*, *-rin*, *mäti*, *-din*, *kravi*, *-vin*; sitä vastoin ei Kokemäellä ja Huittisissa, joissa ei tätä sijaitaivutusta supisteta, kahdenneta kerakettakaan, vaan kuuluvat nämät sanat täällä kolmitavuisina näin: *talia*, *karia*, *mätii*, *kravia*. Samoin eroaa Ulvilan kieli Kokemäen ja Huittisten murteesta *o-*, *ö-*, *u-*, *y-*loppuisten nimisanain taivutuksessa, esim. *koko* (storlek»), *poro* (»grums»), *kalu* (»vara»), *katu* (»gata»), *tyly* (hård till sinnes»), *pyry* (»yrväder»), *rytö* (»vindfälle»), *törö* (»kallsinnig»). Ulvilaisen venyttäessä nämä sanat yksikön osannossa muodoiksi *kokkoo*, *porroo*, *kalluu*, *kattuu*, *tyllyy*, *pyrryy*, *ryttöö*, *törröö*, lausuvat kokemäkilaiset ja huittislaiset, jotka eivät tavallisesti supista tätä sijaa (paitsi monitavuisissa *koivistoo*, *lepistöö* y. m.), ne näin: *kokoa*, *poroa*, *kalua*, *katua*, *tylyä*, *pyryä*, *rytöä*, *töröä*. Monikon osannossa taas kuuluu päätte koko seudulla enimmäkseen täydellisenä. Sillä jos kohta Ulvilassa esiintyykin tämän sijan supistusta, esim. *heiniä*, *korsii*, *sukkii*, *ämmii* — *heiniä*, *korsia*, *sukkia*, *ämmiä* asemesta, niin ei se näytä tapahtuvan niin sanoaksemme täyttä totta, koska niin ei milloinkaan ole asianlaita, milloin edellisen kerakkeen kahdennus tavujen tasapainon säilyttämiseksi olisi välttämätön; täten kolmitavuisista *humala*, *vihelä* (»grön, omogen»), *hevonnen*, *punanen*, *parempi* mainituissa murteessa kyllä voi tulla *humalii*, *vihelii*, *hevosii*, *punasii*, *parempii*, mutta kaksitavuiset sellaiset kuin *mäki*, *nimi*, *perä*, mon. *perät* (»afskurna ax tili sörpa»), eivät koskaan supistu monikon osannossa muodoiksi *mäkkii*, *nimmii*, *perrii*. Sitäpaitsi yllämainituissa kaksi- ja kolmitavuisissakin sanoissa jakaantuu lyhennetty päätte, jos liite (suffiksi) lisätään, taas kahteen tavuun: *heiniäni*, *korsias'*, *sukkians'*, *humaliakin*, *hevosiaakaan*, *punastapa* j. n. e.

Mitä sisätulento on tulee saa sen päätte, joka aina supistuu, yksikössä pitkän ääntiön, mutta monikossa ainoastaan milloin sen osanto loppuu *ia:an*, *iä:än*; muissa tapauksissa siihen tulee kaksoisääntiö. Niin muodostuu esim. sanoista *sukka*, *-kkia*, *tähkä*, *-tähkiä*, *veizi*, *-ziä*; *niisi-*, *siä*, yksikön sisätulento *sukkaan*, *tähkään*, *vei-*

¹ Sanoista *neli* (neljä), *neljän* ja *veli* *veljen* tulee *neljee* *t neljää* ja *veljee*

zeen, niiteen ja mon. sukkiin, tähkiin, veiziin, niisiin; mutta sanoista vakka, -koja, (U. -kkoja=, kadikkq, -koita, lanko, -goja (U. -koja), tadikko, -koita, säkki, -kejä, hattu, -tuja, pytty, -tyjä, (U. -kkejä j. n. e.), jotka yksikön menennössä kuuluvat vakkaan, kodikkaan, lankoon, tadikkoon, säkkiin, hattuuin, pyttyyn, tulee monikossa vakkoin, kadikkoin, lankoin, tadikkoin, säkkein, hattuin, pyttyin; sillä lyhentymätöntä muotoa vakkoihin, kadikkoihin, lankoihin j. n. e. käytetään tässä murteessa harvoin. — Kaikissa tapauksissa kahdennetaan taivutusmuotoa alottava lyhyt kerake korollisen tavun jälkeen, jollei siinä ole pitkää ääntiötä tai kaksoisääntiötä; esim. mäkkeen, mäkkiin; lappeen, läppiin; kätteen, kässiin; ovveen, ovviin, sekä kallaan, kalloin; kalluun, kalluin; tyttyyn, tytysin; törröön, törröin. Merkittävää on, että Ulvilan murre vaatii sellaista kerakkeen kahdennusta edemmäksikin sanaa tavuun, jolla on vaan »eufooninen» (= sointu) korko; esim. (on) vedettävää, tutkittavaa, (tullee) vetämissen, tutkimiseen, varsinkin jos sana on käsitteeltään määrääjä (adverbiaalinen), esim. ehtimiseen (»immerfo rt») ja toistam isseen (»änyo »).

Sama kahdennuslaki vallitsee myös monikon omannossa, joka supistumasta ja ääntiöiden vaihtumasta ja niiden paikanvaihtumasta saa päätteeseensä kaksoisääntiön. Yllämainitut nimisanat vartaloina -aha, -ähä, -ehe, -ihi, sellaiset kuin kinnas (»handske»), kärväs (»stolpe med armar»), tarve' (»behof»), kaunis (»vacker»), saavat kyllä monikossa omantonsa tavallisesti yksikön osannosta kinnasten, kärvästen, tarvetten, kaunisten. Mutta kun niiden monikon omanto kuitenkin muodostuu supistuneena saman luvun osannon mukaan (kintain, kärväin, tarpein, kaunein), niin näkyy tällöin myös tavallinen kahdennus, esim. okkain, mättäin, kevväin, tokkein, orrein, sanoista oas, mätäs, kevä', toe' ori'. Erittäinkin käytettäisiin sitä teonsanain ut- yt-loppuisessa 2:ssa laatutavassa, jolla on »neutraalinen» merkitys, jolloin lyhennetty muoto esiintyy useasti murteessa, esim. kuollein, palanein, uupunein, jäänein, itänein, hyytynein; mutta tämä edellyttäisi että sellaisessa laatutavassa, jonka pitäisi olla kaksitavuinen, olisi lyhyt ääntiö vartalossa, mistä ei liene esimerkkiä kielessämme. — Muuten huomaa että murteessa tämän laatutavan monikon omantoa muodostettaessa yksikön osannosta tulee sen päätteeseen takaisin e, jonka johdosta suomen kieliopin tekijät katsovat sen olleen alkuperin korotetun, sillä sekä Kokemäen että Ulvilan murteessa kuuluu tämä ääntiö sangen usein myös yksikön osannossa, esim. kuolleita, kuolletten; palanetta, pala-

netten; uupunetta, uupunetten; jäänettä, jäänetten; itänettä, itänetten; hyytynettä, hyytynetten.

Muist. Nimisanoista kaksi- ja useampitavuiset aina muodostavat monikon omannon yksikön osannosta. Jos silloin kaksitavuisten päätteessä syntyy kaksoisääntiö, niin esiintyy kerakkeen kahdennuskin, jos edellinen tavu on lyhyt, esim. *kallain, pyhhään, mäkkein, karrein, kottoin, pyrryin, ryttöin*, sanoista *kata, pyhä, mäki, kari, koto, pyry, ryttö*.

Laatusanain voitto- ja yliasteessa kuuluu kahdennettu kerakkeen äänne muutamissa niissä esiintyvän pitkän tai kaksoisääntiön edellä; esim. *ehheempi, makkeempi, silleempi, kippeempi, kekkeempi, arreempi, märreempi* ja *ehhein, makkein, kippein, kekkein, ärriin, määrriin*. Muutamien lyhyeen a:han ja ä:hän loppuvain laatusanain taivutuksessa esiintyy kahdennus myös supistetussa voittoasteessa, joka murteessa usein taivutetaan täydellisestikin; nimitt. *pahhee, parree* (vart. *para*), *ennee, piddee* tai *pahempi, parempi, enempi, pidempi*. Lisäksi voittoaste *lyhhee*, jonka yliaste kuuluu *lyhin*, perusasteena käytetään *lyhkönen*. *Vanhempi* lyhenee kyllä tavallisesti muodoksi *uanhee*, mutta ei kuulu tähän luokkaan.

Sama kerakkeen kahdennus, jonka esiintymisestä nimisanoissa on tehty selvää, huomataan myös teonsanoissa, niinkuin niitä tässä murteessa äännetään. Mutta teosanain taivutuksessa esiintyy vielä selvemmin se ilmiö, joka jo näkyi nimisanain ja vertailumuotojen sijoituksessa, nimittäin että kahdennus tapahtuu päätteessä pitkän ääntiön tai kaksoisääntiön edellä sekä milloin kadonnut kerake tulee takaisin, esim. *hakkee (hakee)*, sanaa *ha'en* ja *mokkaan -kkaa (makaan, -kaa)*, sanaa *ma'ata'*, kuin myös milloin pehmennyt kerake vaihtuu kovaan, esim. *tavon, takkoo (takoo); revin, reppii (repii), kudon, kuttoo (kutoo)*. Tässä kohden eroo murre ensiksikin yleisestä kieliläistä, joka vaatii vaan sanan taivutuksessa lyhentyneen kerakkeen kahdennusta sekä edelleen on huomattava siitä, ettei se mainitun lain mukaan kahdenna ainoastaan k:ta, t:tä, p:tä, esim. *lukin, lukkii; lopun, loppuu; petän, pettää*, vaan myös kaikki muut kerakkeet, jotka muuten pidentyneen ääntiön tai kaksoisääntiön vuoksi kuuluvat lyhyiltä; esim. *ajan, aijaa; kehun, kehuu; tulen, tulle; himon, himmoo; menen, mennee; perin, perrii; pysyn, pyssyy; levitä, levviin, -vvii*.

Mikäli teonsanoissa on kerakkeen kahdennusta muodostuu se eri lailla niissä kahdessa päätaivutuksessa, jotka Renvallin kielioppi mai-

nitsee. Kahdennus tapahtuu nimittäin teonsanoissa, joiden teki-jällisen päämuodon tosittavan kestävässä on lyhyt ääntiö ja jotka kuuluvat Renvallin ensimmäiseen taivutukseen.

1:seksi. Tämän aikamuodon yksikön 3:nnessa tekijässä; esim. *lu'en, lukkee; pidän, pittää; vedän, vettää; tydyn, tyttyy; puhun, puhuu; valan, vallaa; imen, immee; sanon, sannoo; kerin, kerrii* (K. *kerizen, -zee*); *kysyn, kyssyy*. Mutta kun monikon 3:nnessa tekijässä, vaikka puhekieli siinä harvoin käyttää täydellistä loppumuotoa, (loppuaineksen) edellinen ääntiö kuuluu lyhyeltä, niin ei siinä ole kahdennusta: niinmuodoin ei *lukkeevat, pittäävät, vettäivät, tyttyy -vät, puhhuuvat*, vaan *lukevat, pitävät, vetävät, tytyvät, puhuvat* j, n e.

2:seksi. Ulvilan murteessa toisinaan kertoman 1:ssä ja 2:ssä tekijässä tämän taivutuksen nimitavassaan *oa-, ua'- t. yä'-* loppuisista teonsanoista; esim. (*minä*) *sannoin, puhhuin, kyssyin*, niinkuin muuten näiden teonsanain nimitavan keinonto äännetään sekä Ulvilassa että Kokemäellä ja Huittisissa. — 3:nneksi. Nimitavassa, jonka pääte supistuu suomenkielen lakien mukaan yleiseen tai tämän murteen tapaan, niin että kysymyksenalainen tapa muuten paitsi loppuhenkosessa (joka sitäpaitsi pidentyneen ääntiön jäljestä on tuskin huomattava) on samanlainen kuin kestävä yksikön 3:s tekijä; esim. *aijaa' (ajaa')*, *pittää' (pitää')*, *vettää' (vetää')*, *lukkee (lukea)*; *tyttyy' (tytyä')*, *puhhuu' (puhua)*, *valtaa' (valaa)*, *imnee' (imeä')*, *sannoo' (sanoa')*, *kerrii' (keriä')*, *kyssyy' (kysyä)*. — 4:nneksi. Viimemainitun tavan tulennossa, milloin päätteen kaksi tavua on (niihin) liittyneen liitteen edellä yhtynyt, esim. *aijaakseni, pittääksens', vettääksens'*; sitävastoin ei kerake kahdennu, kun liitteen liittyessä nimitapaan, jolla on kaksitavuinen taivutusmuoto, kumpikin tavu tässäkin murteessa lausutaan erikseen; esim. *lukeakseni, tytyäksens', puhuaksens', sanoaksemme, keriaäksenne* ja *kysyäkseeni*; jos kohta *ea:n* ääntämisen vaikeus, joka pakottaa puhe-elimen supistamaan sen pitkäksi *ee:ksi*, saa aikaan edellisen kerakkeen kahdennuksen tasapainon ylläpitämiseksi: *imneeäksän (imeäksensä)* j. s. t. — 5:nneksi. Saman tavan sisäolennossa, joka on murteessa aina supistuneessa taivutusmuodossa; *aijaisa, pittäisä, vettäisä, lukkeisa, tyttyisä, puhhuisa*, (alkup. *aja-essa, pitä-essä* y. m.), samoin omistusliitteellisenä: *aijaisani, lukkeisas' tyttyisäns* j. n. e. — 6:nneksi. Keinonnossa, jonka pääte murteessa myös aina supistuu ja joka yllä 3:nnessä kohdassa mainituista teonsanoista kuuluu *aijain, pittäin, vettäin, tukkein, tyttyin, puhhuin, vallain, immein*,

sannoin, kerrein (kerien), kyssyin (ajaen, pitä-en, vetä-en y. m.). — 7:nneksi. *ma-*, *mä-*loppuisen nimisanais(nominaali)muodon sisältäennessä, milloin sen pääte on supistunut (Kokemäellä ja Huitisissa usein, mutta Ulvilassa harvoin); esim. *aijaan, hakkeen, kerriin, sannoon, kuttoon, puhhuun, kyssyyn, vettään — ajamaan, hakemaan, kerimään, sanomaan, kutomaan, kysymään, vetämään* asemesta; sellainen kahdennus ei voi tulla kysymykseen teonsanoissa, joiden kestävä on pitkä-ääntöinen; siis ei *kaijoon, makkaan* j. n. e. vaan *kaijoomaan, makkaamaan*.

Ne teonsanat taas, joiden tekijällisen päämuodon tositavan kestävä on pitkä-ääntöinen (Renvallin 2:nen taiv.) kahdentavat kerakkeen: 1:seksi tämän aikamuodon yksikön ja monikon kaikissa kolmessa tekijässä esim. *makkaan, -kaat, -kkaa, kaamme, kkaatte, -kkaavat*, teonsanasta *ma'ata'*; *ruppeen, -ppeet* j. n. e., *puttoon, kaijooon, sahhaan, sallaan, himmoon, herrään, lissään, hävviin*; nimi-tapa *riveta', pudota', kajota', sahata', salata', himota, herätä, lisätä, hävitä*. — 2:ksi koko ehtotavassa, esim. *makkaisin, -kkaisit, -kkais'*; *kaijoisin, kaijoisit, kaijois'* j. n. e. — 3:nneksi käskytävän yksikön 2:ssä tekijässä: *makkaa', ruppee', kaijoo', sahhaa, sallaa, herrää', lissää'* y. m. — 4:nneksi niissä nimisanaismuodon taivutuksissa, jotka ovat *ma-*, *mä-* t. *va-*, *vä-*loppuisia, esim. *makkaaman, kaijooman; makkaamatä, kaijoomata; makkaamaan, kaijoomaan* j. n. e., nimennöistä *makkaama, kaijooma (makaama, kajooma)*; sekä *makkaavan, kaijoovan ja makkaavana, kaijoovana*, sanoista *makkaava, kaijoova (makaava, kajoova)*. — 5:nneksi muutamien yksinäisten teonsanain nimitavassa, joiden perustavassa on *rka:* *perkaan, -rkaa, perraata' (perata »rensa»); purkaan -rkaa, purraata' (purata' »berga in»); kerkiin -rkii (useimmiten kerkeen -rkee), kerriitä' (mieluummin kuin kerjetä'), keritä (»hinna»);* tämä kerakkeen kahdennus sekä ääntöön pidennys on sen ohessa vallalla kaikissa niissä näiden teonsanain taivutuksissa, joista *k* kerake on kadonnut, sekä tekijällisessä että erittäinkin tekijättömässä päämuodossa, esim. *perraakkoon, kerrikköön, perraakkaamme, kerriikkäämme; perraattaakseni, kerriittääkses'; perraatesa, kerriütesä; perraaten, kerriüten; perraataan, kerriütään; perraattiin, kerriüttiin* j. n. e.; sitävastoin samanlaiset teonsanat *karraan, karraa (»springer»)* ja *erriin, errii (»skiljes»)*, joiden puheenalaisessa tavussa ei ole *k*:ta, kuuluvat nimitavassa *karata, eritä* y. m.

Merkkillisyytenä on lisättävä, että tästä taivutuksesta johtuneissa *ja-*, *jä-*loppuisissa teonsanaisnimisanoissa (verbaalinomineissa), jotka merkitsevät tekijää, ei Satakunnan murteessa tavallisesti ole pitkää ääntiötä viimeisenedellisessä tavussa, vaan *lainaaja*, *saarnaaja*, *pilkkaja*, *tuhlaaja*, *äkkääjä* j. s. t. äännetään *lainaja*, *saarnaja*, *pilkkaja*, *vastaja*, *äkkäjä*. Tämän johdosta ei edellinen kerake kahdennu sanoissa *kiroja*, *lisäjä*, *lupaja*, *salaja* j. n. e.

Tämä kahdennusperiaate ulottuu muuten kaikkiin sanaluokkiin. Se ilmenee asemo- niinkuin nimi- ja teonsanoissakin; sillä yleisesti kuulee sanottavan esim. *minnuun*, *sinnuun*, *hänneen*, ¹ *täh-hään*, *jokkainen*. Erittäin ilmenee se asemosanain sulaessa johonkin liitteeseen; esim. *kukkaan*, *kussaan*; *mikkään*, *missään* (*misäkään*); *kettään*, *jottain*, *jossain* (*jotakin*, *josakin*). — Suhdesanoissa, jotka, kuten tiedämme, eivät ole muuta kuin nimisanain sijoja, esiintyy samoin kerakkeen kahdennusta; esim. (*ei*) *ikkään* («visst icke»), *lissää*, *takkaa*, *ussein*. Näistä on etenkin huomattava *alas*, *ylös* ja *ulos*, jotka äännetään niin Huittisissa ja Kokemäellä, mutta Ulvilan murteessa kuuluvat *allaas*, *yllöös*, *ulloos* — *alahaksi*, *ylöhöksi* ja *ulohoksi* muotojen supistumana.

Se tasapainoperiaate, joka näyttää luoneen nyt kuvatut murteen muodostumat, näkyy vielä siinäkin, että milloin juuritavu pidentyneen ääntiön, joko yksinkertaisen tai yhdistetyn, johdosta on pitkä, seuraavankin tavun ääntiö pitenee. Sellainen pidennys valitsee sisätulennossa a) yksitavuisissa nimi- ja asemosanoissa: *maahan*, *mäihin*; *jähään*, *jäihin*; *pähään*, *päihin*; *häihin*; *suohon*, *soihin*; *tuohon*, *noihin*; *työhön*, *töihin*; *vyöhön*, *vöihin*; *luuhun*, *luihun*; *muuhun*, *muihin*; *pyyhyyn*, *pyihin*; *syyhyyn*, *syihin*; *sieheen*, *siiheen*, *piiheen*, *puihin*; *tieheen*, *teihin*; *voiheen*, *koiheen*, *koihin* y. m. m. sanoista *maa*, *jää*, *pää*, *hät*, *suo* j. n. e. — b) pitkään ääntiöön loppuvissa kaksitavuisissa nimisanoissa, esim. *talkooseen*, *talkoisiin*; *harmaaseen*, *harmaisiin*; *kolleeseen*, *kolleisiin*; *oikeeseen*, *oikeisiin*, *pimmeeseen*, *pimmeisiin*; *kippeeseen*, *kippeisiin*, y. m. — c) nimisanoissa, joiden lopussa on loppuhenkonen tai *t*, *s*; esim. *huoneeseen*, *huoneisiin*; *ueneeseen*, *venneisiin*; *vaatteeseen*, *vaatteisiin*; *seipäseen*, *seipäisiin*; *kankaaseen*, *kankaisiin*; *varkaaseen*, *varkaisiin*; (nimennöt *huone'*, *vene'* *vaatet*, *seiväs* j. n. e.). Sillä vaikka sijamu-

¹ Ulvilassa sanotaan *minnuuseen*, *sinnuuseen*, *hänneeseen*, joka tämän asemosanan sisätulennon ääntäminen lienee tavallinen myös paikoin Pohjanmaalla, päättäen siitä että Lutherin Kirkko-postillan suomennoksen ensi vihossa esiintyy siellä täällä tuo omituinen *hänneen* muodon pidennys *hänneeseen* muodoksi.

don pitkä ääntiö kaikissa näissä tapauksissa, niinkuin Toht. Lönnrot on osottanut ja hänen jälkeensä Hra Collan on huomauttanut, ei ole syntynyt kahden tavun supistumasta ja sentähden nykyisin pidetäänkin kirjakielessä hylättävänä, niin perustuu sellainen pidennys tässä murteessa sen tasapainopyrkimykseen. Niin voidaan selittää sekin suomessa yleisesti esiintyvä ominaisuus, että pitkä ääntiö kuuluu sanojen lopussa *h:n*, *l:n*, ja *r:n* jäljessä, milloin niitä välittömästi seurannut *k* katoa vartalosta. Sillä kun *h*, *l* ja *r* ovat kerakkeita, joiden ääni voi kestää kauan, ja sellainen kestävyys juuritavussa sen painokoron johdosta, kun sillä ei ole tukea pitkästä 1. kaksiaänisestä ääntiöstä, on kielelle sangen luonnollinen, niin täytyy tällä päätteessä, jolta *k* kerake on lakannut antamasta tukeaan (konsistens), olla vastapainona pitkä ääntiö. Mutta Huitisten, Kokemäen ja Ulvilan murre menee sellaisessa tasotuksessa vielä pidemmälle: t. s. milloin *k* mainitussa tapauksessa katoa, pitenee ensin loppuosan ääntiö, ja kun loppu näin alkaa tulla liian voimakkaaksi saa juuritavu sanassa todella hallitsevana valtaansa säilyttääkseen tukea jäljelle jääneestä keveästä kerakkeesta, joka vielä kauvemmin ja vahvemmin kuuluakseen kahdentuu. Niin muodostuvat esim. *pahka* («svulst»), *nälkä* («hunger»), *parka* («stackare») — *pahnaan*, *nällään*, *parraan*. Melkein sama on laita *k:n* kadotessa *i* ääntiön jäljestä nimisanoissa *aika* ja *poika*, kun niistä tulee *aijaan*, *poijaan*, se erotuksena ainoastaan että mainittu ääntiö vaihtuu *j* kerakkeeseen, joka kahdentuu samannimisen ääntiön kanssa. Ulvilan murteessa ulottuu sellainen pidennysperiaate laajemmalle, kun sellaisten sanojen kuin *lika*, *sika*, *pika* sekä *lieka* päätteeseen, niinkuin yllä on osotettu, tulee ääntiön pidennys, joka taas korollisen juuritavun hyväksi tulee sitäkin tasottamaan. Niin, vieläpä nimisana *sia* («ställe») ei ainoastaan Ulvilassa vaan Huittisissäkin ja Kokemäellä kuulu yksikön osannossa *siijaa*. Ettei taas näissä tapauksissa *j* kerake kahdennu, vaan juuritavun samanniminen ääntiö pitenee, johtuu siitä että puhe-elimelle tulee vaikeaksi tai mahdottomaksi muulla tavoin saada mainittua tavua tarpeeksi kestäväksi (pitkäksi).

Mutta murteella on toinenkin keino tällaiseen tavujen keskisen tasapainon luomiseen; nimittäin lyhentämällä päätten ääntiö, joka yleissuomessa esiintyy pitkänä. Ennen on mainittu, kuinka loppuääntiö *a* on lyhyt nimisanain *vakaa* ja *vapaa* nimennössä sekä useimmissa taivutusmuodoissa, sekä kuinka tekijättömän päämuo-

don ehtotavassa Ulvilan murteessa ääntiö lyhenee lopussakin, esim. *kukistettasin* (t. *kukistettas*); *puhuttasin* (t. *puhuttas*). Sellaisesta ilmiöstä ovat murteessa vielä esimerkkeinä *uus-* ja *yys-*loppuiset nimisanat, joiden juuritavu on lyhyt. Sillä joskin niiden pääte tavallisesti ääntyy pitkänä nimennössä ja osannossa ja juuritavua sen johdosta vahventaa kahdennettu kerake, niin äännetään mainittu pääteainne viimeisenedellisenä tai lopusta kolmantena tavuna omannossa ja kaikissa siitä riippuvissa sijoissa lyhyeksi. Kysymyksenalaisissa murteissa sanotaan esim. enimmäkseen *kovvuus*, *pahhuus*, *tottuus*, *hyvvyys*, *pyhhyys*, *syvvyys* ja *kovvuutta*, *pahhuutta*, *tottuutta*, *hyvvyyttä*, *pyhhyyttä*, *syvvyyttä*.¹ Sitävastoin sanotaan aina *kovuden*, *kovudelle*; *pahuden*, *pahudella*; *hyvuden*, *hyvudes'*; *pyhuden*, *pyhydestä*; *syvuden*, *syvudenä* (*syvyytenä*); sillä kun ei näissä tapauksissa juuritavulla ole sitä vahvaa lyöntiä («ictus»), joka kuuluu nimennössä ja osannossa, ei sana seuraavassakaan tavussa siedä ääntiön kestämistä, erittäinkin jos se vielä saa lisän, joka pidentää viimeisenedellisen tavun. Jos taas tämä sana on monitavuinen, niinkuin *kavalluus*, *tavallisuus*, *kiperyys*, *rehellisyys*, niin säilyttää se luonnollisesti pitkän uu:nsa ja yy:nsä halki koko taivutuksen (*kavalluuden*, *tavallisuuden*, *kiperyyden*, *rehellisyyden*). Että niin käy myös kaksitavuisissa nimisanoissa, joiden juuritavun tukena on pitkä yksi- tai kaksiaäninen ääntiö tai kaksi toistaan seuraavaa keraketta, on itsestään selvä.

Viimeksi esitetyn johdosta on syytä huomauttaa, että murre sallii myös todellisia lyhennyksiä, tai sellaisia supistuksia, joista ei ääntiö pitene. Esimerkkeinä siitä ovat asemosanat *minä*, *sinä*, jotka toisinaan äännetään *ma*, *mä* ja *sa*, *sä* sekä niiden taivutusmuodot *mulle*, *mulla*, *multa* ja *sulle*, *sulla*, *sulta*; samoin *hän*, josta toisinaan tulee *hälle*, *hällä*, *hältä*; niinikään *ken*, jonka taivutusmuodot lyhennetään: *kelle* (*kenelle*), *kellä*, *keltä* ja *ku* asemosanan sisätulento *kunka* — *kuhunka* asemesta. Edelleen suhdesana *ensisti*, joka Ulvilassa kuuluu usein *esti*, sekä muutamat tekijättömät (passiiviset) teonsanat 2:ssä laatuavassa, joita kautta Suomen käytettänee ly-

¹ Omituista on, ettei kerrakkeen kahdennus näissä tapauksissa ole yleinen. Niinpä esim. *pahuus* sanassa, kun sitä käytetään kiihtosanaana tai lievästä kiroussanana, *h* aina kahdentuu (*pahhuus kumminkin!*), mutta muuten sanovat monet kuitenkin *pahuus*. Erittäinkin kuuluvat sellaiset sanat, jotka usein esiintyvät kirkkokielessä, esim. *totuus*, *pyhyys* jokapäiväisessä puheessa ilman kerakkeen kahdennusta; tämä on epäilemättä saarnan vaikutusta.

lientyneinä, esim. *tuttu, rakettu*; toiset taas, joissa on pitkä ääntiö, säilyttävät tämän ja supistuvat mainitussa taivutusmuodossa; esim. *käättö (käännetty), löytty, taittu, tietty*, sitäpaitsi vallitsee samanlainen lyhennys tekijättömän päämuodon kestävässä ja kertomassa, esim. *tuttaan (tunnetaan), raketaan, rakettiin, käättään, käättiin* y. m. Samoin ääntiö lyhenee tai katoa seuraavissa taivutusmuodoissa: *hyvä (päävää)* tervehtiessä, *tänäpäinä, rihtä, ruhta, tohta* (sanoista *riihi, ruuhi, tuohi*).

Ääntiön loppuheitto esiintyy paitsi nimi- ja aseosanain tulennossa, missä se suomenkielessä on yleinen (esim. *vanhaks' mieheks*), etupäässä sisäolennossa: *pahas' pulas', kauniis' paikas', hyvis huoneis', turhis' menois'*. Muutamien lukusanain nimennössä ja osannossa on myös sellainen lyhennys; sillä tavallisesti laskeetaan: *yks', kaks, kolrn' — viis', kuus' — — ykstoist', kakstoist'* y. m. aina lukuun *kaks'kymmentä*. Mutta muuten ei murre niinkuin rantamurre kärsi sellaista lyhennystä nimennössä kuin *asi', Liis, Majj, vanh', uus'*, ja vain joskus harvoin osannossa, esim. *(tuo) valkeet'*. — Loppuheitto vallitsee kuitenkin yksikön 2:sen tekijän liitteessä sekä molempien lukujen 3:nnessa tekijässä esim. *työs', puhhees'*, ja *(hänen, heidän) työns', puhheens'*. Kokemällä ja Ulvilassa taas ensimmäisen tekijän liite toisinaan pitenee n:llä; Merikarvian rajaiset ulvilaiset lyhentävät kolmannen tekijän liitteen samoinkuin toisen; esim. (Kokemäki) *kalunin, syntinin — kaluni, syntini* asemesta ja (Ulvila) *mies otti kirvees' (kirveensä); lapset söi ruokas (ruokansa)*. Mutta se viime mainitun liitteen supistus, joka esiintyy savolaisilla ja pohjalaisilla (*pellossaan, viedessään*) ei ole tuntematon ainoastaan Satakunnassa ja meren rannalla, vaan koko länsi osassa Suomea. — Suhdeliite *kin* ei esiinny murteessa ki:na; mutta sidesana *kuin*, (*kun, kuni*), joka täällä äännetään *kon*, lyhenee usein asuun *ko*, niin että se on samanlainen kuin samaääninen kysyväinen jälkiliite.

Teonsanat kadottavat yllämainitun mukaan loppuääntiönsä ainoastaan kertoman 3:nnessa tekijässä, milloin siinä on kaksoisääntiö tai teonsanan kestävässä on pitkä ääntiö. Sellaisia tyypityksiä taas, joita rantamurre viljelee: *pyys', nost', vel' (pyysi, nosti, veti)* tai (käskytävät) *tul', men', heit' — tule', mene', heitä'* asemesta, ovat Kokemäen ja Ulvilan murteelle vieraita. Muutamain seuduin Huittista, esim. Kouvatsan kappelissa, esiintyy kyllä toisinaan loppuheitto käskytävän päätteessä, esim. *tuu' nyt, mee' pois*; mutta tämä loppuheitto riippuu juuriääntiön pidennyksestä.

Jos tarkastetaan puheen eri osia, niin voidaan sijotuksesta ja taivutuksesta vielä tehdä eri huomioita. Ensin mainituista käytetään vaan supistuneita muotoja kuten edellisestä näkyy. Osantositajalla ei ole yksikössä eikä monikossa raamatunkielessä ja Pohjanmaan murteessa tavallista pääteen venytystä kahteen tavuun: *asiata, vahingota, auttajata, hunajata, Jumalata, kaupungita, elämätä, pakanata, palveliata, purpurata, vahingota, vapahtajata, ystäväitä* tai *epälukusita, jumalita, laittajita, murhajita, muutamita, pilkkajita, sortaita, ystävitä* j. n. e., vaan kuuluu se tässä esitettyssä murteessa *asiaa, aurinkoo, auttajaa* sekä *epälukusia, jumalia, laittajia* y. m.

Monikon omannossa ei myös ole pidempää muotoa *apostolitten, engelitten, elävitten, jumalitten, jumalattomitten, lumojitten, muutamitten, ylönkatzoitten*, niinkuin nämä sanat taipuvat raamatussa, vaan täällä ne kuuluvat *apostolein, engelein, elävään*, — *lumojain* y. m. Myöskin on Hämeessä yleisesti viljelty muoto *kalojen, lautojen, lihojen, käsien, vesien, rekien, sukkién vieras* tälle murteelle, jossa se kuuluu *kallain, lautain, lihain, kätten, vetten, rekkein, sukkein*.

Vajannossa on aina loppuhenkilö, jonka edellä *t* on lyhyt: *lapseta', emännätä'* ja *lapsita', emännitä'* (ei koskaan *lapsetta, emännättä*). Mutta loppuääntiön *a:n, ä:n* asemesta kuuluu Huittisten ja Kokemäen murteessa usein *i* (Ulvilan murteessa *ei*): *lapseti, leeväiti'*. Muutamissa nimisanoissa on tämä sijamuoto jäykistynyt suhdesanaksi, joka on tullut suomen kielessä yleiseksi, esim. *alati', hengeti', ijäiti', kaiketi', peräti', ääneti'*; Kokemäen ja Huittisten murteessa on se erittäin tavallinen teonsanain *ma-, mä-*loppuisessa nimisanaismuodossa: *järkähtämäti', kaijoomati', lakkaamati', syömäti'*; erittäinkin »proverbiaalin» luontoisissa puhetavoissa; esim. *saa olla' menemäti', vaan ei viipymäti'; koira kuzuin tulee, hyvä vieras kuzumati'*. Että vajanto tässä todellakin käy suhdesanasta, näkyy siitakin, ettei voi sanoa *ilman menemäti', sinun viipymäti', vieraan kuzumati'*; sillä niin järjestäen se kuuluu *ilman menemätä'* j. n. e.

Sisäolennossa on raamatunkielen kanssa yhteistä lyhyt *s, vedesä', puhheesa*, joka, loppuääntiö *a t. ä* kadonneena, on tavallinen myös siinä murteessa, jota puhutaan länsipuolella tämän murteen alaa, sekä Eurassa, Köyliössä ja Säkylässä että koko meren rannalla.

¹ Asiasta huomauttaa myös toht. Renvall.

Ulkotulento loppuu aina loppuhenkoseen, ei n:ään, esim. *vanhalle vaimolle, nuorille miehille, ei vanhallen vaimollen y. m.*

Paikoin epäselvää konseptia julkaisen mikäli sitä ei ole pyyhitty. Siinä on erityisesti koetettu esittää erityisiä »raamatunkielen» kohtia Satakunnan murteiden valossa. (Vrt. muuten ed. 88 ja 68—9 s.)

5:nneksi. Mitä s:ään, t:hen t. loppuhenkoseen päättyvien nimisanain sisätulennon päätteeseen tulee, niin äännetään se Satakunnassa ja kenties suurimmassa osassa Suomea pitkäksi. Mutta se tulee siitä, että puhe-elin, edellisen tavun tullessa kahden ääntiön yhdeksi yhtymästä vahvaksi (»starkt uthållande»), koettaa lopputavua venyttämällä olla edellisen vastapainona tasapainon aikaansaamiseksi. Tätä äännelakia huomaa varsinkin siinä osassa Satakuntaa, johon Huittisten, Kokemäen ja Ulvilan pitäjät kuuluvat; näissä sisätulennon pääte sekä yksikössä että monikossa sanotaan pitkäksi yksitavuisissakin nimisanoissa; esim. *maahaan, päähän, suuhon, puuhun, siiheen* sekä *mäihin, päihin* j. n. e. Tähän loppuääntiön pidennykseen ei kuitenkaan ole jälkimäisessä tapauksessa sen paremmin kuin edellisessäkin syntyjohtoista (genetisk) perustusta; sentähden ei ole syytä kummassakaan tapauksessa pidentää (?) päätteän ääntiötä. Niinpä tulee raamatunkielessä esim. sisätulento sanoista *taivas, tervet (terve) huone* oikeastaan merkitä: *taivaasen, terveesen, huoneesen* ja monikossa *taivaisin, terveisin, huoneisin*, varsinkin kun viimeisen tavun voivat lukea pitkäksi ne, jotka ovat tottuneet sellaiseen ääntämiseen, tarvitsematta näiden sanain taivutusta rasittaa kirjaimella, joka itse asiassa on liikaa. Merkillistä on kuitenkin, että Toht. Lönnrot, joka ensin on selittänyt sisätulennon syntykehityksen Oulun Wiikko-Sanomissa panee nyt puheena olevan nimisanaluokan sisätulennon päätteeseen kaksinkertaisen ääntiön.

6:nneksi Vrt. ed. 68—69 s.! Suomen länsi osissa, erittäinkin ali-Satakunnassa kuulee *uus-, yys-, aus-, eus-, ius-, eys-* loppuisten nimisanain nimentöön ja omantoon liittyvän omistusliitteen edellä d:tä eikä t:tä; esim. *vanhuudeni, pyhyydes, laupeudemme, raittiudenne, rohkeudens, ylpeydensä*. Mutta Hämeessä (missä allekirjottanut ei viime aikoina ole käynyt) saanevat nämä taivutusmuodot kovemman t kerakkeen. Ainakin vaihtelee ääntäminen jo erinäisissä osissa yli-Satakuntaa, jossa se sanotaan milloin *vanhuudensa* ja *vanhuutensa*, ensimmäisen tekijän omistusliite kuitenkin mieluummin

vanhuuteni kuin *vanhuudeni*. Sitävastoin ei näiden nimisanain olen-
toa ali-Satakunnassakaan äännetä muuten kuin t:llisinä: *vanhuutena*,
pyhyytensä, *uutena* *vuotena*, *kuutena* *kuukautena* j. n. e. Onko raamatun
d:llinen yllämainittujen sijain kirjojustapa säilytettävä, on siis vai-
kea ratkaista. Kun ali-Satakunnan (Huittisten, Kokemäen ja Eu-
ran, ei Ulvilan pitäjän) murre on erittäin taipuvainen muutamissa
tapauksissa vasten kaikkea kieliteoriaa käyttämään pehmentynyttä
keraketta kovan asemesta, niin että siinä sanotaan esim. *havoja* (*ha-
koja*), *tavoja* (*tapoja*), *madoja* (*matoja*) sekä *aivoi* (*aikoi*), *nukui* (*nuk-
kui*), *viivyi* (*viipyi*) ja *vaadei* (*vaatei*, *vaati*), niin ei pitäisi huomiota
kiinnittää siihen, että tässäkin *uus-*, *yys-* j. n. e. loppuisten sanojen
nimennössä ja omannossa omistusliitteen edellä on viero *d* kerake.
Uusi sanan muodostusteoria taas, joka myöntää vain kerakkeiden peh-
mennyksen, ei niiden vahvennusta (josta Äänneoppi, »Ljudbildnings-
läran») puhuu ja otaksuu osittain todellisen osittain kuvitellun (alku-
peräisen) vartalon, johtaa ehdottomasti siihen että *t* eikä *d* olisi tässä
oikea kirjain (= äänne) (Collanin F. språkl. — Suomen kieliopin —
§§ 63, 77, sekä Eurénin §§ 73, 74 ja 108). Allekirjottanut, joka
ei pitkään aikaan ole tahtonut tunnustaa uutta teoriaa, ei luule
voivansa kysymyksenalaisessa tapauksessa ratkaista tämän teorian
ja äänneopin etuja. Kuitenkin näyttää hänestä luonnollisimmalta
puheenalaisessa tapauksessa käyttää t:tä raamatunkielessä, koska
kieli siten saavuttaa suuremman yhtenäisyyden (likställighet), kun
kaikkialla, missä omistusliite nimennössä ja omannossa liittyy nimi-
sanaan, kova kerake käy edellä jollei juuri omistusliitettä lähinnä
niin ainakin taempana sanassa, esim. *kankaansa* (*kankahansa*), *ham-
paansa*, *kintaansa*, sanoista *hammas*, *kangas*, *kinmas*. Huvittavaa
olisi kuitenkin tuntea tässä kohden Pohjanmaan kielenkäyttö, josta
sen seudun ylioppilaat voisivat antaa luotettavia tietoja. Että kova
t kerake tässäkin tapauksessa on siinä vallalla on luultavaa ja mel-
kein varmaa, kun Pohjanmaan murre yleensä suosii kovia kerake-
keita, ja siinä sentähden juuri on aina *t* kahdentuneena: *muitten*,
niitten, *joitten*. Niin muodostunutta monikon omantoa tahtoi alle-
kirjottanutkin (vasten »Anmärkningarne»n 9:nnen sivun ehdo-
tusta) suositella raamatunkieleen (epäselvää), niinkuin jou-
kon muita monikon omantoja, jotka länsisuomessa johtuvat yksi-
kön osannosta: *hurskasten*, *sydänten*, *paimenten*. *t:n* esiintyminen
suljetun tavun edessä ei tee tyhjäksi tämän käytännön lakia, joka
ei suinkaan ole niin taipumaton erinäisiin muodosteluihin kuin

ankara kieliopin laki, nämä kun perustuvat sointuisuuteen, ääntämisen helppouteen ja itse (epäs.). Sillä joko on t:tä käytettävä monikon omannon päätteessä taikka on se periaate hylättävä, että tämä sija muodostuu useimmissa tapauksissa yksikön osannosta, kun suuri joukko sellaisia omantoja joutuisi silloin pois käytännöstä («obrukbara») länsisuomessa ja siis myös raamatunkielessä. Ei saisi näet muodoista *kuningasta, orhitta, murhetta, vaivaista, viallista, kivulloista, kirvestä (?)* ja *kättä, vettä* muodostaa *kuningasten, orhitten* j. n. e. Ja kuitenkin näkee kuinka *käsi* ja *vesi* nimisanain monikon omantoa taivuttaessa *kätten, vetten* tämä sija silloin tarkoin eroo vastaavasta yksikön sijasta: *käden, veden*, kun se, *d* juuritavussa, tulisi aivan samanlaiseksi. Länsisuomi ei tahdo suvaita vienoa epämääräistä d:tä paitsi yksikön omannossa, jossa se on kahden ääntiön välittäjänä. Monikossa on murteessa niissäkin kolmessa pitäjässä, jotka, niinkuin yllä mainittiin, pahimmin käyttävät d:tä väärin, yksitavuisissa nimisanoissa enimmäkseen kova *t* (*teitten, puitten, päitten, häitten, öitten*), vaikka laatu- ja asemosanat useammin saavat *d:n* lopputavuunsa: *niiden, noiden, näiden*; samoin *meidän, teidän, heidän* näissä seuduissa aina äännetään kerake pehmeänä, paitsi pienellä alueella (Tyrväässä ja Vampulan kappelissa Huittisten pitäjää, jossa näiden asemosanain monikon omanto on *meitin, teitin* ja *heitin*).

Konseptilehdessä on viittaus lauseoppiinkin.

Lauseopin omituisuudet. — Niitä ei monta. — Kuvailu- (deskriptiivi-)teonsanat y. m. *tuntuu pahalle, pahalta, meidän on kessää kynnäty, pitää sukissa, pysyä puissa. Ei siitä hevoista parata.*

PIIRTEITÄ SATAKUNNAN MUSEOSTA PORISSA.

I.

Museon alkuhistoria.

Se voimallinen kansallinen vaikutus, minkä kansan suusta koottu runoutemme kansallisessa herätystyössä meillä viime vuosisadan alkupuoliskolla aikaan sai, ei voinut olla herättämättä myöhemmin vuosisadan jälkeisellä puoliskolla myöskin eloisampaa harrastusta niihin kansallisiin muinaisaarteihin, joita kansa säilytti, maa povessaan kätki, tai kansan elämäntavoissa ja oloissa näkyväisenä ilmeni. Näin ollen muinaistiede arkeologian ja etnografian (muinais- ja kansatieteen aloilla) sai varsinaiset edustajansa meidänkin maassamme. Ne muinaisesineet, joita yliopisto oli vähitellen talteen ottanut ja Muinaismuistoyhdistys ynnä ylioppilasosakunnat koonneet, tulivat nyt valtion historiallisen museon koekelmain pohjaksi. Valtion kannattamana on tämä kansallinen laitos jo oman kansamme sekä heimokansaimmekin historian-takaisten olojen valaisemiseksi alallaan paljon hedelmällistä työtä suorittanut.

Täältä se on sitte muinaistieteellinen harrastus levinnyt myöskin kansamme suureen yleisöön eri puolille maata ja tämän harrastuksen tuotteina ovat jo useat paikallismuseot eri maakunnissa. Sillä kansallisen toimintamme elämänala on niin avara ja museoesineiden monilukuisuus niin runsas, että niitä on näyttänyt riittävän myös erityisiin maakuntiin perustettavia museoita varten. Kansakin on usein halukkaampi avustamaan muinaisesineillä oman seudun museota, jossa sillä on tilaisuutta ja jossa sitä huvittaa nähdä mitä sen omassa helmassa on jälkimailmalle ja kansalliselle tutkimukselle hyödyllistä säilynyt. Myöskin nousevalla nuorisolla on hyvin järjestetyissä paikallisissa muinais ja kansatieteellisissä mu-

seoissa tilaisuus valaista hämäriä käsityksiään ja tietopiiriään avar-
taa, mistä voi olla suurtakin herätystä heidän vastaisille opin-
harrastuksilleen. Oli siis luonnollista, ettei maamme vanhin sivi-
tysseutu Satakunta voinut jäädä paikallismuseota vaille. Sen synty-
mistä kiihotti halu saada pelastaa häviämäisillään olevat mui-
naisesineet, joille kansa itse usein pani varsin vähän arvoa ja
joita kulkevat keräilijät kilvan maakunnasta kokoilivat ja kul-
jettivat maasta pois.

Jo useiden paikkakuntalaisten mielessä ennen liikkuneet Sata-
kunnan museon syntysanat lausui julki maisteri *J. Mustakallio*
Porin Suomalaisen Seuran maaliskuun kokouksessa v. 1888. Teh-
tyään ensin selvää paikallismuseon tarkoituksesta ja laadusta ke-
hoitti hän Seuraa ryhtymään tällaisen museon perustamiseen Po-
rin kaupunkiin. Ja Seura otti kehoituksen yksimielisellä hyväk-
symisellä vastaan sekä valitsi oitis keskuudestaan valmistavan
valiokunnan, johon tulivat valituiksi rouvat *Maria Jaakkola* ja
Sohvia Lojander, neiti *Anna Andersson* sekä herrat *J. Mustakallio*,
E. A. Lydecken, *J. Laine* ja *M. Kauppinen*.

Valiokunta ryhtyi heti sille uskotun tehtävän valmisteleviin
toimiin. Se tajusi hyvin, ettei museon luomisella Suomalaisen
Seurankaan kannattamana voinut olla huomattavaa menestyksen
toivoa ilman riittäviä kannatusvaroja. Senvuoksi herätettiin valio-
kunnassa ajatus ehdottaa erityisen kannatusyhdistyksen perusta-
mista aiottua museota varten, johon asiaa harrastavia kansalaisia
olisi saatava yhtymään. Erittäin tärkeäksi katsottiin museoharras-
tuksen hereille saaminen yleisössä. Tätä olisi koetettava aikaan-
saada sanomalehtikirjoituksilla, jonka vuoksi olisi käännyttävä
paikkakunnan sanomalehtien puoleen, sekä kiertokirjeillä otaksu-
tuille asiaharrastaville henkilöille paikkakunnalla. Myös katsot-
tiin jo muualla maassamme perustettujen museoiden oloihin pereh-
tymistä varten tarpeelliseksi kääntyä niiden puoleen pyynnöllä,
että ne lähettäisivät valiokunnalle sääntöjään ja vuosikertomuk-
siaan ohjeeksi Poriin aiotun museon suunnittelulle. Suomalaiselle
Seuralle päätettiin ehdottaa, että se luovuttaisi valiokunnalle kulu-
van vuoden ajalta mahdollisesti säästyneet varansa museon perusta-
miskustannuksiin käytettäväksi ja että Seura täydentäisi valiokuntaa
valitsemalla siihen kaksi tunnetusti museoasiata harrastavaa pori-
laista, nim. maisteri *F. I. Färlingin* ja eversti *G. O. Gräsbäckin*.
Edellä kerrotun suuntaisen esityksen jätti valiokunta saman vuo-

den toukokuulla pidettävän Suomalaisen Seuran vuosikokoukselle, joka kaikki valiokunnan ehdotuksen kohdat hyväksyi ja määräsi vuoden säästövaransa 150 markkaa valiokunnalle museon perustamispuuhiin käytettäväksi.

Valiokunta, joka valitsi puheenjohtajakseen maisteri Färlingin sekä sihteerin toimia edelleen hoitamaan opettaja J. Laineen, ryhtyi nyt Seuralle ehdottamaansa ja sen hyväksymää suunnitelmaa käytännössä toteuttamaan. Sääntöehdotuksia ja kertomuksia saatiin silloisilta maakuntamuseoilta Turusta ja Kuopiosta. Museon asiamiehiksi valittiin lähes kaikkiin maakunnan kuntiin soveliaiksi katsottuja henkilöitä ja paikkakunnan sanomalehtiä kehoitettiin pitämään asiaa vireillä julkaisemalla sitä koskevia kirjoituksia ja tiedonantoja. Päätettiin myös oitis ryhtyä muinaisesineitä museolle kokoilemaan, ei kuitenkaan vielä ostamalla, vaan ainoastaan suosiollisina lahjoina vastaan otettavaksi, ja saatiinkin jo suven ajalla noin 60 paikoille muinaisesineitä koolle. Syyskuussa sitte kutsuttiin tuo museon kannatusyhdistystä perustava kokous.

Kokoukselle teki opettaja Laine selkoa museon tähänastisista perustelevista toimenpiteistä ja selitteli sen tarkoitusta huomauttamalla, kuinka uusi aika on pyörteeseensä temmannut meidänkin kansamme, vieden sitä yhä uusille aloille, luoden sille yhä uusia pyrinöitä ja rientoja, jonka vuoksi olevaiset olot vaihtuvat uusiin muotoihin, ja entisyyden, jopa nykyisyydenkin jäljet ja muistomerkit päivä päivältä unhottuvat ja häviävät, joten olisi tämän tuhon ehkäisemiseksi tälläkin paikkakunnalla jotakin tehtävä ja ehdotettiin nyt perustettavaksi seura, jonka tarkoituksena tulisi etupäässä olemaan muistorikkaan Satakunnan maakunnan entisyyden valaaminen, historiallisten muistomerkkien ja muinaisesineiden sekä kansan henkisten aarteiden, sen tapoja, katsantokantaa ja ajatussuuntaa kuvaavain esineiden ja seikkain kokoaminen ja säilyttäminen. Ja koska myöskin kansan hengen voimakkain välikappale, sen kieli, on aina ja erittäinkin juuri nykyään alinomaisen muutoksen ja kehityksen alaisena, kun koulujen ja yhä lisääntyvän kirjallisuuden käyttämisestä kansankieli kirjallisuudesta ottaa yhä uutta lisää unhottaen entisiä muotojaan ja ominaisuuksiaan, joiden säilyttäminen kuitenkin tieteelle olisi arvokasta ja tarpeellista, niin tulisi museon myös mahdollisuuden mukaan huolekseen ottaa maakunnan lukuisain kielimurteiden ja niissä ilmestyvän ominaisuuksien kokoomisen, kirjallisen säilyttämisen sekä kieliopillisen tutkimisen.

Varoja tulisi seuran hankkia jäsenmaksuista, vapaaehtoisista lahjoista y. m. Seuran toiminta tulisi parhaasta päästä tapahtumaan asiamiesten ja stipendiaattien kautta.

Asian harrastus yleisössä ja osanotto puheenaolevaan kokoukseen oli kuitenkin vielä niin laimea, että ainoastaan harvoja jäseniä toimikunnan ulkopuolelta oli siihen saapunut. Näin ollen täytyi siis kannatusyhdistyksen puuhasta kokonaan luopua ja turvautua varojen saamiseksi aiotulle museolle muihin toimenpiteisiin. Eräänä sellaisena tulonlähteenä suositettiin pääsymaksullisten iltahuvien viettämistä, ja sitte kun museolle pohja olisi saatu, voitaisiin myöhemmin kääntyä Porin valtuuston puoleen pyytäen, että se anniskeluyhtiön voittovaroista vuosittain myöntäisi jonkun määrän museon kokoelmani kartuttamista varten. Vähäisenä lisänä museon pieniin käyttövaroihin oli sen hyväksi huhtikuussa 1889 toimeenpannun iltahuvin tuottama tulo 56 mk. 91 p. Jo seuraavana vuonna saikin toimikunta ensikerran anniskeluyhtiön voittovaroista 500 markan apurahan. Tämä apuraha on sitte aina vuosittain uusittu ja korotettu yhden, jopa kahden tuhannen markan määrään asti. Näiden varain lisäksi on museo sannut maisteri G. Grönfeldtin testamenttina 1896 vastaanottaa 1000 markan suuruisen rahaston, joka säilytetään maisteri G. Grönfeldtin museorahaston nimellä. Ainoastaan korot käytetään siitä museon tarpeisiin. Niinikään määräsivät säädyt vuoden 1905 valtiopäivillä Längmanin rahaston koroista Satakunnan museolle 1000 markan apurahan, jota myös toistaiseksi säilytetään museon satunnaisen tarpeiden varalle.

Jo museon perustamisvuoden lopulla v. 1888 ryhtyi toimikunta vähäisillä säästövaroillaan myös oston kautta museolle satunnaisesti saatavina olevia muinaisesineitä kokoilemaan. Ja seuraavana suvena 1889 myönnettiin maisteri J. F. Olliselle vähäinen stipendi Kokemäenjoen eteläpuolisissa kunnissa museon asiamiehenä liikkuakseen, jolta matkalta Ollinen toi joukon museolle lahjoitettuja esineitä sekä jätti myös kirjallisen luettelon matkallaan tavatuista lunastettavina olevista muinaisesineistä toimikunnalle. Suvella 1890 teki opettaja M. Kauppinen museon stipendiaattina — stipendi oli edellistä suurempi — perinpohjaisen kiertokulun useissa Kokemäenjoen pohjoispuolisissa kunnissa. Tämän matkan tulokset olivat verrattain runsaat, muun muassa noin 60 kiviassetta ja kaksi kaunista kiviaseen tahkokiveä, joukko Kiikan hautausmaan

tasoitustöissä löydettyjä historiantakaiseen miehen pukuun kuuluvia metallikoristeita y. m. sekä eri kunnista saatuja vaateparseejeja, tarve- ja työaseita, kuin myös monenlaisia muita muinaiskaluja ja sota-aseita, kaikkiaan noin 650 esinettä, suurta joukkoa kirjoja siihen lukematta.

Näin karttuneita esineitä säilytettiin ensi aluksi opettaja M. Kauppisen yksityisasunnossa, vaan kun se ajan pitkään kävi mahdottomaksi, vuokrattiin museolle 1890 leskirouva Wikmanin talosta I:sestä kaupunginosasta kaksi huonetta, joihin kokoelmat järjestettiin sen mukaan miten tila salli, jääden ne maisteri F. L. Färlingin valvottaviksi. Vuonna 1892 siirrettiin sitte kokoelmat, kun Porin ruotsalainen alkeisopisto oli lakkautettu, koulun vapaaksi tulleeseen juhlasaliin, johon järjestettyinä ne määräkertoina olivat suuremman yleisön nähtävänä. Sitten jälleen siirrettiin museo v. 1894 Grönfeldtin perillisiltä vuokrattuun Porin II:ssa kaupunginosassa olevaan taloon ja sijoitettiin aluksi kahteen, vaan myöhemmin viiteen huoneeseen. Ja vihdoin v. 1903 tuli pakolliseksi siirtää museo täältäkin vielä kerta maisteri Liliukselta vuokrattuun »Iltaman» kivirakennuksen alakertaan, johon museo on nykyään kahdeksaan huoneeseen järjestettynä. Ja toivottavasti museon kulkurielämä nyt on päättynyt, kumminkin siksi, kunnes se — jo runsaan rakennusrahas- ton ollessa — voidaan siirtää sitä varten rakennettavaksi aiottuun omaan huoneustoon.

Museon lähin valvonta kuului edelleen maisteri Färlingille aina vuoteen 1896, jolloin sen intendentiksi valittiin opettaja M. Kauppinen, joka ennenkin oli etupäässä ottanut osaa kokoelmain kartuttamiseen ja järjestämiseen. Tästä pitäen alkaa museon yhä nopeampi monipuolinen laajeneminen ja kokoelmain kartuttaminen.

Museon järjestämiseen kuului myöskin museotavarain luetteloon kirjoittaminen ja numeroilla merkitseminen. Tämän työn uskoi johtokunta kesällä 1892 opettaja Kauppisen ja maisteri J. F. Ollisen tehtäväksi, jotka mainittuna suvena saivat esineistä kirjaan luetelluiksi 1257 n:roa. Samat henkilöt jatkoivat jälleen kesällä 1895 luettelon kirjoittamista ja päättyi se silloin n:roon 2052. Sen perästä on luettelon kirjoittamista jatkanut opettaja Kauppinen yksinään ja luettelo käsitti vuoden 1906 lopussa 6157 numeroa. Rahat, mitalit ja suurin osa museolle karttunutta runsasta kirjavarastoa on vielä luetteloon kirjoittamatta. Käsityksen museoesineiden säilyttämisen tärkeydestä suuressa yleisössä vähitellen

selvittyä, vaikutti se myös auliimman harrastuksen, joka alkoi ilmestyä yhä kasvavassa muinaisesineiden lahjoitusmäärässä museolle, sekä maalöytöjen huolellisemmassa talteen korjaamisessa ja museon kokoelmiin tuomisessa. Vaan toisaalta se on myöskin vaikuttanut muinaisesineiden arvon tuntemista ja hinnan kohoamista. Tästä on taasen ollut seurauksena, että ennen Satakunnan museon perustamista maakunnassa kiertelevät ulkomaiset muinaisesineiden keräilijät ovat täältä jäljettämiin kadonneet.

Museon tärkeimpiin perustaviin toimiin kuului luonnollisesti myöskin museon sääntöjen laatiminen, erittäinkin kuin sääntöjen puute herätti museon runsaammin kasvamaan ruvettua jonkunlaista vastenmielisyyttä Muinaistieteellisen toimiston puolelta, erittäinkin maalöytöjen talteen ottamisen ja museossa säilyttämisen suhteen. Ne pakoitettiin kaikki, paitsi kiviaseita, valtion historialliseen museoon luovutettaviksi. Ja kauniin lisäyksen onkin valtion museo Satakunnan museon välityksellä historian takaisiin metallikokoelmiinsa saanut. Sääntöehdotuksen museolle laativat v. 1893 maisteri F. I. Färling, tohtori A. V. Forsman ja opettaja M. Kauppinen. Niissä varmistettiin museon jo käytännön kautta vakaantunut nimi »Satakunnan museo» museon viralliseksikin nimeksi. Senaatin vahvistuksen ne saivat 5 p. huhtikuuta 1894 sillä lisäyksellä, että museon on vuosittain jätettävä Muinaistieteelliselle toimistolle luettelo edellisenä vuonna kaikista museoon karttuneista muinaisesineistä ja samalla tarkasti huomioonottaminen määräykset armollisessa asetuksessa 2:selta p:ltä huhtikuuta 1883 muinaismuistojen suojelemisesta ja säilyttämisestä maassamme. Museolle vahvistettujen sääntöjen 2 §:ssä sanotaan: *»Satakunnan museon tarkoituksena on talteen ottaa, kerätä, lunastaa ja säilyttää Satakunnan muinaisuutta, kansatiedettä ja historiaa valaisevia muinais- ja kansatieteellisiä esineitä ja kirjallisia todistuskappaleita ynnä muitakin museoon soveltuvia kapineita; sekä sen ohessa elvyttää harrastusta maakunnan muinaisuuden tutkimiseen ja elvyttämiseen.»* »Museota hoitaa Porin Suomalaisen Seuran valitsema viisihenkilöinen toimikunta, joka valitsee keskuudestaan puheenjohtajan, varapuheenjohtajan, rahavartijan, sihteerin ja kokoelman hoitajan.» »Vuosittain helmikuun viimeisessä kokouksessa antaa toimikunta Suomalaiselle Seuralle kertomuksen museon tilasta ja vaikutuksesta sekä tilin sen rahavarojen hoidosta kuluneena kalenterivuotena.» »Museo sitoutuu sopivaa korvausta vastaan vaadittaessa luovuttamaan Helsingissä

olevalle keskusmuseolle sellaisia esineitä, joita se lain mukaan on oikeutettu lunastamaan.» Sääntöjen 9 §:n 1 kohta kuuluu: »Suomalainen Seura pidättää itselleen oikeuden vast'edes luovuttamaan tämän museon Porin kaupungille, jolloin museon näihin sääntöihin perustuva hoito ja hallinto siirtyy Porin valtuusmiehille.»

Jo edellä olevaa kohtaa sääntöihin ottamalla edellytettiin, että museon hoitaminen yksityisenä laitoksena ajanpitkään kävisi vaikeaksi, ja että se vastaisuudessa tulisi annettavaksi kaupungin huostaan seisovana kunnallisena laitoksena hoidettavaksi, erittäinkin kun sitä tähänkin asti oli pääasiallisesti valtuuston myöntämällä anniskeluyhtiön voittovaroista saaduilla apurahoilla ylläpidetty. Tähän katsoen teki museon toimikunta v. 1898 Suomalaiselle Seuralle ehdotuksen, että museo olisi semmoisenaan valtuuston huostaan tarjottava. Tämän johdosta päätti Seura toukokuun 12 p:nä 1898 vuosikokouksessaan, jossa puhetta johti tohtori E. J. Tamminen, lyhyen keskustelun perästä yksimielisesti tarjota museon Porin kaupungille luovutettavaksi siinä kunnossa, missä museo silloin oli kaikkine siihen kuuluvine muinais- ja kansatieteellisine sekä rahakokoelmineen, kuin myös lahjoitusrahastoineen ja huonekaluineen, ehdolla, että kaupunki vastaisesti hoitaa museota sille huhtikuun 5 p:nä 1894 vahvistettujen sääntöjen mukaisesti. Ja kun sitte asiasta oli valtuustolle esitys tehty ja anniskeluyhtiön johtokuntakin museolle seuraavaksi vuodeksi pyydettyä 2,000 markan apurahaa ehdottaessaan oli myöskin ehdottanut museon ottamista kaupungin huostaan, niin päätti valtuusto kokouksessaan tammikuun 26 p:nä 1899 ottaa museon kaupungin huostaan sekä samalla valitsi museolle myös johtokunnan, johon tulivat valituiksi maisteri *F. I. Färling*, eversti *G. O. Gräsbeck*, maisteri *J. Jaakkola*, neiti *Anna Palmroos* ja opettaja *M. Kauppinen*, joiden tuli tehdä tarkempi ehdotus museon senvuotisesta kulunkiarviosta.

Satakunnan museon näin jouduttua Porin kaupungin huostaan, alkaa museon elämässä uusi ajanjakso. Sen taloudellinen tila oli nyt turvattu. Tähänastinen työ sen hyväksi oli ollut melkein kokonaan asian harrastuksesta annettua uhrautuvaa tointa. Nyt kävi mahdolliseksi myöskin työn kohtuullinen palkitseminen, kuitenkin niin alhainen, ettei ole vielä voinut tulla kysymykseen yksinään museon hyväksi työskentelevän, muista toimista vapaan intendentin asettaminen, vaan on hoitajan edelleen täytynyt pitää sitä sivu-

toimenaan. Hoitajan toimi on pääasiallisesti kohdistunut museon kartuttamiseen, luettelotyöhön ja järjestämiseen.

Museon toimikunnassa olleista, eroamisen tai muuton kautta eronneista jäsenistä mainittakoon rouvat *Sohvia Lojander* ja *Maria Jaakkola*, opettaja *J. Laine*, prokuristi *E. Lydecken*, puustellintarkastaja *H. Ruuth*, rehtori *L. H. Sandelin*, tohtorit *R. Boldt* ja *K. Jaakkola* sekä kuoleamalla eronneet, kauniissa muistossa säilyneet eversti *G. O. Gräsbeck* ja kansakouluntarkastaja maisteri *F. I. Färling*, joista erittäin viimemainitun poismeno 26 p. elokuuta 1903 oli museolle valitettava ja aina kaipauksella muistettava vahinko. Museon alusta aina kuolemaansa asti olleena toimikunnan puheenjohtajana oli hän runsailla tietovaroinaan, kokemuksellaan, lavealla tuttavapiirillään ja asianharrastuksellaan museotointen ainaisena henkisenä johtajana, neuvonantajana ja edustajana, jonka vuoksi hänen nimensä on Satakunnan museon historiaan pysyväisesti piirretty.

II.

Museon kokoelmat.

A. *Historiantakaisia maalöyöjä.*

1. *Kivikautisia.* Kokemäenjoen mahtava kulkureitti Satakunnan sisämaahan ja sen suistossa oleva saaristo kalavesineen ja metsästyalueineen oli jo, ennen kuin Suomen nykyinen kansa tätä maata jalallaan polki, houkutelletut tänne merentakaisia retkeilijöitä, jotka jäivät tänne pysyväisesti asumaan. Luonnollista siis on, että näin vanha asutusseutu sisältää suuren joukon historiantakaisia kiinteitä muinaisjätteitä, kuten hiidenkiukaitten nimellä tunnettuja hautaraunioita, linnoja, liesipaikkoja ja kalmistoja, kuin myöskin heidän jättäviähän maapeittoon kätkeytyneitä työaseita. Tämän tultuaan tämä kansa, metalleja tuntematta, eli vielä kivikauden ajassa, s. o. valmisti kaikki teräaseensa, kuten kirveensä, veitsensä, talttansa, keihään ja nuolen kärkensä, kivistä. Näitä aseita tuo yhä maamiehen kuokka ja aura kaikkialla ilmi. Ja kun näiden aseiden valmistus osoittaa jotenkin pitkälle kehittyneitä kätevyyttä ja kauneusaistia, näyttää tämä kansa olleen jo tänne saapuessaan verrattain kehittyneellä sivistyskannalla. Että Satakunnan alkukasukkaat olivat tänne lännestä tulleita, todistaa heidän asemuoto-

jensa yhtäläisyys Skandinavian asemuotojen kanssa. Kuitenkin erikoisasema kehitti täällä vähitellen myös edellisistä poikkeavia ominaisia asemuotoja. Näillä yksinkertaisilla kivistä hiotuilla teräaseilla he valmistivat ruuhiaan, jousiaan, keihäitään, nuoliaan y. m. tarvekalujaan puusta ja luusta, vaikkei viimeksimainittuja (luukaluja) ole maastamme vielä sanottavasti onnistuttu talteen korjaamaan.¹

Maastamme löydettyjen kivisateiden luku on verrattain suuri. Valtion historiallinen museo omistaa niitä jo joukon toistakymmentä tuhatta kappaletta. Satakunnan museokin on niitä jo talteen korjannut kunnioitusta ansaitsevan kokoelman, pääasiallisesti Kokemäenjoen suupuollessa olevista kunnista koottuja. Ne ovat kivistä hiottuja kirveitä, talttoja, tuuria, puria, veitsiä, nuolen ja keihäänkärkiä, solkirenkaita, kaulaleluja, vasarakirveitä, kuokkia, värttinän pyöriä, tuluskiviä, nuijakiviä ja verkonpainokiviä, yhteensä noin 600 kappaletta, joista venheenmuotoisia vasarakirveitä 30, oiko- ja poikkikirveitä 65, suora ja kourutalttoja 380, tuuria 8, kuokkia ja kaavinkiviä 9, nuijakiviä 11, nuolen- ja keihäänkärkiä, veitsiä, naskalia ja neuloja 11, solkia ja kaulaleluja 5, piikivisiä sahoja 1 ja rautakauden aikuisia tuluskiviä 9. Loput ovat osittain muodottomiksi tahkottuja teräaseita, painokiviä y. m.

Kuva 1. Asesalista.

¹ Satakunnan museossa säilytetään kahta maasta löydettyä luuesinettä, nim. Ulvilasta löydettyä luista hihnan jakajaa (n:ro 2108) ja Kiukaisista löydettyä hirvensarven kärjestä tehtyä luupuraa (n:ro 555).

Näiden lisäksi on museossa harvinainen kokoelma historian-takaisia kiviaseen hiomakiven laakoja ja kourakovasimia, joiden pinnalla nähdään hiomalla laahattuja silitettyjä pintoja, kuoppia, tai kouruja. Kokoelma sisältää noin 40 suurempaa laakokiveä ja joukon kourakovasimia sekä useita satoja kappaleiksi pirstottujen laakakivien osia. Yhteensä muodostavat nämä kivet nykyään museon asehuoneessa pöydänkorkuisen, sylen laajuisen kiviraunion. Pääasiallisesti ovat nämä kivet kolmesta historiantakaisesta asetehtaasta, nim. Kiukaisten Luotsinmäestä, Pomarkun Udestakylästä ja Harjavallan Hiirijärveltä. Yksityisiä tahkokiviä on museo saanut Kullaalta, Kiikoisista, Köyliöstä, Nakkilasta ja Noormarkusta. Verrattain runsain on saalis Luotsinmäestä, jossa tämän kirjoittaja löysi v. 1897 kokonaisen kilometrin pituisen ja noin 250 metrin levyisen entisten vesien välisen harjanteen, missä on aikoinaan asustanut, runsaista löydöistä päättäen, kokonainen kiviaseita valmistava ammattikunta. Paitsi suurta joukkoa tahkokiviä ja niiden osia, on edellä mainitulla harjanteella nykyään sijaitsevasta Uotinmäen torpparikylästä saatu Satakunnan museoon korjatuksi 130 kivistä teräasetta, 1 piikivistä isetty saha, sekä harjun Nakkilan puoleisella sivulla sijaitsevan Sorron torpan läheltä löydetty jauhinkivet, (n:ro 5592), jotka ovat laatuaan ainoat maastamme tähän asti tunnetut historiantakaiset jauhinkivet. Ne löydettiin torpan uutta peltoa raivatessa nurmen alta päällitysten olevina, ja on niissä käsin lykkäämällä kiviä vastakkain niiden välissä viljaa jauhettu. Myöskin on Uotinmäestä museoon korjattu viime aikoina peltoa laajentaessa löydettyjä historiantakaisia, koristettuja ja koristamattomia karkeatekoisia saviastian kappaleita suuri joukko. Ja vuosivuodelta täältä maanviljelystöissä löydetty saalis täydentää museon entisiä löytöjä. Niinikään on valtion historialliseen museoon täältä korjattu joukko kiviaseita, tahkokiviä ja saviastian kappaleita.

Hultin talon maalla Pomarkussa olevan Koivusen torpan vierestä ja Harjavallan Hiirijärven kylään kuuluvan Yli-Kleemolan talon maalla olevan Kuusiston torpan lähistöstä löydetyistä historiantakaisista kiviaseista on myöskin korjattu Satakunnan museoon joukko hiottuja kiviaseen tahkokiviä ja niiden rikottuja osia sekä edellisestä kivikuokka sekä kuokan tekele.

2. *Pronssikautisia.* Paitsi niitä Satakunnan museon talteen ottamia pronssiesineitä, joita museo on välittänyt valtion historialliseen museoon Helsinkiin, on nykyään museossa komea pronssi-

keltti ja kaularengas (n:rot 3351 ja 3353) Laitilasta,, kaksi hevosenkengän muotoista panimellista pronssisolkea (n:rot 3003 ja 3004) Porin maaseurakunnasta; osa suuren ja tukevan köysikierteisen pronssisen olkarenkaan vartaaksi ojennetusta kehästä (n:ro 3324) Pirkkalasta, hevosenkengän muotoinen pronssisolki ja kaulalelu (n:rot 5509 ja 5510) Eurasta, sekä hevosenkengän muotoinen pronssisolki (n:ro 706), joka on löydetty jostain koskesta Uudeltamaalta, kuin myös pronssinen rengas tai sormus (n:ro 5520) Harjavallasta. Myöskin säilytetään museossa erästä verrattain kookasta maahamme kulkeutunutta ikivanhaa Isisjumalan pronssista kuvaa, jommoisia vanhan ajan egyptiläiset kätkivät kuolleen mukana hautaan suojelemaan vainajaa liiallisista työnrasituksista tuonelassa. Olkoon myös vielä edellisten yhteydessä mainittu hevosenkengän muotoinen panimellinen, pyöreästä hopeavartaasta tehty palloihin päättävä solki (n:ro 5508) Elimäeltä, sekä 5 kappaletta historiantakaista, useilla renkulaisesta kannatinlehdestä riippuvalla hopea-, lasi- ja rautakelluttimilla varustettua suurta hopeista korvarengasta; (n:rot 3184—3188) osittain samantapaisia, kuin J. R. Aspelin kuvaa kirjassaan Suomen suvun asutusaloilta Permalaisia löytöjä; komeat hopeiset, reiällisistä kannatinlehdistä riippuvilla kelluttimilla koristetut kullatut kaprokin hakaset (n:ro 3189) ja 92 cm pituiset, 7 mm. laajuisista viisireikäisiksi valetuista, renkailla toisiinsa yhdistetyistä hopealevyistä tehdyt kaulavitjat (n:ro 3194.) Kaikki viimeksimainitut hopeatavarat on saatu kulkevalta keräilijältä Oulusta, maisteri J. F. Ollisen välityksellä.

3. *Rautakautisia.* Leveäteräinen miekka (n:ro 5234) löydetty maasta Kiikasta, keihään terä (n:ro 1) löydetty Siikaisista, keihään-terä (n:ro 2187) löydetty Köyliöstä, keihään-terä (n:ro 2096) löydetty Kiikasta, keihään-teriä (n:rot 2348—2350) löydettyjä Eurasta, keihään terä (n:ro 3019) löydetty Pirkkalasta, keihään-terä (n:ro 2207) löydetty Sotkamosta, keihään-teriä (n:ro 5111 ja 5112) löydettyjä Tyrväältä, puukonterä (n:ro 2160) löydetty Köyliöstä, saksimiekkoja kaksi kappaletta (n:rot 2159 ja 5447) löydettyjä Köyliöstä, kaksi rannerenkaan jäännöstä (n:rot 5518 ja 5519) löydetty Nakkilasta, keihään-terä (n:ro 5513) löydetty Kokemäeltä, miekan ponsi (n:ro 3323) löydetty Pirkkalasta, kirves (n:ro 2186) löydetty Köyliöstä, kirves (n:ro 1870) löydetty Lapualta, kirveistä (n:rot 4381 ja 1276) löydettyjä Kokemäeltä, kirves (n:ro 4379) löydetty Luvialta, kirves (n:ro 1223) löydetty Liedosta, kirves (n:ro 4380) löydetty Porista ja

omituinen putkellinen rengaslukko (n:ro 4597) löydetty Säky-
lästä.

Paisi edellälueteltuja Satakunnan museossa säilytettyjä historian-
takaisia metallisia maalöytöjä on museon kautta välitetty valtion
historialliseen museoon Helsingissä seuraavat maalöydöt: pronssi-
nen keihäänterä löydetty Ellan talon maalta Kiukaisista, pronssi-
nen keltti löydetty Mäkelän talon maalta Kiukaisista, kuparikattila
löydetty Lattomerén kankaalta Ulvilasta, kaksi pronssista ja kaksi
rautaista rannerengasta, kaksi rautaista keihäänterää, kaksi veitsen-
terää, lammassakset ja spiraalikierteinen rauta löydetty kaikki Euran
pitäjän uutta hautausmaata kaivettaessa. Samoin on myös lähe-
tetty Kiikan pitäjän hautausmaan lavennustöissä löydettyjä esineitä:
28 cm pituinen pronssilevyiseen, harvinaisen suuren soljen kappaleeseen
kiinnitetty soljen panin, hevosenkengän muotoinen pronssi-
solki, joukko pronssisia rannerenkaan ja vartaan kappaleita sekä
hopeoidun pronssilevyn ja pronssivitjan kappaleita. Lähetysten
lukuun on vielä lisättävä Porin maaseurakunnassa olevan Vanhan-
kartanon maalta löydetty rautainen kirveenlapa, rautainen keihään-
terä, rautainen avain ja rautainen valinkauha.

B. *Valtoimia esineitä.*

1. *Huonekaluja.* a. *Sohvia ja tuoleja* kuudenneltatoista, seitsemänneltatoista ja kahdeksanneltatoista vuosisadalta omistaa museo
joukossa tai yksinäisinä koolle saatuina sievän kokoelman. Ne
ovat joko alkuperäisessä asussaan tai alkuperäisyyttä tavoittele-
viksi korjattuina sijoitetut museon kaikkiin nykyisiin huoneisiin,
sillä esineiden valikoiman puute ja huoneiden vähälukuisuus on
estänyt huonekaluja museossa aikakausittain ryhmittelemästä.
Kuitenkin on yksi kookas sali museossa omistettu kokonaan huone-
kaluille, muotokuville, kattokruunuille, seinäpeileille, lampeteille,
kelloille ynnä muille siihen kuuluville tavaroille, ja muodostaa
tämä sali siis museon komeimman kokoelmaryhmän. Historiallisten
henkilöiden aikoinaan omistamista huonekaluista mainittakoon
Anolan herran Aksel Kurjen nahalla päällystetty, leijonajalkainen
nojatuoli ja pöytä sekä kolme samanaikaista leijonajalkaista, korkea-
peräistä istumatuolia Porista, Noormarkun omistajan, maaherra de
Carnallin omistama puolasohva ja puolatuoleja, kierrejalkainen

pöytä ja kierrepatsainen kaapillinen seinäkello, kreivi Bonden aikoinaan omistama levitettävä sänkysohva, joka on Ruotsista Suomeen kulkeutunut ja sittemmin Tuorsniemen ja Willilän kartanoissa Porin lähistöllä säilytetty. Sohva on kaikissa kulmissaan irroitettavilla, siivekkäiksi veistetyillä, kullatuilla leijonan kuvilla koristettu sekä lukuisilla uutimiin (himmeliin) kuuluvilla irtonaisilla kullatuilla vartailla, renkailla ja leijonan päillä varustettu. Se on apteekari J. Nevanderin museolle lahjoittama ja on merkitty luetteloon n:rolla

Kuva 2. Huonekalu- ja taulusalista.

1745. Lisäksi mainittakoon, että museossa löytyy eräitä muita sohvia, joukko nahalla päällystettyjä tai päällystämättömiä korkeaperäisiä kumpurajalkaisia ja kaariperäisiä tuoleja, taburetteja y. m. istuimia.

b. *Pöytiä* on museossa muiden muassa rococokuosinen tamminen pöytä sekä keskeltä yhteen puristetuilta, tammenlehtileikkauksilla koristetuilla ja aikoinaan kullatuilla pallojaloilla seisova pöytä (n:ro 6037). Talonpoikaisista perheenpöydistä on mainittava Lavian pitäjältä saatu yksipuinen leveä honkapöytä, jonka sisälle on lyöty, käsivoimia koeteltaessa, runsaasti vaskirahoja. Pöytä seisoo Suode-

niemen pitäjistä saaduilla kuusenjuurikkaista tehdyillä jaloilla (n:rot 3068 ja 3069.) Niitä on kaksi yhdenmuotoista kappaletta ja ovat ne muistotietojen mukaan tehdyt niistä kuusenjuurikkaista, jotka Suodeniemien kappeliin ensimmäistä uudisasuntoa perustettaessa Rosin talon pihamaalta ensimmäisinä kaadettiin. Niissä on neljä nuppipäällistä jalkahaarukkaa ja samoin jalkavarren keskellä noin miehen pään kokoiset kulmikkaat nuppijyhkyvät. Jalat ovat useiden satain vuosien ikäiset ja on niitä aina Rosin talossa säilytetty.¹

c. *Piirongeista ja kaapeista* mainittakoon eräs rococokuosinen faneerattu ja heloitettu naisen piironki sekä toinen suorasisivuihin uudempi kuvikkaaksi faneerattu ja heloitettu piironki, kaksi tammi- puista kaksiosaista heloitettua kaappia, joista toinen on eri suuntiin käyvästi faneerattu, eräs korkea yksiosainen, melkoisilla leikkauksilla ja maalauksilla koristettu ja ovilla ja laatikoilla varustettu sekä kaksi pullo-ovilla ja sivuilla varustettua honkapuista korkeaa kaappia.

d. *Arkkuja*, noita ennen piironkien ja kaappien käytäntöön tuloa taloudessa tarpeellisia tavarain säilyttämiä, on museossa muutamia suuria ja joukko pienempiä leikkauksilla ja maalauksilla koristettuja, raudoitettuja ja raudoittamattomia, tammi-, lehti-, tai honkapuusta tehtyjä. Suuremmista arkuista mainittakoon kauniisti raudoitettu, pyörillä liikutettava tammipuinen arkku (n:ro 3236) ja toinen edellistä suurempi raudoitettu tamminen arkku (n:ro 5401), jonka etusivu on koristettu kahdella värillisellä vaakunalla ja vuosiluvulla 1722. — Myöskin on museossa Kokemäenkartanosta saatu suuri honkapuinen arkku (n:ro 6009), jonka etusivu on koristettu neljällä pintaan leikatulla sotilaan kuvalla sekä lisäksi suurella joukolla sisälle leikatuita lehtikoristeita. Näiden lisäksi nähdään arkun pinnalla joukko hienoja polttokoristeita. Raudoituksia on arkussa ainoastaan liitteissä sekä päissä suuret nostokahvat. Nähtävästi on se vanha sotilaan pukuarkku. Useista leikkauksilla koristetuista pienistä matka-arkuista mainittakoon eräs ulkopinnaltaan kokonaan koholehtikoristeelliseksi leikattu, pohjaltaan punaiseksi ja lehdiltään vihreäksi maalattu arkku (n:ro 3235), joka muistotietojen mukaan on kenraalimajuri Karl Anders Sin-

¹ Nämä pöydänjalat on tohtori O. A. Heikel kuvannut teoksessaan »Rakennukset Tschermisissä, Mordvalaisilla, Virolaisilla ja Suomalaisilla» sivulla 274.

clairin isonvihan aikana venäläisten vankina Moskovassa ollessaan tekemä, samoin muuan soikean muotoinen laskettavakantinen morsiusvakka, joka on ulkopinnaltaan heleänvärillä maalauksilla ja kuvioilla koristettu ja jonka kanteen on mies ja nainen rinnattain seisovina maalattu. Näiden jalkapuolessa oleva saksalainen kirjoitus on lukemattomaksi kulunut. Vieläkin ansaitsee mainita kaksi raudoituksensa puolesta huomattavaa pienoissarkkia, joista toinen tavallisen muotoinen on eläinkuviolliseksi muovaellulla raudoituksella kiskoitettu ja toinen kuution muotoinen, kannen puolelta supistuvainen arkku (n:ro 1442) on samoin lähes koko pinnan peittävästi lävelliseksi koristetulla raudoituksella peitetty. Luultavasti on se jonkun kirkon tai luostarin kassalipas.¹ Kun vielä mainitsemme kolme hienosti lävistetyillä luilla peitettyä itämaalaista ompelutavarain säilyttämiseksi käytettyä pienoisslipasta, olemme tältä alalta huomattavimmat museoesineet maininneet. Huonekaluihin tavallaan kuuluvina mainittakoon vielä jölsää kotimaista tekoa oleva maalattu klaveeri eli spinetti, jossa näppäimistön väri ovat puoli- ja kokoäänteissä vaihtuneet päinvastaisiksi kuin nykyään. Soittimista on lisäksi mainittava Kreetta Haapasalon uudenaikainen kannel ja kaksi vanhaa karjalaista kannelta.

e. *Kattokruunuja* ja *lampetteja* on museossa joukko kumpaakin lajia. Ensimmäintuista on mainittava viisi kristallikruunua, joista eräs (n:ro 4843) on lehtimuotoa tavoittelevista leveistä tahkotuista lasilehdistä, maljakoista ja palloista koottu mykerö, jota metallivartaat pitävät koossa. Se on aikoinaan kuulunut johonkin herraskartanoon tai kirkkoon. Maljan muotoisia metallikruunuja, umpinaisia tai lasipohjaisia, hopeoituja, heloitettuja, häkkipohjaisia, puusta leikattuja kullattuja tai maalattuja omistaa museo useita arvokkaita kappaleita. Tähän joukkoon vietävänä on mainittava himmeälasinen suuri ampeli ja toinen samantapainen marmorista veistetty ampeli, kuin myöskin pöydällä seisova marmorijalkainen kristallinen kynttilälajalus. Kynttilätorvilla varustettuja seinälampetteja on museossa kohokoristeiseksi lyödystä messinkipelistä tehtyjä ja puusta veistettyjä kullattuja tai maalattuja kaikkiaan 10 kappaletta.

f. *Peilejä*, jotka herättäisivät erityistä huomiota, on museossa verrattain vähän. Näistä mainittakoon hiomalla kuvitetuista lasi-

¹ Samanlaista lipasta säilytetään myös Aleksander III:n museo Pietarissa.

puitteistaan ja koristeistaan harvinainen yli metrin korkuinen peili (n:ro 6102), jonka yläkoristeesta on osa hävinnyt, sekä vähäinen himmeä metallinen seinäpeili (n:ro 4556), kullatuilla delfiinijaloilla seisovalla marmoripöydällä varustettu rococopeili ja niinikään kuusi-jalkaisella marmoripöydällä varustettu simpukkakuosinen seinäpeili, kuin myöskin kullatuilla metalliheloilla koristettu mahonki-peili pöytineen. Pienempiä, kynttilänpiipuilla varustettuja lampetti-peilejä y. m. löytyy museossa useita. Erään tällaisen päällystää koristaa komea kohokoristeinen kasvinoksia ja lintuja esittävä metallinen otsakilpi. Toinen on jäännös lasipuitteisestä lampetti-peilistä.

g. *Museon taulugalleria* käsittää öljymaalauksia, seuraavat muotokuvat: Ruotsin kuningatar Kristiina, Kaarle X, Kaarle XI, Kaarle XII ja Ulriika Eleonora, ja väripainoksina: Kustaa Waasa, Eerikki XIV, Juhana III, Kaarle IX, Kustaa II Adolf, ja Adolf Fredrik sekä vaskipiirroksina Kustaa III puolisoineen, kuin myös öljymaalauksina Venäjän keisarien Pietari Suuren, Aleksanteri I:sen, Nikolai I:sen, Aleksanteri II:sen ja keisarinna Aleksandra Feodorovnan muotokuvat. Yksityisten henkilöiden tunnettuja öljymaalattuja muotokuvia on museossa: Maunu Stenbock'in, maamittari Mortten'in, Johan Ludvig Runeberg'in, Elias Lönnrot'in, sotakamreeri Karl Henrik Bergströmin ja hänen puolisonsa, hovirouva Schröderheimin, näyttelijätär rouva Hedvig Raa'n, Johan And. Frödéliuksen sekä kolmen vielä tuntemattoman henkilön öljymaalatut muotokuvat. Lasimaalauksina on museossa paitsi evankelista Markuksen kuvaa muotokuvat neiti Magdaleena Rudensköldistä ja paavi Gregorius Suuresta. Myöskin omistaa museo öljymaalauksena suuren tuomiopäivätaulun Kokemäen kirkosta ja toisen kärsimys-historiaa esittävän taulun jossakin toisessa kirkossa aikoinaan käytetyn sekä kaarlolaisen värväyksen. Vesivärillä maalattuina tauluina on museossa Porin palo 1852, englantilais-ranskalaisen sotalaivaston tulo Reposaaaren satamaan 9 p. elokuuta 1855, Porin rykmentin kaarlolainen sotilas, Porin kaupungin ja Satakunnan vaakunat ja Suomen rakuunarykmentin lippu. Väripainoksina on museossa Kurkijoen talonpoikia, Viaporin pommitus 1855, valtiopäiväin avaustaulut 1809 ja 1863, Erik XIV ja Göran Persson, Porin marssi ja Döbeln Juuttaalla sekä sarja Wilhelm Tell'in taruun kuuluvia tauluja. Vieläkin on mainittava eräs vesiväri-maalauksista ja luonnon kasveista tehty kookas maisema sekä muuta-

mia erittäin hienosti silkille tai kanavalle ommeltuja seinätauluja. Myös teräs-, vaski-, tai puupiiirroskuvina, silhuetteina tai valokuvina on museolla joukko historiallisten henkilöiden ja maisemain kuvia. Veistokuvista puhumme kirkollisista esineistä kertosamme.

h. *Kynttilänjalvoja* on museolla suuri joukko kivistä, raudasta, vaskesta, messingistä, tinasta tai puusta valmistettuja. Näistä mainittakoon muistotietojen mukaan Kustaa Mauri Armfeltin aikoinaan omistamat hienoilla siraateilla koristetut korkeapatsaiset kullatut kynttilänjalat (n:ro 4473 ja 4474) eversti G. O. Gräsbeckin lahjoittamat, pari komeata hopeoittua kandelabraa, pari marmorijalkaista, naiskuvapatsaista jalkaa sekä pari fajanssista valettua, mustalle pohjalle hienosti valkeilla kohokasveilla koristettua jalkaa. Messinkilevystä kohokoristeisiksi lyötyjä, kierteispatsaisia jalvoja on museossa muutamia. Rautaisia, joko maljamaisella pohjalla seisovia yksipiippuisia tai kolmijalalla seisovia kaksi-, kolmi-, neli- tai kahdeksanpiippuisia sisältää museon kirkollisten tavarain osasto joukon. Useamman muotoisia tinaisia ja puisia tai luilla somistettuja kynttilänjalvoja omistaa museo suuren joukon. Olkoon vielä mainittu pari museon omistamaa santakivistä veistettyä kynttilänjalkaa.

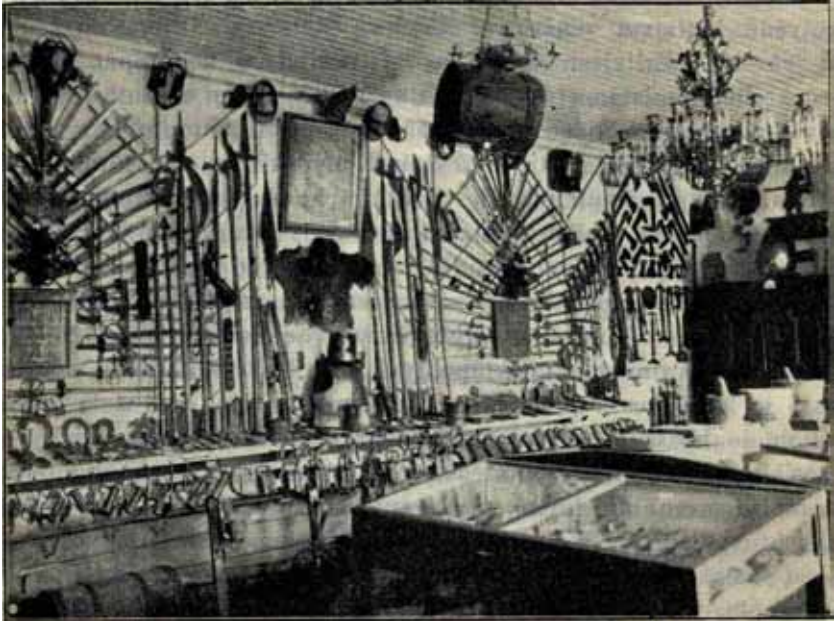
i. *Kellokokoelma* sisältää aurinkokelloja, santakelloja, korkea-kaapillisia, pesäkaapillisia tai kaapittomia puu- ja metallirattaisia seinäkelloja, seinä- ja pöytäpentyytlejä, koti ja ulkomaalaisia; samoin joukko ulkomuotonsa ja koneistonsa puolesta erilaisia koti- ja ulkomaisia taskukelloja on museossa verrattain runsas kokoelma. Aurinkokelloja santa-, liuska-, kalkki-, tai marmorikivistä veistettyjä on museossa 10 kappaletta. Ne ovat, kuten tunnettu, patsaan päähän pihamaan keskelle asetettavia neliönmuotoisia, kahdeksankulmaisia tai pyöreitä laakoja, joiden toinen sivu on tasoitettu ja varustettu likilaitoihin ulottuvalla kellontaulun kaltaisella numeroympyrällä, minkä keskellä rautainen varjopiikki tai varjolevy seisoi osottamassa selkeällä ilmalla varjollaan sitä numeroa ympyrässä, missä päivän hetkessä elettiin. Usein tehtiin aurinkokellot myöskin puulaudasta. Noita saarnastuolin laidalla kirkossa käytettäviä lasisia santakelloja on museossa ainoastaan kolme kappaletta, joista yksi Kokemäen kirkkoon aikoinaan kuulunut seisoo komeaan kullattuun kotkanpäiseen jalustaan kiinnitettynä. Tavallisesti ovat santakellot valmistetut kahdeksasta suppilopäisestä lasipullostaa,

joiden lavettiset suppilopäät ovat kaksittain vastakkain yhteensidotut ja sitte kaikki parit rinnattain kiinnitetty kehukseen, jota voi tarpeen mukaan niskanaulassaan ylösalaisin kääntää. Suppiloparin toinen lasi on varustettu hienolla sannalla, joka juoksullaan alla olevaan lasiin ilmoittaa jonkun määrätyn ajankulun. Niinpä yksi lasipari ilmoittaa koko tuntia, toinen puolta, kolmas tunnin kolmea neljänneestä, neljäs yhtä neljänneestä. Museon monista seinäkelloista on mainittava puurattainen kello (n:ro 462) ja pari urkupiipuilla varustettua soittavaa kelloa (n:rot 1645 ja 4683), jotka ensin tunnit lyötyään soittavat määrätyn säveleen, joita on valittavaksi kuusi eri säveltä. Erityisen taidokas on porilaisen kellosepän G. A. Bröckerin valmistama seinäkello (n:ro 3975), joka samalla vedolla käy kokonaisen vuoden ja näyttää eri osoittimilla taulullaan, paitsi tavalliset tunnit, minuutit ja sekunnit, myöskin vuoden kuukaudet, kuukauden ja viikon päivät. Erittäin komea on tukholmalaisen kellosepän Ephr. Hellströmin valmistama lähes metrin korkuinen kullattu seinäpentyyli (n:ro 5844), jonka sivuja kaunistaa kärsällisistä lohikäärmeen päistä nousevat naisen kuvat ja päällystänä pilvistä nouseva lyyra. Komea on myöskin porvoalaisen kellosepän F. A. Ahlstrandin valmistama pöytäpentyyli (n:ro 3257) kullatussa, häkityssä ja kukitetussa pesässään. Kummallisuuksina on vielä seinäkelloin joukossa mainittava kaksi erirakenteista kelloa, joissa taulu pyörii viisarin ollessa kiinteästi paikallaan, sekä eräs sahanterän muotoisessa rautakiskossa omalla painollaan käyvä, kiskoa pitkin laskeutuva kello. Että museossa on edustettuina mooralaiset ja könniläiset kellot on luonnollista, samoin kuin useat toiset kotimaiset kellosepät, kuten porilainen K. Laiberg ja edellämainittu Bröcker, turkulainen L. G. Fagert, vaasalainen C. A. Basilier, Saarijärveläinen M. Reinikka y. m.

j. *Taskukellokokoelma* sisältää kotimaisia ja ruotsalaisia sekä muita ulkomaalaisia kelloja, kulta-, hopea-, kilpikonna- ja merenkultakuorisia, emaljoituja ja helmitettyjä. Näistä mainittakoon turkulaisen kellosepän L. G. Fagertin tekemä pallomainen, pintelillä käyvä pienoiskello, jonka voi huokeasti peukalon pään alle kätkeä ja jonka kultakuoreen on tammenlehtiseppele kaiverrettu, sekä vaasalaisen kellosepän C. A. Basilier'in hopeakuorinen kello, jonka pintelitalun häkki esittää monogrammikirjaimet C. A. B.

2. *Asevarasto* ampuma- ja lyömäaseineen sekä siihen kuuluvine tarvekaluineen on museossa myöskin verrattain runsas. Kivisiä

lyömäaseita on kahdeksan varsireiällistä nuijakiveä ja noin 30 venheen muotoista vasarakirveen nimellä tunnettua lyömäasetta, joista useat erittäin sirotekoista työtä. Kaksiteräisiä suoria kalpoja, sapeleja ja tikareja on museossa joukko toista sataa, niistä kaarlolaisia 20 kappaletta, joista useiden terässä on nähtävänä taistelussa saatuja lyömälovia. Yksi miekoista on tunnetusti kolmenkymmenvuotisen sodan ajoilta. Entisajan kolmiteräisiä ylippilasmiekköjä on museossa kaksi ja itämaisia veriuurnalla varustettuja

Kuva 2. Asesalista.

luupäisiä tikareja kolme kappaletta. Varrellisia pertuskakeihäitä, siivellisiä ja suopiilumaisia on museossa kymmenen kappaletta, joista kahden isonvihan aikaisen venäläisen piilun lappeeseen on lyöty vuosiluku 1711. Ampuma-aseita on museossa kaksi tykkiä ja noin 30 kivääriä ja sama määrä pistooleja, suureksi osaksi piilukkoisia. Näistä on yksi luilla ja metalliupotuksilla somasti koristettu muskedunderi. Jousipyssyistä on mainittava yksi afrikalainen ja yksi amerikalainen käsijousi useine väkäkärkisine nuolineen sekä kaksi suomalaista luilla koristettua ja raudoituksella varmennettua varsijousentukkia jännitysraittainen. Mainittava on myöskin

kruununvouti J. A. Bergrothin lahjoittamat afrikalaisen heimopäällikön kasveista palmikoitu paraatikilpi, kaksi heittokeihästä ja lyhytvartinen pertuskapiilu sekä Kustaa III:n sodassa Partakosken tappelussa Savitaipaleen pitäjässä rikkiammutun venäläisen tykin raskas lohkaré. Useilta maamme tappelutantereilta löydettyjä tykin ja kiväärin kuulia sekä raehauleja on museossa suuri joukko. Sotarumpuja sekä puu- että messinkipesäisiä on museossa useampia, niistä yksi (n:ro 3820) isonvihan aikuinen. Sitä on säilytetty Saarijärven pitäjään kuuluvan Liimattalan kylän Hannulan talossa aina siitä alkaen, kun se »Pyhänkankaan» kahakasta taloon joutui. Rummun kylkeen maalatussa valkopohjaisessa kilvessä nähdään kaksi ristiin asetettua punaista nuolta ja niiden notkelmissa kolme mustaa vasaraa sekä nuolien pyrstönotkelmassa pääkallo ja sen alla kaksi ristiinpantua sääriluuta. Niinikään säilytetään museossa Virtasalmen tappelutantereelta löydettyä venäläistä signaalitorvea, useita Kustaa III:n aikuisia sekä 1808—9 sodassa käytettyjä hevos- ja jalkaväen sapeleita, kenttäkattiloita, kahdeksankulmaisia tai litistettyjä tinaisia juomapulloja sekä kolmea komppanian lippua, joista yksi haalistunut, keltaisella keskusjuovalla varustettu on vanhempi, toiset kaksi viimeisen ruotuväen lippuja.

3. *Sotilasasuun kuuluvina* on mainittava museossa oleva rautakis-koinen sotahaarniska (n:ro 1752), joka on aikoinaan kuulunut kuningatar Kristiinan hovimestarille Pavel Karpalaiselle. Haarniskan rintalevyssä on nähtävänä ammuttu luotilovi. Keski-Aasiasta kotoperäisenä on mainittava juotetuista teräsrenkaista koottu sotilaan verkkopaita ja Luvian kirkosta saatu Porin rykmentin sotilaan hattu (n:ro 766), kuin myös venäläisen Paulovin kaartirykmentin suurella kullatulla otsakilvellä varustettu kypäri, eversti G. O. Gräsbeckin lahjoittama ja hänen itsensä aikoinaan käyttämä, sekä useita toisia venäläisiä ja yksi ruotsin sotaupseerin kypäri. Miekkailussa käytettyjä rautaverkkosilmikoita on museossa useita kappaleita, samoin myös hirvännahkaisia sotilaanvöitä ja ratsastussatuloita sekä kankikuolaimia.

Tähän osastoon kuuluvina on vielä mainittava kaksi rustholli-sotilaan torpan seinällä aikoinaan riippunutta mustaa puutaulua, joista toiseen on kirjoitettu: »N:o 46 Second Majorens Comp. af Konglig Björneborgs Regementets Rustholls Batalljon» sekä toiseen »N:o 69 Kongelig Björneborgs Rustholls Batallion och Sekund Maiorns Compagniet.» Mainittava on myöskin muuan suurehko

raudasta valettu seinäkilpi, joka kohokuvauksena esittää tarinaa: »haikara ottamassa ketun kurkkuun tarttunutta luuta.» Kilpi on saatu Loviisan kaupungista ja on se aikoinaan ollut kiinnitettyinä porttikilpenä johonkin Svartholman linnan portin otsikkoon. — Varrellisia aateliskilpiä, Ulvilan kirkosta, museossa säilytettäväksi saatuja, on useita. Rikkinäisessä tilassaan ollen tunnetaan niistä Kurjen, Fincken, Fleming'in, Jordan'in, Gäddan ja Silfverlod'in kilvet. Jotkut niistä ovat puusta veistettyjä, toiset ainoastaan tilapäisesti Aksel Kurjen hautaustilaisuutta varten laudalle maalattuja. Näiden yhteydessä mainittakoon myös entinen Saksan konsulin lyypekkiläinen kilpi ja Porin raatihuoneen torninhuipussa ennen seisonut komea kullattu karhupäällinen tuuliviiri kullattuine ja hopeoituine palloineen. Niinikään on mainittava eräs kiväärinpiipuista tehty, nivelistään mykeröksi kokoon supistettava sotilas-sänky, joka tarinan mukaan pitäisi kulkeneen mukana tunnetussa Pommerinsodassa 1763. Samalta ajalta ja retkeltä on museossa myöskin helavartinen rakuunanruoska. Myöhempään sotilasasuun ja pukuun kuuluvia, Suomen hajoitetun sotaväen sotakomisariaatin ja yksityisten lahjoittamia, on museossa joukko varastossa säilytettävänä.

Pyydysaseista museossa on mainittava: karhunkeihäitä, ahraimia tuohusrautoineen, ketun kypälälauta, sudenverkko, suden jalka- ja suuraudat, saukon-, ketun ja rotanrautoja sekä kalan pääraudat.

Portin kolkuttimia, noita entisajan sepäntyön mestariteoksia, ihmisen ja jalopeuran kasvoilla koristettuja monen muotoisia, on museossa kymmenkunta kappaletta, samoin myös rautaisia pesä-, tai putkilukkoja useita kymmeniä kappaleita sekä joukko koristettuja ovenkahvarautoja ja muutamia konstikkaita sisälukkoja, kuin myöskin rautaisia lukollisia hevosen kaulapantoja.

4. *Talous- ja tarvekaluja*, a. Tina-astioita, haarikoita y. m. on museossa luonnollisesti suuri joukko. Mainitsemme näistä kokoelman kahvalla varustettuja kannellisia ja korvilla varustettuja kannettomia katajaisia puuhaarikoita, pahkakuppeja ja tammilautasia, useita kannellisia tinaisia soppamaljoja, kannellisia ja kannettomia tinatuoppeja noin 40 kpl. ja sekä suurempia että pienempiä tinalautasia useita kymmeniä kappaleita. Harvinainen on museossa eräs tinainen varrellinen vuoteen lämmittäjä. Ylimalkain on tinastiat leimattu joko Tukholmassa tai Turussa 1700- ja 1800-sataluvuilla tehdyiksi. Erään tinaisen kastemaljan kylkeen on kaiverrettu:

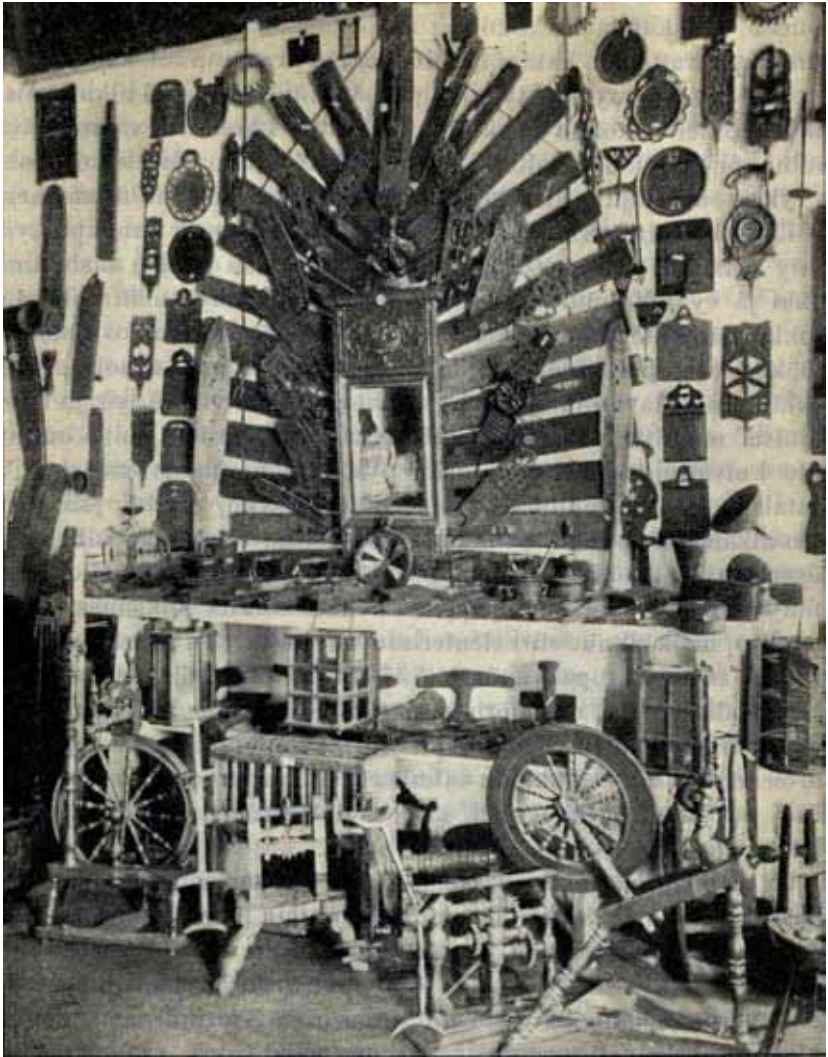
»Margareta Grels-doter 1669.» Myös vanhempia leimaamattomia tina-astioita on museossa muutamia. Vaskiastioista on mainittava eräs kaunismuotoinen teekannu ja kaksi linnunpäänokkaista, palkokylkistä kahvikannua sekä kaksi tavallista kotipolton aikuista viinapannua. Hopeisista talouskaluista on mainittava eräs kolmekymmenvuotisesta sodasta saaliina kulkeutunut suuri ja komea kannellinen ja kahvallinen 1250 gr. painoinen hopeamalja (n:ro 4001), jonka kanteen on kaiverrettu sen entisten suomalaisten omistajain nimet: »Nicolaus Aemeleus, Hedevig Alftana, G. & C. S, Polviander, F. A. Maexmontan» sekä vuosiluvut 1685, 1738, 1842 ja 1874. Samoin on museossa muutamia suuria kotimaisia hopeapokaaleja, joukko pikareja ja »tumlareja», kuin myöskin 16-sataluvun simpukkamaisia hopearasioita.

b. *Porsliini-, fajansi- ja saviastioita* on museossa joukko kutakin laatua, valkoisen, ruskean, mustan, hopean- ja kullankiiltoisia, musta-, sini- ja monivärikuvioisia, kannellisia ja kannettomia soppamaljoja, vateja, kannuja, rohtopulloja, urnoja, ruoka- ja kahvikuppeja y. m. ruotsalaista, venäläistä ja muuta ulkomaalaista teollisuutta. Erittäin on mainittava joukko ruotsalaisia Rörstrand'in, Marienberg'in ja Gustafsberg'in tehdasten tuotteita 1700-luvulta, sekä samoilta ajoilta olevia, sisäpinnaltaan eläinten ja kasvien kuvilla emaljoituja, savesta valettuja ruokakuppeja.

c. *Lasiastioita* on museossa myöskin kokoelma valkoisesta, ruskeasta, sinisestä ja punaisesta lasista, kuten juomapokaaleja, taskumatteja, karahviinejä, pulloja, juomalaseja, pikareja y. m. tahkottuja ja tahkoamattomia. Mainittakoon näistä valkoisesta kristallilasista tehty tahkottu ja osittain kullattu karahviserviisi tahkottuine lasisine aluslautasilleen ja pikarineen sekä punalasininen, kultavanteinen karahvi pikarineen, kuin myös eräs vinostikiertävillä valkoisilla ja vihreillä juovilla koristettu ja toinen valkoisilla ja sinisillä käärmejuovilla koristettu karahvi. Keskisivuilta kokoon puristettuja konstikkaita, putkisärmäisiä pöytäpulloja ja poltetuilla värillisillä ihmisten tai kasvien kuvilla koristettuja ja saksankielisillä lauselmilla varustettuja 1700-luvun taskumatteja on museossa muutamia, samoin myös samalta ajalta, samalla tavalla koristettuja pikareja ja juomalaseja. Harvinainen on eräs valkeasta kristallilasista tahkottu juomalasi aluslautasineen, joiden molempain kylkeen on tahkoamisen perästä juotettu joukko punalaskilpiä. Kansan entisiä tapoja kuvaavina on myös mainittava eräitä ruskea-

lasisia taskumatteja, jotka on aikoinaan viinalla täytettyinä pantu hautaan matkaevääksi kuolleen pään alle ruumisarkkuun. Myöhemmin on sitte haudankaivaja vetänyt ne kätköstään esille hyvin haluttua vanhaa viinaa täynnä. Lasitavarain yhteydessä mainittakoon vielä muutamia varsi- ja käsilyhtyjä, joista eräs on pienistä lasiruuduista lyijypuitteisiin koottu sekä eräs aikoinaan Uskelan kirkon seinää koristanut lyijypuitteinen 26 ruutuinen akkuna, kuin myöskin eräs lasille maalattu aateliskilven puolikas (n:ro 2016), jonka jäljellä olevan osan keskellä nähdään ruusupensas kuvattuna ja kilven alla kirjoitus: »M. Anders Erich Roos 1668.» Kilpi on aikoinaan koristanut Noormarkun pitäjän Söörmarkun kylän Kartano-nimisen talon portin otsikkaa. Talo on ennen kuulunut Roos-suvulle.

Kun jälleen käymme puisia y. m. talouskapineita tarkastelemaan, on mainittava joukko leikkauksilla runsaasti koristettuja kaulauslautoja, rukiinlapoja, vyyhdinpuita, rullatuoleja, väärtinänlapoja, kankaanpingottimia (pännäreitä) ja kankaan pyöriä, joissa kansan kauneusaisti ja kätevyys koko täydellisyydessään ilmenee. Ne ovat tavallisesti sulhasen morsiamelleen valmistamia kihlakaluja, kuten eräässä museossa olevan vyyhdinpuun (n:ro 4515) jalkaan leikatussa kirjoituksessa sanotaan: »Täsä on bukihla v. 1811 ToMas ToMasson. Catarina Henriks Dutter.» Ja kyllä tässäkin kihlakalussa ilmenee, että sulhanen Tuomas Tuomaanpoika on hevosen päitä kuvaavilla jaloilla, sydäntä kuvaavilla lävistyksillä, pasmanlaskukoneistolla ja kaikkia ääriä myöten kulkevilla kolmiohammasrivikoristeilla kokenut parhaan kykynsä mukaan valmistaa kihlansa Katariina Henrikin tyttärelle miellyttäväksi, vaikkei hänen kaunoaistinsa ja kätevyytensä kykenekään kilpailemaan useiden toisten sulhasmiesten kihlakalujen kanssa. Yhtä suurella halulla on koetettu koristella myös nauhapirtoja, pingottimia ja partaveitsilaatikoita, vaan korkeimmilleen on koristeluhalu ja kätevyys kohonnut puisia silansankoja valmistaessa ja länkiä koristaessa. Museon runsas silansanka- ja länkikokoelma tätä todistaa. Länkien pinnoille leikatut kasviaiheiset kohokoristeet ja hevosen tai linnun päillä koristetut puat heleän maalausten kanssa muodostavat niistä usein silmiä hivelevän taideteoksen. Erästä silansankaa museossa koristaa vastakkaiset louhikäärmeet ja toista taidokkaasti veistetyt jalopeuran kuvat. Niinikään on eräs peuransarvesta muo-

Kuva 3. Talouskaluhuoneesta.

dostettu silansanka kauttaaltan koristettu hienoilla eri sarekkeihin jaetuilla leikkauksilla.

5. *Työkaluista*, joita museo omistaa joukon, on mainittava lyijy-puiteakkunain valmistuskone, johon on lyöty vuosiluku 1706 ja jolla on aikoinaan Turun tuomiokirkon akkunoita valmistettu, savi-

piipun valmistuskoneet, kaksi seinäkellon rattaiden vanhaa valmistuskonetta, villakarstan tekokoneet ja pellon salaajatorvien valmistuskoneet, puurattainen hamppuklihta, nahan praakinpuut, kaksi pitsinnypläys-tyynyä, myssyn tykkien puristuskone sekä pari alkuperäistä ompelukonetta, kolme penkkiinkiinnitettyä kammista väännettävää jauhinkonetta, kolme taidollisesti tehtyä käsikiviparia pienoiskoossa ja yksi suurempi pari, jonka on aikoinaan omistanut maaherra de Carnall Noormarkussa, kuin myös eräs paksusta honkapölkystä tehty petkelillä varustettu huhmari, Merikarvian pitäjän ensimmäinen rukki ja vyyhdinpuut sekä 24 piippuinen talikynttilän valukone, joukko pärepihtejä y. m. Tämän lisäksi on museossa joukko käteisempiä käsityökaluja, kuten höyliä, kairoja, kehrottimia, telsoja, sahoja, räkkirautoja, kaviorautoja, vohvelirautoja. Yksityisistä työ- ja tarvekaluista mainittakoon varrelliset rautaiset järvipihdit, joilla on nostettu kuivattujen järvien pohjaan pystytettyjä vaajoja maasta ylös, rautaleukaiset sahtipihdit, puinen karjan kello, räkkä, jolla entiseen aikaan kaupungin asukkaat hätyytettiin tulipalopaikalle, jättiläisen Ravan Jaakon saappaanlesti, Elias Lönnrotin kainalosauvat, joita hän käytti Loimaan pappilassa katkennutta jalkaansa sairastaessaan, neljä riimu- eli kalenterisauvaa, joista yksi on räkkiraudan vartena, rautaisia tupakkapönttöjä 17-sataluvulta, neljä urnaa posliinista, alabasterista, marmorista ja raudasta, kolme entisen Bomarsundin linnan puista tehtyä apteekin rohtopönttöä sekä rautainen aarteensintäsauva, joka on valmistettu kolmena jouluyönä ja jonka kärki on juotettu yhdeksistä kirveen lohkeamasta, saatu Merikarvian pitäjältä.

6. *Lakkaleimasimia ja leimarautoja* omistaa museo kokoelman. Näistä ovat Porin käsityöläisammattikuntain leimasimet huomattavimmat. Leimasimet on valmistettu teräksestä, hopeasta, messingistä tai kivistä, ja ovat joko puuvartisia, lehtivartisia tai kellonperissä kannettavia kelluttimia sekä sormuksen kantaan kaiverrettuja sinettisormuksia. Leimaraudat ovat rautavarrellisia polttoleimasimia. Näiden yhteydessä mainittakoon myöskin kuusi kappaletta museossa olevaa paksuun messinkilevyyn kaiverrettua kirjankansien koristeleimasinta, jotka ovat molemmilta sivuiltaan leimasimiksi kaiverretut. Niihin kaiverrettujen lauselmien kielestä päättäen ovat laatat 17-sataluvun alkupuoliskolla valmistettuja. Leimasimista puhuttaessa mainittakoon, että Satakunnan museossa

on Suomen ja Ruotsin aatelissukujen lakkaleimakokoelma, joka käsittää joukon kolmattatuhatta eri aatelissuvun leimaa.

7. *Koristetavaroita*, etupäässä naisten kannettavia, on museossa melkoinen joukko. Mainittakoon näistä kolme hämäläiskansallista, kelluttimilla ja kivillä koristettua naisen rintaripustinta, helminauhoista, värillisillä helmipeileillä yhteenliitetty kaulakoriste, kolme naisen kuvalla koristettua rintasolkea, joista yksi on kullatulla pohjalla oleva naisen musta varjokuva; rnuistotietojen mukaan pitäisi sen oleman jonkun Armfeltin sukuun kuuluvan naisen kuva. Toinen kuvista esittää valkoiselle kivipohjalle maalattua naisen värikuvaa, kolmas valkoiseen kivettymään veistettyä naista. Komea on eräs kolmiosainen saranoilla yhteenliitetty filigranitekoinen naisen hopeinen vyösolki, samoin myös eräs teräslangoista tehty kaulaan ripustettava, riippuvalla ristillä varustettu rintakoriste. Suuria hopeisia karjalaisia naisen rintasolkia on museossa useita, samoin myös elfenluusta veistettyjä, metallista ja tahkokuista lasaista koottuja rintaneuloja. Suuria kultaisia ja lasilla koristettuja korvarenkaita ja helmitettyjä tukankoristeita on museossa joukko, samoin myös monenlaisia rannerenkaita, joista eräässä on kello, tässä helmitetty rengas, ja toinen kullatun metalliverkon ympäröimistä palloista koottu, luisilla kelluttimilla varustettu, kolmas kullatusta metallikankaasta tehty, kellontaulua jäljittelevällä, helmitetyllä kilvellä varustettu; nämä ovat mainittavimmat. Kaikenlaisia sormuksia on museossa suuri kokoelma. Samassa kaapissa, missä edellämainituita korutavaroita säilytetään, on myöskin kimppu Porin entisen rykmentin upseerien karhulla varustettuja kullatulta vormunappeja sekä suuria hopeisia tai kullatuista aateliskilvellä varustettuja nappeja y. m.

Naisten koristuksiin kuuluvina mainittakoon vielä ranskalaisista kullatuista hopealiljoista ja somasti lävistetyistä kiivistä, joita koristaa särmikkäät metalli- ja kivipahkulat, koottu kruunumykerö, joka muodosta ja rappeutumisesta päättäen on useiden vuosisatain ikäinen herrasnaisten vihkimäkoriste. Samoin on myös mainittava suuri ja raskas Lapuan pitäjistä kotoperäinen kansannaisten morsiuskruunu, jolla muistoonpanojen mukaan on vihitty 1150 pariskuntaa.

8. *Tulus ja piippukokoelmassa* nähdään joukko erimuotoisia tulusrautoja ja tuluskukkarolta kaikkine siihen kuuluvine kampsuineen, taulalevyjä ja pakkulamöhkäleitä, äkkivääräpiippuja, tu-

pakkakukkaroita ja joukko kalenterikantisia, metsästystä y. m. elämää esittävillä kuvauksilla koristettuja vaskisia tupakka- tai nuuskarasioita. Paitsi edellämainittuja äkkivääriä, on museossa kokoelma komeita helmivarrellisia hopeahelaisia merenvahapiippuja sekä naama- y. m. kuvilla varustettuja erilaisia puupesäpiippuja, kuin myös turkkilaisia vesilasipiippuja. Kummallisuuksina on mainittava eräs delfiininen ja toinen renkaista kokoonpantu käärmettä esittävä piippu.

9. *Luuesineitä* sisältävästä kokoelmasta mainittakoon joukko paimentorvia ja ruutisarvia, neula-, ompelu- ja nuuskarasioita, viuhkanpäitä, silansankoja ja hihnanjakajia, juomamaljoja, tikarinpaita ja tuppia, laukunluita, mittapuita, lusikoita, aisan-, ruoskan-, kepin- ja puntarinnuppeja y. m. Muutamat ruutisarvet ja rasiat ovat erittäin hienosti tehtyjä, lävistettyjä tai siraateilla koristettuja. Erittäin taidokkaasti tehty on eräs ihmisen ja linnunkuvilla koristettu luinen ompelukalusto, japanilainen muumio ja elfenluinen rasia, jonka kansi on jonkun veistotaiteilijan valmistama.

10. *Kansallispukukokoelma* on museossa yhtä köyhä, kuin Satakunnan maakunnan kansakin on sellaisista. Ainoastaan Säskylän miehen ja naisen kansallispuvussa on jotakin itsenäistä. Naisen parkkumihameita, liivejä, eriaineisia röyjyjä, koppamyssyjä ja taskuja sekä miesten säämyskähousuja, liivejä, sarkajakkuja, hattuja ja tilkalakkeja, joita on sieltä täältä maakunnasta hajanaisina koolle saatu kokoelma. Lappalainen puku ja karjalaisia puvunosia on museossa muutamia. Museossa olevain herrasnaisten puvun osilla on ainoastaan ajan kuvauksellinen merkityksensä. Mainittakoon sellaisista muutamia krenuliinihameita ja päähineitä sekä eräs luutnantti Lagermarkin kultakoristekauluksellinen, kullatuilla napeilla runsaasti varustettu hännystakki, jota on käytetty Kustaa IV:n Adolfin vihkiäisissä Tukholmassa. Satakunnan maakunnassa runsaasti käytetyistä villaisista reki- ja sänkypeitteistä on museossa osalta kumpiakin. Kasvien, ihmisten, kukkasten ja kruununkuvilla koristettuja 17-sataluvun ryijyjä on museossa muutamia. Erittäin taiteellisesti valmistettuja on museossa kaksi Keski-Suomesta saatua ryijyjä, joista toinen esittää eripuolillaan Iisakin uhrausta, Kaanaan häitä, taivasta ja Eliaan tulisilla hevosilla taivaaseen menoa; toinen esittää samoin eri kuvauksissa Joosepin ja hänen veljeinsä historiaa.

11. *Raha- ja mitalikokoelma* on museossa vielä luettelematon ja järjestämätön. Se sisältää varastona joukon ruotsalaisia ja venäläisiä hopea-, vaski- ja setelirahoja sekä varsinaiset suomalaiset setelirahat, joita on saatu valtion setelivarastosta käymättömiksi leimattuina, kuin myöskin vanhan ajan roomalaisia ja ulkovaltakuntain rahoja. Ruotsalaisia vaskiploodunrahoja omistaa museo 35 kappaletta. Museon muistorahain, mitalien ja kunniamerkkien kokoelma on verrattain runsas. Se sisältää 180 kappaletta kullasta, hopeasta, vaskesta, messingistä, raudasta tai tinasta valmistettua muistoesinettä. Suurempia hopeisia muistorahoja on seuraavista henkilöistä: Kustaa II Adolf, kuningatar Kristiina, Kaarle X, Kaarle XI, Kaarle XII, Ulriika Eleonora, Fredrik I, Adolf Fredrik, Kustaa III, Kustaa IV Adolf, Paavali I, Nikolai I, Aleksander I, Aleksander II ja Robert Henrik Rehbinder. Jostakusta henkilöstä on useampiakin kappaleita sekä hopeasta että muusta metallista lyötyjä. Kokoelman muut mitalit ja muistorahat ovat toisista henkilöistä tai tapahtumista lyötyjä. Mainittakoon näistä Tilsitin liiton vaskinen muistoraha ja 1808—09 sodasta tunnetun partioretkelijän väepeli Juhana Jaakko Rothin urhoollisuudesta saama kultainen kunniamitali, yliopiston Helsinkiin siirtämisen johdosta lyöty suuri hopeinen muistoraha ja samoin Suomen V:nnen yleisen maanviljelyskokouksen palkintona jakama suuri hopeinen muistoraha.

12. *Kirjakokoelma* erikielistä ja -aineista kirjallisuutta museossa lukuunsa katsoen on runsas, vaan on vielä samoin kuin rahakokoelmakin suurimmaksi osaksi luettelematta ja järjestämättä. Se sisältää joukon hyvinkin arvokkaita teoksia 15-, 16- ja 17-sataluvuilta, muun muassa muutamia arvokkaita maa- ja merikartta-teoksia sekä muutamia suomalaisen ja ruotsalaisen kirjallisuuden esikoisia.

13. *Asiakirjoja* käsikirjoituksina on museossa niinkään järjestämätön varasto. Niistä ovat jotkut pergamentille kirjoitettuja, riippuvilla, puusta sorvatuilla sinettimaljoilla varustettuja 15-, 16- ja 17-sataluvun aikaisia. Kirjat ja asiakirjat ovat suureksi osaksi museon lahjoituksina saamia. Suurin asiakirjavarasto on saatu pormestari Edv. Molanderin perillisiltä ja se on hänen isävainajansa, hovioikeudenneuvos Torsten Molanderin jälkeensä jättämä asiakirjakokoelma, täyttävä kaksi paksua pahvivitriiniä. Toiset ovat muilta yksityisiltä saatuja talon kiinnekirjoja, kauppa- ja

välikirjoja, oikeuden pöytäkirjoja, viranvapautuskirjoja, kalunkirjoituskirjoja, kuittikirjoja y. m.

14. *Kirkollistavarain kokoelma* sisältää sen lisäksi, mitä jo ennen on mainittu, muutamia mainitsemisen arvoisia esineitä, kuten joukon apostolien ja pyhimysten katolisuuden aikaisia koivu- ja tammipuusta veistettyjä pyhimyskuvia, jotka aikoinaan ovat olleet maalauksilla ja kultauksilla koristettuja Ulvilan ja Yläneen kirkosta sekä kolme ristiinnaulitunkuvaa, joista kaksi pienoiskoossa, kuin myös Leonardo da Vincin »Pyhän ehtoollisen» sekä messinkiin että saveen valettuna, Judas Thaddeuksen kuvan rautaan valettuna, pienen puutaulun »Pako Egyptiin», erään ehtoollistavarain säilytyskaapin Pöytyältä, mikä on savesta valetuilla ja maalatuilla pyhimyskuvilla koristettu, Kristuksen, Johanneksen ja Markuksen kuvat laudalle maalattuina Saarijärven kirkosta, kärsivän Kristuksen pään paperille piirrettynä, väritaulun, joka esittää ristiinnaulittua kahdentoista apostolin ympäröimänä, samoin 12 kookasta valokuvaa, Uudenkirkon pitäjän kirkon katolisuuden aikaisista seinämaalauksista otettua pyhimyskuvaa, joita säilytetään

Kuva 5. Kirkollistavarain huoneesta.

museon patsasvitriinissä, metrinhokaisen puusta tehdyn katolin-aikaisen kastemaljan Oulaisten kirkosta, kirkkolaivan, joka esittää fregatiksi taklattua sotalaivaa 17-sataluvun lopulta, Harjavallan kirkosta, kaksi tuohella päällystettyä »rukoustorvea», joilla kylän vanhimmat entisaikaan kutsuivat lauvantai-iltoina kylänasukkaita yhteiseen rukoushetkeen, rautaisen kirkon kellon, jonka luullaan aikoinaan kuuluneen Ulvilan kirkkoon, samoin myös Ulvilan kirkon jalkapuun, erään kellon, joka on löydetty petäjän sisälle kasvaneena ja sitten käytetty Köyliön pitäjän kirkon rippikellona, saarnastuoliin johtavan oven, jossa nähdään m. m. vuosiluku 1660 ja apostoli Pietari keskelle kuvattuna, Ulvilan kirkosta, hopeaompeluksilla silkille köynnötetyn alttarivaatten Harjavallan kirkosta, hautakiven puolikkaan ja lohkareen Ulvilan kirkosta 13-sataluvulta sekä kreikkalais-katolisia metalliristejä ja rinnalla kannettavia sulettavia pyhimyskaappeja, kuin myös raskaan, kiveen veistetyn buddhalaisen, monikäntisen ja -silmäisen jumalankuvan Jaavansaarelta, merikapteeni O. Heinen lahjoittama. Edellisten lukuun on vielä lisättävä jo ennen mainitut tuomiopäivä- ja kärsimyshistoriataulut, evankelista Markuksen ja Gregorius Suuren lasimaalauskuvat, santakellot, kynttilänjalat, kassa-arkut ja rahalippaat.

Edelläluetellut valtoimet museoesineet ovat pääasiallisesti oston kautta museolle lunastettuja. Kuitenkin on kiitollisuudella mainittava, että melkoinen joukko arvokkaitakin esineitä on ollut onni saada yksityisten lahjoittamina vastaan ottaa. Osa sellaisista on jo kertomuksen varrella mainittu, vaan kaikkien lahjoitettujen esineiden ja lahjoittajain osapuullekaan luetteleminen täytyy tästä kertomuksesta jättää, vaikka se muuten olisikin mieluinen velvollisuus.

III.

Satakunnan museon suorittamia toimia ja erinäisiä tehtäviä.

Siihen välitystoimeen kuuluvana, jonka Satakunnan museo paikallismuseona on katsonut velvollisuudekseen, on sen eräänä tehtävänä ollut saattaa esineluettelon otteella vuosittain valtion keskusmuseolle Helsinkiin tiedoksi, millä muinaisesineillä ja missä määrässä Satakunnan museo on kunkin vuoden kuluessa kokoelmiaan kartuttanut ja täydentänyt. Muutoinkin on Satakunnan

museo, milloin omasta aloitteestaan, milloin pyydettyessä, ollut tiedonannoillaan välityssuhteessa keskusmuseon kanssa. Samoin on museon johtokunnan puolesta vuosittain annettu tarkempi kertomus kaupungin valtuustolle museon edellisen vuoden toiminnasta, mikä kertomus on sitte painettuna ilmestynyt kaupungin kunnallishallituksen vuosikertomuksessa ja joskus kaupungin sanomalehdissäkin. Ja pitääkseen tämän ohessa yleisön harrastusta vireillä, on kaikki lahjoitukset ja niiden antajat ajallaan kaupungin sanomalehdissä julkaistu, samoin myös oston kautta museolle lunastetut tärkeimmät esineet. Myöskin on museo sääntöjen mukaisesti pidetty määräaikoina päivästä pienestä ovirahasta yleisölle avoinna ja kansakoululapsille luokittain opettajainsa johdolla ilmaiseksi. Täten on koetettu herättää ja elvyttää harrastusta muinaisasioihin jo kasvavassa nuorisossa, ja kokemus on osoittanut tässä suhteen huomattuja tuloksia saavutetun, vaikka tietämättömyys ja ymmärtämättömyys yleisössä vieläkin joskus ilmenee valtoimien sekä kiinteiden muinaisesineiden vähemmän huolellisessa säilyttämisessä ja suojelemisessa.

Museon suorittamista yksityiskohtaisemmista tehtävistä on ensinnä mainittava Porin kaupungin keskustassa olevan, tarkoitukseensa jo käyttämättömäksi jätetyn vanhan hautausmaan kartoittaminen ja kaikkien siinä olevien hautakivien, ristien ja hautamerkkien paikan kartalle merkitseminen sekä niissä olevain kirjoitusten kopioiminen. Tämän työn suoritti museon kustannuksella ylioppilas R. T. Tuomi kesällä 1896.

Niinikään on Suomen valtioarkiston hoitajan pyynnöstä otettu joukko pahvitaputteita muutamista Ulvilan kirkossa säilytettävien, harmaasta kalkkikivestä tehtyjen hautakivien reuna kirjoituksista ja niihin hakatuista, niitä valmistaneiden ammattikuntain merkeistä. Taputteet on sitte valokuvattuina valtionarkistoon lähetetty. Nämä suuret kivenlaatat ovat vuosisatoja hautain päällä kirkon lattia-kivinä loikoen ja kansan polettavina ollen kirjoituksiltaan osalta lukemattomiksi kuluneet. Kuitenkin on valtioarkistonhoitajan, tohtori R. Hausenin onnistunut valokuvain ja taputteiden johdolla määrätä hautakivien olevan 1300-luvulta (vanhin 1318) sekä kivien alle aikoinaan kätkeytyjen henkilöiden jo vuosisatoja sitte unhoitettuja nimiä. Taputustyö suoritettiin tohtori R. Boldtin ja kertomuksen tekijän johdolla kesällä 1902.

Historiantakaisia hautatutkimuksia on allekirjoittanut Muinaistieteellisen toimiston luvalla ja Satakunnan museon kustannuksella toimittanut Porin maaseurakunnassa olevan Tuorsniemen kartanon Frisin osuuden viljelysvainioiden laidassa olleen hävitetyn hiidenkiukaan pohjalla sekä Nakkilan kunnassa Ala-Laurilan talon maalla Kauniston torpan lähellä olevan hävitetyn hiidenkiukaan pohjalla kesällä 1904. Myöskin on tämän kirjoittaja ollut Satakunnan museon puolesta mukana ja oppaana niiden hiidenkiukaiden tutkimuksissa, joita maisteri J. A. Heikel Muinaistieteellisen toimiston lähettinä' toimitti Uotinmäen tunnetussa löytöpaikassa Kiukaisissa kesällä 1897. Kaivaustöihin on myöskin luettava Porin maaseurakunnassa Vanhankartanon viljelysmaiden sivussa Piip-sundträskin lähes umpeen kuivuneen lammin rantasuon pohjasta maanviljelijä S. N. Vanhakartanon, maisteri J. A. Heikelin ja allekirjoittaneen kesällä 1901 esiinkaivama kaksipuinen vanha pitkä puuruuhi, jota nyt säilytetään Satakunnan museossa. Myöskin tiedonantoja historiantakaisten asetehaiden löydöistä Kiukaisten Uotinmäestä ja Kuusiston torpan läheltä sekä Pomarkun Hultin talon maalla olevan Koivusen torpan sivulta on Muinaistieteelliselle toimistolle lähetetty, samoin myös useista muista muinaisesineiden löytöpaikoista. Pitäjän kertomuksia varten on ryhmävalokuvat toimitettu kaikista Satakunnan museossa olevista Köyliön pitäjistä saaduista maalöydöistä kirkkoherra V. Salmisen laatimaa Köyliön pitäjän kertomusta varten ja samoin Lavian pitäjistä löydetyistä ylioppilas Arvo Wartian laatimaa Lavian pitäjän kertomusta varten.

Omaa tarvettaan varten on museo teettänyt suuren seinäkartan, joka esittää Porin kaupungin rakennuksia ulkomuodoissaan ja luonnollisissa väreissään ennen vuoden 1852 paloa. Kartan ovat laatineet satulaseppä G. Svensbergin seinäpaperina käytetyn luonnoksen ja useiden vanhusten muistelmain mukaan rakennusmestarit V. Ollila ja O. Salonen ja on siihen merkitty katujen nimet, talojen n:rot ja talojen omistajain nimet. Valtioarkistosta on kopioitu Porin rykmentin sotilasrulla, josta löytyy osa alkuperäisenäkin museossa. Taiteilija R. Gitzlerillä Tukholmassa on teetetty pienoiskoossa oleva Porin rykmentin kaarlolainen sotilas silloisessa puvussaan. Samoin on myös teetetty taiteilija A. Federleyllä Porin vaakuna ja Suomen viimeisen rakuunarykmentin lippu paperille kuvattuina. Näiden lisäksi säilytetään museon patsasvitriinissä

muiden muassa Ravanin kylän reservikomppanian viimeisen väepelin Talvitien ja Porin Vapaaehtoisen Palokunnan ensimmäisen päällikön varakonsuli Wahlgrenin väritettyjä valokuvia, kuin myös Satakuntalaisen ylioppilasosakunnan ja Porin purjehdusseuran väritettyjä lipun luonnoksia porilaisine karhuineen, muita mainitsematta.

Mainittakoon vielä, että se sopusuhtainen yhteys, mikä on Porin Kotiseutuyhdistyksen ja Satakunnan museon osittain yhteensattuvain tarkoitusperäin vuoksi käytännössä vallinnut, on ollut omansa edistämään Satakunnan maakunnan muinaisuudenkin valaisemista.

M. KAUPPINEN.

KOKEMÄEN NIMESTÄ.

Kokemäki on vanhan Satakunnan sydän ja jo siksi ansaitsee sen nimikin huomiota. Kokemäellä on kaksikin nimeä, joista toista nykyään käytetään yksinomaan suomenkielessä, toista ruotsissa. Alkuosa suomalaista muotoa *Kokemäki* herättää meissä heti omituisuutensa puolesta mielenkiintoa. Ehdottomasti tulee ajatelleeksi, miksikä sanotaan *Kokemäki* eikä *Kokimäki*. Edellinen muoto tuntuu monesta samalta kuin jos esim. Hirvimäkeä sanoisi Hirvemäeksi. Siksi johdumme luonnollisesti kysymykseen, mitä tuo *koke-* on ja mistä se on alkunsa saanut. Tähän kysymykseen onkin jo muutamia kertoja koitettu vastata. Ennenkuin omasta puolestamme yritämme tätä nimeä selittää, tulee meidän tietää, mitä vanhimmat asiakirjat sanovat Kokemäen joen, pitäjän ja kartanon nimestä.

Kokemäki esiintyy aikaisimmin vuonna 1324 nimellä *Kumu* kahdessa Turun tuomiokirkon rekisteriin eli »mustaankirjaan» otetussa asiakirjassa. Toisessa niistä piispa Pentti todistaa, että Hattulan Vesunnan isäntä Paavali on elinkautista ylläpitoa vastaan luovuttanut talonsa Gunno eli Gunne nimiselle miehelle, jota eräässä myöhemmässä asiakirjassa nimitetään »satulamestariksi» (*sadhlamestare*), ja Gunnon kotipaikkana mainitaan *Kumu* eli *Kumo*; toisessa taas Hämeen asukkaat todistavat saman asian. Samanaikainen on kolmas asiakirja, jossa tosin ei ole vuosilukua, mutta jonka sisällys selvästi osoittaa sen olevan vuosien 1322—1338 väliltä. Siinä eräs Jaakoppi Antrean poika, joka mainitsee olevansa »herra Stigulfen veli *Kumusta*» (*frater domini Styghulfi in Kumu*), vaihtaa Getan talon Finströmin pitäjässä Ahvenanmaalla piispa Pentille, joka kantoi hiippaa mainittuina vuosina, ja Turun tuomiokirkolle näiden omistamia Sunanesin ja Thorbiornaenesin tiloja vastaan.¹

¹ Reinh. Hausen, *Registrum Ecclesie Aboensis*, s. 18 ja seur.

Tässä yhteydessä tahdon huomauttaa myöskin viimemainituista nimistä. *Sunanes* on nykyään ruotsiksi *Sunnäs*, suomeksi *Sunniemi*, mutta vielä puolivälissä kuudettatoista vuosisataa se mainitaan *Suniamäkenä* (K. Grotenfelt, Jaakko Teitin valitusluettelo, s. 16). *Thorbiornaenes*, joka on nimitetty jonkun Torbjörn nimisen miehen mukaan, on, kuten t:ri J. W. Ruuth on suusanallisesti huomauttanut, nykyinen *Toukari*, ruotsiksi *Torbonäs*, joka vielä v. 1580 kirjoitetaan *Torbärnäs*. Muodoissa *Kumu*, *Kumo* (*Kwmo*) ja joskus *Kuma* esiintyy Kokemäki sitte asiakirjoissa läpi vuosisatain. Myöskin se *Kuma*, joka esiintyy islantilaisessa kirjallisuudessa yhdessä Nevan (*Nya*), Väinäjoen (*Seimgala Duria*), Olhavan (*Olkoga*) ja Vienäjoen (*Vina*) kanssa (*Ant. russes* II, s. 431, *Hauksbök* s. 150), tarkoittanee Kokemäenjokea.

Mitä on tämä vanha nimi, suomea vai ruotsia? Arvelen sen olevan suomea ja kuuluneen kerran suomeksikin *Kumo*. Eräässä vanhassa, jo likemmä parisataa vuotta sitte muistiin pannussa runonpätkässä, joka on julkaistuna J. R. Aspelinin teoksessa »Korsholman linna ja lääni» s. 36 sanotaan:

»Ei silloin hyvin eletty,
kuin oli linna Liinamaisa,
kuisti *Kumolan* kedolla.»

Yrjö Koskinen on Historiallisessa Arkistossa IV. s. 154, 155 osottanut todennäköistä olevan, että tuo Kumola oli vanhan Kokemäen alalla, koska Liinamaan linna on ollut Eurajoella. Sukua *kumolle* näyttää olevan *Kumio*, joka muodossa *Kumionpää* tavataan Perniössä ja Hankoniemen vanhana suomalaisena nimenä jo kolmannellatoista vuosisadalla. Luultavasti piilee myöskin *kumo* tai *kumio* sen niemen nimessä, jota ruotsiksi sanotaan *Kumnäs'iksi*; *Kuuminainen* on näet vain samallinen muodostus *Kumnäs'istä*, kuin esim. *Pirkkinäinen Birknäs'istä*. Sama *kumo* esiintyy myöskin paikannimenä Uudenkaupungin tienoilla. Siellä se ilmoituksen mukaan muodossa *riih'kumo* merkitsee »riihen ympäristöä.» Myöskin Lönnrotin sanakirja tietää *kumon* merkitsevän »riihipihaa». Saman sanakirjan lisävihossa mainitaan vielä *kumeet* »lattianpohjan» merkityksessä. Näin ollen saattaisimme sanoa *kumon* ja siitä johtuneen *kumion* alkuperäisesti merkinneen »kovaa maata, pohjaa.»

Muista Kumo nimen käsittelyistä on mainittava J. A. Lindströmin arvelu Suomi kirjassa XX s. 175. Hänen mielestään piilee sama nimi vielä *Kooma'ssa* (Kooman tie, niittu, suo ja kangas). Tämän sanan vanhempi muoto on kuitenkin nähtävästi ollut *Kouma*, jollainen nimi tavataan Laitilassa. Kuri tämä nimi esiintyy asiakirjoissa samassa muodossa jo kuudennellatoista vuosisadalla, niin siitä tuskin olisi ruotsalaisessakaan puheessa tullut *kumo*, varsinkin kun sama nimi on ruotsalaistenkin suussa (Nauvossa) voinut säilyä muodossa, jossa on *ou* (Koum, kts. Saxén, Språkliga bidrag till den sv. bosättningsens hist. I. s. 115). T:ri R. Saxen taas väittää juuri mainitussa kirjassaan s. 173 ja seur. että *kumo* olisi ruotsalaista alkuperää ja olisi ensin ollut Kokemäen joen ja sitte myöhemmin pitäjän nimenä. Nyt on kuitenkin asianlaita niin, että Kokemäen *jokea* nimitetään aikaisemmin — ensi kerran siitä on asiakirjoissa puhe v. 1347 — *Kumoboo aa* s. o. kumolaisten eli kokemäkeläisten joeksi ja vasta noin sata vuotta myöhemmin sillä on Kumonjoen nimi: *Kumo aa*. Kuten edellisestä siis selviää on *Kumolla* alkujaan tarkoitettu jotakin erityistä paikkaa Kokemäen pitäjässä, ehkäpä juuri Kokemäen kartanon tienoota. *Joen* alkuperäinen nimi on joutunut unheesen.

Kokemäki nimen alkupuolen on professori E. N. Setälä arvelut mahdollisesti esiintyvän eräässä vanhassa muistiinpanossa piispa Henrikin surmavirttä, nimittäin säkeessä; jonka professori Setälä ehdottaa tuosta hiukan epäselvästä käsikirjoituksesta luettavaksi: Sulan on Jäki Kåwessä (siis: Sulan' on joki *kovessa*), kts. Länsi-Suomi II, s. 8 ja 13. Nähtävästi tuolla *joella* tarkoitetaan Kokemäen *jokea*, kuten professori Setälä huomauttaa, koska seuraavassa puhutaan Köyliöstä, mutta »joki» sanan jäljessä oleva sana on tuskin luettava »kovessa». Sana on näet Setälän ilmoituksen mukaan niin kirjoitettu, että sen voi lukea yhtä hyvin *Kaiverra* kuin *Kåwessä*. Porthan on sen lukenut *Komerra* ja siten varmaan olemme oikealla tolalla. Tuolla kirjoituksella tarkoitetaan nähtävästi muotoa *kovera*. Tämä sana merkitsee sekä »syvälle uurrettua» että »vääriä, koukkuista.» Se on siis hyvinkin kuvaavana sanana *joen* jäljessä. *Kovera* ja *Kovero* esiintyy sitä paitsi myöskin joen nimenä.

Lindström kertoo yllämainitussa kirjoituksessaan kyseessä olevan nimen kirjoitettavan vanhoissa Kokemäellä löytyvissä asiakirjoissa muodossa *Kockimäki*. Emme kuitenkaan saa häneltä tietoa,

milloin tuollainen muoto ensinnä esiintyy. Vanhin tämäntapainen muoto on *Kokimä*, joka löytyy Jaakko Teitin valitusluettelossa. Alkuperäinen muoto näkyy kuitenkin olleen *Kokema* ja sen taapaamme nimestä *Kokemalainen* asiakirjasta, joka on todennäköisesti v:lta 1494 (Reinh. Hausen, Registrum Eccl. Ab. s. 553). Se on niinkään säilynyt nimessä Kokemsaari. Samalla tavalla kuin Elimästä, Längelmästä, Pieksämästä on tullut Elimäki, Längelmäki, Pieksämäki, on myöskin *Kokemasta* tullut *Kokemäki*. Hyvin todennäköistä on, että *Kokema* johtuu »kokea» sanasta. Siten on jo Lindström selittänyt *Kokemäki* nimen alkupuolen tuntematta kuitenkaan *kokema* muotoa. Olisi hauska tietää, mistä Lönnrot lienee saanut sanakirjaansa *Kokeenmäen*; tuntuu siltä kuin se olisi tekaistu.

Kokemäen kartanoa sanoo Lindström, kuitenkaan ilmoittamatta, mihin hän tämän tiedonantonsa perustaa, Erik Pommerilaisen aikaisissa asiakirjoissa mainittavan »Satakunnan kartanon» (Sata-gunda gård) nimellä. Samoin nimittää Antero Warelius Tyrvään pitäjän kertomuksessaan Kokemäen jokea »Satakunnan joeksi.» Esiintyyppä tuo nimi — ehkä juuri Wareliuksen kertomuksesta otettuna — myöskin Lönnrotin sanakirjassa. Olisikohan tuo nimi ollut käytännössä kansan suussa? Vieläpä tietää Lönnrotin sanakirja samalle joelle »Enoveden» nimenkin. Mistä lähteestä se on saatu, ei minun ole onnistunut saada selvää.

JOOS. J. MIKKOLA.

HUITTISTEN PITÄJÄN KIRKOLLISISTA OLOISTA 1600-LUVUN JÄLKIMÄISELLÄ PUOLISKOLLA.

Suomen kirkon asema ei ollut vielä 1600-luvun alussa täydellisesti vakaantunut uskonpuhdistuksesta johtuneista muutoksista. Syynä siihen oli se, että uskonpuhdistus kirkossamme tapahtui hiljalleen, mitään jyrkkiä muutoksia ei heti pantu toimeen; uskontunnustuksensakin se sai vasta Upsalan kokouksessa v. 1593, siis noin 70 vuotta sen jälkeen kuin puhdistettua oppia oli alettu saarnata. Kun sitte uusi aika kirkollemme alkoi 1600-luvulla, oli suuri onni, että sen johtajiksi Turun piispanistuimelle tuli sellaisia miehiä kuin jäntevä, lujaluontoinen Iisak Rothovius, nerokas Juhana Terserus ja lämminsydämiset, voimakkaat Gezeliukset. Ja näiden piispain ponnistusten hedelminä olikin, että kirkkomme ei saanut ainoastaan varmaa ulkonaista järjestystä ja määrättyjä muotoja, mitä esim. tulee jumalanpalvelukseen, vaan sen sisäiseenkin elämään omistetaan nyt entistä enemmän huolta. Erittäinkin sekä vanhemman että nuoremman Gezeliuksen vaikutus tässä suhteessa oli suuriarvoinen. Useampia piispantarkastuksia ovat nämä piispat pitäneet kuin kutkaan heidän edeltäjänsä tai seuraajansa ja melkein lukemattomat ovat ne papistolle lähetetyt kiertokirjeet, joiden avulla he koettivat kohottaa papistoa ja edistää elävää kristillisyyttä heille uskotuissa seurakunnissa.

Lienee sentähden huvittavaa hiukan tutustua Gezelius-piispain aikaiseen seurakuntahoitoon. Ja kun allekirjoittaneella on ollut tilaisuutta tutkia Huittisten kirkon arkistoa, joka on melkein koskematta säilynyt Isonvihan tuhoilta ja muilta onnettomuuksilta, tahdon seuraavassa antaa lyhyen kuvauksen kirkollisista oloista 1600-luvun jälkimäisellä puoliskolla sellaisina, kuin ne esiintyivät Huittisissa.

Huittisten seurakunta vastasi 1600-luvun alkupuolella pinta-alaltaan melkein tarkalleen nykyistä Huittisten emäseurakuntaa, Kauvatsan kappelia sekä Vampulan ja Punkalaitumen seurakuntia ja käsitti noin 1,070 km² alueen. Haitat suurista seurakunnista olivat ylen tuntuvia: seurakuntalaisten oli usein vaikea päästä kirkkoon, tuoda lapsensa kastettaviksi ja päästä hautamaan kuolleitaan. Papit puolestaan eivät voineet tarpeeksi usein käydä penikulmien päässä asuvien seurakuntalaisten luona pitämässä tarpeellisia ripityksiä ja kuulusteluja. Tästä oli kuulunut paljon valituksia, ja sentähden Isak Rothovius (piispana 1627—52) heti Turun piispaksi tultuaan ryhtyi poistamaan epäkohtia tälläkin alalla. 1630- ja 40-luvuilla syntyi siten useita uusia seurakuntia, kappeli- ja rukoushuonekuntia. Silloin ryhdyttiin Huittistenkin pitäjää lohkokomaan.

V. 1639 määräsi Suomen kenraalikuvernööri Pietari Brahe piispa Rothoviuksen ehdotuksesta Punkalaitumen kappelin erotettavaksi Huittisista omaksi seurakunnaksi. Tämä kappeli oli muodostunut jo v. 1541 osista Huittisten, Tyrvään, Urjalan ja Vesilahden pitäjistä ja tullut silloin Huittisten kappeliksi. Uuden seurakunnan kirkkoherraksi nimitettiin Eerikki Henrikinpoika ja kehoitettiin seurakuntalaisia kohtelemaan häntä hyvin, suorittamalla hänelle oikealla ajalla kymmenysjyvät ja muun palkan. Brahe itse lahjoitti hänelle kuusi tynnyriä viljaa. Mutta pappien taloudellinen asema uusissa seurakunnissa varsinkin oli usein huono ja sentähden oli heille alettu antaa viljeltäviksi autiotiloja tai puustelleja. Niin myönsi Brahe Punkalaitumen kirkkoherralle pappilaksi kaksi autiotilaa Kostilan kylästä, »jotta hän sitä huolellisemmin voisi hoitaa virkaansa». Seurakunnan hoito näyttää jo pian käyneen raskaaksi yhdelle miehelle, koska jo v. 1657 siellä oli apulainen, Daniel Juslenius. Pitäjä kaipasi kuitenkin toista vakinaista pappia, ja seuraavaa apulaistaan Yrjö Pouroa pyytävätkin seurakuntalaiset v. 1667 kappalaisekseen. Tuomiokapituli suostuukin tähän pyyntöön. Varsinaisia apulaisia ei enää tämän jälkeen ole seurakunnassa.

Tällä tavalla olivat Punkalaitumen seurakunnan olot järjestetyt tyydyttävälle kannalle. Mutta silti jäi se vielä läheisiin suhteisiin Huittisten kanssa, muodostaen esim. sen kanssa yhden käräjäkunnan, niin että tuonempana joudumme toisinaan koskettelemaan senkin oloja.

Vampulaan oli v. 1590 neljä talonpoikaa rakentanut itselleen oman kirkon. Muutkin paikkakuntalaiset näyttävät käyttäneen sitä viitsimättä kuitenkaan ottaa osaa sen kustannuksiin. Tästä kirkon rakentajat valittavatkin ja edellä mainittuna vuonna jo määrää kuningas Juhana III, että ne talonpojat, jotka tahtovat siinä kirkossa toimittaa jumalanpalvelustaan, ovat myös velvolliset suorittamaan kirkon kulut. Kun kirkko oli saatu, tuli oman papinkin tarve tuntuvaksi, sillä matkan pituuden tähden oli pitäjän papiston vaikeata täällä harjottaa sielunhoitoa tyydyttävästi. Sentheden suostui piispa Rothovius v. 1650 vampulalaisten pyyntöön ja määräsi Huittisten kappalaisen Knuutin heidän kappalaisekseen. Hänelle oli rakennettava sinne tupa ja tavallisen kappalaisen palkan lisäksi oli häntä muistettava vapaaehtoisilla lahjoilla. Jotta tulot nousisivat edes vähän suuremmiksi, lahjoitti Pietari Brahe Knuutille kappalaistilaksi erään 1/2 manttaalin tilan. Sitä sai hän viljellä vapaasti tarvitsematta suorittaa siitä muuta kuin ylimääräiset sotaverot. Lisäksi velvoitettiin Huittisten kirkkoherra antamaan hänelle 10 tynnyriä viljaa sekä kaaleja, räätiköitä j. n. e. Kirkkoherran tuli sitä paitsi käydä 2 tai 3 kertaa vuodessa saarnaamassa siellä.

Kauvatsan kulma sai oman kirkon v. 1646, ja epäilemättä se olikin hyvin tarpeen tälle syrjäiselle seudulle. Omituista on kuitenkin, että kului puoli vuosisataa ennenkuin se vihittiin, vaikka sitä varmaan oli käytetty jo ennen. Kirkon vihkimisen toimitti toisena adventtisunnuntaina 1696 Huittisten kirkkoherra Johan Keckonius. Jumalanpalvelusta toimittaa täällä emäseurakunnan papisto joka toinen sunnuntai ja lisäksi kaikkina juhlapäivinä. Kauvan saivatkin kauvatsalaiset tyytyä tällaiseen seurakunnan hoitoon, sillä vasta v. 1760 sai Kauvatsa oman papin, joka seuraavana vuonna astui virkaansa.

Keikyän kirkko perustettiin v. 1687 ja ensimmäinen jumalanpalvelus pidettiin siellä toukokuun 5:ntenä päivänä samana vuonna. Jumalanpalveluksia pidettiin noin kerta kuukaudessa ja muutamina suurina juhlapäivinä. Tätä keikyäläiset kuitenkin vähäksyivät ja pysyivät tuon tuostakin jumalanpalveluksien lisäämistä. Pyyntöihin ei kuitenkaan voitu suostua, »etenkin koska emäkirkolle oli hyvä tie ja seurakunnan papeilla oli hoidettavana vielä kaksi kappeliakin.» Ja tälle kannalle jäi keikyäläisten sielunhoitoja on pysynyt sillä aina nyky-aikaan saakka.

Tällä tavalla oli siis piispain Rothoviuksen ja Gezelius-vanhemman toimesta järjestetty laajan seurakunnan hoito. Osa siitä oli kokonaan erotettu, osa muodostunut kappeliksi ja kaksi uutta kirkkoa rakennettu.

Kun Punkalaidun erosi, pieneni tietysti pitäjän sekä ala että asukasluku. Ja kirkollisen hoidon kannalta katsottuna oli tämä vain eduksi, sillä pienissä seurakunnissa voi pappi paljon täydellisemmin toimittaa tehtävänsä. Yleensä kuitenkin olivat pitäjät tähän aikaan asukasluvultaan hyvin pieniä, vaikka muihin pitäjiin verraten Huittinen näyttää olleen jotenkin tiheään asuttu. Tarjolla olevien tietojen mukaan oli Huittisissa v. 1685 n. 2750 henkeä, kun esim. Tyrvään pitäjässä arvellaan v. 1680 olleen n. 1800 asukasta. 1690-luvulla väkiluku kuitenkin melkoisesti aleni, sillä nälkävuosien tähden kuoli tavattomasti väkeä: v. 1696 124 henkeä ja 1697 666 henkeä, kun tavallisina vuosina kuolleiden luku vaihteli 40—70 henkeen. Ei tämäkään seutu siis päässyt katovuosilta tuntuvitta vaurioitta.

1600-luvun keskipalkoilla oli Huittisten kirkkoherrana Matti Tuomaanpoika Hirvi. Hän oli syntynyt Huittisissa Hirven talossa (nykyisessä Hirvenkylän Erkkilässä). Papiksi valmistauduttuaan tuli hän ensiksi apulaiseksi kotipitäjäänsä, jossa virassa hänet mainitaan v. 1631, ja sittemmin kirkkoherraksi v. 1644. Hän näyttää olleen ankara mies, joka vaati palkkansa ja sentähden toisinaan joutui riitoihinkin seurakuntalaistensa kanssa.

Hänen seuraajansa oli Andreas Keckonius. Hän tuli maisteriksi Upsalan yliopistosta noin v. 1640, jonka jälkeen hän oli »praeceptorina» yliopistossa, kunnes v. 1642 tuli Poriin, sinne v. 1640 perustetun triviaalikoulun rehtoriksi. Kouluopettajan toimi ei tähän aikaan ollut helpompia: oppilaita oli usein paljon, opetusvelvollisuus suuri ja palkka niukka. Sitä oli Keckoniuskin saanut kokea, sillä tammikuussa v. 1658, oltuaan opettajana 16 vuotta, valittaa hän tuomiokapitulille, että »palkka on pieni, voimat vähenevät ja lapsijoukko lisääntyy», ja pyytää sentähden »jonkunlaista ylennystä.» Porin koulun taloudellinen asema oli sitä paitsi tähän aikaan uhattu, sillä, sittenkuin Pori v. 1655 oli palautettu kruunulle, ilmotti kreivi Kustaa Horn, että hänen täytyi kieltää koululta antamansa avustus. Ehkä tämäkin osaltaan vaikutti Keckoniuksen eroon. Tuomiokapituli oli hänelle suosiollinen ja ehdotti hänelle vapaana olevaa Rauman kirkkoherranvirkaa. Mutta toukokuussa samaa vuotta

pyysi Keckonius kuitenkin päästä Huittisten kirkkoherraksi sitä suuremmalla syyllä, koska huittislaiset jo ennen kirkkoherra Hirven kuolemaa (v. 1558) olivat pyytäneet saada hänet kirkkoherrakseen. Tällöin ilmestyi Keckoniuksen kilpailijaksi Huittisten silloinen kappalainen Tuomas Rajalenius, joka hankki itselleen suosituskirjeitä korkeilta henkilöiltä, kävipä »consistorio inconsulto» (konsistorille ilmoittamatta) kumarrusmatkalla Tukholmassakin. Tuomiokapituli ei voinut häntä kuitenkaan suosittaa, erittäin koska seurakuntalaiset olivat tehneet häntä vastaan raskaita syytöksiä; ja lisäksi Keckonius oli paljon ansiokkaampi. Tuomiokapitulin ehdotuksen mukaan sitten kuningas nimitti Keckoniuksen tähän virkaan. Pian tuli hän kontrahtirovastiksikin rovastikuntaansa, johon siihen aikaan kuuluivat Huittinen, Punkalaidun, Kokemäki, Ulvila, Merikarvia, Luvia, Eurajoki, Eura, Köyliö ja Loimaa. Keckonius kuoli v. 1675.

Isänsä seuraajaksi tuli silloin Johannes Keckonius. Jo ^{15/5} 1674 oli kuningas määrännyt hänet Huittisten tulevaksi kirkkoherraksi, erittäinkin, niinkuin kreivitär Sigrid Bjelken suosituskirjeessä sanotaan, koska »hänen isänsä ja isoisänsä ovat tehneet hyviä palveluksia ja hän itse on oppinut ja taitava mies». Poika peri myös isänsä kontrahtirovastin viran. Rovastikunta oli kuitenkin tällä välin tuntuvasti pienentynyt, sillä siihen kuului nyt ainoastaan Huittinen, Punkalaidun ja Loimaa. Tätä virkaansa hoiti hän hyvästi, koska tuomiokapituli v. 1696 myöntää kohtuulliseksi, että hän saa rovastintynnyrit mainituista pitäjistä. Keckonius nuorempi oli myös runoilija. Niin hän esim. Gezelius vanhemman kuoleman johdosta toimitti suomenkielisen runokyhäyksen nimellä: »Moesta Hwittensium Querela, revelata per Johannem Keckonium, Pastorem in Hwittis». Niissä 214:ssä säkeessä, jotka runo käsittää, kuvaa runoilija suurta surua, jota piispan kuolema herätti koko maassa, ja mainitsee hänen kirjalliset tuotteensa ja ansionsa seurakuntien hoidossa. Suomen kieli on siinä tietysti hyvin vaillinaista. Johannes Keckonius sai nähdä vielä Isonvihan kauheat ajat, jonka jälkimainingeissa hän v. 1719 sai väkivaltaisen lopun. Molemmat Keckoniukset olivat oppineita miehiä — vanhempi oli v. 1659 synodaalokokouksessa praeseksenä (esimiehenä) —, säännöllisiä virantoimituksissa ja näyttävät yleensä olleen piispainsa suosikkeja ja luottamusmiehiä; todistaahan sitä se seikka, että he olivat kontrahtirovasteja. Keckonius nuorem-

man kutsui piispa v. 1694 myös Turkuun tarkastamaan uutta suomalaista virsi- ja evankeliumikirjaa.

Kappalaisista on jo edellisestä tunnettu Tuomas Rajalenius. Hän oli huittislainen, kotoisin Kaijalan kylästä ja ajan tavan mukaan joutui hän, ylioppilaaksi tultuaan, ensin apulaiseksi kotipitäjäänsä ja v. 1648 kappalaiseksi, jossa virassa ollessaan hän julkaisi arvokkaan saarnakokoelman suomeksi. Kirkkoherraksi Tyrvälle hänet nimitettiin v. 1665. Hänestä sanotaan, että »hän oli taitava ja rohkea mies, joka piti kurissa sekä ylhäiset että alhaiset, manaili saarnatuolista, kielsi ripiltä ja sakotti käräjilläkin tottelemattomia». Hän tuli kontrahtirovastiksikin ja kuoli v. 1686.— Häntä seurasi Huittisten kappalaisvirassa Henrik Takku, hänkin kotoisin Huittisista Takkulan talosta. V. 1689 nimitettiin hänet Punkalaitumen kirkkoherraksi. — Laurentius Elg (Hirvi), Huittisten kirkkoherran Matti Hirven poika, siirtyi tällöin apulaisen virasta kappalaiseksi, jona pysyi kuolemaansa saakka v. 1702. — Vielä kolmannessakin polvessa oli kappalaisvirka samalla suvulla. Laurentius Elgin poika Johan Elg tuli näet isänsä jälkeen kappalaiseksi. Pappein kokouksessa v. 1750 oli hän »respondenttina» (väitöksessä vastaajana). Hän kuoli v. 1717.

Huittisten apulaisista ja Vampulan kappalaisista ei ole mitään erinomaista mainittavaa, jonka tähden ei liene tarpeen heidän luettelemisensa.

Kirkkoherran palkkaan kuului ensinnä tulot virkatalosta. Siihen kuului peltomaata 34 tynnyrinalaa, josta 20 tynnyrinalaa ruis- ja 14 ohraviljelystä. Lisäksi oli vielä pieni pelto, jota ei kuitenkaan usein kylvetty. Niittyjä oli 17:ssä kappaleessa, joissa oli yhteensä n. 25 latoa. Metsää oli oman metsän lisäksi yhteistä Lauttakylän ja Mommolan kylien kanssa. Sitäpaitsi vähän kalavettä kuului pappilaan. Pappilan rakennukset olivat päärakennus, joka käsitti 7 huonetta ja etehisen, piispan tupa ja etehinen, keittiö ja leipomatupa, asuinpirtti, hevos- ja härkä-talli, navettarakennus, sauna ja mallastupa, neljä riihtä, mylly ja jauhoaitta, kivi-kellari, luhtiaitta sekä akana- ja olkilato. Virkataloon kuuluvaa irtaimistoa löytyi v:n 1679 pappilan tarkastuksen mukaan 5 sänkyä, 3 pöytää, oluttiinu ja käsimyly sekä 13 leiviskää suolaa. Ei siis erittäin hyvä varasto! Virkatalon rakennuksineen ja irtaimistoineen oli pappi velvollinen pitämään asianmukaisessa kunnossa. Mutta milloin rakennukset olivat vanhuuttaan huonot ja korjaus

välttämätön, täytyi seurakunnan se toimittaa. Sitä varten olivat pappilan eri rakennukset, ainakin jo 1700-luvun alkupuolella jaetut pitäjien talojen kesken. Eikä kirkkoherrain puolelta valituksia puuttunutkaan. Milloin oli rakennettava uudestaan asuintupa, milloin renkipirtti, talli tai kellari korjattava. Kuudennusmiesten (vastaavat nykyisiä kirkkoraadin jäseniä) oli tavallisesti pidettävä tarkastus ja otettava selville, oliko papin valitus tai pyyntö oikeutettu ja tarpeellinen. Korjaukset toimitettiin joko päivätöillä, joihin kaikki, köyhätkin, olivat velvolliset sakon uhalla, tai — niinkuin useimmiten oli asianlaita — annettiin rakennustyö joko kuudennusmiesten tai parin kolmen muun talollisen tehtäväksi, jotka sitte saivat kohtuullisen korvauksen muilta. Korvaus suoritettiin tavallisesti viljassa. Kirkkoherran tuli kunnollisesti hoitaa virkataloaan. Jotta siitä saataisiin takeita, pidettiin tuon tuostakin, tavallisesti haltijan vaihtuessa, tarkastuksia, joissa tuli olla läsnä sekä tuomiokapitulin asiamiehen että kruunun puolesta joko nimismiehen tai hänen valtuuttamansa henkilön. Papeissa tällaiset tarkastukset herättivät suurtakin pelkoa, sillä saattoihan tapahtua, että he joutuivat maksamaan korvausta mahdollisista laiminlyönneistään. Huittisten papistosta ei kuitenkaan kuulu tässä suhteessa valituksia. Päinvastoin piispa Gezelius esim. v. 1696 eräässä kirjeessään lausuu mielihyvänsä Loimaalla, Huittisissa ja Punkalaitumella pidetyistä pappilantarkastuksista ja huomauttaa erityisesti, ettei tarvitse ensinkään olla peloissaan tällaisista tarkastuksista.

Kirkkoherran tärkeimpänä tulona oli tertsiaalijyvät. Vuoden 1638 asetuksen mukaan sai hän $2\frac{2}{3}$ kappaa kylvetyltä tynnyriltä, olkoon maa sitten pelto- tai kaskimaata. Tämä määräys vahvistettiin vuosien 1681 ja 1694 kuninkaallisissa asetuksissa. Tertsiaalijyviä kertyi Huittisten kirkkoherralle siten n. 87 tynnyriä vuodessa. Jos kirkkoherra halusi, olivat talonpojat velvolliset kullattamaan ne lähimpään kaupunkiin. Karjasta ja sen tuotteista sai kirkkoherra n. k. karja- ja voi-kymmennykset. Voikymmennyksiä suoritettiin Huittisissa ainakin 1600-luvun alkupuolella tavallisesti naula voita joka lehmältä. Mutta v. 1681 määrättiin, että jokaisesta lehmästä tuli maksaa 1 marka. Mitä taas karjakymmennyksiin tulee, näyttää siltä, kuin Huittisissa olisi niitä suoritettu ainoastaan lampaista. Joulun tienoilla sai kirkkoherra käydä talosta taloon kokoamassa n. k. ruokalisää. Kappalaisetkin näyttä-

vät olleen halukkaita kantamaan tätä, osittain vapaaehtoista lahjaa, koska tuomiokapituli oli pakotettu siitä kieltämään kappalaista Tuomas Rajaleniusta v. 1657. Koko ruokalisän kantaminen, josta oli seurauksena suuria epäkohtia ja virkatoimien laiminlyöntiä, kun papit kulkiessaan pitäjällä opetus- ja tutkintomatkoilla liiaksi kiinnittivät huomiota lahjain saamiseen, kiellettiin v. 1681. — Päivätöistä oli määrätty, että on suotavaa, että seurakuntalaiset heinä- ja elo-aikana ovat pari päivää pappilassa työssä; mutta vuosisadan lopulla kielsi kuningas tämänkin oikeuden.

Siirtyessämme nyt tarkastamaan kappalaisen palkkausta, mainittakoon, että varsinaisia kappalaisia tavataan Suomen seurakunnissa vasta uskonpuhdistuksen jälkeen ja olivat he alkujaan kokonaan kirkkoherroista riippuvia. He asuivat kamarissaan pappilassa ja saivat elatuksensa kirkkoherralta ilman että heillä oli mitään ylimääräisiä tuloja. Heidän velvollisuutensa oli yleensä auttaa kirkkoherraa kirkollisissa toimituksissa, tehdä manttaaliluetteloja j. n. e. Piispa Rothoviuksen aikana palkkausasiassa tapahtui kuitenkin parannuksia, niin että seurakuntalaiset yleensä palkkasivat kappalaiset. Ei ole tietoa, oliko näin laita Huittisissa, mutta otaksuttavaa se on, sillä Huittinen oli aikaansa nähden runsasväkinen pitäjä, joten kappalaisen palkkaaminen ei tullut tavattomasti rasittamaan seurakuntalaisia. Vakinaisiksi virkamiehiksi tulivat kappalaiset vihdoin v:n 1651 asetuksen mukaan. Palkkauksesta säädettiin silloin, että 1 ja $\frac{1}{4}$ manttaalin talot antavat 8 kappaa viljaa, $\frac{1}{4}$ ja sitä pienemmät 4 kappaa. Tästä ei kuitenkaan suuria kertynyt, Huittisissa ainoastaan n. 45 tynnyriä, puolet rukiita ja puolet ohria, ja kun virkataloakaan ei ollut, oli toimeentulo sangen huono. Sentähden koettivatkin kappalaiset hankkia itselleen tuloja ostamalla maatiloja ja viljelemällä autiotiloja. Tuomas Rajalenius osti esim. v. 1650 itselleen Maurialan tilan 280 taalarin hinnasta. Seuraava kappalainen hankki itselleen autiotilan. V. 1687 sai hän kruunulta toistaiseksi virkatalokseen Mäenpään talon ja hänen seuraajansa, Laurentius Elg, Hannulan talon aivan kirkon viereltä, joten kappalaisen taloudellinen asema vihdoin lujittui Huittisissa.

Usein kuului pappien puolelta valituksia laiminlyönneistä palkan maksamisessa. Milloin olivat voikymmenykset maksamatta, milloin testamenttilehmä tai karjakymmenys tuomatta, milloin taas kappalainen valittaa, ettei ole saanut jyväään. Valitukset joutuivat

vat oikeuden käsiteltäviksi ja syylliset tuomittiin. Toisinaan ottivat niin kirkkoherrat kuin kappalaisetkin saatavistaan pantiksi hopeatavaroita tai niittyjä j. n. e., jotka asianomaisen tuli määräjän kuluttua lunastaa. Mutta eipä seurakuntalaistenkaan puolelta puuttunut valituksia. V. 1657 valittaa eräs Tuomas Takku kirkkoherra Matti Hirvestä, »että kirkkoherra rasittaa rahvasta tavattomilla papinmaksuilla»; ja samana vuonna lähettää tuomiokapituli Porin kontrahtirovastin tutkimaan, onko kappalainen Tuomas Rajalenius ottanut liiaksi viljaa, josta häntä syytetään. Nimismies Paavali Paavalinpoika taas syyttää Keckonius nuorempaa v. 1678 siitä, »että hän olisi käyttänyt väärää kantokirjaa» ja tullut siten otta-neeksi kauvatsalaisilta, keikyäläisiltä ja Raskalan kyläläisiltä liika paljon viljaa. Ei ole tietoa, kuinka juttu päättyi. Syytökset eivät näytä olleen oikeutettuja, koska seurakunnan papit tietävästi eivät ole saaneet mitään rangaistuksia.

Yleensä vallitsi seurakuntalaisten ja pappien välillä ystävällinen suhde ja seurakuntalaiset olivat tyytyväisiä pappeihinsa.

Papiston siveellisestä tilasta ei kuulu juuri valituksia. Apulainen Collinus kuitenkin oli v. 1659 erotettu joksikin aikaa virastaan epäkunnioituksesta tuomiokapitulia kohtaan ja sitäpaitsi saanut sakkoa tappelusta. Mutta Punkalaitumen kirkkoherroista on tehty enemmän syytöksiä. Ensimmäinen kirkkoherra Eerikki Henrikinpoika oli erotettu virastaan »levottomuutensa tähden». Kirkkoherra Lignipaeusta moititaan juopoksi ja hänen seuraajansa, joka myös oli juoppouteen taipuvainen, oli tehnyt itsensä syyppääksi siveysrikokseenkin. Ei edes virkatoimiaan hän osannut kunnolla toimittaa, koska eräs mies valitti, »että kirkkoherra ei toimita hyvin virkaansa, vaan messuaa niinkuin sika vinkuu tai lammas määkii». — Huittisten papit olivat aikaansa verraten kunnollisia miehiä, hoitivat hyvin virkansa ja opettivat innokkaasti seurakuntalaisiaan, josta tuomiokapituli usein lausuu ilonsa ja tyytyväisyytensä.

Pitäjän kirkko oli tähän aikaan paljon pienempi kuin nykyään; se käsitti ainoastaan nykyisen itäisen ja keskisen holvin. Tapuli oli luultavasti erillään kirkosta sen vierellä. Kirkkoa valitettiin yleensä ahtaaksi, ja sentähden lupautui vuoden 1693 piispantarkastuksessa nimismies Callia omalla kustannuksellaan rakentamaan lehterin naisten puolelle ja samalla käskettiin poistaa tilaa vievä piispantuoli kuorista. Vuosisadan lopulla oli Huittisten kirkolla irtainta omaisuutta jotenkin seuraava määrä: 3 hopeakalkkia, ho-

pea-kannu ja rasia, 4 messukasukkaa ja tarpeelliset alttarivaatteet; messinkiä oli kastemalja, kolmihaarainen kynttiläjalka ja 3 kynttilähaarukkaa pilareissa; tapulissa oli 2 malmikelloa ja lisäksi pieni kello kuorissa; kirkossa 2 kynttiläkruunua malmista; vielä oli lapioita, kolehtihaaveja j. n. e.; kirjoja oli kirkolla 15 kappaletta, niiden joukossa 2 raamattua, 2 kirkkolakia, tunnustuskirjat, virsikirja, rukouskirja, katkismuksen selitykset j. n. e. Kirkon tuloina olivat hautamaksut, lahjoitukset, kirkolle tulevat sakot, viinijyvät ja -rahat sekä kolehdit. Tulojen suuruutta on kuitenkin vaikea päättää, sillä 1600-luvulta ei ole säilynyt mitään tilikirjoja, mutta varsin pienet ne eivät näytä olleen, sillä v. 1722 oli kirkon kassassa 1061 taalaria. Tärkeimmät menot olivat kirkonkorjaukset, kirjain ja viinin osto. Viinijyviä sai kirkko vuodessa 5—10 tynnyriä, mutta valituksia kuului, etteivät ne tahtoneet riittää, jonka tähden niitä usein luvataan lisää.

Piispa Rothovius ja hänen seuraajansa Gezeliukset panivat mitä suurimman painon seurakunta-elämän järjestykseen, jota he koettivat saavuttaa mitä tarkimmilla määräyksillä. Rothoviuksen »constitutionit» ja monet tuomiokapitulin päätökset ja määräykset, jotka vahvistivat tai täydensivät niitä, ovat siitä todistuksena.

Lepopäivä oli ennen kaikkea muistettava pyhittä. Sunnuntaina ei saanut matkustaa. Jos lauantaina oli pakko lähteä liikkeelle, tuli asettaa matka niin, että sunnuntaina oli tilaisuudessa olla jonkun seurakunnan kirkossa ja sen kirkkoherralta oli tuotava todistus, että oli ollut jumalanpalveluksessa läsnä. Joka tämän laiminlöi, sai sakkoa; eikä rangaistusta monessakaan tapauksessa jätetty antamatta. Eräs vampulalainen matkallaan Turkuun oli eräänä pyhänä poissa kirkosta, koska Oripäessä, jossa silloin sattui olemaan, ei sinä pyhänä pidetty ensinkään jumalanpalvelusta. Tästä huolimatta sai hän sakkoa 40 mk., koska ei ollut sovittanut matkaansa paremmin. Samallaisia esimerkkejä on useita. Yleensä ei saanut ilman laillista estettä olla poissa kirkosta rukouspäivänä eikä kolmena tavallisena pyhänä peräkkäin. Jotta saataisiin selville, kutka kaikki olivat kirkossa, tuli nimismiehen aina jumalanpalveluksen jälkeen manttaaliluettelon mukaan huutaa jokainen esille. Poissaolleet naiset usein puolustautuivat sillä, että heillä oli pieniä lapsia kotona hoidettavana, miehet taas, että riihi oli lämpiämässä ja sitä oli vartioitava j. n. e. Mutta useimmissa

tapauksissa ei tällaisia syytä katsottu päteviksi, vaan syylliset lange-tettiin. Kesäkäräjillä v. 1693 tuomittiin koko 12 miestä siitä, että olivat olleet poissa kirkosta 3:ntena ja 4:ntenä pääsiäispäivänä ja sitä seuraavana sunnuntaina, koska olivat olleet kalastamassa Sääksjärvellä, kukin 40 mk sakkoon, vaikka he puolustautuivat sillä, että pääsiäispäivinä ei oltu saarnattu Kouvatsan kirkossa, ja huomauttivat, että kutuajan tähden oli välttämätöntä päästä kalas-tamaan. Heitä samoin kuin koko kärjäväkeä kehoitettiin tämän johdosta »vast'edes ahkerammin käymään Jumalan huoneessa eikä mitättömien maallisten syiden tähden laiminlyömään jumalan-palvelusta». Kun poissaoloon oli pätevät syyt, vapautettiin asian-omaiset edesvastuusta. Niin esim. kun nälkävuonna 1697 eräs mies oli poissa kirkosta varkaiden tähden, joita siihen aikaan lu-kuisasti liikkui paikkakunnalla, pääsi hän maksamasta sakkoja. Monet kuitenkin olivat poissa suorastaan laiskuudesta ja välin-pitämättömyydestä, makailivat kotonaan, pitivät pahaa elämää, joiivat ja pelasivat korttia. Rangaistukset tällaisesta pyhäpäivän vietosta nousivat useihin taalareihin.

Oluen ja viinan myynti sunnuntaina ennen jumalanpalvelusta ja sen aikana oli kielletty. Ennen kirkkoonlähtöä ei saanut syödä ja ankara rangaistus oli, jos juopuneena saapui kirkkoon. V:n 1674 piispantarkastuksessa tuomittiin eräs mies tällaisesta rikok-sesta jalkapuhun ja sakkoihin, toisen kerran eräs vampulalainen 50:n hopeataalarin sakkoihin. Kuudennusmiesten tuli pitää huolta, ettei ihmisiä jäänyt kirkon ulkopuolelle jumalanpalveluksen ajaksi tai lähtenyt kirkosta kesken pois.

Hyvää järjestystä kirkossa tarkoitti penkkijako, jonka mukaan kullekin seurakuntalaiselle annettiin määrätty paikka. Ensimmäiset sijat kuuluivat aatelisille, upseereille ja näiden rouville sekä pappi-lan väelle. Muut paikat olivat jaetut seurakuntalaisille talon ar-von mukaan. Kukaan ei saanut työntäytyä toisen penkkiin tai laajentaa omaa penkkiään toisen vahingoksi. Monet oikeuden-käynnit todistavat, kuinka turhamaisia tähän aikaan oltiin penkki-paikan suhteen. Pikkupoikien tuli seisoa joko kuorissa papin näh-tävissä tai käytävällä vanhempiensa vierellä. Puheminen kir-kossa oli ankarasti kielletty. Kerran oli kaksi naista jutellut kes-kenään ja heidät tuomittiin siitä 50 hopeataalarin sakkoon tai pi-dettäväksi 14 päivää vedellä ja leivällä. Esimerkkinä siitä, kuinka muuten oltiin kärkkäitä »järjestyksen» tähden huomauttamaan toi-

sia säädyllisyydestä, mainittakoon, että kerran rukouspäivänä eräs mies muka herättääkseen toista löi häntä vasten kasvoja, niin että verta rupesi vuotamaan. Asiasta syntyi oikeusjuttu ja — lyöjä vapautettiin. Muuten tuli tarkkaan seurata jumalanpalveluksen menoja ja itse niihin sydämestään ottaa osaa, niinkuin tarkastustilaisuuksissa huomautettiin. Pappien oli noudatettava käsikirjan määräyksiä, luettava kylliksi rukouksia j. n. e. Katkismussaarnoja oli pidettävä, mikäli mahdollista, säännöllisesti jumalanpalveluksen alussa ja niiden jälkeen tehtävä seurakuntalaisille yksinkertaisia kysymyksiä, jotta voitaisiin saada selville, miten kuulijat olivat käsittäneet selitykset. Näistä kuulusteluista eivät ylhäisetkään saaneet vetäytyä pois. Saarnan tuli olla vaikuttavaa ja yksinkertaista. Kaikin tavoin tuli saarnassa olla mainitsematta ketään nimeltään. Oikeudenkäynnit todistavat, etteivät papit aina muistaneet noudattaa tätä määräystä.

Rippiä ja ehtoollista tuli pitää pyhänä. Jokaisen oli käytävä ehtoollisella kolme tai neljä kertaa vuodessa. Mutta tätä eivät suinkaan kaikki noudattaneet, vaan saattoivat monet olla poissa vuosikausia. Niin eräs sotamies oli ollut poissa ehtoolliselta kolme vuotta. Kukaan ei saanut mennä kirjoittautumatta ehtoolliselle ja papit eivät saaneet laskea sille ketään vanhempaa henkilöä, joka ei osannut uskontunnustusta ja asetussanoja, eikä nuorempaa, ennenkuin oli oppinut katkismuksen. Vanhempien oli valmistettava lapsensa herranehtoolliselle n. 10- tai 11-vuotiaina ja pappien tarkkaan koetettava heidän taitoaan, kuulusteltava uskontunnustus. Gezelius nuorempi määräsi myöhemmin, että lapsia tuli käyttää muutamia viikkoja koulussa, ja kun siellä olivat saaneet tarpeellisen tietomäärän, oppineet katkismuksen selityksineen, pääsivät he ehtoolliselle.

Kirkollisista toimituksista annettiin ajan hengen mukaan tarkkoja määräyksiä.

Kasteen tuli tapahtua kirkossa seurakunnan läsnäollessa, paitsi erityisissä tapauksissa, kun esim. lapsen heikkouden tähden oli välttämätöntä käyttää hätäkastetta. Kuitenkin hätäkaste oli kirkossa vahvistettava. Kummien vaikeaan tehtävään näyttävät seurakuntalaiset olleen vastahakoisia ryhtymään.

Kihloihin saivat miehet mennä 18-vuotiaina, naiset, kun olivat täyttäneet 14 vuotta, ja tuli sen tapahtua kahden tai kolmen luottettavan henkilön läsnäollessa. Kihlauksen vahvikkeeksi antoi

sulhanen kihlat morsiamelleen ja sai taas itse tämän vanhemmilta vastalahjat. Laillisesti toimitettua kihlausta oli vaikea purkaa. Kuitenkin voi se käydä päinsä, jos molemmat puolet siihen suostuivat. Niinpä eräs laillisesti kihlattu tyttö vaati kihlauksen purkamista. Tuomiokapituli suostuikin tähän, koska sulhanen oli luopunut oikeudestaan ja morsiamen isä luvannut maksaa sulhaselle hyvittäjäisiä 6 hopeataalaria; kirkolle tuli hänen sitäpaitsi suorittaa 2 hopeataalaria, »koska hän (isä) oli osottanut tässä asiassa rangaistavaa huikentelevaisuutta».

Usein sattui, että varsinkin miehet kielsivät laillisesti kihlautuneensa jonkun kanssa, jollei vaan ollut varmoja todistuksia, eivätkä suostuneet lähtemään vihille. Välttämättömänä ehtona vihille pääsemiseen oli, että oli käynyt herranehtoisella. Vihkimisen tuli tapahtua 6 tai 8 viikkoa sen jälkeen kuin kihloihin oli menty ja toimitettiin se kirkossa alttarin edessä.

Ruumiit haudattiin joko kirkkoon tai kirkon vieressä olevaan hautausmaahan. Hautapaikat kirkossa olivat maksullisia, nim. keskellä kirkkoa 6 taalaria, peremmällä 4 taalaria, kun sitä vastoin hautausmaassa sai ne ilmaiseksi. Maksumäärät kuitenkin nousivat ja tulivat tarkemmiksi: muuratusta haudasta kuorissa maksettiin 60 taalaria, ensimmäisestä osastosta kuorista kirkkoon päin 12 ja 8 kup.-taalaria, toisesta osastosta 6 j. n. e., hautausmaassa 1 taal. 16 äyriä. Lapsilta maksoi joka paikassa puolet. Perintöhautojen avaamisesta tuli myös suorittaa kirkolle määrätty maksu. Muuten pidettiin perintöhautoja talon muun omaisuuden veroisina, niin että esim. talonkaupoissa kävi päinsä myöä ne tai voi myyjä pidättää ne itselleen. — V. 1654 annetun määräyksen mukaan oli sekä sielu- että hautaus-kellojen soitto ^{1/4} tunnin ajan kaikille maksuton. Myöhemmin kuitenkin määrättiin, että ainoastaan ne saivat maksuttomasti käyttää kelloja, jotka joko itse tai heidän isänsä olivat ottaneet osaa kellojen kustannusten suorittamiseen. — Köyhiä tuli haudata kirkon varoilla; tästä erittäin muistutetaan v. 1697. Ruumiin siunaamiseen liittyi tavallisesti ruumis saarnan pito, jonka tärkeyttä usein painostetaan.

Kirkon toiminta ei kuitenkaan käsittänyt pelkästään kirkollisia asioita ja toimituksia, vaa ulottui sen järjestämis- ja valvontavalta laajemmalle käytännölliseen elämään. Sairas- ja köyhäinhoito oli uskottu suureksi osaksi kirkolle. Köyhäinhuoneita oli

rakennettava kirkkojen viereen. Mutta sellaisissa seuduissa, joissa ei ollut köyhäinhuonetta¹, olivat köyhäin sukulaiset ensi sijassa velvolliset pitämään huolta heistä. Suotta ei tämä määräys tullutkaan, sillä usein näyttivät lapset olleen vastahakoisia elättämään köyhiä, vanhoja vanhempiaan; oikeuden oli pakko velvottaa heidät siihen. Milloin taas köyhillä ei ollut omaisia, olivat he jaettavat pitäjän talollisten elätettäviksi. Talonpojat saivat kyllä tietenkään pitää heitä työssä, mutta ei liian kovassa; heidän tuli myös valvoa, että he pääsivät kirkkoon kuulemaan jumalansanaa. Täten syntyivät vaivaisuodut. Rasiukset vaivaisuoduista näyttävät käyneen monelle hyvin raskaiksi, koska valituksia kuuluu ja tuomiokapituli on pakotettu muistuttamaan parempiosaisia heidän velvollisuuksistaan. — Erittäin tuli sairaille hankkia apua ja toimittaa heitä sairaaloihin. Pitäjäläiset yhteisesti tai jotkut määrättyt henkilöt olivat velvolliset korvaamaan sairaalakulut. V. 1654 velvoitettiin seurakuntalaiset hankkimaan 20 taalaria erään spitaalitautia sairastavan naisen sairaalaan kuljettamista varten. Tämä esimerkiksi. Kuitenkin koski tällöinen huolenpito pää-asiassa vaikeampia tauteja. Ruttotaudin vastustamisesta antoi tuomiokapituli v. 1711 tarkkoja tietoja ja määräyksiä, mitenkä siihen kuolleiden ruumiit olivat haudattavat.

Kristillisen rakkauden nimessä kirkko tällä tavalla kehotti seurakuntalaisia sairas- ja köyhäinhoidon muodossa muistamaan velvollisuuksiaan lähimmäisiään kohtaan. Samalla tuli heidän näin antaa ulkonaisiakin todistuksia siitä, että olivat todellisia kristityiltä. Tulihan lähimäisen rakkauden vallita kristillisessä seurakunnassa. Mutta tämän ohella papit ja kirkon johtomiehet alituisesti muistuttivat, että niin hyvin kirkollisten menojen ulkonainen noudattaminen kuin tavanmukaiset, toisinaan vastenmielisestikin tehdyt palvelukset eivät merkinneet mitään, jollei niiden pohjana ollut palava kristillisuus. Sentähden tuli kaikkien pyrkiä todelliseen parannukseen ja mielenmuutokseen.

Aamu- ja iltarukouksia oli säännöllisesti pidettävä ja lukutaitoitsten luettava raamattua ja muita hyödyllisiä kirjoja. Ennen kaikkia oli pappien, jotka olivat asetetut kansan vartijoiksi, kasvattavasti vaikutettava seurakuntalaisiinsa yksityisellä sielunhoidolla eikä ainoastaan sunnuntaisaarnoilla. Kuulusteluja tuli muistaa toimit-

¹ Huittisissa ei näytä olleen sellaista.

taa ja ahkeraan käydä sairaiden luona. Jumalanpalveluksia syrjäseuduissa oli, mikäli mahdollista, pidettävä. Keckoniusten esim. tiedetäänkin pitäneen niitä Keikyässä jo ennenkuin siellä oli omaa kirkkoa ja muutamissa muissakin paikoissa.

Suuri merkitys seurakunnan hoidon alalla oli piispaintarkastuksilla, joita etenkin molemmat Gezeliukset ovat innokkaasti pitäneet. Huittisissa on niitä ainakin pidetty vuosina 1654, 60, 70, 74, 82, 85, 93, 99 ja 1708. Näihin tarkastuksiin olivat kaikki seurakuntalaiset velvolliset saapumaan. Niitä, jotka laiminlöivät sen, sakotettiin; v. 1652 langetettiin 24 henkilöä 3 taalarin sakkoon. Tarkastuksissa annettiin tarkkoja määräyksiä jumalanpalveluksesta, kirkon ja pappilan rakentamisesta, tarkastettiin kirkon tilit ja tavara-luettelot. Mutta ennen kaikkia ne olivat seurakuntalaisten kristinopin ja lukutaidon kuulustelutilaisuuksia, jolloin piispa, kun koko seurakunta oli kokoontuneena hänen ympärilleen, saattoi itse jokaiselta kysellä ja siten tarkkaan oppia tuntemaan heidän taitonsa. Millainen kristinopin taito tähän aikaan oli seurakunnassamme, voitane johonkin määrään päättää tarkastuspöytäkirjoissa olevista arvosteluista. V. 1670 sanotaan, että kansa ymmärsi kristinoppia hyvin, joka ilolla tunnustettiin. Muutamia vuosia myöhemmin ilmoitetaan, että seurakuntalaiset osasivat hyvin kristinopin kapaleensa ja alkoivat jo oppia Lutherin katkismuksen selityksetkin.

Lukutaidon edistäminen oli Gezeliusten sydämen asiana. Jo piispa Rothovius oli vaatinut, että tuli osata katkismus, ennenkuin voi päästä ehtoolliselle ja v. 1666 Gezelius vanhempi sääsi, että lukkarit ovat velvolliset opettamaan ainakin muutamia lapsia. Vähää myöhemmin määrättiin avioliittoon pääsemisen ehdoksi, että tuli taitaa suurin osa katkismuksen selityksiä. Mutta vasta 1680- ja 90-luvuilla näyttää lukutaito saavuttaneen Huittisissa huomattavampaa jalansijaa. V. 1693 piispa antaa sen tunnustuksen, että suuri osa kansasta osasi lukea kirjasta. Kuinka paljon tämä »suuri osa» käsitti, sitä ei voi tietenkään numeroissa määrätä, mutta eivät lukutaitoiset liene olleet aivan luetut, koska v:n 1699 tarkastuksessa niitä oli yli 300 henkeä. Vertailun vuoksi mainittakoon, että esim. Tyrväässä v. 1699 oli 310 lukutaitoista, Tammelassa v. 1703 100, Raumalla 240 j. n. e. Ei siis Huittinen ollut muista seurakunnista jäljessä, jollei edelläkään.

Lukkarin tuli ensi sijassa huolehtia lasten opettamisesta; vanhempien taas puolestaan tuli välttämättömästi, jos eivät itse kyen-

neet tai joutaneet ohjaamaan lapsiaan, lähettää ne lukkarin luo. Lisäksi oli Huittisissa ainakin 1680-luvulla jonkunlainen koulumestari nimeltä Henrik Mullerus. Vastahakoisuuttakin oli vanhemmissa eikä se kovin ihmeteltävää olekaan. Etenkin näyttävät punkalaitumelaiset olleen välinpitämättömiä. Mutta kansaan kylvetty hyvä siemen alkoi hiljalleen versoa ja kantaa hedelmiä: lukutaito levisi yhä enemmän ja enemmän, niin että 1600-luvun lopulla nuoriso, jopa suuri osa aikuisiakin osasi lukea.

Samalla kuin alempaa kansansivistystä levitettiin, ei unohdettu ylempääkään. Päinvastoin. Vanhempia muistutetaan tuon tuostakin lähettämään lapsiaan kouluihin, jossa he voivat hankkia itselleen korkeamman, täydellisemmän oppimäärän. Näyttää, kuin Huittisissa olisi näitä kehotuksia seurattukin, sillä 1600-luvulla moni kansan poika tästä pitäjästä lähti opin tielle. Olivathan vuosisadan kappalaiset, kahta lukuunottamatta, kaikki kotipitäjän miehiä. Takkulasta lähti useita sivistyneitä. Huittinen oli siis tässä suhteessa hyvinkin edistyneellä kannalla.

Kaikkeen opetukseen liittyi tähän aikaan tarkka oikeaoppisuuden julistaminen. Kaikki, mikä oli poikkeavaa kirkon tunnustuksesta, oli harha-oppia ja sitä oli ankarasti vastustettava. Kirkko oli säilytettävä puhtaana kaikesta pahasta. Oli siis varsin luonnollista, että kirkon puolelta asetuttiin erityisen jyrkästi noituutta ja taikauskoa vastaan.

Noituus oli tavattoman yleistä tähän aikaan. Ei ainoastaan varsinainen kansa uskonut siihen ja siitä hakenut apua, vaan myös sivistyneissä, jopa yliopistonmiehissäkin, vallitsi sama katsantokanta. Samoin kirkon miehet uskoivat noituuden voimaan. Mutta noituus— niin uskottiin — lähti »pahastahengestä». Sentähden sitä oli vastustettava, oli opetettava ihmisille, etteivät he saaneet antautua yhteyteen »pahanhengen» kanssa, vaan kaikin tavoin oli sitä vältettävä. Saarnoissa tuli tästä puhua kansalle ja varottaa sitä ankarilla uhkauksilla. Kun kirkko, samoin kuin valtiokin, tällä tavalla tunnusti noituuden olevan jotain todellista, on selvää, että kansassa silloin usko sen voimaan entisestään kasvoi ja vahvistui.

Enimmän oli noituutta levinnyt Pohjanmaalle, jossa ankarimmat noitien vainotkin tapahtuivat. Mutta sattui Huittisissakin noitia vastaan oikeudenkäyntejä, joskin useimmat niistä olivat verrattain mitättömiä. Syytökset olivat tavallisesti seuraavanlaatuisia: noita oli pilannut oluenpanon, surmannut karjaa, ahdistanut ihmisiä

j. n. e. Tällaiseen noituuteen oli tavallisesti synnä kosto ja kateus. Naapuri oli jollakin tavoin vihoittanut mielen ja hänelle tahdottiin kostaa vahingoittamalla häntä itseään, hänen karjaansa tai peltoaan. Toisinaan kääntyi viha pappia vastaan. Kerran valittaa Punkalaitumen kirkkoherra, että eräs akka oli surmannut häneltä kahden vuoden kuluessa — niin uskomattomalta kuin se tuntuu — 95 nautaa. — Mutta »pahanhengen» apua käytettiin muihinkin tarkoituksiin. Eräs nainen tuomittiin 40:n taalarin sakkoihin siitä, että hän löytääkseen käsinevarkaansa oli mellastanut seulalla ja harjalla. — Toisen kerran kokoontui 8 naista yhteen harjottamaan noituutta. Jokainen heistä luki 9 kertaa peräkkään Jumalan kymmenet käskyt, uskontunnustuksen ja isämeidän ja tekivät kaikenlaista noituutta saadakseen paranemaan erään toverinsa silmän, »ja kerrottiin että se olikin tullut paremmaksi». — Niinkuin on mainittu, uskoivat papitkin taikoihin. Niinpä kirkkoherra Simon Kepplerus paransi tautinsa ihmeellisellä lääkkeellä, johon oli sekotettu ruutia, viinaa y. m.

Rangaistukset noituudesta olivat ankarat. Kun noituus oli vähänkään huomattavampaa laatua, seurasi sitä kuolemanrangaistus. Tavallisia olivat sakot. Mutta tavataan muunkinlaisia rangaistustapoja. Eräs nainen tuomittiin vesikoetukseen: kädet sidottiin selän taakse ja hänet heitettiin jokeen. Toinen tuomittiin ruoskittavaksi ja menettämään korvansa. Lisäksi tuli näihin rangaistuksiin kirkkokurin kärsiminen, joka tavallisesti oli hyvin ankara. Sellaisia henkilöitä, joita epäiltiin noidiksi, saattoi pappi kieltää herranehtoiselta eikä kukaan saanut ottaa heitä asumaan luokseen. Yleensä näyttää Huittisissa olleen sangen harvoja varsinaisia noitia. Nekin, joita tavataan, olivat tavallisesti tulleet tänne muualta. Tämä onkin luonnollista, sillä vieraspaikkakuntalainenhan voi sangen helposti herättää tällaisessa asiassa yleistä huomiota ja pelkoa, vaikka hänellä ei olisikaan mitään noituumia mielessään. — Helposti syytettiin aivan viattomia. Jos jollekin oli sattunut ihmeellisempi tapahtuma, oltiin kohta valmiit levittämään hänestä huhuja, että hän oli tekemisissä »pahanhengen» kanssa. Kun taas onnettomuus kohtasi, koetettiin kaikin tavoin keksiä, kuka kostotuumansa kautta oli saanut sen aikaan. Nimismiehet ja papit katsoivat virkansa puolesta välttämättömäksi käydä aina asiaan käsiksi. Epäilty haastettiin oikeuteen vastaamaan. Useimmissa tapauksissa kävi niin, että syytetty tunnustettiin viat-

tomaksi. Huittisten papit kuitenkin — mikäli voi päättää tuomio-kirjoista — eivät vainonneet erityisellä virka-innolla noitia tai noidiksi epäiltyjä henkilöitä, vaikka voihan olla mahdollista, ettei siihen ollut täällä niin tilaisuuttakaan.

Kansamme sekä sivistyneiden että varsinaisen rahvaan siveellinen tila ei ollut muutenkaan kehuttava.

Juoppous, oluen- ja viinanjuonti oli jo laajalle levinnyt. Milloin enemmän ihmisiä sattui yhteen, ei silloin puuttunut joukolta olutta, viinaa ja tupakkaa. Kyläpaikkoihin esim. Rajjalaan, Äetsään ja erittäinkin kirkonkylään muodostui oikeita kapakoita. Käräjä-aikoina oli juopottelu hyvin suuri. Milloin esiintyi joku lautamies, milloin nimismies oikeudessa päihtyneessä tilassa. Sattuipa toisinaan, ettei juttuja voitu käsitellä, kun asianomaiset olivat pitkin kylää juopottelemassa. Niinkuin edellä on mainittu, oli juoppoja papeissakin. Ja oli tämä himo tarttunut naisiin, jos kohta paljon vähemmässä määrässä. V. 1680 oli eräs nainen oikeudessa sentähden, että oli piessyt äitiään juovuspäissä.

Verrattain yleiseksi käynyt juoppous edisti suuressa määrässä epäsiveellisyyttä, usein näet siveysrikoksesta syytetyt miehet oikeudessa ilmottivat, etteivät he muistaneet sellaisesta tapauksesta mitään, ja myönsivät syytöksen mahdolliseksi, koska olivat silloin olleet juovuksissa. Puhumattakaan siitä, että aviollisen yhdyselämän viettäminen ennen vihkimistä oli jotenkin tavallista (v. 1680 sakotettiin siitä 30% vihityistä), on melkein poikkeuksetta joka käräjillä esillä monia rikosjuttuja kuudetta käskyä vastaan. Palkollisten keskinäisessä suhteessa oli paljon korjattavaa eivätkä isännätkään näy aina olleen puhtaita, joskin on esimerkkejä, että palvelijattaret joko saattaakseen isäntänsä pahaan huutoon tai peittääkseen omaa rikollisuuttaan tekivät isäntiään kohtaan vääriä ilmiantoja väkivaltaisuudesta j. n. e. — Aviorikoksiakin tapahtui ja erittäin näyttävät sotamiehet ja heidän vaimonsa olleen vika-päitä sellaisiin. Tällaisia rikoksia seurasi kuolemanrangaistus tai korkeat sakot (lievässä tapauksessa esim, 80 hopeataalaria). Sivistyneistäkin kuuluu valituksia. Niin syytettiin kirkkoherran lesken Sigrid Laurintyttären harjottaneen salavuoteutta apulaisen Jaakon kanssa. — Eräs ylioppilas Rewlin kiellettiin siveettömyytensä tähden saarnaamasta. Mainittakoon vielä monet kunnianloukkausjutut todistuksena siitä, että panetteluhalaria ja raakuutta oli surkuttavassa määrässä aikakauden ihmisissä.

Kuva, jonka saa seurakunnan siveellisestä tilasta, ei ole valoisa; erittäin sukupuolirikosten runsaus heittää siihen synkän varjon. Aikakauden sivistyneisiinkin, niinkuin on viitattu, oli tapain-turmelus juurtunut syvälle, joskaan heidän hairahduksensa useastakin syystä eivät tulleet niin hyvin päivänvaloon kuin rahvaan. Tarmokkaat toimenpiteet kirkon puolelta, monet tarkastukset ja ankarat määräykset ja säädökset, olivat todella aivan tarpeen vaatimat kansan kohottamiseksi; ja ne osottavat toiselta puolelta, että kirkon johtomiehet kyllä älysivät, mitä heiltä vaadittiin. Ja kun vertaa 1650 luvun aikoja vuosisadan loppupuoleen, huomaa todella edistystä tapahtuneen seurakunta-elämän alalla, sillä ainakin siveellisyyserikokset, jotka 1650-luvun tuomiokirjoissa käsittävät kauhistavan määrän käsitellyistä asioista, ovat 1600-luvun lopulla melkoisesti vähentyneet. Ja olihan kansasta lisäksi suuri osa saanut lukutaidon, jonka kautta sille avautuivat kirjojen aarteet — jos kohta vaan hengellisten. Gezeliusten ja hänen virkaveljiensä ponnistukset eivät olleet siis jättämättä näkyviä jälkiä.

SAKARI LOIMARANTA.

TYRVÄÄN ENSIMÄISEN KANSAKOULUN PERUSTAMISVAIHEET.

Kysymyksen kansakoulun perustamisesta Tyrvään kuntaan ottivat ensiksi esille pankinkassööri P. W. Gallén ja silloinen v. t. kirkkoherra J. O. Bergroth Tyrvään kunnallislautakunnan kokouksessa elokuun 28 p:nä 1869. Pöytäkirja kertoo:

»Pöytäkirja laadittu yhteisessä kunnallislautakunnan kokouksessa Suntio Stenholmin asunnossa Elokuun 28 päivänä 1869.

§ 1

Eteensä otti lautakunta että esitellä Kansakoulusta tähään Tyrvään pitäjään, joka tätä ennen kahdesti kunnan kirkossa ilmoitettiin, niin tähän saatuille tulivat kunnasta virkaatekevä Kirkkoherra Herra Johan Oskar Bergroth virkansa puolesta ja Herra Pankkikasööri Petter Wilhelm Gallen Yli- ja Ala-Svännin rusthollin ja Jaatsin perintötalon omistaja Nuupalan kylässä, jotka ynnä Lautakunnan kanssa esittelivät kunnan jäsenillä, joita oli usiammat saatuille tulleet joista muutaimpain nimet tähän pöytäkirjan alle otettiin; tästä tuumailtua oli kaikkein yhteinen mieli ja lause että nyt kohta ruvetaan hankkimaan kansa koulua tähän kuntaan, sillä kuin asia laviammalta katselemme, niin kirjallisuus on se joka sivistystä Tyrvääinkin seurakuntaan on näinä aikoina virkistyttänyt ja eteenpäin ponnistannut, vaan se on tapahtunut paremmissa eikä matalammassa majoissa, vaan joka nyt yhteisen toimen kautta kaikille on hankittava, muistaen että kirjallisuus on se suurin perintö jonka taidamme lapsillemme ja nousevalle kansalle jälkeemme

jättää sekä hengelliseen että ruumilliseen edistymiseen. Tosi ja myöden annettava että meille ensi alussa tästä on eri maksoja nouseva, vaan huolimata näistä tule meitin katsoo asian tarpeellisuutta, muistaen mitä meitin esi isämme aikanansa meidän hyödyksemme ovat tehneet ja kustantanneet ilman ettei itse niistä ole hyötyä nähneet; ja viellä tahdomme yhdellä mielellä kehoittaa kunnan jäseniä huomaamaan mitä armollinen esivaltamme tämän edistymiseksi on hankkinut Seminari koulun kautta maasamme josta taidamme saada kelvollisia opettaija kansa kouluimme. Waan että asia on tarkka ja korkeasta sisälle pidosta että se niin toimeen saada kuin sen oikia tarkoitus on, niin katsomme tarpeelliseksi että kunnan jäsenistä valitaan toimikunta tekemään tähän ehdot ja säännöt ja niin muodoin esittelemme tämän kunnan esimiehelle Antti Sipille että kunnan kanssa tästä keskustella ja toimikunta valita; näin on esityksemme jonka me itte kunkin kunnan jäsenen mietittäväksi ja päätettäväksi jätämme.

Jo/i, O, Bergroth

Erik Katara

Wille Kahimala

P; W. Gallen

Juha Yliketola

kaikki omakätisesti

Kunnallislautakunnan puolesta

H. Lindroth

David Junttila

Fabian Seppä vara esimies

Tuomas Hyrkki August Uotila»

Kunnallislautakunnan ehdotus esitettiin kuntakokoukselle seuraavan syyskuun 24 p:nä. Kokouksen pöytäkirja on seuraavan kaltanen:

»Pöytäkirja kirjotettu laillisella ajaalla täksi päiväksi julistetusa kuntakokouksesa Tyrvään emäkirkon seurakunnasa kokoushuoneesa Suntio Stenholmin asunosa Syyskuun 24:nes päivä 1869.

1 §.

Kunnanlautakunnan pöytäkirja viime Elokuun 28 päivänä l.nen § alla esitetty asia kansakoulusta tähän Tyrvään emäseura-

kuntaan, jonka lautakunta on kattonut tarpeelliseksi, lautakunnan pöytäkirjan luettua, hetken asiaa mietittyä kunnan jäsenet joita oli koolta saatuville tullut, kaikki yksimielisesti katsovat tarpeelliseksi kansakoulun asettamista, johon asetettas sekä mies että naisopettaja. — katto myös kunta soveliaks valita komitea tätä asiaa valmistamaan ja toimeen saattamaan, ja valittiin komiteaan esimieheks Bankin kassöri Herra P. W. Gallen, niinkuin omistaja Svännin rusthollia ja kuntaan kuuluva, jäseniksi Kirkkoherran virkaa pitäjäsä edesseisova Herra varapastori J. O. Bergroth, rusthollarit Paul Erik Katara, ja Antti Antin poika Katila eli Yliknaapi, talolliset Lautamies Fabian Seppä, kirkonkuudennus Abraham Weilin, torpparit Kristian Tuomon poika Kvist, ja Matti Matin poika Hite, Käsityöläiset Nahkuri Karl Nordling ja Kraatari Wilhelm Fingerroos. — tämän komitean tulee tämän vuoden kuluella järjestää asia sen mukaan kuten Kejsarillisen Majestetin armollinen asetus siitä asiasta määrää, joka komitean pöytäkirja kunnalle ylösluetaan kunnan kokouksesa, jonka tehtyä vahvistusta viipymättä on toimettava.

Se joka on tyytymätön tämän toimituksen kansa, saa valituksen tehdä kolmenkymmenen päivän sisään tämä päivä lukemata Herra Guvernöörille läänisä

Kuntakokouksen puolesta

Antti Sipi

Todistaa

<i>Antti Katila,</i> (puumerkki)	<i>Henrik Höyly,</i> (puum.)	<i>Wilhelm Piukku,</i> (puum.)	<i>Wilhelm Jakkinen</i> (puum.)
<i>Hesekiel Lepistö,</i> (puum.)	<i>Karl Helin</i> (puum.)	<i>A. Weilin.</i>	

Carl Fredr. Bergroth
kirjottaja»

Tässä kokouksessa asetettiin siis komitea, joka oikeutettiin ajamaan asia lopulliseen päätökseen, ollen ainoastaan velvotettu ilmoittamaan päätöksistään kuntakokoukselle. Nämä pöytäkirjat olen ottanut kaikkine allekirjotuksineen näyttämään, missä määrässä siihen aikaan käytettiin puumerkkiä.

Seuraavan kerran oli asia kuntakokouksessa esillä joulukuun 27 p:nä samana vuonna :

»Pöytä kirja kirjotettu Lailisela aijalla kuuletettusa kunnankokovuksesa Tyrvääsäkokovus Huonesesa Piretty joulu kuun 27 päivä 1869

1 §§

Kokovuksen satavile tulli ale Kirjotettu esimies ja yhteistä kansa olli iso jouko satavile tullu niin ensiksi ylös Luiettin kansakoulun Komitean tekemä koullun ohiesäntö johon ei Länä olevala Kansala ollu mitan siitä Wastan muistamista niin se Hyväksytyyn!

2 §§

Kysytin jos Hoppun Rystholli ostetan Koullu taloksi kunta Waan koska ei se asija ollu kultettu niin ei taittu sitä Lopulisen Pätöksen ale asetta josta uusi Kokous jlman Wivytystä toimitetaman

ja se joka on tytömätön tämä kokovuksen kansa saa muutosta Hake Guvernörin tykönä Länisä kolmenkymenen Päivän sissän tästä päivä alkaien

ylös Luiettin tämä Pöytä kirja ja Hyväksytin aika ja Paika kuin Erelä on mainittu

Kuntakokovuksen Puolesta

Antti Juh Sipi»

Uutuutensa vuoksi oli asia aluksi mennyt näin helposti. Ett'ei tyytyväisyys päätöksiin silti ollut yksimielinen, vaikkei tyytymättömyys heti ehtinyt julkitulemaan, sitä todistaa seuraava tammikuun 17 p:nä 1870 pidetty kuntakokous. Pöytäkirja kertoo:

»Pöytäkirja laadittu yleisesä kuntakokouksesa Suntio Stenholmin asunnosa Tyrvään kirkon luona Tammikuun 17. päivä 1870

3 §.

Kansakoulu komitean valmistamat sääntöjä hallintokirjat kansakoululle ylös luettiin kunnalle, enemmistö saataville tulleista miehistä ilmottivat tyytymättömyyden koulutaloksi Hopun rusthollin ostamista, ja pitäjän magazinista viljan myymistä vastaan maini-

tun rusthollin maksamiseksi, myös kiertokoulun asettamista seurakuntaan; tyytymättömät pyysivät kahden viikon aatos ajaan, jolla ajaalla aikovat hankkia ja toimeta uusi komitea jos ej vanha tahto esittää muutoksia mitä enemmistö esittää tahtos; nykyiset komitean jäsenet ilmottivat että ovat uskotun toimensa ja tehtävänsä toimittaneet sen mukaan kuten viime Syyskuun 24 p. heille uskottu suostuttu ja valtuutettu on

Antti Sipi

Kirjottanut *Carl Freolr. Bergroth.*»

Vastustus oli kuitenkin jo liian myöhästä. Kassöri Gallen, asian alkuunpanija ja innokas ajaja, lähetti viimeisestä päätöksestä huolimatta, komitean aikasemmin saaman valtuuden nojalla, laaditun koulun ohjesäännön senatin vahvistettavaksi.

Toimettomia eivät olleet tyytymättömäkään olleet. He olivat, joskin asiaansa hyödyttämättä, puskeneet vihansa kunnan luottamusmiehiä, kunnanesimiestä Sipiä ja kunnallislautakunnanesimiestä Seppää vastaan. Näiden edellisenä syksynä tapahtuneesta valitsemisesta oli tehty valitus kuvernöriin, koska Sipi kirkonisäntänä oli muka jäävi ja samoin Seppä kruunun virkamiehenä, jahtivoutina. Lainmutkat siilonkin jo osattiin! Ja kuvernöri kumosikin mainitut vaalit joulukuun 30 päivänä 1869.

Tämä kerrottuna seuraavan varsinaisen myrskykokouksen ymmärtämiseksi:

»Pöytä kirja kirjoitettu laillisella aijalla kuulutettusa yhteisesä kuntakokovuksesa Tyrvääsä kokovus Huonesa Suntio Stenholmin asunosa Huhti kuu 19 päi 1870

Kokovus oli kuulutettu pirettäväksi Kunta kuuluvista tarpelista asijoista ensiksi koullun Hoitokunnan Walitsemista ja Hopun rystholli kuuluvista asijoista toiseksi — — — — —

mutta kun ale kirjoitettu Puhenhointaia kysy ensiksi kuka nyt on Puhenhointaia koska ei Herra Guvernöri Päätös 30 päivä joulu kuusa 1869 osoita nukan kuka sillä aika johrata kokovusta kun asija on Rirasa sillä siitä on alamaisuuresa Walitukset keisarillisen Senatin sisäle lähetetty ja minule on myös tietävä että on Walituksia tehty Herra Guvernörin tykö Länisä sen kokovuksen ylli joka on piretty

25 päivä Helmikuusa 1870 josta johrosta ei olle Waka tiedo kuka kokovusta nyt johraata Waan tämän kysyttyvä noisi siinä paljon kansan sejasa joita oli kovolta kokontunut semonen meno ja metelli etei ale kirjotettu saanut olenkan puhuva ja usijanpia Häväsytys sanoija kuultiin Wirka tekevä Kirkko Herra Bhruuht ja Herra Pankin kassöriä Galleini ja alle kirjotettuva Puhenhointaia Westan ja Wiimeksi mainitule meinasivat tehreä Wäkivalta paiti olli siinä joukosa yksi ossa isäntämiehiä jotka oli toista mielen Laarusta kuin se iso jouko josta syystä kokovus täytyt jäärä siksensä

Kuntakokouksen puolesta

Antti Sipi»

Kokous oli todella ollut myrskysimpiä, mitä yleensä voi olla. Väkeä oli kunnanhuone, suntion tupa kuin nuijalla lyöty ja toisia vielä porstuassa ja ulkona pihalla. Mielenpurkaukset olivat säästämättömän räikeitä. »Herrat» saivat kuulla kunniansa.

— »Minäkin, Petrelli parka, syön pettua, te herrat — —», jyrisee miehen ääni nurkasta.

— »Te herrat syötte ja elätte hyvin, me raatajat — — — — —», kirkuu Wehkalahden Annaliisa ikkunan takaa.

— »Herrat kustantakoot itselleen kansakoulun, me paamme lapsemme kiertokouluun — — —»

-- »Me olemme Jumalaa pelkääviä ihmisiä, katkismusta ja raamattua meidän lapsemme tarvitsevat — —».

Pastori yritti lähteissä nuhtelemaan laumaansa, mutta kassöri Gallen riensi varottamaan: »Pidä suusi kiinni, taikka saamme selkäämme!» — Pahimmassa pulassa oli puheenjohtaja Sipi, joka erotettuna puheenjohtajana oli kuuluttanut kokouksen kokoon. Kun hän yritti ehdottaa, että kokous pidettäisiin varapuheenjohtajan johdolla, huudettiin kuin yhdestä suusta: »Ei sun kuultuksellas, ei sun kuultuksellas!»—Ja poislähtiessä piti miehiä Sipin takista kiinni, ivaten: »Sipi, maksa palkkamme, maksa päiväpalkkamme!» Sipi katsoi parhaaksi väistyä uhkaavasta väkijoukosta lähellä olevaan asuntoon. — »Hän menee rahaa rikkoon!», kaikuivat ivahuudet perässä.

Tällaista oli sivistyksen esitaistelu varsinaisilla salomailla.

Kerran alkuun päästyään eivät koulun vastustajat jättäneet asiaansa paljaan rähinän varaan. Silloinen Kaihmalan isäntä, vas-

tustuspuolueen johtaja, kiersi ympäri kuntaa kokoamassa allekirjotuksia ja vei kuvernöriin anomuksen, jossa pyydettiin alemmaa kansakoulua kuntaan ja pyydettiin kuvernöriä itse tulemaan kokousta pitämään kuntalaisten kanssa, ja kunnan sekavilta näyttävät olot saivatkin kuvernöriin tähän suostumaan. Eräänä sunnuntaina kesäkuussa tuli »Herra Guvernöri, Wiisaustieteen Tohtori Kamariherra ja tähtimies Greivi Karl Magnus Creutz», niinkuin häntä eräs senaikainen pöytäkirja karahteeraa, lääninsihterinsä kera pitämään kirkossa kokousta Tyrvään kuntalaisten kanssa.

Kokouksen alkaessa asettuu mainittu Kaihmalan isäntä toiseen päähän pöytää, kuvernöri pöydän taka ja lääninsihteri toiseen päähän pöytää. Kuvernöri kysyy ensin Kaihmalalta, osaako hän pitää pöytäkirjaa. — »Kyllä», — vastaa Kaihmala ja vetää taskustaan paperin sekä alkaa sitä lukea. Hänet keskeyttää kuitenkin kuvernöri lausuen ruotsiksi lääninsihterin kääntäessä: »Sinä olet yksi tyhmä mies, kirjotat pöytäkirjan ennenkuin on kokousta pidettykään. Paa pännäs pois!» — Sen jälkeen kääntyy kuvernöri yleisön puoleen kysyen, mikä valittajilla on asiana. Ennenkuin kukaan kuitenkaan ehtii vastaamaan, ojentaa kassöri Gallen senatin vahvistaman koulun ohjesäännön kuvernörille. Tämä katselee ensin pitkän aikaa paperia ja alottaa sitten puhua: »Te olette näenmä tulleet minun tyköni valekirjoilla. Mikä teillä oikein on tarkoituksena?» — »Me tahtoisimme alemman kansakoulun eikä ylempää», — kumartaa tähän silloinen Kaunisto. — »Mutta tässä on senatin päätös. Senati kyllä voi muuttaa minun päätöksiäni, mutta en minä voi muuttaa senatin päätöksiä», selittää kuvernöri. — »Me valitamme», — vastataan yleisöstä. — »Mihin te sitten valitatte, tuonneko, vaiko tuonne?» — vastaa kuvernöri, viitaten kädellään ensin ylöspäin ja sitten alaspäin.

Tähän päättyi kokous. Pihalla kutsuttaa kuvernöri kuntakokouksen varapuheenjohtajan, joka itse, isäni, on minulle näistä seikoista kertonut, luokseen ja kehottaa kiireimmiten kuuluttamaan kuntakokouksen koulunjohtokunnan valitsemista varten. Johtokunta valittiin näin seuraavan heinäkuun 18 päivänä ja kansakoulu alotti toimintansa syksyllä 1873. Koulu oli ensimmäisenä vuotena yhteiskouluna poikia ja tyttöjä varten ja muutettiin sitten kaksoiskouluksi, jossa pojilla on eri opettaja ja luokkahuone sekä tytöillä eri. Tällaisena oli tämä lopultakin kunnan taloksi ostetun Hopun talon maalla sijaitseva ensimmäin en Tyrvään kansakoulu

noin kahdenkymmen vuoden ajan myöskin Tyrvään ainoana kansakouluna.

Lopuksi mainittakoon vielä, että senati kumosi Sipin valituksesta kuvernörin päätöksen ja vahvisti Sipille kuntakokouksen puheenjohtajan toimen—ja Seppä ryhtyi myrskyn ohi mentyä ilman muuta hoitamaan edelleen kunnallislautakunnanesimiehen tointa ja hoiti sitten monet vuodet.

HANNES RYÖMÄ.

SATAKUNNAN KANSANVALISTUSTILASTOA VUODELTA 1905.

Satakuntalainen ylioppilasosakunta on ottanut päätehtäväkseen kansanvalistuksen kohottamisen maakunnassaan. On siis luonnollista, että se ensiksi on tahtonut saada selvää Satakunnan nykyisestä sivistystilasta. Siksi heräsikin osakuntamme kansanvalistuskomiteassa harrastus kansanvalistuskartan hankkimiseen, kartan, jossa olisi merkittynä kaikki koulut, kirjastot ja lukutuvat sekä eri yhdistykset, mitkä eri kunnissa ovat olleet 1905:n vuoden lopussa. Se olisi omiaan osottamaan, mitä jo on kotiseuduillamme asian hyväksi tehty ja mille alueille vastainen toiminta olisi etupäässä kohdistettava. Vitkastelematta lähettikin kansanvalistuskomitea kuhunkin kuntaan joukon sivistysoloja koskevia kysymyksiä, pyytäen niihin vastauksia. Kiitollisuudella voimmekin mainita, että olemme saaneet niistä kaikista tietoja. Täten on ollut käytettävänäimme jokseenkin laaja koulu-, yhdistys-, kirjasto- ja lukutupalasto Satakunnasta v:lta 1905, tai, tarkemmin sanoen, siitä osasta Satakuntaa, joka kuuluu Turun ja Porin lääniin, eli Satakuntalaisen Osakunnan alueesta. Näiden tietojen mukaan ovat ylioppilas Elli Heinonen ja allekirjoittanut piirtäneet kansanvalistuskartan. Karttaa tarkastaessa huomaa heti, miten suuria eroavaisuuksia on eri kuntien kansanvalistuskannassa. Aikomukseni on tässä lyhyesti selvittää asiaa mainittujen tilastotietojen perusteella. On kuitenkin muistettava, että Porin ja Rauman kaupungit on jätetty kokonaan huomioon ottamatta.

Siinä osassa Satakuntaa, jota karttamme esittää, oli yhteinen väkiluku 1905:n vuoden lopussa 209,067 henkeä. Väkirikkain oli Ikaalisten pitäjä, jossa yksin oli 11,880 henkeä, sitte Huittisten, jonka väestö nousi 10,040 henkeen. Loimaan kunnassa oli 9,871 ja Tyrvään 9,008 henkeä. Hämeenkyrön ja Kankaanpään kun-

nissa oli yli 8,000 ja Kokemäen 8,000 henkeä. Merikarvialla ja Parkanossa oli yli 7,000, Ulvilassa, Porin maaseurakunnassa ja Punkalaitumella yli 6,000 hengen. Eurajoen ja Lavian kunnissa oli enemmän kuin 5,000 henkeä. Yli 4,000 hengen nousi Siikaisen, Alastaron, Pomarkun, Noormarkun, Ahlaisten, Rauman maaseurakunnan, Kiukaisten, Nakkilan ja Mouhijärven väkiluku. Karvian, Kiikan, Karkun, Lapin, Köyliön, Jämijärven, Hongonjoen ja Euran pitäjissä oli yli 3,000 henkeä. Jäljellä olevista kunnista oli yhdeksässä yli ja viidessä jonkun verran alle 2,000 hengen.

Satakunnassa on *lukutaito* yleinen, tyydyttävä, mutta *kirjoitustaito* huononlainen, sillä vanhempi sukupolvi osaa hyvin huonosti, taikka ei ollenkaan kirjoittaa. *Kansakouluja* on joka kunnassa. Yhteensä on niitä kysymyksessä olevalla alueella 173, joista kaksi ruotsinkielistä, nim. Merikarvialla ja Reposaaarella. Uuden piiri-jaon mukaan tulee näiden lisäksi perustettavaksi vielä 102 uutta kansakoulua. Seuraava taulu osoittaa sekä toimivien että perustettavien kansakoulujen luvun ja oppilasmäärän kussakin eri kunnassa 1905:n vuoden lopussa.

Kunnan nimi.	Toimivia kansakouluja.	Perustettavia kansakouluja.	Kansakoulujen luku uuden piiri-jaon mukaan.	Oppilasluku.
Ahlainen	4	1	5	123
Alastaro	6	0	6	181
Eura	4	2	6	122
Eurajoki	5	2	7	130
Harjavalta	2	1	3	60
Hinnerjoki	1	2	3	?
Hongonjoki	1	0	1	44
Honkilahti	3	0	3	62
Huittinen	9	2	11	437
Hämeenkyrö	9	1	10	416
Ikaalinen	10	4	14	413
Jämijärvi	1	3	4	86
Kankaanpää	4	9	13	228
Karkku	4	1	5	163
Siirto:	63	28	91	2465.
				11

Kunnan nimi.	Toimivia kansakouluja.	Perustettavia kansakouluja.	Kansakoulujen lukuvuoden piirijaoon mukaan.	Oppilasluku.
Siirto:	63	28	91	2465
Karvia	1	3	4	27
Kauvatsa	2	3	5	94
Kukka	3	2	5	142
Kiikoinen	1	3	4	54
Kiukainen	2	3	5	80
Kokemäki	6	3	9	245
Kullaa	3	2	5	91
Köyliö	5	0	5	150
Lavia	5	3	8	188
Lappi	1	4	5	41
Loimaa	8	0	8	387
Luvia	2	1	3	92
Merikarvia	9	2	11	240
Metsämaa	1	1	2	47
Mouhijärvi	4	2	6	169
Nakkila	4	1	5	193
Noormarkku	2	4	6	77
Parkano	4	3	7	160
Pomarkku	2	5	7	65
Porin maaseurak.	4	5	9	256
Punkalaidun	7	1	8	288
Rauman maaseurak.	5	3	8	129
Reposaari	2	0	2	195
Siikainen	3	3	6	71
Suodenniemi	1	4	5	54
Suoniemi	4	0	4	137
Säkylä	2	3	5	80
Tyrvää	7	4	11	392
Ulvila	6	2	8	411
Vampula	2	2	4	?
Viljakkala	2	2	4	113
Koko alue	173	102	275	7,133 + ?

Kuten edellä olevasta taulusta huomaa, on niitä kuntia, joissa on ainoastaan 2 kansakoulua, enemmän, nim. kymmenen; yhdeksässä kunnassa on 4 ja kahdeksassa 1 kansakoulu. Senjälkeen

on lukuisimmin niitä kuntia, joissa on 3 tai 5 kansakoulua, nim. kumpaisiakin neljä. Kolmessa kunnassa on 6, kolmessa 9, kahdessa 7 ja yhdessä 8 kansakoulua. Ylin määrä kansakouluja yhdessä kunnassa on 10, nim. Ikaalisissa. Eivät läheskään kaikki kunnat ole ilmoittaneet erikseen tyttö- ja poikaoppilaitten lukua ja Hinnerjoelta sekä Vampulasta puuttuu yhteinenkin oppilasmäärä. Mikäli tilastotiedoista kuitenkin käy selville, on Satakunnan kansakouluissa keskimäärin noin 25 % enemmän poika kuin tyttöoppilaita. Muutamissa kunnissa on koulutyttöjen ja koulupoikien lukumäärien eroitus aivan hämmästyttävän suuri. Niinpä esim. Kullaan kouluissa on yhteensä ainoastaan 24 tyttöä ja 67 poikaa ja Porin maaseurakunnan kouluissa 100 tyttöä ja 156 poikaa. Se seikka, ettei tyttöjen opin saantia pidetä yhtä tärkeänä kuin poikien, osottaa tuntuvaa kehityksen puutetta ja olisi mahdollisimman pian korjattava. Muutamissa kunnissa on kuitenkin tyttö- ja poikaoppilaita melkein yhtä paljon, vieläpä jossakussa tyttöjä enemmänkin. Jämijärvellä esim. käy 48 tyttöä ja ainoastaan 38 poikaa kansakoulua.— *Kiertokouluja* koskeva osa tilastoa on hyvin vaillinaisen. Sen mukaan olisi nim. koko alueella ollut ainoastaan 219 varsinaista kiertokoulupiiriä. Voimme kuitenkin täydellä syyllä pitää niiden lukumäärää paljon suurempana, sillä useissa kunnissa on kysymyksen suhteen erehdytty siten, että on ilmoitettu kiertokoulunopettajien luku kiertokoulupiirejä kysyttäissä. Rauman maaseurakunnassa ovat kiertokoulut muodostuneet seisoviksi pikkulasten kouluiksi.

Onpa Satakunnassa korkeampiakin oppilaitoksia, nim. Huittisten kansanopisto siihen yhdistettyine isäntä- ja emäntäkouluineen sekä Ikaalisten ja Tyrvään yhteiskoulut. Sitäpaitsi on mainittava Vuojoen karjanhoitoja meijerikoulu, Kiikan, Nakkilan ja Kiukaisten karjakkokoulut sekä Metsämaan meijerikoulu. Hämeenkyrössä on Satakunnan maanviljelysseuran kiertävät karjakkokurssit, vieläpä Tyrväässä veisto- ja kutomakoulu. — Useat kunnat kannattavat Huittisten kansanopistoa: Huittisten kunta 300 mk:lla, Punkalaidun ja Eurajoki 100 mk:lla ja Lappi 50 mk:lla vuodessa. Mouhijärvi suostui kysymyksessä olevana vuonna viiden vuoden ajaksi antamaan kansanopistolle vuosittain 100 mk. Ulvila kannattaa niinkään 100 mk:lla, kuitenkin joka kerta erityisen päätöksen mukaan. V. 1905 antoi myöskin Loimaa 200, Suodenniemi 100, Kullaa 50 sekä Merikarvia ja Siikainen 25 mk. kansanopiston avustamiseen.

Euran ja Kiukaisten antama kannatus on satunnaista. Yhteinen summa, jolla eri kunnat mainittuna vuonna kannattivat Huittisten kansanopistoa, nousi siis 1,150 mk:aan.

Yhdistyksistä ja seuroista ovat työväenyhdistykset yleisimmät. Ani harvoja ovat ne kunnat, joissa ei v. 1905 ollut ollenkaan työväenyhdistystä, muissa sitävastoin oli useampiakin. Niinpä esim. Hämeenkyrössä oli kokonaista 7 työväenyhdistystä. Kaikkiaan oli niitä noin 80, ja yhteinen jäsenluku nousi noin 6,000 henkeen. Hämeenkyrössä yksin kuului työväenyhdistykseen 350 miestä ja 250 naista, siis yhteensä 600 henkeä. — Työväenyhdistysten jälkeen oli nuorisoseurojen lukumäärä suurin. Niitäkin oli melkein joka kunnassa ainakin yksi. Kaikkiaan oli niitä noin 50. Nuorisoseurojen yhteinen jäsenluku nousi noin 2,500 henkeen. Enemmän oli nuorisoseuroja Tyrväässä, nim. 4, joihin kuului yhteensä 177 miestä ja 166 naista, siis 343 jäsentä. — Useimmissa kunnissa oli myöskin raittiusseura, muutamissa useampikin. Merikarvialla esim. oli 4 raittiusseuraa, joissa oli yhteensä 196 jäsentä, nim. 106 naista ja 90 miestä. Koko alueella oli kaikkiaan 34 raittiusseuraa, joihin kuului 772 naista ja 711 miestä, yhteensä 1,483 henkeä. Tiheimmin oli raittiusseuroja Satakunnan luoteisosassa, jossa neljässä kunnassa, nim. Merikarvialla, Siikaisissa, Ahlaisissa ja Ulvilassa oli yhteensä 11 raittiusseuraa.—Yhä enemmän on ruvettu perustamaan maamiesseuroja, joita kysymyksessä olevana vuonna oli jo noin 25. Vilkkaimmin toimivat: Huittisten maamiesseura, jossa oli 110 jäsentä, Hämeenkyrön, Jämijärven, Köyliön, Punkalaitumen ja Rauman maaseurakunnan maamiesseurat, joissa kussakin oli noin 60—80 jäsentä. —Muista yhdistyksistä mainittakoon Hinnerjoen puhujaseura, Noormarkun eläinsuojeluyhdistys, Parkanon Marttayhdistys sekä joku määrä puolueyhdistyksiä. Useissa kunnissa oli myöskin ompeluseuroja, jotka työskentelivät eri tarkotusten hyväksi. — Hyvin niukasti saavat yhdistykset avustuksia. Niinpä ainoastaan Punkalaitumen työväenyhdistys ja nuorisoseura saavat kunnalta vuosittain 30 mk sekä Jämijärven maamiesseura 100 mk. Puheena olevana vuonna avusti myöskin Hämeenkyrön kunta sikäläistä maamiesseuraa 100 mk:lla pikkuviljelyksen edistämiseksi.

Kirjastoja oli jo kaikissa kunnissa, useissa myöskin lukutupia. Seuraavasta taulusta näkyy, miten monta kirjastoa oli kussakin kunnassa sekä kirjojen yhteiset summat ja kuinka monelle henki-

lölle keskimäärin tuli yksi kirjasto. Tauluun on merkitty myös-
kin kunkin kunnan lukutupamäärä.

Kunnan nimi.	Kirjastoja.	Montako henkilöä kohti on yksi kirjasto.	Kirjastoissa olevien kirjojen summa.	Lukutupia.
Ahlainen	4	1,033	852	0
	2	2,242	643	1
Eura	7	445	1,124	0
Eurajoki	4	1,463	1,150	2
	1	1,768	393	0
Hinnerjoki	3	618	486	0
Hongonjoki	1	3,215	559	0
Honkilahti	2	800	400	0
Huittinen	9	1,116	2,154	4
Hämeenkyrö	6	1,412	875	1
Ikaalinen	7	1,697	?	0
Jämijärvi	1	3,397	490	0
Kankaanpää	4	2,080	1,078	1
Karkku	3	1,199	701	2
Karvia	1	3,953	300	0
Kauvatsa	3	893	490	5
Kiikka	1	3,907	850	2
Kiikoinen	1	2,494	204	0
Kiukainen	2	2,006	?	2
Kokemäki	3	2,667	1,020	2
Kullaa	4	680	727	0
Köyliö	3	1,157	160	0
Lavia	2	2,716	700	1
Lappi	5	700	516	0
Loimaa	6	1,645	1,851	8
Luvia	1	2,923	635	1
Merikarvia	8	958	873	4
Metsämaa	3	472	?	0
Mouhijärvi	1	4,000	807	7
Nakkila	4	1,003	736	2
Noormarkku	1	4,200	330	0
Parkano	4	1,788	?	0
Pomarkku	1	4,417	700	0
Siirto:	108		21804 + ?	45

Kunnan nimi.	Kirjastoja.	Montako henkilöä kohti on yksi kirjasto.	Kirjastossa olevien kirjojen summa.	Lukutupia.
Siirto :	108		21804+?	45
Porin maaseurakunta	6	1,131	1,449	3
Punkalaidun	2	3,090	994	2
Rauman maaseurak. . .	4	1,020	1,073	4
Reposaari	1	1,700	895	0
Siikainen	2	2,372	212	0
Suodenniemi	2	1,097	528	0
Suoniemi	4	501	1,415	0
Säkylä	1	2,540	425	1
Tyrvää	4	2,252	1,508	9
Ulvila	5	1,394	2,078	0
Vampula	1	2,731	696	0
Viljakkala	3	892	678	0
Koko alue	143	1,462	33,755 + ?	64

Jos kirjastoissa olevat kirjat olisi tasan jaettu asukkaiden kesken, olisi aina 6:ttä henkilöä kohden tullut yksi kirja. Muutamat kunnan kirjastot, esim. Karkun, Mouhijärven, Punkalaitumen ja Lavian ovat jaetut useampiin eri paikkoihin sijoitettuihin osastoihin, jotta ei matkan pituus estäisi kirjastoa käyttämästä. Vuosittain vaihdetaan osastojen kirjat keskenään. Melkein kaikissa kirjastoissa on enimmänsä kaunokirjallisuutta, muutamissa kuitenkin uskonnollista. Sitäpaitsi ovat historiallinen, maantieteellinen, luonnontieteellinen, siveysopillinen, terveysopillinen, kasvatustieteellinen, y. m. kirjallisuuslajit edustettuina. Reposaaren kirjastossa on myöskin ruotsinkielistä kirjallisuutta. Saapuneista tilastotiedoista ei käy varsin tarkkaan selville, miten paljon kirjastoja oli käytetty v. 1905, sillä toiset kunnat ovat ilmottaneet lainausten, toiset lainaajien luvun. Ilmotettujen lainausten summa nousee noin 22,600, johon vielä olisi lisättävä noin 2,700 henkilön tekemät lainat, saadaksemme koko lainaussumman. Huittisissa, jossa oli kirjastojakin enimmänsä, oli lainaustenkin luku suurin, nim. noin 4,000. Siellä näkyy muutenkin pidetyn kirjastoja hyvin tärkeinä, sillä kuntakin kannatti niitä mainittuna vuonna 350 mk:lla. Useiden

kuntien on, ikävä kyllä, täytynyt valittaa, että kirjastoja käytetään hyvin vähän, mutta melkeinpä laimeampaa vielä on lukutupien käyttäminen. Ja kuitenkin tulee lukutupiin yleisesti paitsi sanomalehtiä myöskin hyvin tärkeitä aikakauskirjoja sekä lehtiä, joista voisi saada paljon käytännöllisiäkin tietoja.

Kuten jo on mainittu, eivät saamamme tilastolliset tiedot ole kaikissa kohdin tarpeeksi tarkkoja. Sen ovat aiheuttaneet monenlaiset vaikeudet, muiden muassa se, ettei hankkeemme ole saanut nauttia maaseutulaisten ehdotonta luottamusta. Sitä todistaa eräaseenkin listaan merkitty lisäys, joka kuuluu: »Kävin työväenyhdistyksen esimieheltä pyytämässä jäsenluetteloa, jota en kuitenkaan saanut. Hän piti nim. tätä toimenpidettä vallassaolijoiden mittapuuna saadakseen tietää äänioikeuden vaatijat. Sanoi olevansa kaukonäköinen, — tyhmänä minä pidin.»

Mikä lieneekin syynä, näyttää Satakunnan läntisin osa, varsinkin Porin ja Rauman ympäristö, miltei maakunnan pimeimmältä kolkalta. Kansanvalistustyö olisi siis ehkä etupäässä kohdistettava niihin seutuihin. Sitä toivoo mainitun seudun väestö itsekkin, sillä esim. Lapista lähetettyyn tilastoon oli liitetty seuraava huomautus: »Totta on, että Lappi tulee olemaan huonoilla väreillä kartassanne, mutta juuri sentähden, jos ehkä voisimme saada apua, tahdoin ilmoittaa asiat semmoisinaan, kuin ne ovat. En aineellista kannatusta tarkoita, vaan henkistä».

EINE HONKAVAARA.

TIETOJA MUUTAMISTA ENTISEN ULVILAN PITÄJÄN MAATILOISTA. ¹⁾

Kellahti.

Kellahden kylä²⁾ oli vanhimpina aikoina jaettuna kuuteen eri tilaan, joista kahta kuudennentoista sataluvun alkupuolella mainitaan autioksi. V. 1590 puhutaan Kellahdella eräästä Lauri Ahkeraisesta, jota sanotaan talonpoikaiseksi ratsumieheksi. Tämä sai 13 p. maaliskuuta 1594 veronvapautta Kellahdella omistamaansa tilaan. Kuninkaan 16 p. huhtikuuta 1614 antamalla kirjeellä sai ratsumestari Otto Juhana Grothusen monien muitten tilojen ohessa koko Kellahden kylän lahjoitukseksi Norrköpingin kokouksen ehdolla.³⁾ Kylässä asuvilta talonpojilta osti Grothusen säterin perustamiseen tarvittavan maan. Tällöin maksoi hän esim. eräälle Hannu Antinpojalle 8 viljatynnyrin hinnan, viljatynnyri kahdeksi taaleriksi luettuna.⁴⁾ Kolmea Kellahden tilaa hän viljeli säterinä, kolmea raja- ja pyykkitaloina. Grothusen asui itse Kellahdella ja hallitsi täältä laajoja lahjoitusmaitansa. Hänen kuolinvuodestaan ei ole varmaa tietoa, mutta sanotaan häntä ainakin jo v. 1653 vainajaksi. Otto Grothusenilla⁵⁾ oli useampia perillisiä, joista tässä mainittakoon pojat: Otto Grothu-

¹⁾ Katkelma viisitoista vuotta sitten laaditusta tutkimuksesta: »Vanhan Ulvilan pitäjän maatilat.»

²⁾ Asiakirjoissa myöskin: Källfjärd, Kelelfjärd, Kieldfjerdh, Kielefjerd.

³⁾ Norrköpingin valtiopäiväkokouksessa v. 1604 määrättiin, että aatelismiehille lahjoitetut tilat olivat perinnölliset miesperillisille, mutta miespolven sammuttua piti niiden joutua jälleen kruunulle.

⁴⁾ Ks. Tuomiokirjaa vuodelta 1623.

⁵⁾ Otto Grothusen oli nainut 1:ksi erään Elinin (f 1616), 2:ksi Margareta Rehbinderin ja 3:ksi Kristina Henrikintyttären.

sen († $\frac{3}{10}$ 1658), Henrik Grothusen († $\frac{16}{2}$ 1666) ja Kristoffer Grothusen († $\frac{6}{2}$ 1670). Otto Grothusen vanhemman jälkeen näyttää Kellahti ensin olleen Otto Grothusen nuoremman ja sittemmin ainakin vuodesta 1659 Kristoffer Grothusenin hallussa.¹⁾ Viimemainitun jälkeen oli Kellahden omistajana Juhana Grothusen, joka luultavasti oli Henrik Grothusenin ja Briita Sabelhjertan poika. Tämän aikana pantiin reduktiosi toimeen. Kellahti, niin kuin monet muutkin lahjoitusmaat, peruutettiin 1683:n vuoden verolla. Senjälkeen tavataan kuitenkin Juhana Grothusenin hallussa Kellahden säteri, yksi Kellahden tiloista, jota seurasi akumenttina kaksi muuta tilaa samassa kylässä. Kolme muuta Kellahden tilaa, joita asui Henriikki Joosepinpoika, Tapani Akselinpoika Filppula ja Kaarle Knuutinpoika, mainitaan samaan aikaan Liewenin rykmentin Hammarin komppaniaan kuuluviksi ratsutiloiksi. Siitä alkaen ei Kellahti enää koskaan ole ollut yhden henkilön hallussa, vaan on kylä ollut kahdessa osassa, sillä tavalla että toiseen ovat kuuluneet Juhana Grothusenin säteri ja akumenttitilat, jotka vuodesta 1690 alkaen esiintyvät yhtenä säterirusthollina, toiseen taas yllämainitut kolme ratsutilaa, niinkään yhdeksi verorustholliksi koottuina.

Kellahden säterirustholli ($\frac{3}{4}$ vanhaa eli 1 $\frac{1}{2}$ uutta manttaalia). Rusthollia hallitsi kuolemaansa asti (v. 1703) Juhana Grothusen, joka oli nainut Margareta Böningin. Hänellä oli kaksi lasta: vänrikki Magnus Reinhold Grothusen ja tytär Kristina Grothusen.²⁾ Näistä asui ensin vänrikki Grothusen toista puolta rusthollia, mutta toinen puoli oli hänen äitinsä Margareta Böningin hallussa. Vänrikki Grothusen testamenttasi v. 1725 rusthollin-osansa langolleen Pentti Vesterlundille, jonka haltuun v. 1730 Margareta Böningkin († 1740) luovutti osuutensa. Täten tuli Pentti Vester-

¹⁾ Lagus: »Finska Adelns gods och ätter» puhuu ainoastaan yhdestä Otto Grothusenista, joka olisi kuollut v. 1656. Tämä olisi ensin yksin hallinnut Kellahden kylää ja sittemmin, ainakin v. 1654, yhdessä veljensä Henrikin kanssa, joka taas, ainakin v. 1658, olisi Kellahtea yksin hallinnut. Tämä ei kuitenkaan sovellu yhteen niiden tietojen kanssa, joita määkirjoista saamme. Anrep: »Svenska Adelns ättartafloer» mainitsee Henrik Grothusenin kuolleen v. 1645, joka on suora erehdys. Kristoffer Grothusenin kuolinpäivä on ylempänä merkitty Porin kaupungin kuolleitten luettelon mukaan. Anrep sanoo hänen kuolleen 22 p. helmikuuta.

²⁾ Laguksen väite, että Kristina Grothusen olisi ollut Reinhold Grothusenin tytär, ei pidä paikkaansa.

lund koko rusthollin haltijaksi. Mutta hänen raha-asiansa joutuivat rappiolle ja hänen täytyi v. 1740 2,000:sta kuparitaalerista myydä toinen puoli rusthollia Tukholman kauppiaalle Pietari Lindellille, joka otti kapteeni Juhana Urbanus Penschin uuden tilansa hoitajaksi. Lindell, jolle kaukaisen tilan viljeleminen lie-nee käynyt vaikeaksi, myi jo v. 1745 3066:sta kuparitaalerista rusthollin-osansa Porin kauppiaalle, raatimies Kaarle Indebetoulle¹⁾, joka v. 1750 Pentti Vesterlundilta 6,000:sta kuparitaalerista osti toisenkin puolen rusthollia. Kaupassa Pentti Vesterlund († ⁴/₆ 1765) ja Kristina Grothusen († ¹²/₁₂ 1762) edustivat itselleen Ämttöön, säterirusthollin alle kuuluvan luodon ja torpan, elinkautisesti veronvapaana nautittavaksi. Pentti Vesterlundin poika, Pietari Vesterlund teki v. 1758 kunink. majesteetille sen anomuksen, että hänen, Indebetoulle annetusta kiinnityksestä huolimatta, sallittaisiin lunastaa takaisin Kellahden säterirustholli, joka oli hänen äitinsä perintömaata ja jonka hänen isänsä ilman sanottavaa pakkoa hänen alaikäisenä ollessaan oli myynyt. Kuningas hylkäsi anomuksen ja Vesterlund velvoitettiin maksamaan 30 hopeataaleria sakkoa, siitä että hän oli kuningasta suotta vaivannut. Vähä sen jälkeen Indebetou 17 p. helmikuuta 1759 osti rusthollin perinnöksi. Indebetou kuoli 28 p. marraskuuta 1778. Hänen leskensä Maria Gottleben testamentasi kuollessaan 8 p. heinäkuuta 1796 rusthollin tyttärensä pojalle koulukollega Kaarle Reinhold Branderille sekä tyttärensä tyttarelle Lovisa Fredrika Branderille, joka oli naimisissa Kokemäen kirkkoherran, rovasti Kustaa Avellanin kanssa.²⁾ Kun kollega Brander ja rovasti Avellan samana vuonna hakivat kiinnitystä rustholliin, koetti vuorostaan Pentti Vesterlundin pojanpoika lampuoti Fredrik Ves-

¹⁾ Kauppias Indebetou, s. ¹⁸/₁₂ 1696, oli aikoinansa Porin varakkaimpia porvareita sekä kaikesta päättäen erittäin sivistynyt ja älykäs mies. Hänen isänsä oli Tukholman kauppias Govert Indebetou ja äitinsä Helena Brandt. Isoisä Govert Indebetou oli valtiollisten rauhattomuuksien tähden muuttanut Hollannista Ruotsiin.

²⁾ Indebetoun ja Maria Gottlebenin ainoa tytär Johanna Lovisa Indebetou († ¹⁹/₄ 1768) oli naitu rehtori Fredrik Reinhold Branderille, joka kuoli Vehmaan kirkkoherrana v. 1800. Nämä olivat kollega Kaarle Reinhold Branderin ja Fredrika Lovisa Avellanin vanhemmat. Rehtori Brander nai sittemmin Maria Magdalena Pippingin († 1786) ja vihdoin Barbro Helena von Willebrandin († 1813). Hänen ensimmäisestä puolisostaan ei Strandbergin Herdaminne tiedä mitään.

terlund saada oikeutta rusthollia lunastaa, mutta tämäkin anomus hyljättiin. Kollega Brander († ¹³/₃, 1831) ja hänen vaimonsa Briita Kristina Grönfors olivat lapsettomat ja testamenttasivat rusthollin-osansa Lovisa Fredrika Branderille ja rovasti Avellanille. Testamenttia valittivat edellisen velipuolet, vaatien itselleen myöskin perintöoikeutta, mutta valitukset kumottiin 7 p. toukokuuta 1834. Tätä ennen oli kuitenkin rovasti Avellan kuollut 24 p. syyskuuta 1832. Perilliset, joitten haltuun vainajan leski oli jälkeenjäämistön luovuttanut, päättivät muuttaa maaomaisuuden ¹⁾ rahaksi. Rovasti Avellanin osan Kellahta osti 30 p. toukokuuta 1833 pidetyssä huutokaupassa 14,701:sta pankkoruplasta hovioikeudenauskultantti Kustaa Aadolf Avellan. Sittemmin hankki tämä 9 p. tammikuuta 1835 14,600:sta pankkoruplasta itselleen toisenkin osan rusthollia, johon rovasti Avellanin perilliset nyt olivat saaneet laillisen oikeuden. Kustaa Aadolf Avellan ²⁾ kuoli 20 p. joulukuuta 1859 ja Kellahden säterirustholli joutui sen nykyiselle omistajalle kunnallisneuvos Edvin Avellanille ³⁾ (s. ¹/₃, 1830).

Kellahden verorustholli muodostettiin niistä ratsutiloista, jotka syntyivät Kellahdella reduktionin aikana. Sitä hallitsi ensin eversti Kustaa Eneskiöld.⁴⁾ Hänen kuolemansa jälkeen v. 1715 lienee rustholli vähän aikaa ollut perillisten hallussa, mutta siirtyi sitten yksinomaan schoutbynahti⁵⁾ Edvard Juhana Taubelle, († 1759), joka oli nainut Kustaa Eneskiöldin tyttären, Kristina Eneskiöldin († 1760). Edvard Tauben ja hänen puolisonsa kuoltua jaettiin rustholli heidän poikansa luutnantti Kaarlo Maunu Tauben ja tyttäriensä Kristina Elisabet Tauben ja Eva Ulrika Tauben

¹⁾ Paitsi Kellahden säterin toista puoliskoa, omisti rovasti Avellan Nakkilassa Villilän säterin (1 ⁷/₁₂ mant.), Porin maaseurakunnassa puolen Liinaharjan verorusthollia ja Pekan akumentin, Laitilan pitäjässä Palttilan säterin (2 ²/₃ mant.) ynnä Junnilan, Sepän ja Haverin akumentit, Pyhäämpitäjässä Ollin akumentin sekä Raumalla kaupungintalon. Kun sitten kollega Branderin perinnöstä syntynyt oikeudenkäynti päättyi suotuisasti, joutui perillisten haltuun myös toinen puoli Kellahden säteriä, toinen puoli Liinaharjaa sekä Kapralin akumentti.

²⁾ Puoliso: Gallista Fredrika Tennberg († ¹¹/₈, 1868).

³⁾ Puoliso: Katarina Ulrika Hahnsson († ²²/₂, 1901).

⁴⁾ Puoliso: Hildegard Elisabet Rehbinder, joka kuoli Porin kaupungin kuolleiden kirjan mukaan ¹²/₁₁, 1735 eikä v. 1718, kuten Vasastjernan »Ättartaflor»eissa mainitaan.

⁵⁾ Vastaa jokseenkin meidän aikamme kontre-amiraalia.

kesken. Näiden aikana se 9 p. kesäkuuta 1763 ostettiin perinnöksi. Kristina Elisabet ja Eva Ulrika Taube († 1792) luovuttivat v. 1781 rusthollin-osansa kapteeni Kustaa Vilhelm Weissmanille.¹⁾ Kaarle Maunu Taube kuoli naimatonna 1785. Hänen rusthollin-osansa joutui majuri Kaarle Juhana Weissman von Weissensteinille,²⁾ joka luultavasti oli Kustaa Vilhelm Weissmanin veli. Majuri Weissman von Weissenstein omisti lopulta koko rusthollin ja joutui se hänen kuollessaan v. 1812 hänen pojalleen majuri Adam Kustaa Weissman von Weissensteinille³⁾ († 1833). Tämä myi v. 1825 tilansa Kustaa Reinhold Inbergille († 1836)⁴⁾. Kun tämän poika Juhana Sigfrid Inberg teki vararikon, huusi rusthollin v. 1868 pakkohuutokaupassa maakauppias Juhana Norrgård († 1892). Sitä omistaa nykyänsä tammikuun 14:nnestä päivästä 1898 alkaen Juhana Norrgårdin vävy, ent. kansakoulunopettaja Pekka Sallinen.⁵⁾

Lyttylä.

Lyttylä⁶⁾ on yhden manttaalin suuruinen säterirustholli, mutta oli entiseen aikaan seitsemän äyrin verotila.

Kustaa II Aadolfin 1614 huhtikuun 16:nä päivänä kirjeellä annettiin Lyttylä, kuten sen naapuritilat Kellahdella, ratsumestari Otto Juhana Grothusenille Norrköpingin kokouksen ehdolla. Otto Grothusenin kuoleman jälkeen saivat hänen perillissensä 1653 toukokuun 2:senä päivänä kunink. kirjeessä hallinto-oikeutensa isä-vainajansa tiloihin vahvistetuksi. Kun yksi näistä, Elisabet Grothusen joutui naimisiin kamreeri Engelbrekt Niilonpoika Eneskiöldille, luovuttivat muut perilliset tälle Lyttylän, joka siihen asti oli ollut yhdysviljelyksessä Kellahden kanssa. Engelbrekt Eneskiöld pyysi nyt, että kuningas vahvistaisi hänen omistusoikeutensa Lyttylään. Heinäkuun 9:nä 1663 päivänä kirjeessä kuningas myöntyikin tähän, mutta määräsi samalla, että

1) Puoliso: Anna Appelman († 1795).

2) Puoliso: Margareta Elisabet Bergenfelt († 1811).

3) Puoliso: Kristina Lovisa Finheim.

4) Puoliso: Anna Margareta Sippola.

5) Puoliso: Maria Norrgård.

6) Asiakirjoissa myöskin: Lyttskär, Lytteböle, Lötteböle, Lyftböll, Luftböle.

Lyttylä, jos Eneskiöld-suku miespuolelta sammuisi, lankeisi kruunulle eikä enää Grothusen-suvulle. Jo vuonna 1655 oli Engelbrekt Eneskiöld saanut kihlakunnanoikeudessa kiinnityksen 3 $\frac{1}{2}$:n äyriin suuruiseen osaan Lyttylää, jonka hän vähää ennen säteritalon perustamista varten oli ostanut entisen omistajan perillisiltä, Maalina Antintyttäreltä Ruohoniemessä ja Matti Antinpojalta Hyvelässä. Engelbrekt Eneskiöldin¹⁾ kuoltua joutui Lyttylä hänen poikansa Kustaa Eneskiöldin omaksi. 1682 elokuun 12:ntena päivätyllä kunink. kirjeellä sai tämä omistusoikeutensa vahvistetuksi. Pian tämän jälkeen ulotettiin kuitenkin reduktioni pieniinkin tiluksiin ja Lyttylä määrättiin peruutettavaksi vuoden 1682:n verolla. Tila annettiin kuitenkin heti takaisin Kustaa Eneskiöldin elinkaudeksi viljeltäväksi. Kustaa Eneskiöld kuoli v. 1715 ja hänen jälkeensä hallitsivat Lyttylää peräkkäin seuraavat Eneskiöld-sukuiset henkilöt: Kapteeni Berndt Juhana Eneskiöld²⁾ († 1726), majuri Berndt Juhana Eneskiöld³⁾ († 1777) sekä luutnantti Berndt Kustaa Eneskiöld⁴⁾ († 1829). Viimemainittu myi v. 1793 $\frac{5}{7}$:aa Lyttylästä kenraali adjutantti Kaarle Konstantin De Carnallille.⁵⁾ Jäännöksen $\frac{2}{7}$:aa rusthollista hän sitä vastaan piti edelleenkin hallussaan. Kenraaliadjutantti De Carnallin († $\frac{22}{12}$ 1832) omistama osa Lyttylää joutui ennen vuotta 1810 hänen vävyllensä laivasto-kapteeni Fredrik Frans Vallenstrålelle⁶⁾, joka samaan aikaan luutnantti Eneskiöldiltä osti tämän hallussa olevan osan tilaa. Syyskuun 2 p. 1853 osti Vallenstråle Lyttylän perinnöksi. Hän muutti kuitenkin pian sen jälkeen Ruotsiin ja kuoli siellä v. 1857. Seuraavana vuonna myivät hänen poikansa luutnantti Paavo Emil Vallenstråle ja tyttärensä kamarineuvoksetar Martta Charlotta Stuart Lyttylän rustitilallisenpoika Kaarle Kustaa Inbergille. Tämä kuitenkin velkaantui ennen pitkää. Lyttylä myytiin pakkohuutokaupalla ja joutui se 14 p. joulukuuta 1869 68,000:sta markasta kuvernementin sih-

¹⁾ Puoliso: 1:ksi Elisabet Grothusen ja 2:ksi Ebba Elisabet Hirscheidt († 1681).

²⁾ Puoliso: Maria Eleonora von Graman.

³⁾ Puoliso: 1:ksi Kristina Eleonora Eneskiöld, 2:ksi Margareta Magdalenä Hastfehr ja 3:ksi Katarina Charlotta De Carnall.

⁴⁾ Puoliso: Anna Kristina Mörtengren.

⁵⁾ Puoliso: Ulrika Charlotta Renström († 1833).

⁶⁾ Puoliso: Maria Charlotta de Carnall.

teeri Pietari Birkmanin ¹⁾ haltuun. Tämän kuoltua v. 1882 omisti sitä ensin hänen poikansa maanviljelijä Akseli Birkman († 1897) sekä sitten neidet Alma ja Hanna Birkman. Viimemainituilta osti Lyttylän 200,000:lla markalla sahanomistaja Valdemar Heyman. ²⁾ Tämä hakkautti ja sahautti metsän melkein paljaaksi sekä ansaitsi täten alkuperäisen ostohintansa. Senjälkeen hän 17 p. joulukuuta 1900 myi tilan alustalaisille ja eräille muille näiden kanssa yhtiöön käyneille. Nykyänsä se on jaettuna 22 henkilön kesken.

Ahlainen.

Ahlaisten ³⁾ nimellä kutsuttiin toisinaan ennen vanhaan sekä Ahlaisten kappelin nykyistä Alakylää että Ylikylää yhteisesti. Useasti erotettiin kumminkin kylät toisistaan siten, että jompaa-kumpaa niistä nimitettiin Ahlaisiksi ja toista sitten asemansa perustuksella Ytterbyyksi tahi Öfverbyyksi.

16:nnen vuosisadan keskivaiheilla oli Ahlaisissa maanomistajana eräs aatelismies Klaus Holst, joka vuonna 1557 lahjoitti kunninkaalte puolen Ahlaisten kylää, puolen Viikkalan kylää sekä puolen Ulvilan Isoakartanoa. Miten tämä maa-alue oli hänen haltuunsa joutunut, ei selviä asiakirjoista.

1. Alakylä. ⁴⁾

A. Knuutilan rälssitila. Kun Eerikki XIV v. 1560 nousi valtaistuimelle, pyysi valtaneuvos Kustaa Fincke, Sunniemen herra, verovapautta yhteen Ahlaisten Alakylässä olevaan tilaan. ⁵⁾ Tähän pyyntöön epäilemättä suostuttiin, koska valtaneuvos Fincke senjälkeen mainitaan rälssimaan omistajana Ahlaisissa. Myöhemmin tätä rälssimaata alettiin kutsua nimellä Knuutila. Kustaa Fincke kuoli v. 1566 ja joutui Knuutila Sunniemen raja- ja pyykkitalona

¹⁾ Puoliso: Anna Sofia Inberg (f 1880).

²⁾ Puoliso: Olga Terichoff.

³⁾ Asiakirjoissa myöskin: Hvittisbofjärd, Huittispåfjärd, Hvittisbofjärd, Hvitsbogärde.

⁴⁾ Asiakirjoissa: Ytterby, Ytherby, Ytteby, Ytteböll, Ylkeby.

⁵⁾ Ks. J. J. Tengström, Blad ur Finlands Häfder för Gustaf den I:s regeringstid.

valtaneuvos Götrik Kustaanpoika Finckelle, joka kauan oli Savonlinnan päällikkönä ja kuoli v. 1617. Hänellä oli tytär Margareta, joka v. 1613 oli joutunut naimisiin Kankaisten herralle, sotamarsalkka Evert Hornille. Tämä kuitenkin kaatui jo v. 1615 Pinkovan edustalla, jättäen jälkeensä vuoden vanhan pojan, Kustaan. Isänsä jälkeen peri tämä Kankaisten kartanon ja tuli äitinsä kuoltua myöskin Porkkalan, Sunniemen, Autisten ja näihin liitettyjen tilusten herraksi. Hän kuoli v. 1666. Sunniemen sekä sen raja- ja pyykkitaloja omisti senjälkeen hänen leskensä Maria Silfverhjelm sekä hänen poikansa Kaarle Horn. Reduktiosionissa Knuutila ensin peruutettiin, mutta annettiin maaherra Lorentz Creutzin 1684 syyskuun 18:ntena päivätyllä kirjeellä takaisin entiselle omistajalle. Kaarle Horn muutti vihdoin Roomaan paavin kamariherraksi. Ennen maasta siirtoaan lienee hän noin vuoden 1705:n seuduilla myynyt tilansa vuorineuvos Antti Strömnerille. Tämä kuoli v. 1730 ja omistivat Knuutilaa ynnä muita maa-alueita hänen leskensä ja lapsensa, joiden hallusta ne noin v. 1750 joutuivat valtaneuvos Kaarle Hermelinille († 1789). Hän taas v. 1763 myi maatilansa eversti, vapaaherra Juhana Hastfehrille († 1769) ja tämän vaimolle Margareta Elisabet Stackelbergille († 1773). Näiden poika, Anjalan liiton historiasta kuuluisa eversti Berndt Juhana Hastfehr, osti heinäkuun 29 p. 1768 myöskin Anolan allodiaalisäterin, mutta myi tämän jo 21 p. marraskuuta 1781 asessori Jonas Beckmanille. Samalla joutui myöskin Knuutila, joka, kuten olemme nähneet, näihin asti oli seurannut Sunniemen omistajia, asessori Beckmanin († 1811) haltuun. Beckmanin perilliset myivät vihdoin tilan kauppaneuvos Juhana Ascholinille († 1824). Useamman vuosikymmenen omistivat sitä kauppaneuvos Ascholinin perilliset, mutta myytiin se vihdoin lesken Johanna Sticksénin kuoltua kauppias Fredrik Borgille. Tämä teki vararikon v. 1868, ja Knuutila joutui laivuri Juhana Malénin omaksi. Nykyänsä se on useampaan osaan jaettuna.

B. Martti Boijen lippukuntaan kuuluva ratsumies Yrjö Prydz mainitaan v. 1583 Ahlaisissa usean verovapaan tilan omistajana. Kun Prydz sitten 22 p. syyskuuta 1587 tehtiin aatelismieheksi, myönnettiin hänelle rälssiksi kaikki ne tilat, jotka hän avioliiton tahi muun laillisen saannin kautta jo oli itselleen hankkinut tahi vastaisuudessa hankkisi. Prydz sai v. 1599 surmansa Ahlaisissa tehdessään vastarintaa Kaarle herttuan miehille, jotka

olivat tulleet häntä vangitsemaan.¹⁾ Hänen tilansa annettiin 1599 marraskuun 15:ntena päivätyllä kunink. kirjeellä lahjoitukseksi amiraali Jaakkima Scheelille, Suchoun ja Köningsbergan herralle. Tämä lahjoitus tuli vielä vahvistetuksi uudella 1603 elokuun 13:ntena päivätyllä kunink. kirjeellä. Omituisuutena sopii mainita, että Kaarle IX matkoillaan Suomessa poikkesi Ahlasiin Scheelin luo. Ainakin ilmoittaa eräs Niilo Björninpoika 1604 tammikuun 30:ntenä päivätyssä kirjeessään käyneensä Ahlaisissa Scheeliltä kuninkaalle yösijaa tilaamassa. Amiraali Scheel kuoli v. 1606. Hänen tilansa Ahlaisissa annettiin kuninkaan 1608 heinäkuun 8:ntena päivätyllä kirjeellä laivuri Balthasar Skutzille.²⁾ Tämä kuoli pian ja tilat joutuivat takaisin kruunulle.

Kolme Prydzin ja Scheelin entistä tilaa annettiin Juhana de la Gardien 1612 helmikuun 24:ntenä päivätyllä kirjeellä elinkautiseksi eläkkeeksi Yrjö Prydz-vainajan leskelle Beata Grelsintyttarelle, joka miehensä kuoltua oli joutunut suureen köyhyyteen. Lahjoitus sai kuninkaan vahvistuksen heinäkuun 14:ntena päivänä 1618. Beata Grelsintytär kuoli ennen vuotta 1630. Hänen hallussaan olleet tilat joutuivat kruunulle, mutta annettiin syyskuun 1:senä 1631 päivätyllä kunink. kirjeellä luutnantti Olavi Juhananpojalle. Tämä oli, mikäli maakirjoista voi päätätä, vielä v. 1660 näiden tilojen haltijana. Mutta sitten joutuivat ne kruunulle ja sanotaan niitä v. 1665 Kaarle von Arendorffin rykmentin ratsumestarin Niilo Filipinpojan palkkatiloiksi. Sittemmin annettiin tilat, jotka v. 1671 olivat yhdeksi maaomaisuudeksi yhdistetyt, heinäkuun 14:ntena päivänä 1675 valtiokomissari Juhana Ehrenskiöldille Norrköpingin kokouksen ehdolla. Häneltä puheena-oleva maaomaisuus reduktionissa peruutettiin.

Kunink. kirjeellä annettiin 16 p. huhtikuuta 1614 muiden lahjoitusten ohessa neljä Prydzin ja Scheelin entistä tilaa Norrköpingin kokouksen ehdolla ratsumestari Otto Juhana Grothusenille. Hänen kuoltuaan joutuivat tilat ensin hänen pojalleen majuri Juhana Grothusenille sekä tämän jälkeen hänen toiselle pojalleen Henrik Grothusenille († 1666). Vihdoin tilat peruutettiin eräältä Juhana Grothusenilta, joka todennäköisesti oli Henrik Grothusenin poika.

¹⁾ Ks. Gottlundin Kopiokirjaa, siv. 199. Anrep, Lagus ja Vasastjerna sanovat Y. Prydzin kuolleen noin v. 1609, mutta tämä on erehdys.

²⁾ Ks. Vaaranen, Urkunder ur Finlands historia III.

Yllämainituista Juhana Ehrenskiöldiltä ja Juhana Grothuseilta peruutetuista tiloista muodostettiin reduktionin jälkeen Herrgårdin ja Uppgårdin rusthollit sekä Härkyksen (Härkösen) ja Ollaksen (Ollgård) akumenttitilat. Herrgårdin rustholli joutui aluksi erään herra Henrik Paulinuksen ja Uppgårdin rustholli kammariviskaali Juhana Eliaanpoika Enholmin¹⁾ haltuun, mutta tulivat molemmat rusthollit ennen pitkää maaherra Lorenz Creutzin omiksi. (Ks. alempana).

2. Ylikylä.

Kunink. kirjeellä annettiin 22 p. huhtikuuta 1622 11 tilaa Ahlaisten Ylikylässä Norrköpingin kokouksen ehdolla pää-majoitusmestari Gotthard Zechlerille. Tämä kuitenkin myi tilansa jo heinäkuun 8:ntenä päivänä 1638 Turun hovioikeuden presidentille Juho Kurjelle, Anolan herralle. Hänen kuoltuaan v. 1652 oli tilojen omistajana hänen poikansa valtaneuvos Knut Kurki, Lempälän vapaaherra. Reduktionissa tilat ensin peruutettiin, mutta annettiin 5 p. heinäkuuta 1686 kymmeneksi vuodeksi takaisin entiselle omistajalle. Knut Kurki²⁾ kuoli v. 1690 ja tilat joutuivat sittemmin kruunulle. Niistä annettiin yksi, Greppgård-niminen tila, v. 1699 Ahlaisten vastaperustetulle seurakunnalle kappalaisentilaksi. Muista Ylikylän tiloista annettiin Sakarintalo (Zackrisgård), Markuksentalo (Markusgård) ja Lasitintalo (Lassitgård) marraskuun 29:ntenä päivänä 1692 maaherra Lorentz Creutzille, joka niistä kruunulle luovutti muualla olevia rälssitiloja. Sama henkilö hankki itselleen vähää myöhemmin myöskin Malmgårdin ja Stengårdin rusthollit Ylikylässä sekä Herrgårdin ja Uppgårdin rusthollit Alakylässä. Ylikylässä olevat akumenttitilat Tyykilä, Ollila ja Heikkilä joutuivat sitä vastoin talonpoikien haltuun. Lorentz Creutz³⁾ myi tilansa eversti Kristian von Stefkenille, joka kuoli joulukuun 8:ntenä päivänä 1695. Tilat peri nyt hänen poikansa eversti Maunu Kristian von Stefken,⁴⁾ joka tammikuun

¹⁾ Enholm oli kahdesti nainut. Hänen ensimmäinen vaimonsa kuoli v. 1692, mutta tämän nimeä eivät kirkonkirjat mainitse. Hänen toinen puolisonsa oli Agneta Giers.

²⁾ Puoliso: Uksi Lukretia Kristina Tuomaantytär von Stackelbruch, 2:ksi Barbro Natt och Dag ja 3ksi Kristina Sparre.

³⁾ Puoliso: 1:ksi Ebba Maria Fleming ja 2:ksi Hedvig Eleonora Stenbock.

⁴⁾ Puoliso: Anna Beata Fleming.

23:ntena päivänä 1698 kihlakunnanoikeudessa sai niihin kiinnityksen. Eversti von Stefkenin kuoltua v. 1704, joutuivat tilat hänen vävyllään majuri Kaarle Kustaa Roosille ¹⁾ ja häneltä oston kautta raatimies Böökille, joka heinäkuun 5:ntenä päivänä 1722 sai niihin kiinnityksen, mutta jo lokakuussa samana vuonna myi ne 14,000:sta kuparitaalerista merikapteeni Eerikki Inbergille Tukholmassa. Tämän ainoa poika Eerikki Eerikinpoika Inberg muutti Suomeen, rupesi kauppiaaksi Poriin ja nai pormestari Henrik Elvingin tyttären Anna Kristina Elvingin († 1766). Eerikki Eerikinpoika Inberg hankki itselleen myöskin Tyykilän, Ollilan ja Heikkilän akumenttitilat Ylikylässä sekä Härkyksen ja Ollaksen akumenttitilat Alakylässä, jotenka hänellä kuollessaan v. 1751 oli koko Ahlaisten Yli- ja Alakylä, paitsi Greppgårdin kappalaistilaa ja Knuutilan rälssitilaa. Eerikki Eerikinpoika Inbergin pojat jakoivat maaliskuun 7:ntenä päivänä 1761 tilat keskenään. Näin sai talouskomissari Jaakko Inberg ²⁾ Herrgårdin rusthollin sekä Ollaksen akumenttitilan, kauppias Henrik Inberg ³⁾ Uppgårdin rusthollin sekä Sakarintalon rälssitilan ja Härkyksen akumenttitilan, rälssikamreeri Eerikki Inberg ⁴⁾ Malmgårdin rusthollin, Markuksen rälssitilan, Heikkilän akumenttitilan ja toisen puolen Tyykilän akumenttitilaa ynnä suorituskomissari Olavi Inberg ⁵⁾ Stengårdin rusthollin sekä Lassitin rälssitilan, Ollilan akumenttitilan ja toisen puolen Tyykilän akumenttitilaa. Kauppias Henrik Inberg († 1790) myi kuitenkin jo ennen vuotta 1777 Uppgårdin ja Härkyksen suutari Eerikki Wittsbergille. Toisilla veljeksillä, joista Jaakko Inberg kuoli v. 1812, Olavi Inberg v. 1823 ja Eerikki Inberg v. 1827, oli kullakin useampia lapsia ja jaettiin heidän jälkeensä tilat moneen osaan.

¹⁾ Puoliso: Martta Magdalena von Stefken.

²⁾ Puoliso: Kristina Beata Magdalena Bärling (†1829).

³⁾ Puoliso: 1:ksi Emerentia Bjugg († 1768) ja 2:ksi Katarina Elisabet Elving († 1792).

⁴⁾ Puoliso: Katarina Avolin († 1826).

⁵⁾ Puoliso: Maria Rein(†1829).

Söörmarkku.

Söörmarkku¹⁾ on kylä, jossa vanhaan aikaan oli kymmenen eri tilaa. Kylän aikaisimmista vaiheista on kuitenkin hyvin vähän tietoa. Sen verran ainoastaan on varmaa, että eräs Henrik Svart v. 1473 omisti siellä yhden tilan. Tämä henkilö oli kenties samaa rälssisukua, kuin se Olavi Svart, joka vähän myöhemmin tavataan Suoliston Grannilan omistajana. V. 1590 oli Götrik Fincken hallussa kahden tangon suuruinen rälssitila Söörmarkussa. Fincke luovutti kuitenkin tämän langollensa Herman Flemingille, Hannulan herralle, joka 14 p. tammikuuta 1635 200:sta kuparitaale-rista myi tilan päämajoitusmestari Gotthard Zechlerille.²⁾ Tila oli siis Zechlerin rälssinä, vaikka se maakirjoissa vähän myöhem-
pään erehdyksestä mainitaan autioksi verotilaksi. Kun v. 1651 Porin kreivikunta muodostettiin, annettiin äskenmainittu Söör-
markun tila muiden tilojen ohessa kreivi Kustaa Kaarlenpoika Hornille. Asian johdosta valitti Zechler kihlakunnanoikeuteen, mutta tämä ei katsonut voivansa ottaa juttua käsiteltäväkseen, vaan lykkäsi sen korkeampaan oikeuteen, koska se marraskuun 28:ntenä päivänä 1636 oli antanut Zechlerille kiinnityksen tilaan ja tämä kiinnitys helmikuun 12:ntenä päivänä 1638 oli tullut laa-
manninoikeudessa vahvistetuksi. Lopulta ratkaistiin riita Zechle-
rin eduksi ja tila jäi hänelle, ei kuitenkaan ikuisiksi rälssiksi, vaan Norrköpingin kokouksen ehdolla annettuna tilana. Reduksio-
nissa se peruutettiin 1683:n vuoden verolla Zechlerin leskeltä Dorotea Böningiltä.

Kuudennentoista sataluvun alkupuolella mainitaan Akseli Kur-
jella, Anolan herralla Söörmarkussa kahden tangon suuruinen
rälssitila. Tätä viljeli eräs Ingemar Laurinpoika, jota 1623:n vuo-
den tuomiokirjassa kiitetään hyväksi maanviljelijäksi. Vielä tänä-
päivänä on Söörmarkussa Inkemaarin akumenttitila, jonka nimi
kenties on johtunut yllämainitusta Akseli Kurjen rälssimaan vilje-
lijästä. Tila oli kyllä alkuaan rälssitila, mutta esiintyy sitten —
ihmeellistä kyllä — verotilana. Eräs toinen Söörmarkun tila jou-
tui kunink. kirjeellä elokuun 20:ntenä päivänä 1614 elinkautiseksi

¹⁾ Asiakirjoissa myös: Södermark, Sudermark.

²⁾ Puoliso: 1:ksi nimeltään tuntematon († 1687) ja 2:ksi Anna Djurklou († 1709).

rälssiksi Pietniemen herralle Hannu Ragvaldinpoika Örneramille.¹⁾ Molemmat viimemainitut tilat liitettiin v. 1651 Porin kreivikuntaan ja peruutettiin 1681:n vuoden verolla.

Kunink. kirjeellä annettiin kesäkuun 16:nä päivänä 1616 neljä Söörmarkun tilaa Pohjanmaan rykmentin everstille Hannu Reckenbergerille.²⁾ Tätä lahjoitusta ei kuitenkaan mainita Jesper Krusin luettelossa ja vuoden 1618 jälkeen Reckenbergerin nimi katoaa maakirjoistakin. Huhtikuun 15:nä päivänä 1622 annettiin Gotthard Zechlerille Söörmarkussa seitsemän tilaa, joihin epäilemättä kuuluivat entiset Reckenbergerinkin tilat. Zechlerin kuoltua viljeli tiloja hänen leskensä Dorotea Böning. Neljänneksen korjauksen johdosta peruutettiin häneltä heinäkuun 18:nä päivänä 1663 kolme tilaa. Nämä olivat ensin eversti Kaarle von Arendorffin rykmenttiin kuuluvan ratsumestarin Niilo Filipinpojan ja sitten ratsumestari Bogislaus von Pahlenin palkkatiloina. Samat tilat joutuivat 25 p. maaliskuuta 1675 vaihdon kautta amiraali Lorentz Creutzille,³⁾ joka kesäkuun 1:senä päivänä 1676 Ölannin luona hukkuu taistellessaan Tanskan laivastoa vastaan. Reduktionissa peruutettiin tilat Lorentz Creutzin perillisiltä. Dorotea Böningin kuollessa v. 1679 joutuivat hänelle neljänneksen korjauksessa jääneet tilat kruunulle ja tehtiin niistä kaksi Liewenin rykmentin Hammarin komppaniaan kuuluvan luutnantin ratsutilaa, yksi akumenttitila ja yksi ratsumiehen tila.

Ruotujakolaitosta toimeenpantaessa tapahtui Söörmarkussa, niinkuin muuallakin, uusi tilojen järjestely. Näin muodostui täällä Kartano-niminen rustholli, Tyykilän kornetintila sekä Eljaksen (Eliegärдин), Inkemaarin, Kihlakallion, Stählin eli Vallin, Kuurin, Mäen ja Prakan akumenttitilat.

Kartanon rusthollia hallitsi ensin Porin porvari Kustaa Juhonpoika sekä sittemmin eräs Lauri Lind. Pian se kuitenkin jaettiin neljään osaan ja on tällä kannalla nykyäänkin.

Eljaksen akumenttitilaa hallitsi vuodesta 1768 alkaen toimitusvallesmanni Antti Vidberg ja sitten hänen leskensä Katarina Rönberg, jolta se joutui maanmittari Iisakki Tillbergille. Tämä myi vuonna 1810 Eljaksentalon everstiluutnantti Kaarle Konstantin von

¹⁾ Puoliso: Rakel Martintytär, jonka isä oli Porin kirkkoherra.

²⁾ Ks. Vaaranen, Urkundet rörande Finlands historia V.

³⁾ Puoliso: Elsa Duwall.

Schantzille, ¹⁾ jolta tila v. 1812 siirtyi kapteeni Akseli Ludvig Granfeltille. Viimemainittu kuoli naimatonna v. 1815 ja tilan osti vielä samana vuonna koulukollega Kaarle Reinhold Brander (f 1831). Oston kautta joutui Eljaksentalo v. 1832 hänen leskeltään Briita Kristina Grönforsilta kruununnimismies Juhana Aadolf Kristian Jordanille ²⁾ († 1845). Tämän poika Kaarle Juhana Oskar Jordan myi sen v. 1870 ent. rustitilalliselle Juhana Sigfrid Inbergille Kellahdelta. Siitä lähtien on Eljaksentalo ollut talonpoikaiden miesten hallussa. Äskettäin on se jakaantunut useaan osaan.

Mäen akumenttitilaa hallitsi 18:nnen vuosisadan keskivaiheilla luutnantti Berndt Juhana Eneskiöld sekä hänen kuoltuaan v. 1777 hänen perillisensä, jotka myivät sen kenraaliajutantti Kaarle Konstantin De Carnallille. Mäkitalo on sittemmin ollut talonpoikien hallussa.

Inkemaarin akumenttitila jaettiin jo aikaisin kahteen osaan, joista toinen Anttila-niminen, aina on ollut talollisten hallussa, toinen, Inkemaari-niminen, oli 18:nnen vuosisadan alkupuolella kirjanpitäjä Juhana Abraham Sonckin oma. Häneltä se meni ylioppilas Reinhold Julius Nybergille ja tältä taas kruununnimismies Otto Magnus Gestrinille, ¹⁾ joka v. 1844 myi sen eräälle talolliselle.

Muut Söörmarkun akumenttitilat ovat aina olleet talollisten hallussa.

Noormarkku. ²⁾

Vanhoissa maakirjoissa käytetään Noormarkun nimeä niin nykyisestä Noormarkusta kuin sen läheisyydessä olevasta Finbyyn kylästäkin puhuttaessa. Finbyyn nimi ei kuitenkaan entisinkään aikoina ollut aivan tuntematon, joka nähdään siitä, että sitä ainakin kahdesti käytetään 1500-luvulta säilyneissä asiakirjoissa. Kaikissa 1400-luvun asiakirjoissa sekä — merkittävästi kyllä — eräissä asiakirjassa vuodelta 1753 tavataan Finby-nimen asemasta nimi Kainunkylä, joka tätä nykyä on peräti tuntematon. Todennäköistä on sentähden, että Noormarkun kylän toisen osan nimenä alkuansa

¹⁾ Puoliso: Karolina Lovisa Weissman von Weissenstein.

²⁾ Puoliso: Anna Charlotta Grönlund.

³⁾ Puoliso: Amalia Charlotta Brander.

⁴⁾ Asiakirjoissa myöskin: Norrmark, Norrmarken.

oli Kainunkylä, mutta että seudun ruotsalaiset käyttivät nimeä Finby, joka vähitellen syrjäytti alkuperäisen Kainunkylä-nimen.

Mikäli tiedetään, puhutaan Noormarkusta ensi kerran v. 1402. Pyhän Henrikin päivänä mainittuna vuonna lahjoitti Suomen ensimmäinen arkkiteini Henrik Maununpoika »arkkiteinin pöydän hyväksi» 8 tangon suuruisen tilansa Noormarkussa, sillä tavalla ansaitaksensa omalle ja vanhempiensa sieluille autuutta. Kauanko tila arkkiteinin istuimen hallussa pysyi, on tietämätöntä. Kuluu kokonaista kaksi vuosisataa, ennenkuin Noormarkusta on mitään muistiinpantavaa tavattavissa. Sen 12 tilaa pysyi 1600-luvun alkupuoleen asti verotiloina. Siitä lähtien rupeaa Noormarkussa kuitenkin lahjoitusmaita ilmaantumaan. Luutnantti Olavi Juhananpoika sai syyskuun 13:ntenä päivänä 1603 elinkautiseksi lahjoitukseksi erään tilan Noormarkussa. Ennen pitkää Olavi Juhananpojan nimi kuitenkin katoaa maakirjoista. Luutnantti Pietari Niilonpojan lippukuntaan kuuluva sotamies Sakari Knuutinpoika, jolta jalka Käkisalmen piirityksessä oli ammuttu, sai 27:ntenä päivänä marraskuuta 1613 elinkautiseksi lahjoitukseksi yhden Noormarkun tilan. Lahjoitus uudistettiin 1643 heinäkuun 8:ntenä päivätyllä kunink. kirjeellä. Olipa myöskin Hannu Ragvaldinpoika Örneramalla, Pietniemen herralla, elokuun 20:ntenä 1614 sekä huhtikuun 8:ntenä 1616 päiväytyjen kunink. kirjeiden johdosta elinkautisena lahjoituksena yksi tila Noormarkussa.

Kaikki nyt luetellut lahjoitukset olivat ainoastaan elinkautiseksi annetut ja joutuivat sentähden lahjoituksen-saajan kuoleman jälkeen takaisin kruunulle. Mutta useita Noormarkun tiloja annettiin myöskin rälssiksi. Huhtikuun 15:ntenä päivänä 1622 sai päämajoitusmestari Gotthard Zechler Norrköpingin kokouksen ehdolla useampia tiloja, joista 7 lienee ¹⁾ ollut Noormarkussa. Omistusoikeutensa tiloihin sai Zechler 23 p. kesäkuuta 1646 vahvistetuksi. Pian kuitenkin tilat siirtyivät hänen vävyllensä Reinhold Böningille. Tämä sai v. 1651 kihlakunnanoikeudessa kiinnityksen 3:een tilaan, jotka hän 30 p. lokakuuta 1648 oli apeitaan ostanut, sekä sen

¹⁾ Tiedot Zechlerin Noormarkussa omistamien tilojen luvusta vaihtelevat suuresti. Maakirjoissa vuosilta 1623 ja 1629 mainitaan hänellä olleen 10 tilaa, myöhemmissä maakirjoissa puhutaan milloin 5:stä, milloin 6:sta, milloin 7:stä tilasta. Todennäköisesti oli näitä kuitenkin 7, siitä päättäen että Reinhold Böning, joka osti appensa tilat, sai tuomiokirjojen mukaan kiinnityksen 7:ään tilaan.

lisäksi vielä yhteen tilaan, jonka Zechler oli antanut sadan riikintaalerin ja sadan kuparitaalerin pantiksi ratsumestari Niilo Olavinpojalle, ja jonka rahasumman Böning oli suorittanut. V. 1656 sai Reinhold Böning kaiken lisäksi vielä kiinnityksen kolmeen tilaan, jotka hän myöhemmin oli apeitaan ostanut. Näin joutuivat kaikki Zechlerin Noormarkussa olevat rälssit Böningin haltuun.

Neljä Noormarkun tilaa liitettiin v. 1651 Porin kreivikuntaan. Paitsi kreivikuntaan kuuluvia ja Böningin hallussa olevia tiloja, oli Noormarkussa vielä yksi tila, joka oli annettu erälle Gabriel Eskilinpojalle mieliaikaiseksi lahjoitukseksi.

Reduksioonin aikoina tehtiin — 1685:n maakirjan mukaan — Noormarkun tiloista seuraavat uudet tilat: yksi Liewenin rykmentin Hammarin komppanian uusijakoinen ratsutila; yksi Rehbinlerin komppaniaan kuuluvan sotamiehen tila; yksi akumenttitila; yksi jakamaton kruunutila sekä yksi Liewenin rykmentin Hammarin komppanian luutnantin palkkatila.

Böningin rälssiin kuuluvista tiloista peruutettiin ainakin kolme vuoden 1683:n verolla, mutta annettiin kuitenkin kymmeneksi vuodeksi takaisin entiselle omistajalle. Muut rälssitilat olivat 1685:n maakirjan mukaan edelleenkin jääneet Reinhold Böningin († 1691) haltuun, mutta, koska Noormarkussa ei sittemmin rälssitiloja mainita, tuntuu tämä tieto epäilyttävältä.

Noormarkun maatilojen jako muuttuu ennen pitkää, niin että varsinaisessa Noormarkussa tavataan tästedes seuraavat tilat: Herrgårdin säteri- ja verorustholli, säteri-osa $\frac{2}{3}$ ja vero-osa $\frac{1}{3}$ manttaalia, Ollilan verotila, $\frac{5}{12}$ manttaalia, Tommilan verotila, $\frac{1}{2}$ manttaalia, Vrangin verotila, $\frac{1}{2}$ manttaalia, Kleemolan akumenttitila, $\frac{2}{3}$ manttaalia, ja Simulan akumenttitila, $\frac{1}{3}$ manttaalia, sekä Finbyyssä: Uotilan verotila, $\frac{1}{3}$ manttaalia, Heikkilän verotila, $\frac{1}{3}$ manttaalia, Kaharin verotila, $\frac{5}{12}$ manttaalia, Kaapelin verotila, $\frac{1}{4}$ manttaalia, Keitingin akumenttitila, $\frac{3}{4}$ manttaalia, Kuurin verotila, $\frac{1}{3}$ manttaalia, ja Klemetin verotila, $\frac{1}{4}$ manttaalia.

Herrgårdin rusthollin haltijana oli 1700-luvun alkupuolella kapteeni Kustaa Böning, Reinhold Böningin poika. Tämä luovutti kuitenkin rusthollin Porin kauppiaille, raatimies Adrian Gottlebenille, jonka isä raatimies Gabriel Gottleben ¹⁾ (¹⁰/₈ 1673) Lyypekistä oli muuttanut Poriin ja tullut lavean kauppiassuvun

¹⁾ Puoliso: Kristina Grelsintytär († 1687).

kantaisäksi. Adrian Gottleben kuoli 31 p. maaliskuuta 1710. Herrgårdin rustholli joutui nyt hänen leskelleen Saara Niilontytär Qvistille sekä tämän kuoltua v. 1739 hänen vävyllään kauppias Kaarle Indebetoulle. ¹⁾ Tämä myi marraskuun 5:ntenä päivänä 1748 rusthollin Turun piispalle, varakansleri Juhana Browalliukselle, professori Niilo Hasselbomille sekä M. Svederille ja H. Lidinille. Vähää myöhemmin ostivat nämä kauppias Adrian Adrianinpoika Gottlebenin leskeltä Saara Polvianderilta $\frac{1}{3}$:n Tommilan verotilaa. Piispa Browallius myi kuitenkin jo joulukuun 10:ntenä päivänä 1750 omistamansa $\frac{1}{3}$:n Herrgårdia sekä $\frac{1}{3}$:n Tommilaa kauppias Niklas Pippingille. Häneltä osti puheena-olevat maatilanosat maaliskuun 27:ntenä päivänä 1751 kauppias Kustaa Aadolf Wittfoot, joka entiseltä omisti $\frac{2}{3}$:aa Tommilaa. Maaliskuun 6:ntena päivänä 1751 tehtiin Herrgårdin ja Tommilan omistajien kesken sellainen suostumus, että Hasselbom, Sveder ja Lidin myivät Wittfootille $\frac{1}{4}$:n Herrgårdia 2,942:sta kuparitaalerista, mutta Wittfoot puolestaan luovutti Hasselbomille, Svederille ja Lidinille $\frac{1}{4}$:n Tommilaa 1,492:sta kuparitaalerista. Tämän suostumuksen perustuksella tulivat Herrgård ja Tommila jaetuiksi mainittujen henkilöiden kesken siten, että kauppias Wittfoot sai puolen Herrgårdia ja puolen Tommilaa, professori Hasselbom sekä Sveder ja Lidin yhteisesti toisen puolen. Sveder ja Lidin luovuttivat kuitenkin jo ennen vuotta 1753 osansa asessori Kristoffer Rappelle. Professori Hasselbom, kauppias Wittfoot ja asessori Rappe ostivat tammikuun 22:ntena päivänä 1756 Herrgårdin perinnöksi.

Kauppias Kustaa Aadolf Wittfootin kuoltua v. 1758 joutuivat hänen maatilansa hänen pojilleen pääkonsuli Arvid Wittfootille ja kauppias Tuomas Wittfootille. ²⁾ Professori Niilo Hasselbomin ³⁾ kuoltua v. 1764 joutui hänen osansa hänen pojalleen hovioikeudenneuvos Niilo Hasselbomille, ⁴⁾ joka v. 1770 aateloittiin Fredenskiöldin nimellä. Asessori Rappe taas myi osuutensa Herrgårdiin ja Tommilaan kornetti Adam Reinhold Weissman von Weissensteinille. Vuoden 1790:n vaiheilla tapaamme siis Herr-

¹⁾ Puoliso: Maria Gottleben.

²⁾ Puoliso: Ulrika Albertina Weissmann.

³⁾ Puoliso: 1:ksi Saara Meurman ja 2:ksi Helena Lagerflycht.

⁴⁾ Puoliso: 1:ksi Katarina Margareta Gederraark, 2:ksi Magdalena Hästesko—Fortuna ja 3:ksi Sofia Albertina Taube.

gårdin ja Tommilan omistajina pääkonsuli Wittfootin ja kauppias Wittfootin, joilla kummallakin oli hovioikeudenneuvos Fredenskiöldin, jolla oli $\frac{3}{4}$:aa, sekä kornetti Weissman von Weissensteinin, jolla oli $\frac{1}{8}$ kysymyksessä-olevia tiloja. Hovioikeudenneuvos Fredenskiöld kuoli 1792. Hänen leskensä Sofia Albertina Taube hallitsi poikansa kornetti Reinhold Vilhelm Fredenskiöldin holhoojana miesvainajansa maatiluksia. V. 1795 elokuun 6:ntena ja lokakuuta 12:ntena päivätyillä kauppakirjoilla myivät A. R. Weissman von Weissenstein, A. ja T. Wittfoot sekä S. A. Taube poikansa holhoojana Herrgårdin rusthollin ja Tommilan verotilan ynnä niihin aikojen kuluessa liitetyt Ollilan ja Wrangin verotilat, Simulan ja Kleemolan akumenttitilat sekä Längelmäen ja Lampin yksinäiset verotilat 16,000:sta riikintaalerista kenraalijutantti Kaarle Konstantin de Carnallille. Huhtikuun 22:ntena päivänä 1806 annetun lupakirjan nojalla perusti tämä Herrgårdin säterin maalle Torajärvenjoen vasemmalle rannalle Makkarakosken luo Noor-markun rautaruukin. De Carnallin kuoltua v. 1832 omistivat tiloja hänen leskensä Ulrika Charlotta Renström († 1833) sekä hänen molemmat tyttärensä Katarina Maria Charlotta ja Magdalena Vilhelmina. Näistä oli edellinen naimisissa laivastokapteenin Fredrik Frans Wallensträlen ja jälkimäinen Keis. Senaatin oikeusosaston varapuheenjohtajan salaneuvos Akseli Kustaa Mellinin kanssa. Wallensträlen kuoltua v. 1857 myivät hänen poikansa Paavo Emil Wallensträle ja tyttärensä kammarineuvoksetar Martta Charlotta Stuart 17 p. toukokuuta 1864 omistamansa toisen puolen Herrgårdin rusthollia kaikkine siihen kuuluvine tilanosineen varatuomari Kaarle Juhana Lönegrenille,¹⁾ joka samaan aikaan salaneuvos Mellinin perillisiltä osti toisen puolen puheena-olevia tiloja. Varatuomari Lönegren teki kuitenkin pian vararikon. Lokakuun 17:ntena päivänä 1870 toimitetussa pakkohuutokuupassa osti kauppaneuvos Antti Ahlström²⁾ 182,000:sta markasta Herrgårdin, Simulan, Wrangin, Kleemolan, Ollilan, Tommilan, Finbyyn Uotilan, Pomarkun kappelissa sijaitsevat Längelmäen tilat sekä Lampin Kallelan. Kauppaneuvos A. Ahlströmin kuoltua 10 p. toukokuuta 1896 omistavat tiloja hänen perillisensä.

¹⁾ Puoliso: Anna Helena Björnberg.

²⁾ Puoliso: 1:ksi Juhana Liljebadin leski Anna Margareta Långfors († $\frac{21}{11}$, 1870) ja 2:ksi Eva Helena Holmström.

Ollilan verotila oli 1600-luvun loppupuolella yhdessä Tommilan kanssa kapteeni Kustaa Böningin ratsutilana. Sen jälkeen mainitaan Ollila jakamattomana kruununtilana, mutta määrättiin sittemmin kornetti Berndt Juhana Eneskiöldin palkkatilaksi. Tämä jätti sen seurakunnan takausta vastaan palkka-apuna Noormarkun ensimmäisen papin Yrjö Kuhlmanin viljeltäväksi, mutta kun tämä v. 1753 luopui tilasta, luovutti Eneskiöld sen syyskuun 27:nenä päivänä samana vuonna asessori Kristoffer Rappelle, joka toukuussa 1756 osti sen perinnöksi. Jonkun kauppasopimuksen kautta joutui tila kaikkien Herrgårdin rusthollin osallisten omaksi ja on sitten seurannut Herrgårdia.

Tommilan verotila oli v. 1690 Ollilan ohessa kapteeni Kustaa Böningin ratsutilana. Sitten se oli jonkun aikaa jakamaton kruununtila. Vähää myöhemmin tehtiin kuitenkin sen toisesta puolelta kornetin ja toisesta kihlakunnanvoudin palkkatila. 1700-luvun neljännellä kymmenluvulla joutui molempien puoliskojen viljelysoikeus kauppias Adrian Adrianpoika Gottlebenille. Tämä osti kesäkuun 8:nenä päivänä 1747 Tommilan perinnöksi, mutta myi pian sen jälkeen $\frac{2}{3}$:aa siitä Turun kauppiaille Kustaa Aadolf Wittfootille. Adrian Gottleben kuoli 1750. Hänen leskensä Saara Polviander myi nyt Herrgårdin omistajille, Brovalliukselle, Hasselhornille, Svederille ja Lidinille omistamansa $\frac{1}{3}$:n Tommilaa.

Vrangin verotila oli 1700-luvun keskivälissä kapteeni Fredrik Dellvikin palkkatilana. Hänen lampuoteinaan viljeli sitä kaksi talonpoikaa. Nämä luopuivat kuitenkin maistaan, jotka nyt joutuivat asessori Kristoffer Rappen haltuun, toinen 27 p. toukokuuta 1754, toinen 7 p. elokuuta 1755. Asessori Rappe osti 25 p. toukokuuta 1756 Vrangin perinnöksi. Jonkun kauppasopimuksen kautta joutui se samaten kuin Ollilakin Herrgårdin rusthollin omistajien yhteisomaisuudeksi. Vielä nytkin on se mainitun rusthollin yhteydessä.

Kleemola ja *Simula* ovat Herrgårdin akumenttitiloja. Talonpoikien hallusta joutuivat ne 1750-luvulla Herrgårdin omistajille, jotka 22 p. tammikuuta 1756 ostivat ne perinnöksi ja liittivät ne päätilaan.

Viiki ja *Tommilampi* nimiset uudet, $\frac{1}{3}$:n manttalin suuruiset tilat muodostettiin isossa jaossa v. 1803 Noormarkun kylään kuuluvista liikamaista. Tilat ovat aina olleet talonpoikien hallussa.

Uotilan ja *Heikkilän* tilat Finbyyssä olivat 1600-luvun loppupuolella yhdistetyt everstiluutnantti Vilhelm von Liebstorpin ratsutilaksi. Ne näyttävät sitten jonkun aikaa olleen jakamattomana kruununtilana, mutta erotettiin pian toisistansa. Uotila joutui hovioikeudenneuvos Niilo Fredenskiöldin ja vihdoin tämän alakäisen pojan kornetti Reinhold Vilhelm Fredenskiöldin haltuun. Viimemainitun holhoojana myi äiti Sofia Albertina Taube 12 p. lokakuuta 1795 Uotilan kenraali-ajutantti De Carnallille, joka 18 p. lokakuuta 1797 osti sen perinnöksi. Sen jälkeen on tila seurannut Herrgårdia. Heikkilä on aina ollut maalaisten hallussa. Sama on ollut laita melkein kaikkien muidenkin Finbyn tilojen. Näitä oli alkuaan neljä: Keitinki, Kaapeli, Kahari ja Klemetti eli Svenssilä, mutta aikojen kuluessa on kukin näistä tullut jaetuksi useampiin osiin. Svenssilää omisti vuodesta 1844 kruununnimismies Otto Magnus Gestrin. Tämän kuoltua v. 1848 joutui tila hänen leskelleen Amalia Charlotta Branderille sekä muille perillisille. Nämä luovuttivat sen v. 1867 kamreeri Anian Bäckströmille († 1894 ¹⁴/₆). Nykyänsä omistaa Svenssilää viimemainitun leski Augusta Bäckström.

NIILO J. AVELLAN.

OTTEITA LAVIAN PITÄJÄN KERTOMUKSESTA.

Nimi ja asema.

Monta vuosisataa sitten vaelsi kaksi kalastajaa uusia kalavesiä, parempia pyyntipaikkoja etsiskellen pitkin sitä kapeata syvien järvien täyttämää ja korkeiden vuorien reunustamaa laaksoa, joka nykyisestä Mouhijärven pitäjään kuuluvasta Suodeniemen kappelista pistäytyy kauvas luoteista ilmansuuntaa kohti. Umpiteitä, ennenkulkemattomia seutuja kauvan aikaa samoiltuaan, he pysähtyivät viimein erään pienen järven (Miekkajärven) rannalle, vähän tarkemmin tutkiakseen ja tarkastellakseen yhä omituisemmaksi käyvää luontoa. — Hetkisen levättyään kiipeivät he melkein kohtisuoraa vuorenjyrkännettä ylös nähdäkseen seutua laajemmalta. Päästyään vuoriston harjanteelle kapuaa heistä toinen, Pekka niminen, suuren, mahtavan honkan latvaan tähystelemään. Ylimmille oksille saavuttuaan valtaa Pekan ihmeellinen ihastus: Ai! Lavia on! huudahtaa hän alhaalla odottavalle toverilleen. Etäämmällä lännessä avautui hänen silmäinsä eteen siintävä, suuri veden selkä, jonka pitkät lahdemat pistäytyivät monelle eri suunnalle ja jonka kirkaasta kalvosta siellä täällä kohousi metsäisiä saaria. Lähempänä, melkein suoraan alhaalla näki hän taas joukon pienempiä järviä tiheästi ympäröivän metsän keskestä esiin kimaltavan. — Tämän näköalan avaruus toi Pekan suuhun ihastuksen huudahduksen: Lavia on!

Pian olivat kalastajaerämiehet jälleen matkalla eteenpäin suurta vettä, Karhijärveä kohti, jonka rannalle he jonkun matkaa kulettuaan saapuivatkin. He huomasivat seudun mukavaksi asuinpaikaksi ja Pekka ensimmäisenä perusti paikkakunnalle uutisannon, mikä hänestä sai nimen Pekkala.

Näin kertoo kansan suussa vieläkin kulkeva tarina siitä, miten Lavia-nimi on saanut alkunsa. Todenmukaisesti on tämä nimen selitys kuitenkin mielikuvituksen luoma. Lavia-nimi on yhdistettävä sellaisiin nimiin kuin *Lavila* (Eurajoki), *Lavikainen* (itäsuomal. henkilönnimi). Lavia-nimessä voi erottaa kaksi osaa: juuriaineksena on *Lavi*, joka esiintyy esim. nimessä *Lavijärvi*; *a* on johtoainesta (vrt. sellaisia nimiä kuin *Vännä-Vänniä*, *Kalli-Kalliala*. Tämä selitys Toht. H. Ojansuun¹⁾).

Pitäjiemme nimiluettelossa ei Lavialla tähän saakka ole ollut mitään erityisesti huomattavaa sijaa. Lavian pitäjään ei liity mitään suuria historiallisia muistoja. Se on syrjäisen asemansa vuoksi Satakunnan sydänmailla, kaukana vanhoista valta teistä, saanut elää omaa, rauhallista elämäänsä joutumatta milloinkaan mainittavain tapahtumien pyörteeseen. Sotien aikana on paikkakunta ollut pakolaisten turvallisena piilopaikkana, joskin joku yksinäinen vainolaisjoukko joskus on eksynyt tännekin. Lisäksi on pitäjä vasta verrattain nuori. Kuuluen alkuaan entiseen Karkun (Sastamalan) pitäjään, sai seutu oman kirkon v. 1823 ja tuli muutamia vuosia myöhemmin kappeliksi, kunnes vasta v. 1880 erotettiin itsenäiseksi pitäjäksi.

Lavian pitäjä sijaitsee Länsi-Satakunnassa, kuuluu Turun ja Porin lääniin; kirkolle on maanteitse n. 55 km. Porista itäkoilliseen suuntaan sekä n. 75 km. Tampereelta suoraan länteen. Naapuriseurakuntina ympäröivät Laviaa pohjoispuolella Kankaanpää, itäpuolella Suodeniemen kappeli, kaakossa Kiikoisten kappeli, lounaassa Kullaan kappeli, lännessä Noormarkku ja luoteessa Pomarkku. Eteläkulmassa koskettaa pitäjän aluetta myöskin Kauvatsa.

Suurin piirtein on pitäjä jotenkin suorakaiteen muotoinen, jonka pitkät sivut ovat luodetta ja kaakkoa kohti. Tästä päämuodosta pistäytyy luoteisella sivulla ulos pitkäkö maankaistale rajapitäjien Noormarkun ja Kankaanpään väliin.

Rajat ovat yleensä suoraviivaisia; rajalinjat muodostavat keskenään säännöllisiä kulmia. Raja kulkee enimmäkseen asu-

¹⁾ Nimi Lavia taipuu sisäisissä paikallissijoissa. Sanotaan Laviassa eikä Lavialla, kuten eräs paikkakuntalainen väärin on ilmoittanut. Katso Fennia 14. V. Vallin. Suomalaisten kuntain nimistä. — »Olen Laviasta enkä ahtaasta», sanoo Livialainen kotipaikkaa kysyessä.

mattomien metsä-, järvi- ja suoseutujen yli, välittämättä ollenkaan luonnollisista teistä. Usein leikkautuu rajalinja niemien poikki, jolloin esim. niemen juuri jää oman, mutta kärki naapuripitäjän puolelle; samalla tapaa lahtien y. m. poikki. Luonnollinen on raja ainoastaan pitäjän luoteiskulmassa, missä se kulkee pitkin Saaresjärveä, Saunajokea ja Saunajärveä. Lyhyen, luonnollisen rajan muodostaa myös Pyykoski itäpuolella. Eris-kummallisia, jyrkkiä käännteitä ja mutkia tekee raja pitäjän koillisosassa, Suodeniemeä vastaan. Tämän kautta muodostuu rajaseudulle ikäänkuin jonkunlainen liikamaa, joka tunkeutuu Suodeniemen alueen sisälle. Tämän n. s. Pyykosken maan voisi erottaa Laviasta Suodeniemeen Ahvenusjärvestä Iso-Majaveteen vedettävällä suoralla linjalla, jonka pituus olisi vain 1½ km., kun nykyisen rajan pituus on lähes 14 km. eli yli yhdeksän kertaa pitempi. — Samallaisen »liikamaan» joskin vähäisemmän, muodostaa Suodeniemen alue Lavian sisäpuolella, edellisen luoteispuolella. — Muualla ovat rajalinjat pitempiä. Pisin suora linja, lähes 13,5 km., on Kullaan kappelia vastassa. Koko rajan pituus on likimiten 97,5 km. — Pitäjän pinta-ala on 260 km².

Kesällä, v. 1861 kulki pitäjän läpi Porista—Tampereelle vievää tietä myöten venäläinen nivelläiretkikunta, jättäen kaikkialle tien varrelle kiviin ja kallioihin sekä niiden maantieteellistä asemaa että korkeutta tarkasti määrääviä pisteitä. (Venäläinen risti, vuosiluku 1861 ja pieni kuoppa). Tämä retkikunta määräsi myöskin Lavian kirkon aseman. Tornissa ristin alla oleva pallo oli 61° 35' 35",5 pohj. lev. ja 7° 43' 46",8 Pulkovasta länteen (= 2° 21' 23",8 Helsingistä.) Lavian horisontin mukaan on tämän jälkeen esim. Helsingin aika 9 min. 25,58 sek. edellä Lavian ajasta. (Venäläinen retkikunta määräsi Lavian kirkon vanhan tornin aseman, joten luvut eivät tarkalleen sovi nykyiseen, äskettäin uudesti laitettuun torniin, joka on n. 20 m. luoteeseen edellisen paikasta).

Geologisia huomioita.

Geologille tarjoaa Lavia vaihtelevan ja kiitollisen tutkimusalueen. Vuorilajit ovat tosin samallaisia, vanhoja, vankkoja ikivuoria, jotka ovat koko maamme tunnettuna rikkautena, joten

ne sinänsä, harvinaisuutensa takia eivät voi syyttää suurempaa tutkimusintoa. Tahtoessamme sitävastoin saada selvitystä kysymykselle, miten ovat nämä ikivuoret syntyneet — kysymys, johon geologit aikain kuluessa ovat antaneet monta toisistaan eriyvää vastausta — herättävät Lavian vuoret erikoista mielenkiintoa.

Lukuisuuteen nähden esiintyy vuoriperusta maan pinnalle kohoavina kallioina pitäjän alueella hyvin epätasaisesti. Pitäjän länsi-, etelä- ja kaakkoisosa ovat kallioista köyhiä, luoteisosassa tapaa niitä vähän runsaammin, kun sitävastoin pohjoista ja koillista osaa voi sanoa vuorista verrattain rikkaaksi. Vuorien rakenteeseen, kokoonpanoon y. m. ominaisuuksiin katsoen voimme Laviassa erottaa pääasiallisesti neljää eri vuorilajia:

- 1:ksi nuor. porfyrygraniittia,
- 2:ksi liuskettä,
- 3:ksi vanh. harmaata graniittia ja
- 4:ksi kiillegneisiä.

Porfyrygraniitti täyttää melkein yhtäjaksoisen vuorialueen pitäjän koillisosassa rajalta aina Suureniemeen ja Myllyharjuun saakka länteen ja etelää kohden aina Susikosken, Määrjärven ja Miekkajärven seuduille saakka. Koko tälle laajalle vuorista rikkaalle porfyrygraniittialueelle on yhteisenä tunnusmerkkinä se, että vuoriperusta on sangen epätasaista; pyöreähköt vuoret, kallionrinteet ja niiden väliset laaksot vaihtelevat aivan satunnaisessa järjestyksessä — aivan toisin, kuin esim. kiillegneissi- ja liuskealueilla, missä vuorien ja laaksojen samansuuntaisuus, sarkamaisuus on heti silmään pistävänä ominaisuutena. Missä hyvänsä porfyrygraniitti ja liuske tai kiillegneissi kohtaavat toisiaan, huomaa rajan helposti. Nuorempi porfyrygraniitti kohoaa huomattavasti ylemmäksi, vuoret ovat paljastuneita, ehjiä ja hyvin vähän rapautuneita. Vasta- ja suojasivuja ei aina voi erottaa. Kiillegneissi ja liuskevuoret ovat säännöllisesti matalampia ja paksun rapautumiskerroksen peittämiä. Näkee selvästi, että jäävuorten kuluttava vaikutus kovaan porfyrygraniittiainekseen on ollut paljon heikompi. Ainoastaan vanhempi graniitti tuntuu toisinaan olleen yhtä kestävä ja etempää katsoen saattaa helposti erehtyä vanhemman ja nuoremman porfyrygraniitin suhteen. Jälkimäinen on kuitenkin yleensä pinnalta paljaampaa ja helakampaa, edellinen tummempaa, harmahtavaa ja »vanhemman»

näköistä. Kosketussuhteita lähemmin tarkastaessa huomaa, että porfyrygraniitti kaikkiin muihin vuorilajeihin nähden on nuorinta. Taajoina käytävinä ja suonina puhkaisee se kiillegneissija vanhempia graniittivuoria — tästä syystä nimitykset nuorempi ja vanhempi graniitti. Samoin lävistää se myös liuskevuorilajin. Hyvän esimerkin tässä suhteessa tarjoaa Lavijärven itäpuolella järven pinnasta n. 40 m. kohoava, maantien vieressä oleva liuskekalio, jonka läpi on tunkeutunut lukuisia porfyrygraniittisuonia, muuttaen alkuperäisen liuskeen aivan tavallisen suonigneissin tapaiseksi. Parempaa esimerkkiä kuin tämä on, ei tarvita suonigneissin synnyn selittämiseksi. Hyvin usein on porfyrygraniitti sitäpaitsi sulkenut sisäänsä irtonaisia vähäisiä kappaleita muista vuorilajeista, joka sekin todistaa graniitin nuoremmuutta. Tällaisia kohtia nimittää kansa »paikoiksi». »Hyvin paikattu», sanotaan.

Porfyrygraniitin väri on tuoreessa pinnassa vaaleanpunertava, joka johtuu vuorilajin pääaineksesta, maasälvästä. Toisinaan, kuten Soikon kallioissa Susikosken lähellä, on maasälpä ja samalla koko vuorilaji valkoisempaa. Pääaineksen rakenne on tasarakeisesti massamainen, joka säännöttömänä sekotuksena sisältää tavallisia graniitin kivennäisiä. Porfyryiseksi tulee rakenne siitä, että tähän päämassaan on siroteltu lukuisia, enimmäkseen suunnikkaan muotoisia maasälpäkiteitä, joiden pituus vaihtelee 1,5—5 sm:iin. — Porfyrygraniitti on erinomaisen sopivaa rakennusainetta ja on sitä jo omassa pitäjässä käytetty suurempiin rakennuksiin. Ainoa kiveä vaivaava haitta on se, että siihen vähäisen rautapitoisuuden johdosta ilman vaikutuksen alaisena ollen muodostuu tummia ruostetäpliä, joten kivi muutaman ajan kuluttua muuttuu jonkunverran kirjavaksi.

Pitkän ja kapean kiilan tavoin tunkeutuu pitäjän alueelle kaikkien muitten vuorilajien väliin kaksi liuskealuetta, toinen pohjoisesta toinen kaakosta. Pohjoinen liuskevyöhyke täyttää lähinnä Ruojärven länsipuoleisen osan, josta se soukkana kais-taleena jatkuu suoraan etelää kohden Myllyharjun talon eteläpuolelle saakka. Kaakkoinen pienempi vyöhyke reunustaa Miekka-Lavi- ja Naarasjärvien rantoja ja kulkien Lavian kirkonkylän lävitse loppuu terävään kulmaan Susikosken suupuolella. Liuskevuoret ovat kaikkialla pitkäkäisiä, selvästi liuskaisia ja joltisenkin korkeita kallioita. Liuskaisuus vaihtelee usein, kuten esim. Tuhku-

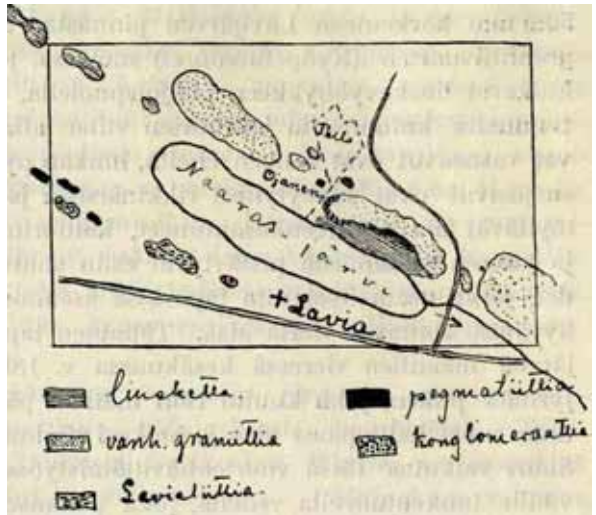
rin vuorissa Sampakosken ja Tuhkurin nevan välillä, hienommista kerroksista karkeampiin, joita erottaa toisistaan ohuet kiillekerrostumat (biotittia). Rakenne on tavallisemmin tiivistä, väri vaaleanharmaata. Kaakkoisella liuskealueella kohoavat vuoret aina 50:n m:n korkeuteen Lavijärven pinnasta. Mahtavien vanhempien graniittivuorten (Kyöpelinvuoret) suojassa, jotka yhdensuuntaisesti kulkevat liuskevyöhykkeen pohjoispuolella, on liuske säilynyt suuremmalta kulumiselta jäävuorien viilan alla. Graniittia koskettavat vastasivut ovat sangen eheitä, hiukan pyörityneitä, jotavastoin suojasivut ovat repeytyneet rikkinäisiksi ja louhuisiksi. Juurella täyttävät maan yhteenkasautuneet, kalliorinteestä lohkeilleet kivet ja vuoren seinämästä pistäytyvät esiin suuret, irtonaiset kalliopaadet, jotka usein ovat niin täpärässä asennossa, että minä hetkenä hyvänsä saattavat vieriä alas. Tällainen tapaus sattui lähellä Lavijärveä maantien vieressä kesäkuussa v. 1895. Ukkosen kaltaista jyrinää pitäen, joka kuului ison matkan päähän, vierä suunnattoman suuri kalliopaasi alas ja halkesi vihdoin moneksi kappaleeksi. Suuri vaikutus tässä vuorenhävittämistyössä on liuskekerroksien väliin tunkeutuneella vedellä, joka pakkasen tullen jäätyy ja pakkottaa kallion halkeilemaan.

Mitenkä ovat nämä liuskevuorilajit syntyneet? Kuten tiedämme, ovat vuoret syntyneet pääasiallisesti kahdella eri tavalla: joko eruptiivisesti s. o. maan sisästä purkautunut juoksevassa tilassa ollut kuuma aines on jähmettynyt ja vähitellen kovettunut kiveksi, tai sedimenttisesti s. o. mannermaista meriin ja järviin virrannut vesi on kulettanut muassaan hiekkaa, lietettä y. m., jotka kerros kerrokselta ovat laskeutuneet veden pohjalle ja aikain kuluessa syystä tai toisesta kovettuneet. Sen, joka luonnossa on yllämainittua liuskevuorilajia tarkastellut, on mahdollon ajatella, että se olisi alkuaan ollut eruptiivista ja myöhemmin ankaran paineen tai muiden syiden takia muuttunut liuskaiseksi. Jo liuskeen usein hienommasta karkeampaan vaihtuva kerallisuus sinänsä on monasti niin silmännähtävä, ettei epäilystäkään synny sen sedimenttisestä muodostumistavasta. Varmuutta tälle käsitykselle antavat liuskeen yhteydessä ilmaantuvat n. s. konglomeraattimuodostumat.

Selvin tällainen konglomeraattimuodostuma on kaakkoisella liuskealueella kirkonkylässä sijaitsevan pienen Naarasjärven pohjoisrannalla, missä kapea liuskealue kulkee järven ja vanhemman

graniitin välissä. Ojasen torpasta kaakkoon (katso paikallista kartanaihelmaa) kohoo vuori, joka koillispuolella on vanhempaa graniittia, lounaispuolella liusketta. Siitä saakka, missä vähäinen

pegmatiittisuoni tunkeutuu liuskeen ja graniitin väliin, koilliseen suuntaan kallion päähän saakka esiintyy kosketuskohdassa selvästi huomattavaa konglomeraattia, joka edelleen jatkuu kaarenmuotoisesti graniittivuoren ympäri. Tällaisen kosketusviivan kaareutumisen selittää graniitin poimuttuminen, jolloin liuske on taipunut graniitin mukana. Liuskaisuus kul-

Kartanaihelma Lavian kirkonkylästä

kee, kuten kaikkialla vyöhykkeessä, jotenkin pystysuorassa. Tarkemmin tutkiessa herättää kosketuskohta mielenkiintoa yhä enemmän. Jo noin 3—4 m. päässä yhtymästä alkaa graniitti omituisesti muuttua. Se tummenee, tulee rikkaammaksi biotiitista ja sarvivälkkeestä ja sisältää lisäksi runsaasti granaattikiteitä. Nämä tummat kivennäiset eivät kuitenkaan ole jakaantuneet vuoriaineeseen tasaisesti, vaan ryhmittäin, tehden vuorilajin täplikkääksi. Lähempänä rajakohtaa muuttuu täplikäs graniitti selväksi n. s. breksiaksi, missä teräväkulmaisia kiviyksilöitä sitoo toisiinsa kvartsirikas liiteaine. Aivan liuskeen lähellä kiviyksilöt, jotka useimmiten ovat samaa vuorilajia kuin graniittikin, tulevat selvemmiksi ja samalla pyöristyvät muuttaen vuoren puhtaaksi konglomeraatiksi. (Katso kuva 1.) Konglomeraattiin liittyy välittömästi liuske, jossa heti on eri kerrostumia huomattavissa.

Luonnon suuri kirja puhuu tässä selvää kieltä. Vanhempi graniitti on ollut sinä alustana, jolle sedimenttinen liuskevuorilaji muinoisen meren rannalle on kerrostunut. Lisäksi on graniitin pinta, kuten nykyäänkin useimmiten on laita, ollut suuressa mää-

Kuva 1. Konglomaattivuorta Maarasjärven rannalta.

vuori on Lavijärven etelärannalla Kuusiniemen torpan yläpuolella. Kirkonkylän keskellä on kaksi vuorta, toinen parin kivenheiton päässä kirkosta luoteeseen, toinen vähän edempänä samaan suuntaan; Rajaniemen torppa on Lavialiittikalliolla. Ulkopuolella pitää tavata vuorilajia Mouhijärvellä ja Suodeniemellä, viimeaini-tussa paikassa m. m. vierinkivenä konglomaattiliuskeessa. Lavialiitti on omituista porfyyriliuskeen tapaista vuorilajia, jossa kiillettä ja sarvivälkettä sisältävässä pääaineksessa on taajassa enimmäkseen n. 5 mm. läpimittaisia maasälpäkiteitä. Näihin kiteihin vaikuttaa ilmasto heikosti, joten ne ilman vaikutuksen alaisena olleessa pinnassa kohoavat ylemmäksi ja kivilaji sen kautta saa ulkonäön, joka sen erikoistuttaa muista. Joskin Lavialiitti jossain määrin näyttää liuskaiselta, ei se kuitenkaan liene sedimenttisesti syntynyt; näennäinen liuskaisuus on johtunut ankarasta paineesta. Kokoonpano todistaa niinkään vuorilajin eruptiivista alkuperää.

Laajimmalla alalla esiintyvät pitäjän alueella vanhempi harmaa graniitti ja kiillegneissi. Etelä- ja lounaisosissa sekä monilla yksinäisillä aloilla muitten vuorilajien keskellä on vuoriperustana

rässä rapautunutta, joka rapautumiskerros sittemmin on kovettunut breksiaksi. Lähinnä liusketta ovat meren aalloista pyöristyneet rantakivet hiljalleen hautautuneet sedimenttiaineksen pehmeään syleilyyn, kunnes myöhemmin ovat lujemmin liittyneet yhteen nykyiseksi konglomeraatiksi. Edessämme on siis vuosituhanasia vanha rapautumisilmiö. Tällaista paikkaa voimme täydellä syyllä sanoa merkilliseksi.

Edellä kerrotun liuskeen yhteydessä esiintyy erästä vuorilajia, jolle tohtori J. J. Sederholm sen tyypillisyyden vuoksi on antanut nimen Lavialiitti. Suurin Lavialiitti-

vanhempi graniitti. Kiillegneissi täyttää pitäjän keskellä luoteesta kaakkoon kulkevan leveän vyöhykkeen, joka Saunajoelta ulottuu Heinijärveen saakka. Raja näiden kahden vuorilajien välillä kulkee jotenkin Painojärven Pirjan lahdesta Kypäräjärven eteläpuolite Varheenmaan niemeen ja Riutan talosta suoraan rajaa kohti. Länsi-osassa Laviaa ei huomattavampia graniittivuoria ole; silloin tällöin pistää maan kamarasta esiin pienempiä kallioita, joiden avulla saattaa maan yleisen vuoriperustan määrätä. Eteläosa on myöskin vuorista köyhä. Vuorisinta on seutu Kivijärven pohjoispuolella, missä vuoret usein kohoavat suurten nevojen välistä. Vanhemmista graniittivuorista ovat mahtavimmat Lavijärven pohjoispuolella liuskeen ja porfyrygraniitin välissä kohoavat Kyöpelin vuoret, joiden korkein kohta on aina 57 m. Lavijärven pinnasta. Vuorelta, jossa on pieni Haikkonjärvi, on suurenmoinen näköala yli koko laajan Karhijärven alankomaan. Vanhemmalla graniitilla on säännöllisesti sille ominainen, yksitoikkoisen harmaa väri, Porfyrygraniittiin verrattuna on se paljon voimakkaammin muuttunutta ja likistynyttä, toisinaan siihen määrään saakka, että sitä pikemmin voi nimittää gneissiksi, kuin graniitiksi. Kuten ennen jo olemme maininneet lähettää porfyrygraniitti lukuisia suonina vanhemman graniitin sisään, joka seikka selvittää edellisen nuoremmuuden. Samalla tavoin tunkeutuu vanhempi graniitti läpi kiillegneissin, muodostaen lukuisissa paikoin kiillegneissin alueella n. s. suonigneissiiä. Tällaista suonigneissiiä esiintyy kiillegneissin alueella miltei useammin kuin varsinaista päävuorilajia kiillegneissiiä, joka vanhimpana ja rapautumiselle kauvimmin alttiina olleena, tulee esiin useimmiten matalien pitkäkäisten harjanteitten laelta kohoavana soukkana kalliojuovana. Suonigneissikalliot, joissa gneissiaineksen tueksi rapautumista vastaan on tullut graniittiainesta, ovat huomattavampia ja korkeampia. Suonigneissiiä tapaa tiheästi varsinkin Hirvijärven lounaispuolisella seudulla, missä vuoret usein saarien tapaisesti nousevat tasaisten nevojen keskeltä. Tyypillisintä suonigneissiiä on pitäjän luoteiskulmassa Saares- ja Harmaajärvien lounaisrannoilla. Alkuperäiseen liuskevuorilajiin on graniitti tunkeutunut hienoina suonina, muuttaen vuoriaineksen usein kokonaan graniittimaiseksi. Toisinaan huomaa kalliossa aivan selviä vaaleampia ja tummempia graniitti- ja liuskekerroksia. Toisinaan taasen tapaa kalliossa suurempia tai pienempiä soikion muotoisiksi kokoonpuristuneita liuskejännöksiä. Vuoriperä

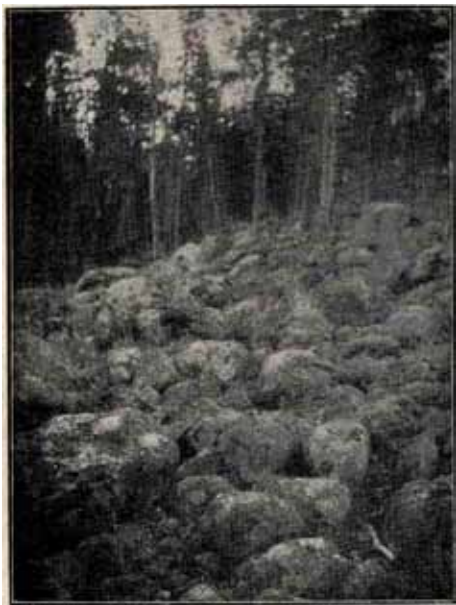
on yleensä voimakkaasti puristunutta, suonet kiemurtelevat omittuisissa mutkissa ja koukeroissa. — Samantapaista kalliota on Pomarkkuun vevän maantien vieressä lähellä Malinin torppaa, missä kallio etempänä tiestä muuttuu aivan graniittimaiseksi. — Luonnossa katsellessa tällaisia suonigneissimuodostumia on niiden synty — eruptiivisen graniittiaineksen tunkeutumisen kautta liuskevuorilajin kerrostumien väliin — niin selvä, ettei voi juontua mieleenkään muuta mahdollisuutta. — Kiillegneissi on pitäjän alueella tavattavista vuorilajeista kaikkein rapautuneimpaa, jopa usein aivan multamaista. Vuoria peittää paksu hedelmällinen rapautumiskerros. Kansa nimittää vuorilajia, jota irtonaisina kappaleina tavataan varsinaisen gneissialueen ulkopuolellakin, sattuvasti »lahokiveksi.» Lahokivi kestää erinomaisen hyvin tulta ja käytetään sitä senvuoksi kiukaitten teräkiviksi. Saunankiuksissa käytetään myös kovempaa varsinaista liuskakiveä, joka ei tosin ole niin tulenkestävää, mutta siitä tulee parempaa »löylyä», kuten kansa arvelee.

Vallitsevana irtonaisena maalajina vuoriperustalla on karkea murtokivisora, joka esiintyy sekä kenttinä, harjanteina että vuorten juurien peitteenä. Pinnalta on sora toisinaan kokonaan paljaitten teräväsärmäisten kivien täyttämä. Kivipeite on usein niin taajaa ja rauniomaista, ettei soraa näe ollenkaan. Tällaista kivikkokaria on runsaasti varsinkin eteläosassa pitäjää, missä m. m. laaja n. s. Böhölmin kangas on mainittava. Samantapaista on maa monin paikoin länsiosassa. Hyvin usein muodostaa murtokivisora selviä harjanteita. Tämän huomaa varsinkin silloin, kun joutuu pitemmän matkan kulkemaan poikittain harjanteitten suuntaviivaan nähden. Aivan silmäänpiستävä on harjujen sarkamaisuus pitäjän luoteispuolella. Koillisosassa on sorapeite sangen ohutta, hedelmätöntä ja kovaa karia, joka suurimmaksi osaksi sisältää rapautumistuloksia ja irtonaisia kiviä perustana olevasta vuorilajista. — Vierinkivisora ja hiekka ovat harvinaisia. Huomattava vierinkiviharjuntapainen muodostuma on pitäjän kaakkoisosassa. Hiekka-muodostuma saa alkunsa Heinolan talon tyköä, joka on kokonaan hiekkapohjalle rakennettu, kulkee Heinijoen vartta pitkin

kohden Heinijärveä, missä harju muodostaa kauniin, lähes 1 km. pitkän Kaitalon niemen, ja uppoaa vihdoin Heinijärven aaltojen sisään, jatkuen vielä järven pohjassa huomattavana soukkana matalikkopaikkana. Harjun suunta on luoteesta kaakkoon. — Maanviljelykselle tärkeitä maalajeja ovat savi ja ruoppa. Paraat savimaat ovat Karhijärven rantamailla. Rikkaita ruoppakerrostumia on viljalti. Järvet ovat laskeneet ja niiden pohjassa ollut multakerros on joutunut viljeltäväksi. Monta järveä on kuivattu. Huomattava ruoppamuodostuminen tapahtuu vielä tänäpäivänä pitäjän soissa, jotka — geologisesti puhuen — verrattain lyhyt aika sitten ovat lainehtineet vapaina järvinä. Tästä ilmiöstä, järven muuttumisesta suoksi, on pitäjässä aivan tuoreita esimerkkejä. Muutama kymmenkunta vuotta takaperin olevista selvistä järvistä on monestakin enää jäljellä vaan pieni silmä keskellä lettoista nevaa. Suokasvullisuus, pääasiallisesti valkoinen rahkasammal on rannoilta alkaen ohuena pintakerroksena kasvanut järven yli. Tällaisten keinuvien soitten pohjassa tavataan sangen usein jätteitä muinaisesta, kansan sanontatavan mukaan »ennen vedenpaisumusta olleesta» järvikasvullisuudesta. Kun tällaisiin maanalaisiin järviin sulkeutuu kaloja, ei ole ollenkaan mahdotonta, että, — kuten Pohjanmaalla kerrotaan tapahtuneen — suota kuivattaessa laskuojaan ilmestyy kaloja — maan sisältä.

Jääkauden ajan jälkeen on meri useat eri kerrat peittänyt seudun aaltojensa alle. Hauskoina muistomerkeinä näiltä ajoilta ovat ne muinaisen meren huuhteluissa syntyneet n. s. kivivallit eli rantakarikkopaikat, joita pitäjässä siellä täällä on näkyvissä. Yksi tällainen kivivalli on pitäjän länsirajalla olevan Joutsenjärven kaakkoispäässä. Samallinen hiukan suurempi muodostuma on myöskin pitäjän länsipuolella, noin $\frac{1}{2}$ km. päässä länteen pienestä Kotajärvestä, missä kivivalli n. 30 m. laajuudelta täyttää yksinäisen, korkean harjun laen. Paikka lienee Länsi-Lavian korkein, n. 38 m. Karhijärven pintaa ylempänä. Edellisten tapainen on myös pitäjän koillisosassa jotenkin keskivälillä Katosjärveä ja Pyykosken taloa oleva kivivalli, jossa kiviä on kasaantunut yhteen n. 250 m. pituiselle ja n. 25 m. levyiselle alalle. Paikka on Lavian korkein kohta, n. 80 m. Karhijärvestä laskien. Kivivallin laelle ovat venäläiset topografiamiehet keväällä 1906 rakentaneet korkean näkötornin. — Nämä kolme kivivallia ovat selvästi entisen meren kalvosta esiin pistäytyneitä yksinäisiä karipaikkoja,

sisältäen paksuna kerroksena kiviä pienistä n. 3 sm. läpimittaisista suuriin n. 50 sm. läpimittaisiin saakka, jotka tyrskyjen ja jäiden vaikutuksesta ovat hiotuneet aivan sileiksi ja ympyriäisiksi. Aivan lähellä viimeksi mainittua, Katosjärven koillispuolella on kivivalli, joka suuresti muistuttaa muinaista merenrantakarikko-paikkaa. (Katso kuva 2.)

Kuva 2. Muinaista merenrantakarikkoa Katosjärven.

Edellisistä kokonaan poikkeava on pitäjän pohjoisosassa n. 2 km. päässä Sepän talosta lounaaseen päin oleva Someron kiviharju. Se on pitkänpyöreä, tasaisesti kummallekin sivulle kallistuva, keskimäärin 3—5 m. pohjana olevasta vuoriperustasta kohoava harjanne, joka todennäköisesti on läpikotaisin ympyriäisiä vierinkiviä täynnä. Siis oikea vierinkiviharju sanan täydellisessä merkityksessä. Varmaankin on se muodostunutkin jo jääkauden lopulla tavallisten vierinkiviharjujen tapaan. — Somero on entisaikoina ollut tyyssijana käärmeille, joita siellä on tavattu suurissa joukoissa ja joita varsinkin keväisin käytiin katsomassa.

Vesistöt.

Katsellessamme Lavian pitäjän karttaa, pistää ensimmäisenä silmään pitäjän keskellä aukeava suuri Karhijärvi. (Ei Karijärvi, kuten vanhemmissa ja useissa uudemmissakin kartoissa väärin mainitaan; nimeä Karhijärvi käyttää kansa aina ja samallaisena esiintyy nimi vanhoissa pitäjää koskevissa asiakirjoissa). Se ikäänkuin mahtavana valtiaana hallitsee pitäjää. Suurimerkityksellinen on järvi ollutkin paikkakunnalle. Varmaan olisivat Lavian seudut

massa-olostaan kiittää ensi sijassa niitä soveliaita elämänehtoja, joita Karhijärvi rantamaineen on aikoinaan seudulle antanut.

Muihin vesistöihin nähden on Karhijärvi pää- ja samalla keskusjärvi, muodostaen ikäänkuin suuren vesialtaan, johon vedet pitäjän joka puolelta pyrkivät. Tämä on seurauksena siitä, että Karhijärven pinta on kaikkien muiden järvien pintoja alempana (n. 60 m. merenpintaa korkeammalla) ja maa melkein kaikkialla viettää Karhijärveä kohti. Vedenjakaja, joka erottaa Karhijärveen laskevat vedet, seuraa usein pitäjän rajaseutuja. Se vesimäärä, joka laskematta Karhijärveen muita teitä pyrkii pitäjästä ulospäin, on varsin vähäinen ja käsittää enimmäkseen pieniä järviä ja purosia.

Karhijärven pituus on 15 km., suurin leveys $3\frac{1}{2}$ km. ja pinta-ala jotenkin tarkalleen 35,25 km. eli vähän yli $\frac{1}{3}$ koko pitäjän pinta-alasta. Suuruuteensa nähden on järvi sangen matala. Syvempiä »hautoja», joissa syvyys kohoaa 7—9 metriin saakka, on joitakuita. Yleensä on järven eteläpuoli syvempää ja jyrkkärintaisempaa kuin pohjoispuoli. Pohjoispuolella viivaa, joka vedetään Varheenmaasta Särkän saareen, on järvi keskimäärin 2—3,5 m. syvää. Viivan eteläpuolella syvenee järvi vähitellen aina rantoihin saakka. Lahdet, varsinkin luoteeseen pistäytyvä pitkä Riihonlahti, ovat aikain kuluessa suuresti madaltuneet ja nykyään usein kokonaan vesikasvullisuuden peitossa. Samoin on madaltunut koko Karhijärven länsipää aina Pääsaareen saakka. Kaikkialla Karhijärven rantamilla huomaa entisiä rantapenkereitä, jotka osottavat, että vesi ennen on ollut paljon korkeammalla. Pehmeämmillä rantaniityillä on useita penkkoja, joista kaksi tavallisesti esiintyy selvimpänä. Toisinaan saattaa tällaista rantapengertä seurata miltei järveen pistäytyvien niemien ympäri, kuten esim. Päriniemen, Susiniemen, Ilajanniemen. Luultavaa onkin, että monet järven niemet ennen ovat olleet saaria. Rantapenkereistä päättäen on Karhijärven pinta ollut ennen ainakin kaksi metriä korkeammalla kuin nykyään.

Karhijärvi laski tuntuvasti Turun akatemian avulla toimeenpannusta vedenvähennyksestä (n. 100 v. sitten). Tulvien tuottamien vahinkojen tähden pyysivät Lavian talolliset, joista useimmat maksoivat veronsa Turun akatemialle, veronvähennyistä. Akatemia toimitti pyynnön johdosta tarkastuksen, jonka tuloksena oli, että järveä laskettiin. Työkapineet ja työnjohtajan hankki akatemia, talot puolestaan työvoiman. V. 1897 aikoivat pitäjäläiset

toimeenpanna uuden vedenlaskemisen, mutta asia raukesi tyhjiin varsinkin tukkiyhtiöiden vastustuksen takia. Mitään vedenlaskua ei näin ollen ole akatemian ajan jälkeen toimitettu; yksityisestä alotteesta ovat talolliset kevättulvien vaurioita vähentääkseen silloin tällöin laskukoskia avanneet.—Karhijärven vesi on hyvin sameata ja sekottuu kovalla tuulella aivan harmaansaviseksi. Pohja on suurimmaksi osaksi pehmeätä liejua. (Järven pohjassa arvellaan olevan suuren aarten, jonka etsimiseen esim. entinen talon isäntä 1. Yli-Jaakola on käyttänyt melkoisia rahasummia).

Karhijärven saarista on suurin kaunis ja kasvullisuudesta rikas Iso-Salo, josta enin osa on erotettu itsenäiseksi palstatilaksi. Edellisen lähellä olevan kivisen Pikku-Salon pohjoisrinteellä ko-hoa gneissigraniittia oleva Hemmon kallio, joka on saanut nimensä siitä, että saareen kertomuksen mukaan on haudattu Isonvihan aikana täällä pakomatalla kuollut Hemmon emäntä Suoniemeltä. Järven länsipäässä on kaksi metsäistä saarta Pääsaari ja Vittari. Pääsaarella kerrotaan entisaikoina Karkun papin olleen paossa. Tältä ajalta on saaren länsirannalla vielä hyvin säilynyt kiuvas sekä useita kivillä reunustettuja maakuoppia, joita lienee jonkinmoisina säilytyspaikkoina käytetty. Samasta Karkun papista on kertomuksen mukaan nimensä saanut Pääsaarta vastapäätä järven etelärannalla oleva Papinpirtin nokka. Keskellä Karhijärveä Nokarin niemen edustalla on Selkäsaari, jossa monen kylän rajat yhtyvät.

Tärkein ja runsain Karhijärveen laskevista vesistä on Susikoski, joka järven koilliskulmaan purkautuen tuo vettä pitkää reittiä myöten pitäjän pohjois- ja koillisosista. Alkunsa ja päävetensä saa Susikosken reitti Kankaanpään puolelta, n. 10 km. päässä Lavian rajalta olevasta Kuninkaan lähteestä, joka on saanut nimensä siitä, että kuningas Aadolf Fredrik heinäkuussa 1752 matkallaan Tampereelta Vaasaan — tästä matkasta kertoo m. m. Topelius Välskärin kertomuksissaan — pysähtyi lähteelle lepäämään. Lähteen pohjasta pulppuava vesimäärä on niin suuri, että sen voimalla parin kivenheiton päässä käy viisi myllyä. Vesi on sangen kirkasta ja puhdasta. Lähteen suonien täytyy olla hyvin syvällä, sillä vedentulo on aina sama ja vuodenajoista riippumaton. — Useiden kauniiden järvien kautta virtaa vesi lähteestä Lavian ja Kankaanpään rajalla olevaan pitkäkapeaan Ruojärveen, jonka korkeus Karhijärven pinnasta on n. 25 m. Suurimmalta osaltaan

on järvi viljelyksien ympäröimä, rannat eivät aivan jyrkät. Suurin syvyys on 4 m. Koillisrannalla kohoaa n. 22 m. korkea Mansikkavuori, jolta on hyvä näköala yli järven ja laajan Niemen kylän. — Jatkona Ruojärven pitkänkapealle laaksomuodostumalle laskee järven eteläpäähän lyhyttä laskua myöten n. puolta pienempi Vuorijärvi. — Vuorijärvi on kauttaaltaan vuorien ympäröimä. Vuoret kohoavat korkeimmalle, n. 26 m. veden pinnasta, järven itäpuolella, missä vuorensinä nousee aivan kohtisuoraan ylös. Ympäristöstä päättäen luulisi, että järvi on hyvin syvä, mutta siinä erehtyy, sillä syvin paikka mainitun vuoren kohdalla on 3.5 m. Vuorijärveen laskee vettä ainoastaan muutamasta pienestä puropahasesta. Laskujoen pudotus on pieni, tavallisissa oloissa tuskin $\frac{1}{2}$ m. suurempi.

Kevättulvien aikana tapahtuu järven suhteen ihmeellinen muutos. Järven omat puroset eivät sanottavaa tulvaa tee, kun sitävästoin Ruojärvessä on asian laita aivan toinen. Tulva kohoaa sangen korkealle ja kun järven laskuoja, Sampakosken suu, on syrjässä länsipuolella eikä voi niellä lisääntyntä vesimäärää, työntyy vesi Ruojärven eteläpäähän ja alkaa vihdoin virrata laaksoa pitkin Vuorijärveen. Kevättulvan aikana käy siten Vuorijärven laskujoessa voimakas virta päinvastaiseen suuntaan kuin kesällä, ja Vuorijärven vesi nousee tämän takia lähes 2 m. Vuorijärvi muodostaa näin ollen jonkinmoisen varasäiliön liikaa vedentulvaa vastaan. Varmaan tekisi tulva Ruojärven loivemmilla rantamilla paljon suurempaa haittaa ja vauriota viljelyksille, ellei sen vaikutus kohdistuisi Vuorijärven kallioseinämiin, joille se ei tee mitään vahinkoa. Kun tulvavesi on noussut korkeimmilleen, alkaa vesi jälleen hiljalleen virrata entiseen suuntaan Vuorijärvestä Ruojärveen. Aikain kuluessa ovat tulvat kuljettaneet muassaan Vuorijärveen liejua, kasvijätteitä y. m., josta syystä ennen syvä järvi on tullut yhä matalammaksi.

Ruojärvestä Susijärveen vievää laskujokea, joka muodostaa kaksi koskipaikkaa, Sampakosken ja Suureniemen kosken, sanotaan yhteisellä nimellä Niemenkylän joeksi. Aikojen kuluessa on joki varsinkin loppuosassaan uurtanut itselleen syvän uoman, johon molemmilta puolin yhtyy useita pienempiä joen uomia, joita entisaikojen voimakkaat vesivirrat ovat synnyttäneet. Kiemurteleva joki jyrkkine rantoineen antaa seudulle aivan ominaisen luonnon, jollaista ei muualla Laviassa tapaa (Katso kuv. 3). Vasemmalta

puolen saa Niemenkylän joki kaksi pitkää, jyrkkälas-kuista lisähaaraa, Hirvikosken ja Kinturiojan, jotka tuovat vettä pienistä kalliojärvistä (Majavedet, Hummajärvet ja Kinturijärvet) aina pitäjän rajalta saakka.

Yli 4 km. pitkässä Susijärvessä on kaksi toisistaan eroavaa osaa, pohjoinen n. 2 $\frac{1}{2}$ km. pitkä, korkeitten rantaäyräitten reunustama joen tapainen laakso ja varsinaiseksi järveksi laajentuva eteläosa, missä rannat ovat loivemmat, suureksi osaksi viljellyt. Susijärven korkeus Karhijärvestä on yli 9 m., suurin syvyys järven eteläpäässä, 9 $\frac{1}{2}$ m. Vesi on kirkkaampaa kuin Karhijärvessä. — Susijärven länsipuolella oleva pieni Härkäjärvi kuuluu oikeastaan samaan laaksoon kuin Susijärvikin, mutta on keskikohdalla erotettu siitä korkeitten kallioitten kautta. Susijärven itäpuolelle laskeva Pesinoja tuo kahta haaraa pitkin vettä neljästä järvestä, Naara- ja Märöjärvistä sekä Ahvenus- ja Loiskonjärvistä. Kouvimpänä idässä aivan pitäjän rajalla on luonnonkaunis, osaksi metsäosaksi kalliorantainen Naarajärvi, jonka syvyys on suurempi, kuin Susijärven (lähes 10 m.). Vesi on hyvin kirkasta, pohja rannoilta kova, hiekkainen, keskeltä pehmeä, liejuinen. Märö- ja Loiskonjärvet ovat umpeenkasvavia, liejupohjaisia suojärviä, joiden letto-
rantaisuus tekee järvellepääsyn vaikeaksi. Ahvenusjärvi, joka suuruudeltaan vastaa Naarajärveä, on osaksi Lavian, osaksi Suodeniemen puolella. Keskellä olevassa saaressa tekee pitäjän raja 25° äkkikulman. Järvi on matala, pohja tasainen, vuoroin kivi- vuoroin ruoppapohjainen.

Susijärvestä laskee vesi 1380 m. pitkää Susikoskea myöten Karhijärveen. Susikoski, jonka varsinainen putous on loppupäässä, muodostaa Lavian tärkeimmän vesivoiman. Sen voimalla käy

Kuva 3. Niemenkylän joki.

saha ja kolme myllyä. Koski on sangen herkkä sadeilmojen vaihteille, paisuen ja kuivuen hyvin nopeasti. Kuivalla vuodenaajalla laskee koskesta n. 400 litraa vettä sekunnissa.

Ei aivan kaukana Susikosken suusta etelään päin laskee Karhijärveen Vuohijoki, joka kirkonkylän läpi kulkien tuo vettä siitä pitkänkapeasta laaksosta Lavian ja Suodeniemen välillä, josta jo alussa mainitsimme. Tämän laakson, joka kaikista seudun laakso- muodostumista on huomattavin ja syvin, »Lavian Jordan», tärkeimmät vedet muodostavat Suodeniemen puolella olevat Suodenjärvi ja Palojärvi, rajalla oleva Miekkajärvi sekä Lavijärvi ja Naarasjärvi, jotka ovat kokonaan Lavian puolella. Kuten laakso, ovat järvetkin kaikki pitkiä ja kapeita, jyrkkärantaisia ja sangen syviä. — Miekkajärvi on saanut kertomuksen mukaan nimensä siitä, että Laviassa muinoin elellyt jättiläinen Riutan Jaako ennen kuolemaansa heitti miekkansa järveen. Järvi on laakson syvin, n. 23 m. (Palo- ja Suodejärvi ovat n. 16 m. syviä). Kummallakin rannalla kohoavat jyrkät vuoret, jotka pohjoispuolella ovat louhaiset ja jylhät, nousten järven lähellä aina 43 m. korkealle. Edempänä kohoaa vuoriryhmä yli 50 m:n korkeuteen. Lavijärvi on edellistä hiukan matalampi; syvin kohta 21 m. on Kuusiniemen torpan kohdalla. Järven luoteispää Roikan niemestä saakka on matalampaa. Järven pohja muodostaa lähellä rantaa omituisen vedenalaisen penkereen. Pohja syvenee alussa loivasti, kasvaen kortetta ja kaislaa, mutta muutaman metrin päässä rannasta, siinä missä vesikasvullisuus loppuu, se äkkijyrkästi syvenee usein pari kolme metriä. Näyttää siltä kuin olisi paikalla maanvajoaminen tapahtunut. — Järven pinta on ennen ollut korkeammalla. Pohjois- sivulla oleva Alhon lahti, jonka ylitse maantie nykyään kulkee, on ollut veden alla ja vanhat muistavat siinä muinoin katiskoitakin olleen. Tiestä, joka silloin kulki lahden ympäri, on vielä selviä merkkejä näkyvissä. Vedenlaskemisen on aiheuttanut se, että laskujokea on useita kertoja kaivettu. Eräästä tällaisesta vedenvähennyksestä jäi kuitenkin ikävä muisto, sillä heti seuraavana vuonna vieraili järven rantamilla harvinainen halla, jonka arveltiin johtuneen veden laskemisesta. — Pohjois puolella ulottuvat 60 m. korkeat Kyöpelin vuoret aivan lähelle rantaa. Vuoren rinne on usein rikkunut ja louhuinen. Yhdessä paikassa virtaa vuorenjyrkännettä alas kohiseva Velhojoki, tuoden vettä vuorella, 30 m. korkeammalla Lavijärveä olevasta Haikkonjärvestä. Talvi-

puvussa, jolloin purovesi jäätyy kallionrinteelle leveäksi, paksuksi jäätiköksi, näyttää maisema omituisen jylhältä, alppimaiselta. (Läheltä tätä kohtaa on otettu kuva 4).

Alhon lahteen laskee lyhyen kannaksen poikki vesi Naarasjärvestä, joka yhdessä Lavijärven kanssa sulkee väliinsä suurimman osan Lavian kirkonkylää. Naarasjärvi on Lavijärveä n. 11 $\frac{1}{2}$ m. korkeammalla, joten järven helposti voisi laskea aivan kuivaksi, sillä suurin syvyys koillispuolella olevan jyrkän kallion alla on 7 $\frac{1}{2}$ m. Järveä on aijottukin kuivata, viimeisen kerran v. 1872, jolloin nykyisen kansakoulutalon entinen omistaja von Frenckell alkoi kaivauttaa laskuoja. Asia herätti kuitenkin vastustusta varsinkin silloisen kirkkoherran E. Gestrin'in puolelta. Järvi on nimittäin jo monta aikaa sitten luovutettu pappilan yksinomaiseksi kalavedeksi. Tämän johdosta syntynyt riita tuli esille kuntakokouksessa, joka lokakuun 16 p:nä 1872 tekemällään päätöksellä ehkäisi von Frenckellin alottaman kuivaustyön. Ne syyt, jotka vaikuttivat tällaiseen päätökseen olivat seuraavat:

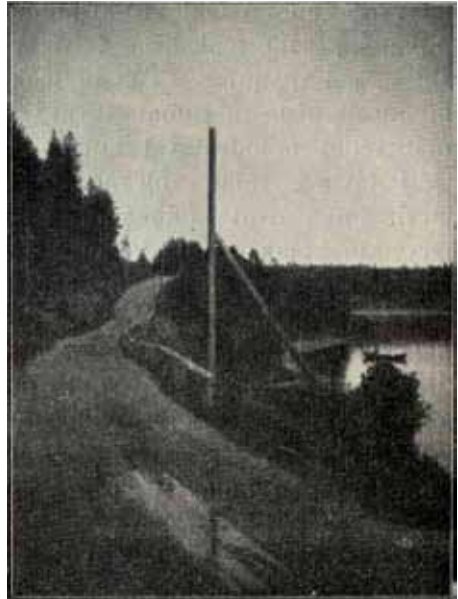
»1:ksi. Koska ei pappilan maalle ole voitu saada kaivoa syystä ettei ole tullut vettä, täytyisi kuivaamisen jälkeen tuoda pappilan vesi Lavijärvestä. Naarasjärven kuivaamisesta olisi seurauksena kaikkien kylän kaivojen kuivuminen.

2:ksi. Hallan pelko.

3:ksi. Valkean vaaran varalta on järvi hyvä säilyttää.

4:ksi. Kauneuden pysyttämiseksi.

5:ksi. Pappilan yksinomaisen kalastusoikeuden säilyttämiseksi. Vuosien 1844—60 välillä aijottiin järveä myöskin kuivata, mutta kuvernööri ei hyväksynyt kuivausta.»

Kuva 4. Maisema Lavijärven rannalta.

Järven kuivausyritys raukesi tyhjään.

Nämä seudut, kirkonkylä ympäristöineen ovat Lavian kauniimpia. Eräs seudulla kulkenut vuorentutkija mainitsee matkakertomuksessaan: »Näköala, joka Suodeniemeltä Laviaan matkatessa avautuu silmäin eteen Pirunvuorelta Lavijärven kaakkoispäästä,

lienee Länsi-Suomessa vertoja vettämätön». Ihailen arvostelea hän edelleen, että seutu näyttää kuin »mahtavalta panoraamalta». —

»Vuorimaiselta, jylhältä tuntuu siellä mutta kuitenkin kauniilta».

Rinnan edellisen vesijakson kanssa n. 2—3 km. etelämpänä

Kuva 5. Lavijärvi. Näköala Pikku-Kyöpelilta.

kulkee pienempi vesireitti, jonka muodostaa kaksi järveä: Heinijärvi ja Särkijärvi; viimeainitusta korkeitten ja paljaskivisien murtokivisoramäkien ympäröimästä pienestä, yksinäisestä järvestä vie Särkijoki veden yhteiseen laskuun Heinijokeen. Heinijärvestä pistäytyy Lavian puolelle vaan kaksi pitkää ja matalaa lahtea, Pirttilahti ja Lavianlahti. Järvi on seudun kauniimpia, rannat metsäiset, keskellä lehtoinen saari; lounaispuolelta työntyy järveen pitkä, soukka ja pyöreä Kaitalon niemi, joka on hauska vierinkiviharjumuodostus, seudulla ainoa laatuaan. Järvi on matala ja paraillaan kuivauksen alainen.

Paitsi jo kerrottua Susikosken reittiä, laskee Karhijärveen pohjoispuolelta pari muuta, huomattavampaa vesijaksoa. Pitkän, Riihkonlahdesta soukan salmen kautta erotetun Lammin pohjois-perukkaan laskee kaksihaarainen Kuivajoki. Vasenpuolinen haara saa alkunsa vähäisestä metsän keskellä olevasta lettorantaisesta ja vesikasvullisuuden täyttämästä Vähästä Kuivajärvestä. Aivan lähellä tätä on ennen ollut Iso-Kuivajärvi, joka v. 1845 (vuosiluku on hakattu järvestä johtavan laskuojan varrella olevaan kiveen) toimi-

tetun laskemisen kautta on muuttunut reheväksi niittymaaksi. Toinen, oikeanpuolinen haara tuo vettä pitkästä Riihonnevasta, missä ainoastaan pieni Lammi on enää nevan muinaista järvenä-oloa muistuttamassa.

Suurempi vesimäärä laskee Suodenjokea myöten, jonka lähteet ulottuvat naapuripitäjän Noormarkun puolelle. Joki on ennen saanut alkunsa pitäjän rajalla olleesta Suodenjärvestä, joka jo lähes neljännesvuosisadan on ollut kuivattuna ja viljeltynä. (Kuivaustyö alettiin v. 1862 ja kesti se kaikkiaan n. 20 vuotta. Työtä ei tehty yhtäjaksoisesti, sen keskeyttivät esim. köyhät vuodet v. 1867—69). Nykyään alkaa joki varsinaisesti Painojärvestä, josta samalla tapaa kuin ennen mainitusta Heinijärvestä, pistäytyy Lavian alueelle vaan kaksi lahtea, Pirjonlahti (eteläpuolinen) ja Huidanlahti. Painojärvestä on vesi ennen virrannut Lassilan Tenhon koskeen, vaan myöhemmin kaivetun ojan kautta johdettu lasku Karhijärveen. Painojärveen laskee Noormarkun puolelta monta pientä järveä, joista mainittakoon esim. Vähä-Tieksiö, Löytänejärvi, Kivijärvi, Särkijärvi, kolme Tervalammea, Lehmijärvi y. m. Tähän samaan vesistöön, lähinnä Vähä-Tieksiöön, viettää myös Lavian puolella oleva Rautiajärvi, joskin varsinainen laskuoja alkaa vasta Noormarkun puolella. — Lavian sisällä olevista Suodenjokeen laskevista järvistä on suurin Pitkäjärvi (maanmittaushallituksen yleiskartassa merkitty Pilkkajärvi), joka yhtyy jokeen vasemmalta puolen aivan Suodenjärven talon kohdalla. Alempana saa joki samalta puolen lisävettä Kypäräjokea myöten Kypärä- ja Lehmijärvistä. (Ensinmainittu on merkitty pitäjän kartalla Jämijärveksi, mutta sellaista nimeä ei kansa tunne ollenkaan). Lehmijärviä on aikoinaan ollut kaksi, mutta toinen on jo umpeenkasvanut ja jonkun ajan kuluttua seuraa sama kohtalo toisellekin. Oikealta puolen tuo Kotajoki pienen Pahajärven kautta vettä Kotajärvestä. Kotajärven lähellä on lähde, jonka rannalla näkee vanhan puuhuoneen lahonneita jäännöksiä. Siinä kertoo kansanpuhe Suodeniemen Mikkolan väen olleen sotaa paossa. Tällaisista pakolaisista arvatenkin on läheinen, korkea Pakotallinkangas saanut nimensä. — Suodenjokea myöten virtaa Karhijärveen kansan laskun mukaan »yli kolmenkymmenen järven vedet.»

Aivan Karhijärven länsipäässä yhtyy vesistöön Vierejärvi, joka laskee pitkään ja matalaan Runkan lahteen, sekä Joutsenjärvi (kansä sanoo tav. Jouttenjärvi), joka Joutsenojaa myöten laskee

Joutsenlahteen. Joutsenjärvi on verrattain syvä, syvimältä kohden 6.5 m. Vesi kirkasta. Pohja pehmeä, liejuinen. Järveä ympäröi melkein joka puolella tiheää metsää kasvavat murtokivisoraharjanteet, jotka kaakkoisrannalla kohoavat aina 20 m:n korkeuteen. Järvi on aivan perkaamaton ja luonnontilaan jäänyt. Rannoilla ja vedessä on paljon kaatuneita puita, suuria honkia ja kuusia, jotka paljaine, joka haaralle ulottuvine oksineen tekevät omituisen, salaperäisen vaikutuksen. Järvi on kalarikas, kalat lihavia, mutta hyvin pelokkaita. Tarinan mukaan hallitsee järveä kova haltia. Jos tahtoo kaloja saada, täytyy kalastajan lähestyä järveä aivan hiljaa ja varovaisesti. Jos joukolla meluten tai toisten nähden menee kalamatkalle, ei saa mitään. — Eteläpuolelta laskee Karhijärveen Leppijoen reitti, jonka nykyään muodostaa kaksi hiljalleen madaltuvaa järveä, Vähä-Leppijärvi ja siihen laskeva Vääräjärvi. Iso-Leppijärvi on ollut kuivattuna jo monet ajat.

Paitsi näitä pitäjän joka puolelta Karhijärveen viettäviä tärkeimpiä vesistöjä, laskee järveen vielä monta pientä ojanteen tai puron tapaista, jotka tuovat vettä lukemattomista ympärillä olevista lähteistä, soista ja nevoista, toisinaan hyvin kaukaa. — Näin Karhijärven vesialankoon kokoontuneet vedet purkautuvat vihdoin yhteistä laskua, Myöntäjänjokea myöten pitäjän länsikolkassa rajan toiselle puolen, missä vesi lähinnä laskeutuu Lassilan kylän Inhottujärveen, yhtyen myöhemmin siihen vesireittiin, jota loppujuoksun mukaan nimitetään Ahlaisten eli Noormarkun joen vesialueeksi. Lavian sisällä muodostaa Myöntäjänjoki kolme koskea, Sahinkosken, Karekosken ja Myöntäjänkosken, joista ahtain ja matalin on Karekoski. Viimemainitun kohdalla lähellä Koskelan torppaa näkyy vanha kosken uoma, josta muinoin on liikavesi virrannut, kun Karekoski ei ole voinut niellä kaikkea Karhijärvestä painautuvaa vettä. Koskelan lahden perukasta (Karekosken oikealla sivulla) alkaen osottavat vielä suuret, paljastuneet kivet ja kulunut töyräs selvästi kosken uoman kulkusuuntaa.

Kansan suussa kulkee himmeänä muistona se käsitys, että Karhijärvi on muinoin purkanut vettänsä toista laskua myöten nimittäin Joutsenlahdesta, Joutsenjärven kautta Lassilaan, missä se Tenhonkoskessa vasta yhtyi nykyiseen uomaan. Nykyään virtaa vesi Joutsenjärvestä Karhijärveen n. 800 m. pitkää Joutsen-ojaa myöten, jonka lasku on sangen pieni, ilmapuntarimittauksen mukaan n. 2 m. Todennäköistä ja jotenkin varmaa on, että

Karhijärven vesi ainakin tulvan aikana on noussut niin korkealle, että se on voinut kääntää Joutsenojan nykyisen vedenjuoksun vastaiseksi. Mutta Joutsenjärvessä on veden edelleen täytynyt nousta arviolta n. 2 $\frac{1}{2}$ m., ennenkuin se siitä olisi alkanut virrata Tenhonkoskea kohti ja Karhijärven pinta olisi tässä tapauksessa — ellei mitään maankohoumista tai laskemista ole tapahtunut — ollut siis lähes 5 m. nykyistä korkeammalla. Selviä merkkejä siitä, että vesi järvessä joskus olisi ollut näin korkealla, ei ole rantamuodostuksissa huomattavissa. Miten asian laita lieneekin, muistuttavat Joutsenojan laakson jyrkät rinteet suuresti varsinkin Karhijärven puolella entistä, laajempaa joen uomaa.

Verrattain vähäpätöisiä ovat ne vedet, jotka erillään Karhijärven vesialueesta pyrkivät pitäjistä pois päin. — Lavian koilliskulmassa oleva omituinen, kulmikas maaosa, Pyykosken maa, kuten sitä tavallisesti nimitetään, kuuluu vesialueellisesti Suodenniemen puolelle. Vedenjakaja kulkee siten, että Ahvenusjärvi ja Majavedet kuuluvat Karhijärven vesialueeseen, jotavastoin Katosjärvi ja sen itäpuoliset pikkujärvet — Saarijärvi ja kolme Pylppynjärveä — viettävät vastakkaiseen suuntaan. Katosjärvi on Lavian rajain sisällä korkeimmalla oleva järvi. Korkeus Karhijärven pinnasta n. 57 m. Kaunista järveä ympäröivät osaksi suoperäiset, osaksi kallioiset rannat. Suurin syvyys on 13 m. Järveä pidetään kansan keskuudessa tarunomaisena. Itäpuolella n. 16 m. korkealta Liukaskalliolta kerrotaan »vanhaan aikaan» monta rysää viskatun järven syvyyteen. Toinen tarina kertoo, että järveen olisi upotettu kalliit aarrevaunut. »Venäjän sodan aikana» oli pitkin Hämeen kangasta Ikaalisista Kankaanpähän kulkenut kuriiri ja matkalla poikennut yöksi keskellä kangasta olevaan Varpeen yksinäiseen taloon. Yöllä kuitenkin isäntä surmasi kaikki venäläiset ja kuljetti heidän vaununsa metsien ja vaarojen poikki Katosjärvelle, johon ne upotti. Katosjärvestä vie jyrkkä, kivinen koski veden Saarijärveen. Kosken varrella tiheän kuusimetsän keskellä on mylly, jonka ruuhet, luvultaan kaksi, ovat tehdyt yhdestä ainoasta mahtavasta honkapuusta. Myllyn omistaa Maja-vesi. Saarijärvi ja Pylppynät (ylinen, keskinen ja alinen) ovat lettorantaisia, 6—8 m. syviä metsäjärviä, joita lyhyet pienilaskuiset purot yhdistävät toisiinsa. Keskinen-Pylppynän rannalla on Järvensivun torppa ja vähän viljelyksiä. Pylppynajärvien lähellä on pieni yksinäinen järvi, joka vanhassa pitäjän kartassa on mer-

kitty nimellä Nimetön. Järven nimi on — Kalaton. Rajalla oleva Pyykoski johtaa vedet läheisiin Suodeniemien puolisiin järviin, jotka kuuluvat Kokemäenjoen vesialueeseen.

Karhijärven eteläpuolella on mainittava kaksi järveä, Iso-Lutajärvi ja Iso-Saarijärvi. Edellinen näistä on Lavian kauniimpiin järviin luettava. Pitkänkapeahkosta päämuodosta pistäytyy ulos useita lahtia, rannat ovat loivasti kohoavat, tiheän metsän peittämät. Syvyys melkein kauttaaltaan 2 m. Vesi on kirkasta, pohja näkyy useissa paikoissa selvästi. Lutajokea myöten kulkee vesi Kivijärven laaksomaahan, joka jo vuodesta 1878 saakka on ollut kuivatuna ja muodostaa seudun laajimman yhtenäisen heinämaan; »Lavian Limingan niitty» antaa vuosittain runsaan heinäsadon, josta riittää rehua naapuriseurakuntalaistenkin ostettavaksi. Niinikään kuivattujen Terva- ja Rukajärvien kautta laskee vesi edelleen Rukakoskea myöten Kouvatsan puolelle, n. 8 km. päässä olevaan Kokemäenjoen vesistöön kuuluvaan Sääksjärveen. — Isoon-Saarijärveen laskee viisi pienempää järveä, Vähä-Saarijärvi, Keksalmi (vanhassa pitäjän kartassa mainittua Kohjajärvi-nimeä ei tunneta), Vähä-Lutajärvi sekä kaksi Tielampea. Saarijärvet ja Keksalmi ovat kivipohjaisia ja jyrkkärantaisia, Vähä-Luta ja Tielammet matalia ja lettorantaisia, umpeenkasvavia. Isosta Saarijärvestä vie Saarijoki veden Kullaan puolella olevaan Joutsijärveen, joka Harjunpäänjokea myöten laskee vetensä Kokemäenjoen suuhun.

Myöskin pitäjän luoteisosassa on useita pikkujärviä käsittävä vesireitti, joka ei kuulu Karhijärven vesialueeseen. Aivan Pomarkun ja Lavian rajalla ovat Harmaajärvi, Saaresjärvi ja Saunajärvi, joka Saunajoen kautta yhtyy Pomarkun vesistöihin. Tähän samaan vesistöön laskee kauvempana idässä oleva Hirvijärvi, jonka keskellä on Viinasaari, muinainen salainen paloviinan polttopaikka. Järvi on matala, korkein syvyys 2,5m., osaksi kallio-, osaksi lettorantainen.

Kansan sanantapa: »Laviassa on niin monta järveä, kuin vuodessa viikkoja», pitää jotakuinkin paikkansa. Pienempiä lammiolta lukuunottamatta olemme pitäjän järvien lukumääräksi saaneet 55. Kuivattuja järviä on kaikkiaan seitsemän.

Metsästys ja kalastus.

Ennenkuin »metsiä ruvettiin käymään» (= tukkeja kaatamaan), asui Lavian laajoissa, tiheissä metsämaissa lukuisa eläimistö. Karhu ei ollut mikään harvinainen elävä. Monesta talosta on se lemmiä ja hevosia surmannut. Viimeinen tiettävästi pitäjässä kuljeksinut karhu tappoi heinäkuussa 1877 lehmän Haapaportaan talosta, raahasi sitä n. 15 m. yli kivien ja kantojen sekä peitti mullalla ja sammalilla. Pitkän joukkoetsimisen jäljestä löydettiin kuollut lehmä; läheiseen mäntyyn tehtiin lavo, johon kaksi miestä aina yöksi meni vahtia pitämään. Kerran karhu saapuikin saalistaan katsomaan, mutta lavomiehet eivät malttaneet olla tarpeeksi tyyriä; karhu huomasi heidät ja pötki tiehensä. Entisaikoina on pitäjässä ollut useita karhuntappajia, jotka monelta karhulta ovat hengen ottaneet. Yksi sellainen oli Abraham Kuusisto Susikoskelta, joka viimeistä karhua kaataessaan Lavijärven ja Heinijärven välisessä metsässä sai vaikean pureman jalkaansa.

Susi on ollut aivan yleinen. Vanhat ihmiset kertovat, kuinka he nuorempina usein näkivät välistä yhdeksän, välistä kaksitoista sutta yhdessä joukossa »tien vieressä istumassa». Nimet sellaiset kuin Susijärvi, Susikoski, Susiniemi y. m. osottavat myös, että susia on paikkakunnalla asuskellut. Susia pyydettiin pitäjässä vielä vuosien 1877—78 tienoilla, jolloin niitä yht'äkkiä alkoi ilmestyä suurissa laumoissa. Niitä varten tehtiin susitarhoja. Vahvoista aidaspuista tehdyllä korkealla aidalla ympäröittiin määrätty ala metsässä. Aita oli vinossa sisäänpäin keskustaa kohti, joten susi voi helposti hypätä sen yli ulkopuolelta, mutta ei sisäpuolelta. Tarha oli tavallisesti niin laaja, ettei toiselta syrjältä nähnyt toista aitaa. Sisällä pidettiin syöttiä sisään houkuttelemassa. — Tällainen susitarha oli n. 2 1/2 km. päässä kirkonkylästä Riihkoon päin Soikon kallion seuduilla ja Huidan talon lähetyvillä.

Yleisemmin käytännössä olivat n. s. sudenkuopat, joita oli melkein joka talossa. Verrattain hyvin säilynyt sudenkuoppa on lähellä Jokioisten taloa. Se on matalahkon kummun laelle tehty syvä, jyrkkä kuoppa, jonka yläreunoja ympäröi, nelikulmainen n. 3 1/2 m. pitkä hirsikehys. Kehykseen oli lähelle toisiaan viistoon kuopan keskustaa kohti kiinnitetty teräväpäisiä seipäitä, jotka muodostivat kuopan nielun. Keskelle kuoppaa oli pystytetty pitkä hirsi; hirren päässä kuopan yläpuolella oli pöytä, jolle asetettiin

syötiksi kahlehdittu koira tai muu elävä. Kun kuopan päällystä vihdoin peitettiin risuilla tai orjilla, oli pyydys valmis. Eläimen kimppuun hyökätessään putosi susi kuoppaan. — Myöskin aidanläpiin viritetyillä loukkailla koetettiin susia surmata. Loukkaat olivat tavallisen linnunloukkaan mallia, mutta suurempia; laukeavana puuna oli paksu hirsi.

Vielä mainittakoon omituisin tapa, millä susia koetettiin pyydystää; (Brehm kertoo kirjassaan Pohjoisnavalta päiväntasaajalle samallaista pyyntikeinoa käytettävän Siperiassa). Rekeen, jonka perään kiinnitettiin pitkä köysi ja köyden päähän heinillä täytetty pussi, asettui kolme henkilöä. Kovana pakkasyönä lähti joukkue ajelemaan metsätielle, yksi miehistä »pisteli naskalilla» rekeen sidottua sikaa ja kun susi äänen kuultuaan hyökkäsi maassa laahaavan heinäpussin kimppuun, käytti reessä odottava pyssymies tilaisuutta hyväkseen ja lopetti tarkkaan ammutulla luodilla pedon elinpäivät. Tällaista pyyntitapaa oli käyttänyt m. m. eräs Haaportaan lähellä asunut puuseppä T. Stenroos nimeltä.

Muista petoeläimistä mainittakoon ilves, joka vielä joskus eksyy seudulle. Tammikuussa 1907 ammuttiin Kullaan rajamailla kolme ilvestä. Kettuja pyydystetään raudoilla ja myrkyllä; saukkoja, joita oleksii useissa pienissä joissa, esim. Kuivajoessa, Niemenkylän joessa ja Pyykoskessa, pyydystetään enimmäkseen raudoilla. — Paula on ennen ollut aivan yleisesti käytetty jäniksen pyydys.

Kalojen lajirikkaus ei ole suuri. Tavallisimmat melkein poikkeuksetta joka järvessä tavattavat kalat ovat ahven, hauki ja särki. Näiden jälkeen seuraavat rökäs (tämä nimi on pitäjässä kiiskestä käytännössä) ja made. Lahna on jo paljon harvinaisempi, samoin salkki, kuore, kuha ja sorva. Karhijärvessä on joskus tavattu lohi ja ankerias.

Kalastusta, johon tilaisuutta antavat lukuisat järvet, harjoitetaan aivan yleisesti. Tärkein kalastuspaikka, Karhijärvi, on pitäjäläisten yhteinen. Yleisin pyydystin on katiska, joka pehmeäpohjaisissa suojärvissä tehdään usein pitkistä, ohuista seipäistä. Rysä, verkko ja pitkäsiima ovat myös yleisesti käytettyjä. Ennen yleinen nuotanvetäminen on paljon vähentynyt. Paremman kalaonnen saavuttamiseksi on ennen aikaan esim. katiskan nielulisteeseen väännetty reikä ja siihen pistetty elohopealla täytetty linnun sulka-kynä. Nuotan kitalautaan tehtiin laatikko, jossa säilytettiin hopearahaa y. m. s.

Entisaikoina on Karhijärvessä kuoreenpyynti ollut sangen tärkeä; kuoreita pyydystettiin ei ainoastaan syötäväksi vaan myös myötäväksi (Tampereelle). Kun kuoreenpyynti on ollut seudun ominaisin kalastustapa, joka viimeaikoina kalojen vähentyessä on tullut yhä vähäarvoisemmaksi, lienee paikallaan mainita pyyntitavasta muutamia piirteitä.

Pyydystystä varten käytettiin suuria Uppopuita, joiden suuaukko oli yli 2 m. leveä ja n. 1 1/2 m. pitkä. Kudottu, soukkaan ja tiheään perään päättyvä lippo oli n. 3 m. pitkä, mustaksi värjätty. — Kuoreenpyydystys alkoi heti aikaisin keväällä jäänlähdon aikaan, jäiden vielä ollessa liikkeellä. Venekuntaan kuului kaksi miestä, soutaja ja liponpitäjä. Matkaa varten otettiin mukaan pitkät aivot, jotka kalastettaessa vaihdettiin lyhyempiin. Kalastuspaikkana oli joku saaren sivu tai niemen edusta. Tavallisesti kalastettiin useassa eri paikassa yht'aikaa, mutta usein, missä pyynti onnistui hyvin, sattui niin, että kaikki kokoontuivat yhteen paikkaan, jolloin aivan pienellä alalla saattoi liikkua aina satakin venettä. Laita laidassa kiinni kuljettiin eteenpäin niin tiheässä, että lippoa oli vaikea nostaa ylös. Soutaminen ei käynyt päinsä enää pitkillä matka-airoilla, täytyi ottaa lyhyemmät kala-airot ja niitäkin liikutettiin usein koko aika vedessä toisten veneitten alla. Kalastus oli sangen raskasta ja vaati sekä soutajalta että liponpitäjältä suurta taitavuutta ja tarmoa.

Lepohetket ja yöt vietettiin suurten nuotiotulien ääressä jossakin saareissa (Selkäsaari). Kun kuoreenpyydystykseen kokoontuivat pitäjän voimakkaimmat miehet, tulivat tällaiset hetket ankariksi kilpailutilaisuuksiksi. Mies se, joka silloin kivennostossa, »väkikapulan» tai »kissanhännän» vedossa voitti. — Samaan aikaan kokoontui saarelle iloa pitämään seudun nuorisoa ja vanhempain väkeä. Kuoremiehet »nostivat» (= hurrasivat) kaikki, jotka eivät olleet pyydystäjiä. Pitäjän papistokin perheineen (m. m. Gestrin ja Bergroth) kävi toisinaan itseään »nostattamassa.» Palkaksi toivat he mukanaan »suunavausta.»

Tällaiset kuoreenpyyntimatkat kestivät usein viikkokausia. Saalis oli monasti aivan suunnaton. Kerrotaan, että muudan Kytän Sipi oli eräänä keväänä pyydystänyt Selkäsaaren rannalle kalavaraston, jota hän sai monta viikkoa soutaa kotiin. Kaloja varten täytyi hänen varta vasten rakentaa kaksi aittaa, jotka suolasi täyteen! Miten asianlaita todellisuudessa on ollutkin, kaikessa tapauk-

sessä on kuoreita ennen saatu suuret määrät. Täysi veneen lasti ei ole ollut mitään harvinaista, voipa niin vielä nytkin joskus tapahtua.

Talvikalastusta nuotalla harjotetaan Karhijärven länsipäässä (Joutsenlahti, Koivuluhta, Maja, Korhonen y. m.). Jäähän hakataan useita avantoja, nuotta lasketaan sisään ja vetoköydet, joiden tulee olla yhteensä 70 syltää pitkät, kuljetetaan pitkien salkojen avulla avannosta toiseen. Nuotta vedetään jälleen ylös jostain suuremmasta aukosta. — Kalastus menestyy ainoastaan suojasäällä.

Uusi kalastussääntö, joka kieltää m. m. kuhaa pyydystämästä kesäkuussa, on saanut aikaan sen muutoksen, että kalat, joita ennen kuljetettiin avonaisissa koreissa tai lipoissa, viedään nyt kotiin — pusseissa.

Päaelinkeinot, teollisuus ja liike.

Enemmistö pitäjän asukkaista elää maanviljelyksestä, joka aina kaskenpoltosta »juureen» viljelyksestä saakka on ollut tärkeimpänä elinkeinona. Pääviljakasvina on ollut ruis, jonka rinnalla on alettu yhä yleisemmin ja runsaammin viljellä kauraa, niin että se nykyään monissa paikoin on pääviljalajina. Ohraa, vehnää, pellavia y. m. viljellään vähän.

Paraimmat viljelysmaat ovat Karhijärven ympärillä olevat savi-maat. Vaikka pitäjässä tavataan paljon viljelyskelpoisia suomaita, ovat ne kuitenkin aina viime vuosikymmeniin saakka saaneet olla rauhassa. Hallan pelosta on sen sijaan usein peltomaaksi raivattu karuja, kivisiä mäkiä, joista kivet suurilla ponnistuksilla on koottu yhteen kasaan. Tästä syystä näkeekin usein monien peltojen ympärillä korkeita kiviaitoja ja keskellä suuria kiviroykkiöitä. Tuskin missään muualla onkaan vankkaa kiviaitaa niin paljon kuin esim. Lavian kirkonkylässä.

Viimeiset vuosikymmenet ovat tässä suhteessa tuoneet muusaan suuren muutoksen, samalla kuin harrastus maanviljelyksen parantamiseen on suuresti elpynyt. Maanviljelys on ollut käännekohtallaan. Uudet katsantotavat ja viljelyskeinot ovat tulleet määrääviksi. Vanha kolmijakoinen viljelystapa saa väistyä vuoroviljelyksen tieltä. Hyviä maanviljelyskoneita hankitaan joka taloon. Suoviljelys alkaa tulla yleiseksi. Piintyneenä vanhoihin ennako-

luuloihinsa vastustaa joku yksityinen pienviljelijä kuitenkin vielä soiden kuivaamista. »Uhrata rahojansa sellaiseen on sama, kuin heittää ne järveen!»! tällaisia mielipiteitä voi vielä joskus kuulla. Suuren ja viljeltäväksi kelpaavan Riihonnevan kuivauskin on tämän johdosta viivästynyt. — Paraiten viljellyt maat ovat Karhijärven rantaseuduilla, missä hyvä savimultamaa ympäröi järven loivia, matalia lahtia. Entisinä, maan luonnollisen tuotantovoiman aikoina lienee Riihon kylän taloilla maanviljelys ollut tuottavaa. Sitä todistaa vanha, korskea sananpars: »Jos Turku ja Pori köyhtyy, kyllä Riiho kestä».

Maanviljelyksen rinnalla on yhä tärkeäarvoisemmaksi tullut karjanhoito. Suuri merkitys pannaan karjarodun parantamiseen. Kylvöheinän viljelys on aivan yleistä ja viimevuosina on lisäksi alettu rehukasviviljelystä harjottaa. Karjanhoidon edistymistä auttaa paraiten pitäjän keskelle, lähelle Varheenmaan taloa perustettu hyvä osuusmeijeri, joka lyhyen olemassa olonsa aikana on saavuttanut jo huomioonotettavia tuloksia. Meijerin viimeinen kolmi- vuotistili osottaa seuraavaa:

Vuosi	Tuotu maitoa.	Tehty voita.	Bruttotulot.	Maksettu maidosta.
1904	602.038 kg	24.550 kg.	74.720 mk.	59.708 mk.
1905	865.755 kg.	36.071 kg.	97.450 mk.	74.216 mk.
1906	754.741 kg.	31.448 kg.	80.356 mk.	66.633 mk.
Yhteensä	2.222.534 kg.	92 069 kg.	252.526 mk.	200.557 mk.

Maidontuonnin vähenemisen v. 1906 selittää se, että läheisiin naapuriseurakuntiin perustetut uudet meijerit ovat saaneet osan ennen Lavian meijeriin tuodusta maidosta.

Suurin tulolähde on Lavialla metsistä. Takseerauslautakunnan pöytäkirjojen mukaan on pitäjässä myyty metsää:

v. 1894	16.700 mk. arvosta,
v. 1895	6.900 »
v. 1896	56.200 »
v. 1897	65.800 »
<u>v. 1898</u>	<u>78.700 »</u>
Siirto	224.300 mk. arvosta

	Siirto	224.300	mk.	arvosta.
v. 1899		215.900	»	»
v. 1900		95.800	»	»
v. 1901		68.400	»	»
v. 1902		95.900	»	»
v. 1903		127.600	»	»
v. 1905		65.200	»	»
v. 1906		88.500	»	»
<hr/>				
	Yhteensä	981.600	mk.	arvosta.

Kolmentoista viime vuoden kuluessa (vuoden 1904 takseeraus-pöytäkirjoja en ole saanut nähtäväkseni) on pitäjään metsänmyynnin kautta tullut rahaa siis noin miljoona markkaa.

Ennen sahattiin puut lankuiksi kotona ja kuljetettiin talvisin Poriin. Lankkujen kuljetus oli silloin talojen tärkeimpiä talvitöitä. Myöskin tervanpoltto on ennen ollut yleinen. Tervahauta on ollut joka talossa, monessa useampiakin. Nimet Tervahaudanmäki, Tervahaudanmoisio, Tervaneva, Tervaniitty, Tervahuhdanmäki y. m. m. ovat aivan tavallisia ja johtuvat entisistä lähellä olleista tervanpolttopaikoista. Tervaa valmistettiin osaksi myytäväksikin. Tervahautoja sytyttäessä on muinoin taikvoja käytetty ja vielä tulitikkujen aikana on niitä sytytetty taulaa ja piitä käyttämällä. Siten onnistui tervanpoltto paremmin! Tilaisuuteen kokoontui tavallisesti nuorta kansaa leikkimään. — 1860-luvulla perusti Mouhijärven Seppälän talon omistaja Hjerpe Haapaportaan lähelle oikean tervatehtaan, jossa myöhemmin valmistettiin myös tärpähtiä. Tehdas ei ollut kuitenkaan pitkäikäinen. Jo samalla vuosikymmenellä se joutui tulen uhriksi ja hävitettiin. — Nykyisin myydään metsät keskenään kilpaileville tukkiyhtiöille. Karhijärvi laskujokineen ja pitkine lahtineen muodostaa oivallisen tukinuittoväylän, josta syystä tukkiliike on jo aikaisin seudulla alkanut. Omassa pitäjässä ostaa tukkeja Susikosken sahayhtiö (Vasara ja kumpp).

Järkiperäinen, järjestelmällinen metsänhoito on takavuosina pitäjän useimmille metsänomistajille ollut aivan tuntematon käsite. Metsän *hoidosta* ei ole ollut puhettakaan. Tässäkin suhteessa on viime aikojen edistys ollut sangen huomattava ja lienee Lavia nykyään — asiantuntijan lausunnon mukaan — metsänhoitoon nähden Länsi-Suomen paraimpia kuntia.

Teollisuudesta mainittakoon karttojen teko, jota ennen harjotettiin kirkonkylässä (Forsvik). Karttoja valmistettiin suuret määrät ja ovat »Lavian kartat», joista oppikirjammekin mainitsevat, olleet tunnettuja yli maan. Käsikarttojen käyttämisen vähentyessä on karttojenkin teko tullut vähempiarvoiseksi. Sensijaan on alettu harjottaa kupariteollisuutta, jonka tuotteita ovat etupäässä laajalti käytetyt kahvipannut — Tärkeäksi elinkeinoksi on muodostunut myös nahkateollisuus. Varsinkin on Lavian anturanahka hyväksi tunnettua. — Nahkateollisuuden rinnalle on kehittynyt laaja jalkineiteollisuus, jonka tuotteita myydään etupäässä Tampereelle ja Poriin.

Liike on entisinä, tiettöminä aikoina ollut sangen pieni. Varsinkin on näin ollut laita kesällä. Eristettyinä toisistaan viettivät asukkaat omaa, hiljaista elämäänsä. Milloin joskus liikkeelle lähdettiin, käytettiin liikeväylänä Karhijärveä ja muita vesiteitä. Tärkeimmät matkat olivat kirkonkäynnit. Joku mahdollisesti ehkä kerran kesässä kävi kaupunkimatalla Porissa. Lavialaisten vanha kirkkotie Suodeniemelle ja Mouhijärvelle kulki pitkin edellä mainittua laaksoa Lavian ja Suodeniemien välillä. Järvimatkat soudettiin, kannaksien yli uitettiin veneet pientä ojaa myöten tai vedettiin maata pitkin järvestä toiseen. Myöhemminkin, kun seudulla jo oli oma kirkko, käytettiin veneitä paljon yleisemmin kuin nykyään. Joka talolla oli oma, suuri, moniairoinen kirkkoveneensä, jolla kaikki talon alustalaiset tekivät kirkkomatkinsa. Kilpasoutua ei silloin unohdettu. — Poriin matkustettaessa kuljettiin veneillä Karhijärven laskureittiiä pitkin aina Noormarkun Finbyyn kylään saakka, jossa vasta noustiin maalle, vuokrattiin hevonen ja ajoneuvot kaupunkimatalle.

Paljon vilkkaampi oli liike talvella. Talvisaikaan kuljettiin pitäjistä kaupunkiin varsinkin lankkuja. Tämä lankunajoliike kehittyi lopulta n. 30—40 v. sitten hyvin suureksi sen kautta, että Karhijärvellä yhtyi kaksi kauvempaa tulevaa läpikulketietä. Toinen enemmän käytetty talvitie tuli lähinnä Suodeniemestä pikkujärviä pitkin kirkonkylän kautta, toinen Kankaanpäästä. Suodeniemien kautta metsän läpi Myllyharjuun ja Myllyharjusta edelleen Puttolle, josta laskettiin Karhijärvelle. Tiet yhtyivät lähellä Lemmittyä, missä noustiin maalle. Lemmitystä kuljettiin edelleen Tielampien ja Saarijärven kautta Kullaan puolella olevalle Joutsijärvelle ja vihdoin Paluksen kautta (Paluksen silta) Poriin. Tie oli valittu siten, että vältettiin niin paljon kuin mahdollista jyrkkiä

anteita. Tätä tietä käytti liikeväylänään silloin koko laajan maakunnan pohjoispuoli. Pitkissä kulkueissa — kuljettiin tavallisesti isoissa joukoissa, kyläkunnittain; yksin ei ollut hyvä liikkua, sillä välistä syntyi matkan varrella ankara kiista siitä, minkä pitäjän miehet edustivat suurinta voimaa ja urhoollisuutta — kulki lankkukuormia aina Teiskosta, Längelmäeltä, Kurusta, Vesilahdelta, Ruovedeltä, Ikaalisista, Parkanosta, Kylä-Karviasta y. m. pitäjistä saakka. Lemmityn kohdalla on vielä muistona tältä ajalta niitty, jota nimitetään Lemmityn toriksi. Lemmityn tori oli yleinen pysähdyspaikka ja kokoontui sille etenkin perjantaisin ja Porin markkinain edellisinä päivinä (Lemmitystä on n. 6 tunnin matka Poriin) oikea markkinakansa, sekä myöjiä että ostajia. — Vähemmän käytetty lankkutie oli se, joka kulki pitäjän koilliskulman poikki ja jota vielä eräs Porintienkalliot-niminen vuoriryhmä Hakonevan syrjässä muistuttaa. — Tämä valtava liike taukosi melkein kokonaan, kun tukkiyhtiöt alkoivat toimintansa, kuljettaen puut vesiteitse.

Sitä myöten kuin maanteitä rakennettiin, tuli liike vilkkaammaksi myöskin kesällä. Ensimmäinen maantie tehtiin Laviasta Suodeniemelle. Oman kirkon valmistuttua oltiin nim. velvolliset tekemään tie emäseurakuntaan. Vuoden 1837 tienoilla alettiin tehdä tietä Kullaalle. Tämä tie muodostui ennen pitkää läpikulku-
tieksi Tampereen—Porin välille. Liike lisääntyi nopeasti antaen pitäjäläisille tilaisuutta laajaan rahdinkuljetukseen, kunnes sekin Tampereen-Porin radan valmistuttua väheni aivan huomaamattomaksi. Tästä alkaen on liike ollut enimmäkseen paikallista, jota varten pitäjän oma maantieverkko on tehty yhä laajemmaksi. Jääesteiden aikana syksyin ja kevään sekä kesälläkin, kun veneitten käytäntö on vähentynyt, haittaa paikallista liikettä suuresti Karhijärvi pitkine lahtineen. — Liikkeen helpottamiseksi pidetään Lavian kirkonkylässä kaksi kertaa kuussa toripäiviä, jotka maalaisoloihin nähden ovat verrattain vilkkaat. — Rahanvälitystä edistää pitäjään hiljattain perustettu pankki.

Asutus.

Jo kertomuksemme alussa mainittu Lavia-nimeen liittyvä tarina antaa valaistusta sille mieltäkiinnittäväälle kysymykselle, mistäpäin

Lavia on saanut asukkaansa. Tarinan yhteydessä mainitaan nimitäin tavallisesti, että seudulle tulleet erämiehet olivat kotoisin joko Ruovedeltä tai Pirkkalasta. Saman tarinan mukaan olisi seudun vanhin talo kirkonkylässä oleva Pekkala. Edellistä paljon muistuttava tarina, jota en nykykansan enää ole kuullut kertovan, on se, jonka D. Skogman mainitsee. (D. Skogman. Kertomus matkoiltani Satakunnassa muistojuttuja keräilemässä. Suomi II osa. v. 1864). »Kerran», juttelee taru, »joutui kaksi nuorta miestä Ruovedeltä kulkuretkillensä Laviaan. Näkivät paikan olevan kauniin ja luontonsa puolesta ihastuttavan, päättivät sentähden seuraavana suvena tulla sinne asumaan. Vanhin veli tuli ensin, souti Karhijärven Selkäsaarelle, kysyi neuvoa Unelta, pani maata ensin saaren pohjapuolelle, näki paljon nälästä nääntyvää, laihaa karjaa. Pani sitten maata eteläpuolelle, näki paljon lihavaa, raavasta karjaa; otti tämän vuoksi eteläpuolella saarta asuinsijansa ja rakensi Mustajoen talon. Vähän ajan päästä tuli toinenkin veli ja rakensi Putton talon.» — Tämän Faaraon unen tapaisen kertomuksen mukaan olisivat Mustajoki ja Putto seudun vanhimmat asuinpaikat. — Kansan muistissa on säilynyt myös kertomus eräästä Lavijärven lähellä Vuohijoen suulla sijainneesta Printtu-nimisestä asuimuksesta, jota sitäkin väitetään vanhimmaksi Laviassa. — Miten näiden paikallista asutusta merkitsevien seikkojen laita lieneekin, on kertomuksissa se kuitenkin aivan varmaa, että asutus on Laviaan tullut sisämaasta päin.

Kuten tiedämme, on asutuksen leveneminen entisinä, tietöminä aikoina tapahtunut etupäässä yhtäjaksoisia vesistöjä myöten. Luonnollisiksi esteiksi asutuksen edentymiselle ovat näin ollen muodostuneet vedenjakajat. Tällaisena esteenä on ollut luonnollisesti myös n. s. Satakunnan selkä. Kun tämä vedenjakaja kulkee aivan Lavian itä- ja kaakkoisrajaa pitkin, voisi ajatella, että asutus olisi tullut pitäjään meren puolelta. Näin ei ole kuitenkaan tässä tapauksessa asian laita. Edellä monasti mainittu syvä ja kapea laakso, joka Lavian ja Suodeniemen välillä puhkaisee tällä kohdalla suurenmoiselta vuorenselänteeltä näyttävän Satakunnan vedenjakajan, on ollut sinä väylänä, joka varhaisempina aikoina on liittänyt Lavian asutuksen vanhempaan sisämaan, lähinnä Mouhijärven ja Karkun asutukseen. Varsinainen vedenjako on laaksossa Suodanjärven ja Palojärven välinen matala, noin kilometrin levyinen kannas, jonka ylitse voi verrattain helposti kulkea. (Joku

aika sitten on tukinuiton takia kaivettu laskuoja Suodenjärvestä Palojärveen). Kun ensimmäiset erämiehet idästäpäin olivat saapuneet vesijakson päähän, houkuttelivat kannaksen toisella puolen olevat, vastaiseen suuntaan viettävät järvet heitä yhä kauemmaksi, kunnes vihdoin odottamatta tuli vastaan »lavia» ja kalarikas Karhijärvi. Kuten jo olemme maininneet, on tätä laaksomaata ei ainoastaan ennen muinoin, vaan aina viimeaikoihin saakka (vielä nykyäänkin talviaikana) käytetty yleisenä kulkuväylänä. Karhijärvi laskujuoksuineen johdatti kalastajia edelleen aina mereen saakka. Juuri tätä tietä, m. m. entiset sastamalalaiset (karkkulaiset) käyttivät meren rannikolle kalamatkoja tehdessään. — Että asutus on Laviaan tullut tätä tietä, todistaa lisäksi seudun kielimurre, joka on paljon lähempänä Mouhijärven ja Karkun murretta, voipa sanoa, jotenkin samallaista kuin se, kun se sitävastoin melkoisesti poikkeaa läheisten länsipuolella olevien naapuriseurakuntain kielimurteesta. — Vanhat talojen perustamiseen liittyvät kertomukset viittaavat samaan suuntaan. Niin on esim. Huida saanut nimensä Karkun Huidan mukaan, Korhonen on erään Korhos-nimisen karkkulaisen perustama, koko Aluskylä on ennen ollut Mouhijärven Tuiskun hallussa j. n. e. Jätteinä entisestä läheisestä yhteydestä emäpitäjien kanssa, omistavat vielä esim. mouhijärveläiset ja suodeniemeläiset Lavian alueella siellä täällä pieniä maa-kaistaleita. Se, että Lavian talojen nimet melkein poikkeuksetta ovat supisuomalaisia — enimmäkseen kauniita, nelitavuisia yhdysanoja — todistaa, ettei pitäjässä koskaan ole ollut ruotsalaista asutusta. Laviaa voimme näin ollen pitää seudun äärimmäisenä, puhtaasti suomalaisena säilyneenä asutuspaikkana; läntisien naapuriseutujen Lassilan (= Klåsmark), Noormarkun ja Pomarkun nimet sinänsä jo osottavat ruotsalaisuuden vaikutusta.

Varmaankin saivat Karhijärven rantamille asettuneet ensimmäiset asukkaat tehdä tuttavuutta lappalaisten kanssa, jotka luultavasti silloin vielä porolaumoineen liikkuivat näillä seuduilla. Karhijärven ympäristöllä tavattavat nimet sellaiset kuin Lapinmaa, Lapinokka, Lapinkari, Lapinoja, Lapinrauniot ovat vielä näitä aikoja muistuttamassa.

Edellisestä jo voi päätätä, että Lavia on ollut asuttua verrattain aikaisin. Varmimpana todistuksena Lavian varhaisesta asutuksesta ovat kuitenkin pitäjämästä löydetyt kiviaseet, joita on tallelle saatu kaikkiaan 107 kappaletta (Yliopiston kokoelmissa Helsingissä

69 ja Satakunnan museossa Porissa 38 kpl.). Tunnettujen vaan ei kokoelmiin saatettujen aseitten lukumäärä on 24. Etteivät näitä kivikauden aseita käyttäneet ihmiset ole olleet mitään kuljeskelevia kalastajia tai paikasta toiseen kierteleviä lappalaisia, vaan jo seudulle pysyväisesti asettuneita asukkaita, todistaa ei ainoastaan kiviaseitten suuri paljous, vaan vielä enemmän se, että aseitten joukossa tapaa runsaasti rikkinäisiä, jopa keskentekoisiakin. Ei voi ajatella, että rikkuneita tai puolitekoisia kiviaseita olisi kukaan seudulle kuljetellut.

Jo historiallisetkin tiedot pitäjistä — mikäli tunnemme *) — ulottuvat useita vuosisatoja taaksepäin. Kustaa Vaasan v. 1540 maakirjassa mainitaan Laviassa olleen kahdeksan taloa, jotka varmaankin jo 1400-luvun alkupuolella olivat lohotut verotaloiksi. Vuoden 1571 hopeaveroluettelossa puhutaan edelleen mainituista kahdeksasta talosta. Silloisen Karkun pitäjän muihin osiin verrattuna oli Lavia luettelon mukaan pitäjän varakkaimpia ja rikkaimpia seutuja. Otaksumalla, että näiden kahdeksan talon syntymiseen oli kulunut usean miespolven ikä, voimme pitää varmana, että näidenkin tietojen mukaan Laviassa jo 1200-luvulla oli vakinaisia asukkaita. — Mainittujen talojen nimistä on melkein mahdoton saada selvää, kun luettelossa puhutaan vaan Antin, Mikon, Heikin, Pietarin y. m. pojista. Ainoa nimi, jolla on yhteyttä nykyisten talojen nimien kanssa, on Rangoi, myöhemmin muuttunut Rangoi-seksi, josta sitten nykyinen Rankonen on johtunut.

Nykyinen asutus on pääasiallisesti keskittynyt Karhijärven ranta-alle, leviten jokia ja laaksoja pitkin yhä kauemmaksi. Rajaseudut ovat suhteellisesti harvaan asuttuja, joten pitäjä muodostaa yksinään ikäänkuin eri yhteiskunnan, jonka rajoilla olevat laajat metsät eroittavat ympäristöseurakuntien asutuksesta. Poikkeuksena voi pitää ainoastaan pohjoispuolella olevaa Niemen kylää, missä asutus läheisesti liittyy Kankaanpään asutukseen. Pitäjässä on 11 kylää, 104 taloa, joiden yhteinen manttaaliluku on 19 ¹¹/₄₈.

Kirkonkirjojen mukaan oli Lavian asukasluku v. 1830 1541 henkeä. Vuonna 1900 oli vastaava luku 5356. Koko tänä aikana on väkiluku kasvanut jotenkin tasaisesti, lukuunottamatta paria poikkeusta, joista varsinkin vuosien 1867—68 nälkävuodet ovat

*) Kirjoittajalla ei ole ollut tilaisuutta tutustua laajempiin arkistotutkimuksiin.

mainittavat. Tuntuu kuin näiden vuosien vaikutus täällä olisi ollut erityisesti tuhoa tuottava. Kuolleitten lukumäärä nousi moninkertaiseksi. Varsinkin oli kesä 1867 vaikea. Yksin touku-
kuussa kuoli silloin pitäjän vähälukuisesta, vähän yli 3,000 henki-
löisestä väestöstä 61 henkeä. Kahtena vuotena vähentyi väkiluku
niin, että se vasta kahdeksan vuoden kuluessa kasvoi entiselleen.

ARVO VARTIA.

ILMANENNUSTUKSIA LAVIASTA.

Kun nykyaikana tieteellisellä tutkimustyöllä koetetaan päästä tulevien ilmanvaihtelujen, sateittein, suojien, tuulien, pakkasten ja pyryilmojen perille, lienee huvittavaa ja hyödyllistä kuulla, miten yksinkertainen kansanmies ilmaa ennustaa. Kokemuksiensa ja näkemiensä perustuksella, ulkonaisista merkeistä, ilmastovaihteluille herkkien eläinten elämästä y. m. sommittelee hän johtopäätöksiä, jotka monesti tuntuvat sängen sattuvilta ja luonnollisilta, vieläpä ovat ilmanennustuksessa — vakuutuksen mukaan — varmojakin.— Vaikka olemmekin seuraavista Laviasta kootuista ilmanennustuksista monia, mielestämme aivan jokapäiväisiä jättäneet pois, emme kuitenkaan ole tahtoneet erityisen tarkasti valikoida eri ennustuksia, koska ilmanennustuksia tietääksemme ei ole ennen koottu. Lueteltujen joukossa lienee sentähden monta sellaista, joka on tunnettu ja tavallinen muuallakin.

1. »Poudaksi kuun kehä, sateheksi päivän sappi.»

Toisinto. »Poutia kuu kehii, satehia päivän sappi.»

2. »Kuuron pilvestä sataapi, kajanteesta kaiken päivää.» Kajanne = taivaanrannalla selkeätä n. s. vanhaa taivasta, muu osa taivasta ohuessa, harmaassa pilvessä.

3. »Luodetuuli on taivaan luuta.»

4. »Iltaruskoa tuulenpuuska, aamurusko lakin kastaa.»

5. »Yhdeksänä syksyinen yö, kymmenenä keväinen päivä.» Tarkottaa, että sää vaihtuu yhdeksän kertaa.

6. Jos kuu syntyy ehtoolla, tulee lämmin kuukausi, jos aamulla, kylmä.

7. »Päivänä Perttelin perästä, ei lähde kasi kalveesta, eikä halla halmeesta.»

8. Ensimmäisestä siltahärmästä on yhdeksän viikkoa talven tuloon.

9. Ensimmäisestä syyskuun myrskystä yhdeksän viikkoa talven tuloon.

10. Jos kurjet syksyllä lentävät etelään hyvin korkealla, tulee kylmä talvi, jos ne lentävät matalalla, lämmin.

11. Jos jänis syksyn vastatulleelle lumelle tekee paljon jälkiä, ei lumi ole pysyväinen, jos jälkiä ei näy, pysyy lumi.
12. Niin korkealle kuin jänis syö haapaa syksyllä, tulee lunta talvella.
13. Jos ohdakkeet ovat hoikkia ja pitkiä, tulee luminen talvi.
14. Jos linnunrata syksyllä on leveä, tulee talvella paljon lunta, jos se on soukka, vähän. Linnunradan pohjoispuoli tarkoittaa syksyä, keskusta talvea ja eteläpää kevättä. Jos joku näistä osista on himmeä, tietää se leutoa säätä vastaavalla vuodenajalla; kirkas osa tietää kylmää.
15. Jos Mikkona satanut lumi pysyy, tulee pitkä kevät.
16. Jos Pyhänmiesten päivänä soudetaan sulaa vettä, soudeetaan myös Vappuna.
17. Jos syksyllä aidanseipäät silottuvat (peittyvät jääkuoreen), tulee hallainen kesä.
18. Joulun edelliset parvisumut ovat Juhannuksen edellisiä halloja.
19. »Markuksen kylmä yö vie kolmannen tähän pellostä, kolmannen halon pinosta ja kolmannen kalan padasta.»
20. »Kevään kovuutta (kylmyyttä) tämä on, kun tammikuussa vettä sataa.»
21. »Mitä ennen Maarian hellittää, sen jälkeen Maarian kiinnittää».
22. Samalla tuulella kuin maaliskuu syntyy, syntyvät myös kaksi seuraavaa kuuta.
23. Jos talvella tulee lämmin lumipyryn jälkeen, seuraa kylmä kesä.
24. »Kun paitahihasilla halkoja hakataan (maaliskuussa), niin kintaat kädessä toukoa tehdään ja nahat yllä heinä.»
25. Kun metsä ensikerran »hangelle kylvää» (neulasia putoo lumelle), niin yhdeksän viikon perästä kylvää tehdään.
26. Kun teeri ensikerran kuhertaa, niin on yhdeksän viikkoa sulaan veteen.
27. Samoin on yhdeksän viikkoa sulaan veteen, kun räystääs ensikerran pohjanpuolelta tippuu.
28. »Mitä Maariana lunta katolla, sitä Vappuna vaolla».
29. Kun tikka talvella pitkäänsä (= harvakseen) lyö puuhun tulee pitkä kevät, päinvastaisessa tapauksessa lyhyt.

30. Tulee kylmä kesä, kun ukkonen »jäihin käy» s. o. kun ukkonen käy ennen jättien lähtöä.

31. »Suo sulaa tai kurki kuolee yön yhdeksän perästä», s. o. kurjen tulosta yhdeksän päivää soitten sulamiseen.

32. »Jos kurki keväällä syö pihkaa, saavat ihmiset syödä myös» (= tulee nälkävuosi).

33. Jos kurki tulee aikaisin, seuraa pitkä kevät ja kylmä kesä.

34. Jos aurinko paistaa jäihin lämpimästi, tulee kylmä kesä.

35. Jos vapsiaiset rakentavat pesänsä maahan, tulee kuiva kesä, jos pesät tehdään huoneisiin ja risukasoihin, tulee sateinen kesä.

36. Keväinen peltotoukka (turilas) on jaettu kolmeen osaan. Pääpuoli merkitsee alku-, keskusta keski- ja häntäpää loppukesää. Kansan käsityksen mukaan vaihtelee toukan väri tulevien ilmojen mukaan. Vaalea osa tietää poutaa, tumma osa sadetta vastaavan kesän ajalla.

37. Jos tuuli etelästä kiertää lännen kautta pohjoiseen, tulee pysyväisempi pouta, kuin jos se kiertää idän kautta.

Tulee kaunis ilma, pouta:

38. »Kun lännen suu on auki», s. o. kun auringon laskiessa tai jo laskettua tai aamusella taivaan rannalla on pitkä, soukka ja kirkas rako.

39. »Kun aurinko taaksensa katsoo», s. o. kun aurinko laskeutuu pilkistää yht'äkkiä pilven alta.

41. Kun sumu aamulla laskee maahan.

42. Kun sittiäiset lentelevät parvissa auringon laskun jälkeen.

43. »Kun mäkäräiset (= pienet hyttyset) survovat iltasella», s. o. lentävät yhdessä paikassa ylös ja alas.

43. Kun varikset raakuvat illalla.

44. Kun kakkuri kirkuen lentää Lavian kylästä länteen Karhijärvelle päin. Yleensä otaksutaan, että kakkuri poutailmoiksi siirtyy väljemmille vesille. Jos se lentää Lavian kylän kohdalla kaakkoon, Miekkejärvelle päin, tulee sadeilma.

Pakkasta tietää:

45. Jos kissa suojasäällä etsii lämmintä makuupaikkaa.

46. »Kun kuu on selällään», s. o. molemmat sarvet ovat ylöspäin.

47. Kun kuu on korkealla. »Korkea kuu kylmä kuu.»

48. Kun ukkosilma kulkee pohjoiseen.

49. Kun taivaanvuohi hohottaa.
 50. Kun kosket kohisevat tavallista enemmän.
 51. Jos koiran kuono on kuiva.
 52. »Jääksi jänkkä lännessä, vaikka keskellä kesää.» Jänkkä = paksu, harmaa pilvi, »pakkasen seinä».

Leutoa säätä tietää:

53. Jos aurinko laskiessaan on suuri ja punainen.
 54. Jos koski (Susikoski) äkkiä hyytää s. o. vetäytyy jääriitteeseen.
 55. Jos koivumetsä talvella punertaa.
 56. Jos lännen taivas illalla on kuparin värinen.
 57. Jos oven lukko tai kiviseinät tulevat härmäisiksi.
 58. Samaten jos hevoset ajossa härmöttyvät.
 59. Kun hevoset aamulla talliin mentäessä makaavat.
 60. Kun palokärki tai korppi kovin huutaa.
 61. Jos koiran kuono on märkä.

Sadetta tietää:

62. Kaakkoistuuli. »Kako ei lakkaa tuulemasta, ennenkuin se sataa, eikä akat torumasta, ennenkuin ne itkee.»
 63. »Kun aurinko katselee ullakosta», s. o. vanhojen rakennuksien ullakkoikkunan ympyrän puolikkaan muotoisesta aukosta.
 64. Kun vesi ojista ja lammikoista äkkiä kuivaa.
 65. Kun upukan (Nuphar luteum) vedenpäällinen kaula on hyvin pitkällä. Vesi nousee jälleen kukkaan saakka.
 66. Kun paarmat kiusaavat eläimiä.
 67. Kun kalanpyydyksistä saadaan mateita, ahvenia tai haukia.
 68. Kun kuu on harson peitossa.
 69. Kun etelässä kajastaa paljas taivas. »Etelän selitys on sateen herätys.»
 70. »Kun sumu aamusella nousee ylös, niin se ainakin kolmantena vuorokautena putoo alas».
 71. Jos aurinko paistaa pilvien välistä hyvin kirkkaasti ja lämpimästi.
 72. Kun tyyneellä sataa ja pisarat putoavat suorasti maahan.
 73. Kun järvi on juovikas, s. o. järven tyyneellä pinnalla on tummempia ja vaaleampia juovia eri värivivahduksineen. Molemmat viimeksimainitut tietävät varsinkin pitkällisiä sateita.
 74. Jos auringon laskiessa idän taivaalla on mustia »pilvenlonkia», sataa seuraavana päivänä.

75. Samoin, jos kukko laulaa iltapäivällä.
76. Kun sauhu menee maata pitkin.
77. Kun telefoonilangat rupeavat humisemaan.
78. Jos kahvipannu vetää homeeseen.
79. Jos kanverttiviina tulee sakeaksi.
80. Jos tupakka tulee nihkeäksi eikä tahdo palaa.
81. Kun sammakko haukkuu. »Sateita sammakko haukkuu.»

Tuulta seuraa:

82. Kun hevonen haukottelee (pohjatuulta).
83. Kun lampaat kesällä kovin hyppivät.
84. Kun taivaalla näkyy »tuulen kynsiä», s. o. pienissä pilvissä näkyy omituinen harmahtava pyörreuna.

Pahaa ilmaa ennustaa:

85. Kun kissa makaa päälallaan, s. o. etuosa ruumista on kiertynyt niin, että päälaki on alaspäin alustaa vastaan.
86. Kun koirat tulevat syömättömiksi.
87. Kun kissa tai koira syö ruohoja.
88. Kun lehmät ammuvat ja ovat liikkeellä yöllä.
89. Kun sika kantaa olkia. »Tulee paha ilma, kun korsi on porsaan suussa.»
90. Kun lahnan pyrstö veristää.
91. Kun pääskyselä lentelevät maata pitkin tai veden pinnalla siipiänsä kastellen.
92. Kun kärpäset ovat kiukkuisia ja lentävät silmille.
93. Kun almanakassa päivän kohdalle on merkitty paljon »planeettojen merkkejä.»
94. Kun »ladan lenkit» ovat ylöspäin, s. o. kun kuun laskeminen eläinradan lävitse alkaa. (Katso almanakkaa.)
95. Kun varis tai kurki raakuu aamusella.
96. Kun tikka, orava, käki tai käenpiika tulevat lähelle asumuksia.
97. Kun huuhkaja huhuu.

Varmana pahan ilman merkinä pidetään sitä, kun heikko-rakenteisia ihmisiä alkaa reumatismi rasittaa. Samoin kun hampaita ja liikavarpaita alkaa särkeä, jalkoja paleltaa y. m. s. Pahan ilman edellä ovat myös pikkulapset hyvin ärtyisiä.

ARVO VARTIA.

KEUHKOTAUTIKUOLEVAISUUS JA YLEINEN KUOLEVAISUUS SATAKUNNASSA.

Mieltäkiinnittävin kaikista tilastoista on ehkä kuolevaisuustilasto. Se antaa samalla kertaa kuvauksen maan tai maan osan terveydellisistä, taloudellisista ja sivistyksellisistä oloista. Kehittyneemillä paikkakunnilla, missä sivistyssuhteet ja taloudelliset olot sekä yleinen terveydenhoito ovat edistyneellä kannalla, on kuolevaisuus pienempi kuin vähemmän edistyneillä paikkakunnilla. Kuolevaisuustilasto osottaa myöskin kuoleman aiheuttajat, taudit, missä määrässä mikin esiintyy ja mitä tautia vastaan kulloinkin on taisteltava. Yleisin tarttuma tauti meidän maassamme on nykyään keuhkotauti. Ett'ei se Satakunnassakaan ole mikään harvinainen tauti, sen osottaa jokapäiväinen kokemus; useita nuoria miehiä ja naisia kaatuu siihen joka pitäjässä vuosittain. Tilaston kautta voidaan saada selville, kuinka laaja se todellisuudessa on ja onko se enenemään vai vähenemään päin.

Olemme tilasuudessa esittämään Satakunnan¹⁾ keuhkotautikuolevaisuustilaston vuosikymmeniltä 1886—1895 ja 1896—1905. Edellisen on allekirjottanut laskenut tohtori L. W. Fagerlundin tekemästä pitäjittäin, kihlakunnittain ja läänittäin laaditusta vuodet 1886—1895 käsittävästä tilastosta²⁾. Jälkimäisen olen itse laatinut suoraan pappien kertomusten perusteella. Ainoastaan kaupungeissa voidaan nykyään saada mahdollisimman tarkat tiedot kuoleman syistä, koska vaan siellä vaaditaan lääkärin kuolemantodistus. Mutta sellaiseen tautiin nähden kuin keuhkotauti voi pappienkin lausuntoihin hyvin paljon luottaa, sillä tauti on useimmissa tapauksissa ollut siksi pitkällinen ja vaikea, että on tultu käyneeksi lääkärissä ja voitu näin ilmottaa papille oikea syy.

Esitän tilastot seuraavassa:

¹⁾ Satakunnalla tarkotetaan tässä Satakuntalaisen Osakunnan aluetta, s. o. Turun ja Porin lääniin kuuluvaa Satakunnan maakunnan osaa.

²⁾ Finska Läkaresällskapets Handlingar 1898.

I. Keuhkotautikuolleisuus ja yleinen kuolleisuus keskimäärin vuotta kohti vuosina 1886—1895.

	Keuhkotautiin kuollut miehiä.	Keuhkotautiin kuollut naisia.	Keuhkotautiin kuolleisuus 1000 asukasta kohti.	Keuhkotautiin kuolleiden % kai- kista kuolleista.	Yleinen kuollei- suus 1000 asu- kasta kohti.
Ulvila	7,4	7,8	3,42	15,0	22,5
	22,8	18,2	3,93	17,3	22,7
	8,5	8,9	2,99	16,6	18,1
	5,3	6,1	2,86	13,2	21,7
Kallaa	5,5	6,7	4,78	23,7	20,1
Noormarkku	5,0	4,7	2,59	12,9	20,0
Ahlainen	3,9	4,1	1,98	11,2	17,7
	3,8	3,5	1,95	11,1	17,7
	11,3	9,7	3,12	16,1	19,4
	9,1	9,7	4,75	25,1	18,9
	3,7	4,3	2,85	17,2	16,6
Kiukainen	6,2	6,4	3,54	17,7	20,0
Honkilahti	2,3	1,3	2,44	16,6	14,7
Eurajoki	9,2	11,2	3,85	21,1	18,3
Luvia	3,9	4,4	2,96	15,9	18,6
Lappi	7,8	10,2	5,80	37,0	15,7
Rauman kaupunki	7,3	6,5	3,54	16,0	22,1
Rauman maaseurakunta	4,4	4,5	2,71	15,6	17,4
Hinnerjoki	2,0	1,9	2,46	13,5	18,2
Koko kihlakunta	129,4	130,1	3,36	17,2	19,5
<i>Ikaalisten kihlakunta;</i>					
Ikaalinen	13,3	12,3	2,61	16,9	15,4
Jämijärvi	1,3	1,7	1,07	7,3	14,7
Parkano	5,1	4,9	1,81	12,5	14,4
Kankaanpää	5,2	5,4	1,48	9,5	15,6
Karvia	2,5	2,7	1,70	11,7	14,5
Hongonjoki	1,9	1,9	1,50	8,3	18,0
Hämeenkyrö	9,6	9,2	2,45	14,8	16,5
Viljakkala	2,7	3,3	2,46	13,9	17,8
Koko kihlakunta	41,7	41,4	2,02	12,9	15,7
<i>Tyrvään kihlakunta:</i>					
Karkku	2,6	4,4	2,27	12,4	18,3
Suoniemi	1,7	2,0	2,36	12,9	18,3
Mouhijärvi	5,0	4,9	2,45	16,1	15,4
Suodenniemi	2,0	2,5	1,78	11,3	15,8
Lavia	6,6	5,6	2,54	14,1	18,1
Tyrvää	12,4	9,9	2,97	18,7	15,9
Kiikka	4,2	4,8	2,58	16,4	15,8
Kiikoinen	2,7	2,5	2,43	15,9	15,4
Koko kihlakunta	37,2	36,6	2,53	15,3	16,5

	Keuhkotautiin kuollut miehiä.	Keuhkotautiin kuollut naisia.	Keuhkotautiin kuolleisuus 1000 asukasta kohti.	Keuhkotautiin kuolleiden % kai- kista kuolleista.	Yleinen kuollei- suus 1000 asu- kasta kohti.
<i>Loimaan kihlakunta :</i>					
Huittinen	14,4	15,0	3,36	18,0	18,6
Vampula	3,9	3,5	2,79	16,9	16,6
Kauvatsa	1,8	3,3	2,12	13,6	15,6
Punkalaidun	13,4	10,6	4,44	26,3	16,9
Loimaa	12,9	13,6	3,22	17,6	18,3
Ypäjä	3,2	2,5	4,68	24,4	19,2
Metsämaa	1,2	1,8	2,15	11,6	18,5
Alastaro	8,9	7,4	4,06	22,6	17,9
Oripää	2,4	2,0	3,11	19,9	15,6
Kokemäki	12,6	11,6	3,58	17,7	20,3
Harjavalta	3,7	2,4	3,70	18,0	25,4
Köyliö	3,4	4,4	2,41	14,3	20,0
Säkylä	7,0	4,9	5,66	27,7	20,4
Koko kihlakunta . .	88,8	83,0	3,49	19,1	18,3
<i>Koko maakunta , .</i>	297,1	291,1	2,99	16,6	18,0

Olen painostanut tilastossa erityisen korkeat ja samoin huomattavan alhaiset numerot. Kihlakunnittain katsottuna oli yleinen kuolleisuus korkein Ulvilan kihlakunnassa ja alhaisin Ikaalisten kihlakunnassa sekä keuhkotautiin kuolleisuus korkein Loimaan kihlakunnassa ja alhaisin Ikaalisten kihlakunnassa. Yksityisistä kunnista erikseen mainiten, oli yleinen kuolleisuus erityisen korkea Harjavallassa, Porin kaupungissa, Ulvilassa, Rauman kaupungissa, Nakkilassa, Säkylässä, Kokemäellä, Kullaalla, Noor-markussa, Kiukaisissa ja Köyliössä sekä huomattavan alhainen Parkanossa, Karvialla, Jämijärvellä ja Honkilahdella. Keuhkotautikuolleisuus oli erityisen korkea Lapissa (suurin koko maassa ja 37 % kaikista kuolleista), Säkylässä, Kullaalla, Siikaisissa, Ypäjässä, Punkalaitumella ja Alastarossa sekä huomattavan alhainen Jämijärvellä, Kankaanpäässä, Hongonjoella, Karvialla, Suodeniemellä, Parkanossa, Ahlaisissa ja Pomarkussa.

II. Keuhkotautikuolleisuus ja yleinen kuolleisuus keskimäärin vuotta kohti vuosina 1896—1905.

Kihlakunta ja kunta.	Keuhkotautiin kuollut miehiä.	Keuhkotautiin kuollut naisia.	Keuhkotautiin kuolleisuus 1000 asukasta kohti.	Keuhkotautiin kuolleiden % kaikista kuolleista.	Yleinen kuolleisuus 1000 asukasta kohti.	Yleinen kuolleisuuden lisäätyminen tai vähentyminen edellisestä tilastosta 1000 asuk. kohti. (+ = lisäys, — = vähennys).	Keuhkotautikuolleisuuden lisäätyminen tai vähentyminen edellisestä tilastosta 1000 asuk. kohti. (+ = lisäys, — = vähennys).
Ulvila	15,2	12,5	4,73	22,7	20,8	+ 1,31	— 1,7
Porin kaupunki	34,2	27,9	4,42	19,8	22,3	+ 0,49	- 0,4
Porin maaseurakunta	1 U	13,1	3,70	19,3	19,3	+ 0,71	+ 1,2
Nakkila	6,2	5,3	2,67	13,0	20,6	— 0,19	- 1,1
Kullaa	6,2	7,1	5,02	26,0	19,3	+ 0,24	— 0,8
Noormarkku	6,7	6,1	3,24	17,2	18,8	+ 0,65	- 1,2
Ahlainen	7,5	6,3	3,38	16,5	20,5	+ 1,40	+ 2,8
Pomarkku	6,1	7,8	3,31	17,7	18,6	+ 1,86	+ 0,9
Merikarvia	15,6	12,9	4,01	19,7	20,4	+ 0,89	+ 1,0
Siikainen	13,9	12,9	6,09	29,1	20,9	+ 1,34	+ 2,0
Eura	6,1	6,4	4,17	20,8	20,0	+ 1,32	+ 3,4
Kiukainen	7,5	7,1	3,82	18,1	21,0	+ 0,28	+ 1,0
Honkilahti	1,7	2,6	2,64	17,2	15,4	+ 0,20	+ 0,7
Eurajoki	9,0	8,7	3,16	16,1	19,6	— 0,69	+ 1,3
Luvia	4,8	2,8	2,65	13,7	19,3	— 0,31	+ 0,7
Lappi	6,4	8,2	4,26	25,7	16,6	— 1,54	+ 0,9
Rauman kaupunki	9,7	8,4	3,73	18,5	20,1	+ 0,19	— 2,0
Rauman maaseurakunta	5,8	5,1	2,94	14,9	19,8	+ 0,23	+ 2,4
Hinnerjoki	2,5	2,4	2,83	16,2	17,5	+ 0,37	— 0,7
Koko kihlakunta	176,2	163,6	3,97	19,9	19,9	+ 0,61	+ 0,4
<i>Ikaalisten kihlakunta:</i>							
Ikaalinen	18,6	21,0	3,55	22,2	15,9	+ 0,94	+ 0,5
Jämijärvi	3,7	3,2	2,13	12,6	17,0	+ 1,06	+ 2,3
Parkano	10,5	8,6	2,88	18,3	15,7	+ 1,07	+ 1,3
Kankaanpää	10,2	9,6	2,46	14,0	17,6	+ 0,98	+ 2,0
Karvia	2,1	1,5	0,99	8,2	12,0	— 0,49	— 3,6
Hongonjoki	2,8	3,1	1,96	11,3	17,6	+ 0,46	— 0,4
Hämeenkyrö	10,3	13,0	2,87	16,3	17,6	+ 0,42	+ 1,1
Viljakkala	5,8	5,5	4,32	25,9	16,7	+ 1,86	— 1,1
Koko kihlakunta	64,0	65,5	2,79	17,0	16,4	+ 0,77	+ 0,7

Kihlakunta ja kunta.	Keuhkotautiin kuollut miehiä.	Keuhkotautiin kuollut, naisia	Keuhkotautiin kuolleisuus 1000 asukasta kohhti.	Keuhkotautiin kuolleiden % kaikista kuolleista.	Yleinen kuolleisuus 1000 asukasta kohhti.	Yleinen kuolleisuus 1000 asukasta kohhti.	Yleisen kuolleisuuden lisääntymisen tai vähentyminen edellisestä tilastosta 1000 asukasta kohhti. (+ = lisääys, — = vähennys).
<i>Tyrvään kihlakunta:</i>							
Karkku	4,6	4,7	2,65	14,1	18,8	+ 0,38	+ 0,5
Suoniemi	3,5	2,2	3,10	19,2	16,2	+ 0,74	— 2,1
Mouhijärvi	7,6	6,5	3,26	17,3	18,9	+ 0,81	+ 3,5
Suodenniemi	2,6	3,2	2,08	13,9	14,9	+ 0,30	— 0,9
Lavia	7,4	8,8	3,04	17,2	17,7	+ 0,50	- 0,4
Tyrvää	16,7	16,5	3,95	22,6	17,5	+ 0,98	+ 1,6
Kiikka	5,7	7,5	3,49	22,6	15,8	+ 0,91	0,0
Kiikoinen	2,0	2,4	1,85	15,0	12,3	— 0,58	— 3,1
Koko kihlakunta	50,1	51,8	3,15	18,6	16,9	+ 0,62	+ 0,4
<i>Loimaan kihlakunta:</i>							
Huittinen	15,2	16,4	3,27	17,4	18,8	— 0,09	+ 0,2
Vampula	9,6	6,4	5,80	30,1	19,3	+ 3,01	+ 2,7
Kauvatsa	5,0	3,5	3,29	19,5	16,9	+ 1,17	+ 1,3
Punkalaidun	12,5	12,7	4,20	23,4	17,9	— 0,24	+ 1,0
Loimaa	21,2	23,8	4,84	25,0	19,3	+ 1,62	+ 1,0
Ypäjä	1,8	2,4	3,24	18,1	17,5	— 1,44	— 1,7
Metsämaa	1,7	1,3	2,14	12,6	17,0	— 0,01	- 1,5
Alastaro	5,1	5,8	2,48	14,3	17,3	— 1,58	— 0,6
Oripää	3,3	3,2	4,16	22,7	18,4	+ 1,05	+ 2,8
Kokemäki	14,8	14,4	4,03	21,1	19,1	+ 0,45	+ 1,2
Harjavalta	2,4	3,0	3,09	17,9	17,3	— 0,61	— 8,1
Köyliö	4,1	4,9	2,64	16,4	16,1	+ 0,23	- 3,9
Säkylä	5,4	7,0	5,24	23,5	22,3	— 0,42	+ 1,9
Koko kihlakunta	102,1	104,8	3,85	20,8	18,5	+ 0,36	+ 0,2
<i>Koko maakunta</i>	<i>392,4</i>	<i>385,7</i>	<i>3,57</i>	<i>19,4</i>	<i>18,4</i>	<i>+ 0,58</i>	<i>+ 0,4</i>

Yleinen kuolleisuus oli siis vuosikymmenenä 1896—1905 edelleen korkein Ulvilan kihlakunnassa ja alhaisin Ikaalisten kihlakunnassa sekä samoin myöskin keuhkotautikuolleisuus korkein

Ulvilan ja alhaisin Ikaalisten kihlakunnassa. Yksityisistä kunnista oli yleinen kuolleisuus erityisemmän korkea Porin kaupungissa, Säkylässä, Kiukaisissa, Siikaisissa, Ulvilassa, Nakkilassa, Ahlaisissa, Merikarvialla, Rauman kaupungissa ja Eurassa sekä huomattavan alhainen Karvialla, Kiikoisissa ja Suodeniemellä. Keuhkotautikuolleisuus oli erityisemmän korkea Siikaisissa (suurin koko Satakunnassa ja 29 % kaikista kuolleista), Vampulassa (30 % kaikista kuolleista), Säkylässä, Kullaalla (26 % kaikista kuolleista), Loimaalla (25 % kaikista kuolleista), Ulvilassa, Porin kaupungissa, Viljakkalassa, Lapissa, Punkalaitumella, Eurassa, Oripäässä, Kokemäellä ja Merikarvialla, sekä huomattavan alhainen Karvialla (myöskin ainoastaan 8,2 % kaikista kuolleista), Kiikoisissa ja Hongjoella.

Vuosikymmenenä 1886—1895 kuoli maakunnassa kaikkiaan 35,332 henkeä, niistä keuhkotautiin 5,882 henkeä: 2,971 miestä ja 2,911 naista. Vuosikymmenenä 1896—1905 kuoli maakunnassa kaikkiaan 40,079 henkeä, niistä keuhkotautiin 7,781 henkeä: 3,924 miestä ja 3,857 naista. Yleinen kuolleisuus ja myöskin keuhkotautikuolleisuus on ollut kaikissa maakunnan kihlakunnissa vuosikymmenenä 1896—1905 suurempi kuin sitä edellisenä vuosikymmenenä ja molemmat ovat olleet erittäin korkeat. Syitä tähän on vaikea arvata. Yhtenä syynä kuitenkin lienee yksipuolinen ja keho ravinto, josta varsinkin puuttuu rasva, kun yleensä kaikki maitokin viedään tarkoin meijeriin. Toinen syy lienee siinä, että lapset saavat kouluaikaan liian vähän ravintoa ja senkin yksipuolista, joka kohta tulee sitä tuntuvammaksi, mitä yleisimmin aletaan käyttää lapsia koulussa. Näihin kahteen seikkaan olisi mielestäni muiden yleisten parannusten ohella terveydenhoidossa ennen muuta pantava painoa.

HANNES RYÖMÄ.

YLÄ-SATAKUNNAN TORPPARIOLOISTA.

Satakunnan yliset osat ovat aina jotenkin passiivisesti ottaneet osaa maan yleiseen kehitykseen. Vanhastaan ovat ne olleet tunnetut nälkäperukoiden nimellä, jotka töin tuskin ovat jaksaneet seurata eteläisempien ja asutumpien seutujen rientoja. Voimakkaammin ja suuntaan vaikuttavalla tavalla niihin puuttumaan ei voimia ole riittänyt. Eräässä suhteessa, nimittäin torpparilaitoksen alalla, ovat nämä seudut kumminkin luoneet oloja ja kehityksen muotoja, joiden kautta ne sängen huomattavasti ovat vaikuttaneet ja vaikuttavat tulevaisuudessa maan yleisen kehityksen kulkuun. Torppariolot ovat täällä nimittäin muodostuneet erikoiseen suuntaan, joka ei ole ainoastaan ainoa laatuaan maassamme, vaan myöskin sinänsä omiaan huomiota herättämään.

Samaten kuin hallan ja katovuosien, on ylinen Satakunta myöskin tunnettu lukuisten torpparien seutuna. Nykyisin on sikäläinen torppariasutus suhteellisesti suurin koko maassa. Entisinä aikoina olivat nämä seudut eteläisen Satakunnan erämaina, kalastus- ja metsästysalueina ja vielä isonvihan jälkeisinä aikoina olivat ne suureksi osaksi asumatonta korpea. Väkiluku teki tuskin kymmenettä osaa nykyisestään eikä ulottunut kuin kuulun »Kyrön metsän» rantaseutuville. Entinen Ikaalisten pitäjä, johon kuuluu koko nykyinen samanniminen kihlakunta, paitsi Hämeenkyröä ja Viljakkalassa, käsitti etupäässä noita autiomaita ja v. 1750 vaan noin 2800 henkeä. Nykyään on samalla alueella 6 eri pitäjää ja niissä noin 36000 henkeä.

Asutuksen rinnan on torpparilaitoskin tänne kehittynyt ja kotiutunut ja huoletti voi sanoa, että pohjoinen Satakunta, vieläkin enemmän kuin muu Suomi, on juuri torpparien viljelykselle rai-

vaarna. Mainitun entisen Ikaalisten pitäjän alueella oli täten v. 1749 vaan 32, mutta 1865 jo 1774 torppaa. Nykyään niiden luku nousee luultavasti melkolailla yli 3000:nen. Mutta toiselta puolen näyttääkin kuin olisi palkka tästä raatajatyöstä Satakunnassa ollut parempi ja oikeudellisempi kuin muualla Suomessa. Ei tosin niin suuressa määrin taloudellisessa suhteessa, vaikkei torpparien taloudellinenkaan asema Satakunnassa ole huonoimpia maassa, mutta ennen kaikkea oikeudellisessa suhteessa. Torppien kehittyminen taloiksi on täällä myöskin kenties ollut yleisempi kuin missään muualla Suomessa.

Satakunnan torpparien vuokrasopimuksissa on nimittäin jo kauvan toteutettu paljon sellaista, johon muualla maassa vasta pyritään. Jo vuosisata sitten oli kirjallinen sopimuksen muoto täällä tavallinen, jokaisella torpparilla oli kaikesta päättäen vuokrakirjansa. Vuosien 1804—9 tuomiokirjoista olen täten laskenut yli 100 vuokrasopimusta, jotka sinne nykyisen Ikaalisten kihlakunnan alueelta vakuudeksi oli merkitty talteen. Kun tähän aikaan, kuten kiinnityksissä nykyään, merkitsemistä ei joka 10:s vuosi uudistettu, ja kun torppien koko luku mainitulla alueella oli vain noin 600, huomaa jo tästä kuinka yleinen kirjallinen sopimusmuoto oli. Vielä näihin päiviin saakka on kirjallinen sopimuksen muoto yleisenä säilynyt.

Vuokrasopimuksen sisältökin on torpparille sangen edullinen. Torppari saa sen perusteella jatkuvan hallintaoikeuden, eikä kuten muualla Suomessa vaan määräaikaista tai kokonaan isännän miellivallasta riippuvaa. Tämä ilmaistaan sopimuksissa sellaisillakin sananmuodoilla, kuin että sopimus kestää »ikuisesti» tai »niinkauvan kuin maailma seisoo». Tavallisempi on kuitenkin toisenlainen sanan muoto, jossa sopimus näennäisesti tehdään määräjaksi, tavallisesti noin 30 vuodeksi, mutta samalla myönnetään torpparille, hänen lapsilleen tai »perillisilleen» oikeus tämän ajan kuluttaja uudistaa sopimus. Torpan hallintaoikeus pysyy siis torpparilla oikeastaan muuttumattomana, ja uudistaminen koskee vaan etupäässä veron uudelleen määräämistä, jota myöskin muistuttaa tällaisissa vuokrasopimuksissa melkein säännöllisesti tavattava sananmuoto, että vero on sopimusta uusittaissa määrättävä, jollei muuten sovita, syynin kautta. Tämä verosyyni, jonka lautamiehet tavallisesti vieläkin toimittavat, samaten kuin aikaisempina aikoina tavallinen julkinen syyni torppaa perustettaessa sekä syynikirjojen

tuomiokirjoihin merkittäminen, osottavat, ettei vuokravälipuhetta ole pidetty vaan isännän ja torpparin välisenä yksityisasiana, vaan on se jossain määrin täten tunnustettu julkiseksi asiaksi. Torppari saa torppansa myydä vieraalle, joskus isännän luvan saatuaan, usein sitä ilmentävästi. Täten on torpparilla keino muuttaa viljelykseen panemansa työ rahaksi. Tapaukset, jolloin torpan myyntihinta nousee tuhansiin, eivät ole harvinaisia. Isännälle on kuitenkin tässä tapauksessa suoritettava vuosisumma, tavallisesti 50—100 Smk, ikäänkuin hyvikkeeksi siitä, että hän myynin sallii.

Vuokraaminen katsotaan usein olevan jonkunlaista ostamista. Tämä lausutaan esim. seuraavalla sanalla: »Täten myyn minä N. N:lle torpan paikan»; »täten otan torppariksi N. N:än, joka on minulle hintaa maksanut 300 Smk». Tosin kuitenkin käy selville vuokrakirjasta muuten, että kysymyksessä onkin vain vuokraus, mutta tällaisen ostorahan maksamisella on kuitenkin selvä vaikutus vuokrasuhteisiin; missä ostorahaa maksetaan, siellä ovat ehdot yleensä paraimmat torpparilla. Ostoraha, jonka torppari isännälle maksaa, voi suurissa torpissa nousta tuhansiin markkoihin ja sitä tavataan jo entisinäkin aikoina sangen yleisesti käytännössä.

Verot ovat muuhun Suomeen verraten pienet, keskimäärin 12—15 Smk hehtaarilta ja on niissä rahavero voitonpuolella; torppari ei ole, kuten etelämpänä, jossa verojen raha-arvokin hehtaarilta nousee 30—50 Smk:aan, muodostunut talollisten työhuhdaksi. Paikoittain, varsinkin vanhemmilla torpilla, on tavallista laajempia oikeuksia. Harvinaisen esim. ei ole oikeus metsän myyntiin ja usein on torpparilla oma metsälohkonsakin.

Tällainen vuokraolojen muodostus on kehittynyt Satakunnassa, kuten yleensäkin meillä, ilman mitään valtion lainsäädäntöä, joka olisi koettanut torpparin asemaa järjestää. Ennen kaikkea ovat syyt mainitunlaiseen torppariolojen järjestykseen haettavat oloista sinänsä. Maata omistavat talolliset ovat olleet, varsinkin ennen metsämyyntien aikaa, vähävaraista väkeä, jotka eivät ole kyenneet laajoille maille suuria viljelyksiä raivaamaan. Torppien perustamisen kautta on heille avautunut mainittuihin aikoihin saakka ainoa tapa saada jotain tuloa raivaamattomista tiluksistaan. Torppareiksi on asettunut etupäässä talollisten omia poikia, veljiä ja vävyjä. Sitä paitsi on halullisilla ollut laajoilla kruununmailla ylisessä Satakunnassa mahdollisuus päästä uudisviljelijöiksi, jos eivät talollisten kanssa ole sopineet. Tästä syystä ei maanomistaja sopimukseen

ruvetessa ole ollut sanottavasti paljon voimakkaampi toista sopimuskumppaniaan. Toiselta puolen jälleen näytään, etenkin aikaisemmin, torppia perustettaessa sangen huolellisesti noudatetun samoja menettelytapoja kuin valtion harjoittamassa uudisasutuksessa. Luonnollisesti tämäkin on ollut omiaan torpparin asemaa kansan silmissä vahvistamaan.

Tällaisten edellytysten vallitessa ovat kuvaamamme vuokraolot kehittyneet. Jo varhaisempinakin aikoina oli kuitenkin torpparien asema säätyläisten omistamilla taloilla melkolailla huonompi. Ja viimeisinä vuosikymmeninä on yleinen taantumus samaan suuntaan huomattavissa. Noin puolet torppareista, s. o. etupäässä vanhat suuremmat torpat, omaavat enään nykyään mainitut edulliset vuokraehdot. Tavallinen määräaikainen vuokra, jatkuvaisuudesta puhumattakaan, on sen rinnalla sangen yleiseksi kehittynyt. Samalla on näiden torpparien aseina muutenkin luonnollisesti heikompi. Ja tämä taantuminen, johon ennen kaikkia metsän arvon nouseminen on ollut syynä, on luonnollisesti vaikuttanut haitallisesti niihinkin torppiin, joilla on ollut parempi vuokraoikeus. Jatkuvaisuusmääräystä tulkitaan hyvin usein siten, että sopimus uudistetaan vaan muutamaksi pariksi vuodeksi ja sen jälkeen on koko jatkuvaisuus verosyöneen lopussa. Lainsäädäntö ja lainkäyttö eivät myöskään ole ruvenneet kehittämään, täydentämään ja tukemaan tätä omalla pohjalla kehittyntä vuokraolosten muodostusta. Sen tulevaisuus ei sen vuoksi ole näyttänyt lupaavalta. Varsinainen alue, jolla sitä nykyään tavataan, ovat Ikaalisten pitäjä, ja varsinkin ne osat sitä, jotka ovat Kyrösjärven itäpuolella, ja Viljakkalan kappeli, mutta esiintyy se sangen yleisesti tämän alueen ulkopuolellakin, kuten Hämeenkyrössä, ainapa Tyrvälle saakka etelässä.

Tämä torppien vuokran muoto, samaten kuin torpparilaitoksemme yleensä, on suureksi osaksi melkein huomaamatta kehittynyt ja huomaamattomana aina viime aikoihin pysynyt. Vasta puuhattorppariolosten uudistukseksi nykyaikaan ovat sen päivän valoon vetäneet. Aksel Waren, jonka ehdotuksiin torppariasiassa kaikki myöhemmät suunnitelmat enemmän tai vähemmän perustuvat, oli juuri nimen omaan tähän ylisen Satakunnan jatkuvaiseen torpanvuokraan tutustunut, siihen ihastunut ja siihen suureksi osaksi uudistusehdotuksensa perustanut. Ei siis ole vaan sattuman syy, että Satakunnan perukoilla tavattava vuokraoikeus on jotenkin sama, jollaiseksi nykyään koko maan vuokraolot pyritään järjestämään.

Päinvastoin on se ollut tälle jälkimäiselle hyvänä mallina. Kehittämällä ja säilyttämällä tällaisen vuokraoikeuden ovat Satakunnan vähimmän huomatut sopukat sen vuoksi kantaneet varsin huomattavan lisänsä yhteiskunnan kehityksen suunnan määrämiseen.

EDVARD GYLLING.

Hinta 2 mk.

